Науково-фантастичний роман

МІРАЖ

1

Михайлюк у своїй великій, заставленій розмаїтою апаратурою, кімнаті розробляв новий акустичний метод для прозвучування порід. Його старовинний письмовий стіл нагадував верстак і стояв під глухою стіною з наклеєними на ній кресленнями дельтаплана і вирізкою з ілюстрованого журналу. Людина в овальних окулярах, над якою просвічувалося на сонці мусянжеве перетинчасте крило, була схожа на велетенську осу. Фотографував, мабуть, також дельтапланерист, бо внизу було видно схил пагорба, а далі — вузеньку річку, поросту деінде верболозами. Впізнати на знімку Михайлюка було важко, але то таки був він.

Попри велику кількість приладів, кімната справляла враження обжитої чи не по-домашньому. Сам господар найчастіше сидів у кріслі за прозвучувачем порід. Але, траплялося, я заставав його за виготовленням якоїсь деталі для дельтаплана; для цього на письмовому столі було приладнано лещата і невелике електроточило.

Михайлюка не можна було назвати компанійським чоловіком, хоча й відлюдьком він теж не був. Весь його час поглинала робота над акустичним методом, на який у міністерстві покладали великі надії. З вузлами дельтаплана морочився у хвилини відпочинку. Свої заняття він відкладав тільки тоді, коли заходив Ткач. Щось їх поєднувало — може, те, що були одного віку, а, може, щось інше... Тільки з Ткачем вони могли вести тривалі бесіди, які затягувалися допізна. Власне, Ткач мене з ним і познайомив. Мабуть, через це він і до мене ставився з відкритим серцем. Хоча довірливості, яка була в його стосунках з Ткачем, у нас не складалося. Загалом вдачу Михайлюк мав урівноважену. Та траплялося

бачити його і знервованим; надто, коли щось не клеїлося з дослідами. Якось зайшовши до нього по обіді з банкою кави, я застав його вкрай заклопотаним. Він сидів перед прозвучувачем порід і в зациленінні спостерігав, як крутяться дві бобіни. Худорляве обличчя з різкоокресленими надбрівними дугами, гострим носом і тонкими губами було якесь чуже, навіть сердите. Мене, схоже, помітив тільки тоді, як я відкрив банку і з неї війнуло пахощами свіжозмеленої арабіки. Він вимкнув прилад, скинув навушники і, не озвавшись і словом, заходився лаштувати електрокавоварку.

Аж коли зачахкала кавоварка і у чашечках запарував брунатний напій, я зважився запитати:

— Щось не так?

Він зиркнув на мене все ще сердитими очима і припав губами до чашки. Нарешті озвався:

— Все не так... Ні сіло, ні впало з’являються якісь дивні звукові перешкоди. Грішив на конденсатори, потім на опірники. Нарешті дотумкав змонтувати ще один такий самий прилад... Щойно з’являлася та звукова завада, як я враз перемикав на дубль. Де там...

— Мо’, залізниця?

— Ну, по-перше, я й без приладу чую, коли рухається поїзд. А по-друге, там скоріше сейсмічні, аніж звукові коливання.

— І як довго та перешкода псує вам настрій?

— Як коли. Буває, не більше п’яти хвилин, а часом і до години.

— Може, десь акустичний прилад працює? — висловив я припущення.

— Та я вже всі кімнати, всі поверхи обнишпорив... Навіть на горищі і в підвалі побував.

Михайлюк рушив до прозвучувача порід, певне, хотів, щоб я послухав звукозапис, але в цю мить прочинились двері і на порозі з’явився завідуючий відділом.

— Так от звідки пахощі! — Природа наділила зава приємним, дещо приглушеним голосом і блискучими чорними очима. В мене кожного разу виникало відчуття, що охват тих очей сягав щонайменше двісті градусів. Вони добре бачили не тільки попереду, а й з боків. Ясна річ, то була всього лише моя помисливість... Завідуючий відділом тим часом наблизився до письмового столу і втупився у фото дельтапланериста на стіні. Обличчя його стало добрим, майже лагідним. По хвилі він озвався:

— Дивний знімок... На перший погляд — не людина, а комаха якась. Велетенська золотиста бабка чи оса...

— Ага. Мені спершу теж так здалося, — потвердив я і запропонував: — Може, й вам кави?..

— Ні, ні, — відказав, чомусь зніяковіло, завідуючий відділом і, ще раз окинувши своїм "стереопоглядом" кімнату, вийшов.

Коли за ним зачинились двері, я спитав у Михайлюка:

— А хіба він не знає, що то ви на фото?

— Не знає, — відказав Михайлюк. — І, гадаю, знати йому про те не варто.

2

Десь за тиждень по тому, проходячи коридором, я почув за дверима Михайлюкової кімнати голоси. Було саме по обіді. Отож я, прихопивши банку з кавою, попрямував до акустика. А там панувала ідилія. На вікні у клітці тупцював папуга.

— Мамба хоче помаранчу! — волав він. — Помар-ранчу, помар-ранчу!

— А чи не переб’ється Мамба грушею? — озивався до нього Михайлюк, щось паяючи за столом.

— Помар-ранчу! — зухвало вимагав птах, тріпочучи сіро-зеленими крилами і стрижучи оранжевим хвостом.

— Гадаю, груша також прикрасить стіл Мамби... — казав Михайлюк. І до мене: — Бачили такого? Помаранчу йому подавай...

З моєю появою збудженість папуги помітно пригасла і незабаром поступилася місцем допитливості. Він сторожко зиркав на мене то одним оком, то іншим...

Коли ми повсідалися з наповненими чашками, Михайлюк, кивнувши на птаха, пояснив:

— Ткачів... Доглянути нікому. — Перегодом додав: — Контрабанда. Ткач проніс його на митниці, загорнувши в рушник.

Зателефонував мені Михайлюк наприкінці робочого дня.

— Загляньте на хвилину, — сказав.

У голосі вчувалася чи то розгубленість, чи то тривога.

Я облишив свої папери і поспішив на поклик. Перше, що впало в очі — папуга. Він метався по клітці, гриз гойдалку, настовбурчував пір’я, як це робить горобець, купаючись у пилюці, і якось тоненько-тоненько пищав. Михайлюк стояв біля прозвучувача, притисши рукою до вуха один із навушників. Він кивнув спершу на папугу, потім на бобіни і тихо сказав:

— Чуєте щось?

Я прислухався. Долинало гудіння траси, набіг і затих звук електрички, хтось грюкнув у коридорі дверима. Але то був звичайний фон. Нічого більше я розчути не спромігся. Тоді Михайлюк підніс мені до вуха навушник і я вловив чіткий, хоч і тихий, тон. Чимось він нагадував звук, який доводилося чути у парку в сутінках, коли вилітають на полювання кажани.

Тим часом папуга неначе сказився. Пір’я, горіхове лушпиння, вичавки груші летіли навсібіч із клітки. Він бив крилами так, ніби силкувався видертись з якихось невидимих пазурів, і тоненько пищав, майже так само, як чулося в навушнику.

Та ось звук урвався. Між тим прилад продовжував працювати в усталеному режимі. Папуга на мить укляк із розпростертими крилами, а тоді зробив рух, ніби щось струшував з себе і озвався, цього разу природним своїм голосом:

— Мамба хоче помар-ранчу.

У нього був такий вигляд, немовби він щойно виборсався з бійки.

Михайлюк глянув на годинник.

— Майже двадцять хвилин тривало це, — сказав. — І стільки ж хвилювався папуга.

З інституту колега не поспішав. І цікавила його вже не так робота, як невідома звукова перешкода... Він не одвіз папугу додому, як вони домовлялися з Ткачем. Тільки прибрав у клітці, налив у блюдце води і залишив на ніч чималий запас корму.

Два дні ми не бачились. Я мусив був терміново скласти кошторис до нової науково-дослідницької теми, яку ми укладали з геолого-розвідувальною експедицією. Та коли зрештою заглянув до Михайлюка по обіді, то застав його, як і минулого разу, в навушниках. Щоправда, тепер він не сидів за прозвучувачем, а випилював якусь алюмінієву деталь. Забачивши мене, Михайлюк сховав напилок у шухляду. Проте навушники не скидав. Папуга тим часом обідав. Шкаралупи волоських горіхів, які він трощив, летіли навсібіч.

...Господар скинув навушники аж тоді, як кавоварка, востаннє чмихнувши, витисла з себе останні краплини. Проте один навушник він усе ж тримав біля вуха. Спостерігаючи, як обертаються бобіни з магнітною стрічкою, я подумав, що, мабуть, невідомі звуки вже цікавили Михайлюка не як сама перешкода, а як предмет досліджень. Тим-то він розпочав на них полювання.

І тут почувся тонюсінький писк. Михайлюк аж стрепенувся. Пищав папуга. Але цього разу птах не хвилювався. Власне, він відтворював звук, почутий ним два дні тому.

— Це вже вп’яте сьогодні, — озвався господар.

Раптом папуга сказав високим жіночим голосом:

— Месьє Алі , месьє Алі... — і заходився вимовляти якісь незрозумілі слова.

Скоро я збагнув, що ті слова французькі.

— З усіх звуків папуги найкраще запам’ятовують високі, — мовив Михайлюк, не віднімаючи навушника. — І чим вищий тон, тим точніше папуга його відтворює. Б’юсь об заклад, що обертон, котрий його позавчора так наполохав, він відтворює не гірше за магнітофон.

Між тим жіночий голос, яким балакав птах, змінився на чоловічий . І то були вже не французькі слова, а якісь інші, складені з суцільних шиплячих і ретрофлексних звуків. Вимовляв їх папуга важко, і тільки слово "алла", яке між ними траплялося, він ніби виспівував. Нарешті птах замовк. Пір’я на ньому настовбурчилося, він втягнув голову і закуняв.

— Надзвичайно тямущий, птах, — зауважив акустик. — Ткач казав, що в Мавританії він знав одного гендляра, який з двома своїми папугами жако, до речі, Мамба — тієї ж породи, — вів цілком логічні діалоги... — Несподівано він сказав: — Ви, мабуть, завважили мою надмірну цікавість до тієї звукової перешкоди...

Але докінчити йому не дав завідуючий відділом. Він з’явився безгучно, ніби вродився на порозі. Взагалі він ходив м’яко, так, що й не чутно було. І двері прочиняв якось делікатно.

— А що, без допінгу вже й не можна? — сказав добродушно, окинувши кімнату своїм всеосяжним поглядом. — А це що таке?

Він підійшов до клітки з папугою і якось сторожко став розглядати. Папуга тим часом куняв на гойдалці.

— Чим ви його годуєте?

Запитання було трохи дивним, бо в клітці в кормушці лежали волоські горіхи і шматки груші.

— Та що під руку попаде, — сказав Михайлюк. — Крім петрушки. Бо для нього то отрута.

— А якоїсь тваринної їжі він потребує? Ну, скажімо, комах?

— Гадаю ні, — відказав Михайлюк. — Бо тоді б мені сказав про це Ткач — його хазяїн.

— Кумекає щось казати?

— Кумекає, — посміхнувся Михайлюк, не віднімаючи навушника від вуха. — Але щоб його краще зрозуміти, слід самому знати ще принаймні дві мови — французьку й арабську.

Я нишком вийшов. Нагадування начальника про допінг викликало в мене не почуття провини, а якусь ніяковість. Хоча не такий це вже й гріх — випити на роботі чашечку кави. Адже каву п’ють, щоб більше працювати.

3

Місцевість, куди нас привіз Михайлюк на своєму "Запорожці", нагадувала ту, що зображена була на кольоровій вирізці з журналу. Пагорб — досить високий і крутий, вкритий різнотрав’ям, внизу — річка. На березі вже стояли дві машини, а їхні власники на горі лаштували дельтаплани. Дружина Михайлюка помахала їм рукою...

Парусинова сумка з розібраним каркасом виявилася нелегкою. Не подолавши ще й половини дороги нагору, ми зупинилися, щоб перевести дух.

— ...Я що хотів сказати тоді, — озвався Михайлюк, важко дихаючи. — Ну, про мою надмірну цікавість до звукової перешкоди... Уявіть собі, що під час випробування мого приладу з’явиться ота завада... Комісія не зглянеться на те, що я навчався з міністром в одній групі... Отже, потрібен фільтр, який відсівав би всі звуки, крім тих, що їх генерує прилад. А щоб створити такий фільтр, мушу знати природу паразитних

звуків. Отож я й почав їх досліджувати. Як виявилося, вони мають дивний малюнок синусоїди. — Михайлюк уже віддихався і говорив тепер рівним голосом. Я хоч і мало тямив у тих його обертонах, частотах коливань та інших акустичних термінах, проте слухав уважно. Тим часом він провадив: — Так от, проаналізувавши як слід звукову перешкоду, я дійшов висновку, що вона — живого походження.

На мій здивований погляд пояснив:

— Ну, джерелом її є якісь істоти...

— Може, цвіркун де завівся або інша личина?

— Може, й личина... — мовив він задумливо.

Нас наздогнала Михайлюкова дружина. Були вони одного зросту, проте жінка здавалася вищою, бо мала по-дівочому гінку постать. Впадала в око якась конституційна схожість між нею й чоловіком: жодного грама зайвої ваги, гладенька шкіра; тільки в неї вона смаглява. Жінка несла сумку з полотнищем і шолом.

— Михайлюче, — сказала вона, переводячи подих, — поведеш нас сьогодні в ресторан.

— Поведу, поведу, — пообіцяв Михайлюк, беручись за ношу.

...Монтування дельтаплана виявилося справою нескладною. Досить скоро ми зібрали всю конструкцію і розіпнули на ній полотнище. Але Михайлюк не поспішав. Він ретельно перевіряв кожен вузол, кожну петлю. Мені подумалося, що чоловік, який стільки уваги надає надійності, не схибить ні в житті, ні в науці. Та щойно закінчилась перевірка, як я побачив зовсім іншу людину. Здавалося, Михайлюк сховав десь своє фізичне тіло і став духом. Він весь аж світився. Коли ж одягнув шолом і впрягся в лямки під жовто-гарячим трикутником крила, худорляве

обличчя його і зовсім зробилося врочистим. Він ніби приготувався віддати життя в ім’я великої вселюдської любові. І все ж, якимось десятим чуттям, я вгадував, що Михайлюк не те що боїться, а немов би вагається, чи варта вселюдська любов такої офіри. Тим часом дружина його, уже вкотре, промацувала тонкими нервовими пальцями кріплення лямок до каркасу. Нарешті вона одягла йому окуляри і мовила:

— Ну, з Богом.

Михайлюк востаннє подивився на неї довгим поглядом, кивнув мені і, похитуючись, побіг униз. Ноша його легшала з кожним кроком; скоро він уже ледь торкався ногами землі, а ще по хвилі перетворився на велетенську дивну комаху з нерухомим крилом, яка ширяла над річкою, приєднавшись до двох таких самих комах-велетнів. Мене не полишало відчуття, що то я пливу в повітряному потоці. Мабуть, те саме, а тільки в більшій мірі, відчувала й дружина Михайлюка. Вона стояла відчужена від трави і землі; між нею і чоловіком, здавалося, існував невидимий зв’язок... Тим часом вона заспокоїлась, зняла хустину, якою до того обв’язала пряме чорне волосся, і заходилася збирати звіробій. Він ріс тут великими жовтими колоніями. Власне, від неї я й довідався, що то був звіробій.

— Ми його до чаю додаємо, — пояснила вона. — З м’ятою.

Ранок був теплий і лагідний. Над річкою, що текла між двох пагорбів, ще з ночі плавали пасемця туману. Білі прозорі хмарки на сході розсівали сонячні промені і від того схил, порослий волошками, кашкою, звіробоєм, бачився в натуральних, нічим не спотворених барвах. Спостерігаючи, як Михайлюк то ковзає в повітряному потоці мало не до води, то раптом шугає вгору, я на мить позаздрив йому. Тому, що він має дружину, яка є для нього і надійним другом, доньку-студентку, цікаву роботу і гарне захоплення. Я позаздрив по-доброму, та все ж якийсь хробачок став точити мені свідомість.

Пополудні, коли ми, висадивши Михайлюкову дружину, поїхали на мою вулицю, я звірився йому в своїй заздрості.

Він стенув плечима:

— Все залежить від того, як заздрити. Колись наш теперішній міністр заздрив моїм успіхам у спорті, але водночас він і вболівав за мене. Пізніше я заздрив його швидкому просуванню по службі і теж вболівав за нього. Але це природна, добра заздрість. Та якби мене хтось підштовхував у спорті, а його — по сходах кар’єри, то це вже була б не заздрість...

Якийсь час ми їхали мовчки. Коли вже наблизились до мого дому, він несподівано озвався:

— А я заздрю вам. Я-бо літаю в повітрі і моя фантазія обмежується спогляданням з висоти. Ваша ж фантазія не має меж і ви ширяєте в царині духу.

— Ну, це вже занадто... — мовив я, ніяковіючи. — Кволі літературні вправи видавати за ширяння у царині духу...

4

Наступного дня, в понеділок, я друкував кошторис і програму нової науково-дослідницької теми, яку ми мали виконати для геолого-розвідувальної експедиції. Ткач ще не повернувся, а Михайло Теодорович Білокінь щойно відбув у відрядження і, отже, мені ніхто не заважав. Я б не згадав і про каву, якби по обіді не з’явився Михайлюк. Був він, як завжди, в ретельно випрасуваних штанях і свіжій сорочці з короткими рукавами. Угледівши мене за машинкою, він на мить завагався. Та я підхопився.

— О, та нам же час каву!..

Михайлюк одначе не поділяв мого наміру. Бо поклав на стіл маленький магнітофон, який з собою приніс, і сказав:

— Поки ми з вами вчора забавлялися на лоні природи, моя донька з друзями підготувала цікавий номер для факультетської самодіяльності.

Він тицьнув пальцем у клавішу і по кімнаті розлігся приємний дівочий голос у супроводі гітари... На другому куплеті модної пісеньки до дівочого долучився юнацький тенор, на третьому дівчина вже співала з баритоном, а на четвертому — з басом. Слухаючи, я уявляв, як до мікрофона по черзі підходять то юнак, то чоловік середніх літ, то дід.

Я був у захваті:

— Де вони набрали таких голосів?

— То все — доньчин голос , — відказав колега, вимикаючи магнітофон. Витримавши паузу, пояснив: — Існує подільник, за допомогою якого можна зменшити частоту звукових коливань у ціле число разів. Високий звук ніби розтягується... Власне, це відомо кожному, хто займається естрадою.

Він знову тицьнув у клавішу. Почувся низький голос:

— Мамба хоче помар-ранчу. Помар-ранчу, помар-ранчу... — І знову, трохи вищим тоном: — Месьє Алі, Месьє Алі, — І тут же — низьким — незрозумілі французькі, а потім арабські слова.

Далі пішли якісь шуми, бренькнула гітара і зненацька почулися дивні, високі звуки. Здавалося, хтось далеко голосно говорив. Але не настільки голосно, щоб розібрати слова. Михайлюківська незворушність цього разу мені видалася штучною; шкіра на його обличчі немов би зібгалась і обтягувала верхню й нижню щелепи, на скронях пульсувало. Раптом із

звукової нісенітниці виринуло слово "спіткання" і далі знову пішло незрозуміле.

Михайлюк вимкнув магнітофон і подивився на мене допитливим поглядом.

Мені було зрозуміло, що студенти, бавлячись з папугою, записали його голос через подільник частоти і що на магнітозапис потрапили також звуки, на які полював Михайлюк і які відтворив папуга.

— Отже, завада, яка вам так дозолила, — не щось таємниче, а спотворена балачка... — сказав я і зажадав ще раз прослухати запис.

У кімнаті знову пролунав високий голос. Схоже було, що то репортаж з футбольного матчу, причому вела його жінка в неймовірному темпі. Паузи між словами ледь угадувались. І лише слово "спіткання" можна було розібрати.Та й то без певності, що то саме це слово, а не, скажімо, "фіткання" або "сіткання".

— А чи не можна ще більше поділити частоту? — запитав я.

— На естрадному подільнику не можна, — відказав Михайлюк. — Але в принципі такий прилад існує.

— Отже, нічого й гадати, шукайте той прилад, пропускайте через нього звуки і — край таємниці.

Проте порада моя, вочевидь, на нього враження не справила. Навпаки, мені здалося, що на обличчі Михайлюка майнула тінь розчарування. Мабуть, я сказав щось таке, що лежало на поверхні, а він очікував мудрішої поради...

Тим часом він сказав, тамуючи прикрість у голосі:

— Справа не в таємниці, а в тім, що я не можу працювати над вдосконаленням прозвучувача порід, поки не позбудуся тієї завади. Та щоб її позбутися, мушу виявити і ліквідувати джерело тих звуків або думати над звукофільтром. А це все — час...

Якусь мить повагавшись, Михайлюк узяв магнітофон і вийшов. У мене лишилося відчуття, що він не все сказав; навіть більше того — сказав не те, що думав.

За два дні ми випадково зустрілися в коридорі. Світло-карі очі Михайлюка, в яких завжди була стриманість, навіть відчуженість, цього разу дивно поблискували.

— Чому не заходите? — спитав і зник за дверима.

Я не очікував повторного запрошення і пополудні поспішив в акустичну.

Михайлюк, як завжди в навушниках, сидів за столом і гортав велику книгу, схожу на атлас. Бобіни прозвучувача тим часом оберталися, на плівку записувалося невідомо що. Уздрівши мене, господар одразу ж відклав книгу, скинув навушники і витяг з шухляди електрокавоварку.

— Тільки без мене, — застеріг. — Серце щось дуже колотиться.

— Тоді сховайте, — сказав я, порівнюючи подумки Михайлюка на кольоровій вирізці з журналу, що висіла над столом, з тим, що бачив на природі. На знімку він мав вигляд романтичніший.

Кивнувши мені на стілець, він з іншої шухляди дістав свій маленький магнітофон... Полинула високозвучна скоромовна балачка. Інакше й не назвеш те, що я почув. Проте, якщо не брати до уваги дивну модуляцію голосу і призвичаїтися до майже непомітних пауз, то в тій "автоматній черзі" можна було розібрати цілком реальний смисл:

"Дитинство минало в сім’ї робітника депо на Смолянці. Малюком я полюбляв сидіти біля вікна. Мене вабив вуличний рух. Ні автомобілі, переважно ваговози, що чаділи курною дорогою, ні люди самі по собі мене не цікавили. Я потребував аби перед очима в мене весь час щось ряхтіло. Чим більше я бачив рухливих предметів, тим краще мені ставало..." Далі — продзвенів ланцюжок нерозбірливих слів і знову: "...Та найбільшим задоволенням було бачити, як сусідка з будинку навпроти лупцювала свого чоловіка-шахтаря. Це відбувалося двічі на місяць у дні авансу й получки, коли шахтар повертався додому напідпитку. Ті моменти були для мене святом і я, бувало, пропускав уроки аби тільки побачити це видовисько. Тоді я ще не знав, чого мені так було радісно бачити заплакану й розлючену сусідку... Як і не міг втямити, чому засмутився батько, коли я одного разу, доїдаючи "хліб від зайця", запитав: "Ти йому й по шиї надавав, тому зайцеві? Чи тільки хліб забрав?"

Скоромовка раптом увірвалась. Михайлюк вимкнув магнітофон.

— Далі буде... — посміхнувся. — Що ви тепер скажете?

— Те, що й минулого разу: спотворена передавачем мова. Схоже — уривок з художнього твору. Автор малює негативний персонаж. Про художню вартість говорити передчасно — надто малий уривок. Хоча стиль, як на мене, терпимий.

— Що ж, міркування цілком логічні, — мовив Михайлюк. — Якби не одна обставина... Уривок, який ви щойно прослухали, вийшов в ефір на нечутній для людського вуха частоті. І не просто нечутній, а дуже далекій від межі чутності. Ну, наприклад, якщо людина з ідеальним слухом розрізняє звуки з частотою до тридцяти тисяч герц, то почуте щойно вами мало спершу частоту десять мільярдів герц. А це вже навіть не ультра-, а гіперзвук.

— А що, хіба неможлива така зіпсованість радіоапаратури, щоб в ефір гнало гіперзвукову частоту?

Михайлюк посміхнувся, як мені здалося, поблажливо:

— Ну, хіба що передавач буде зблоковано зі спеціальним, так би мовити, згущувачем частоти. Але зразу ж виникає запитання: навіщо? На кого розраховано, на людей з гіперслухом? Щось я про таких не чув.

— Ну, хоч якесь пояснення мусить бути?..

— Мусить, — сказав господар, який увесь час притискав до вуха один з навушників. — Обов’язково мусить.

Раптом він весь напружився, зиркнув на бобіни, а тоді кинувся до прозвучувача і поспішно вивів стрілку індикатора на середину шкали, за мить обклався обома навушниками і, як мені здалося, перестав мене помічати. Я тихо вийшов.

5

По обіді під наше вікно підкотив Михайлюків "Запорожець". Ткач його вже очікував. Він розчахнув раму і взяв у колеги клітку з папугою. Птах, уп’явшись кігтями в гойдалку, зачмелено хитав головою, та, впізнавши господаря, затріпотів крилами, застриг золотистим хвостом, промовляючи:

— Месьє Алі, месьє Алі... Мамба хоче помар-ранчу...

Ткач дістав із кишені своїх "африканських" штанів апельсинку і, обдерши з неї лушпайку, простягнув птахові. Той узяв лапою і підніс до горбатого дзьоба. Він прицмокував від насолоди, косив оком на господаря, тримаючись другою лапою на гойдалці.

Тим часом зайшов Михайлюк. Він був трохи нижчим від Ткача, хоча різниця та в очі не впадала через його підтягнутість. Та й Ткачеві не можна було дорікнути зайвою вагою. У своїй зібганій на спині сорочці

моделі "сафарі" і таких же штанях він нагадував побувавшого в бувальцях військового.

Скоро від апельсинки зосталась сама тільки вичавка. Папуга кинув її і заволав радісно:

— Мамба хоче помар-ранчу! Месьє Алі, месьє Алі... — Затим полився каскад французьких і арабських слів... Несподівано він замовк і по хвилі промовив лагідним жіночим голосом: — Алєкс, мон шер, мон шер... Алєкс!

— Ах ти ж, патраний граче! — обурився Ткач. — Ти що наклеп на мене зводиш! Я віддав за тебе свого ручного годинника, а ти...

— Птахи не брешуть, — зауважив Михайлюк з усміхом.

Зненацька папуга наїжачився і став ледь чутно пищати. Точнісінько так, як тоді в акустичній. Ткач враз став серйозним.

— А це що таке? — запитав він.

— Голос ефіру, — уникливо пояснив Михайлюк, скоса глянувши на мене.

Я зрозумів: він не збирається втаємничувати друга в події останніх днів.

Коли за Михайлюком зачинилися двері, Ткач підійшов до вікна і заширмив його. У кімнаті враз стало затишно. Пряме сонячне проміння тільки частково просівалося крізь синє сукно. Хто й коли повісив ті штори з добротної вовняної тканини, вже й не пригадаю. Можливо, вони висять тут з дня заснування інституту. Звичайна тканина давно б уже вилиняла, обтріпалась і перетворилася на ганчірку, а ця й нині здавалася свіжою, ніби її щойно відрізали від сувою. Я зосередив увагу на шторах тому, що

на них пильно дивився Ткач. Несподівано він просунув долоню за полотнище і вдарив по ній другою.

— Погань! — вилаявся, — звідки вона береться?! — До ніг його упав маленький жовтий метелик молі. — До мого від'їзду за кордон її начебто було менше ...

Я зайшов до Михайлюка наприкінці робочого дня. Мені кортіло дізнатися, чому він не сказав Ткачеві правди. Тим паче, що досі їх стосунки трималися на повній довірі.

— Якщо таємницю знають двоє — збереження її під сумнівом, якщо ж троє — то вона вже не таємниця, — відказав на моє питання колега.

— А нащо робити з того таємницю? — поцікавився я.

Замість відповіді Михайлюк тицьнув пальцем у білу клавішу магнітофона. Почувся шматок мелодії з "Пісні варязького гостя", а тоді заторохтів скоромовкою високий, схожий на жіночий, голос: "Першого в житті потрясіння я зазнав на уроці зоології, коли вчителька, якій я згодом дав прізвисько Амеба, видобула із шафи колекцію комах. То було жахіття. Я мало не зомлів, уздрівши під склом метеликів, жуків, лялечок, пришпилених голками до дошки. На мить мене покинув розум і, здалося, що ось зараз мене теж прохромлять шпилькою і приколять поряд з комахами. Від того видовиська я захворів і кілька днів не ходив до школи... Повернувся після хвороби зовсім іншим. Оточення однокашників стало мені осоружним. Я вже не бавився в їхні ігри. Натомість вигадав свою — "колекцію під склом для всього класу". Сидячи на уроці, я пришпилював подумки то одного, то іншого учня на одній з тридцяти шести клітин уявної дошки. Посередині найтовщою шпилькою прихромив Амебу... Я й досі не полишив цієї гри, навіть дещо її ускладнив. Тепер, наприклад, я вже пришпилюю не навмання, а відшукавши на тілі больову точку. При цьому зазнаю особливої втіхи... Посміхнись людині, поспівчувай їй і вона душу перед тобою виверне; а в тій душі і нелад в

сім’ї, і хворі амбіції, і невдоволення собою, і ще хтозна-що. Вгороди в те місце "шпильку" і суб’єкт затіпається, як бідолашний метелик або личинка... В уявній колекції, яка завжди зі мною, на чільному місці пришпилено директора, котрого я ненавиджу всіма фібрами..."

Михайлюк вимкнув магнітофон.

— Цікаво, — посміхнувся я. — Цього разу автор поставив собі за мету змалювати патологічного садиста... Це ж треба — таку гру вигадати — подумки пришпилювати людей!

— Гру?... — перепитав Михайлюк. — Ну, що ж, може, це й справді гра...

Він сховав магнітофон і присунув до себе книгу, ту саму, що була схожа на атлас.

— Тут наведено відеограми звуків різних істот, — пояснив, гортаючи сторінки. — Ви, напевне, чули, що людські голоси так само різняться, як відбитки пальців. Це навіть у криміналістиці використовується. Хоч як би не потворила людина свій голос, а з допомогою відеограми його можна легко ідентифікувати. А вже про відмінність людського від, скажімо, подібного за відеограмою голосу дельфіна, то тут і казати нічого. Так от, — підсумував Михайлюк, — жодна із відеограм голосів і звуків цього найповнішого зібрання не схожа на відеограму голосу почутого вами монологу.

— Ви хочете сказати, що існує така установка, яка потворить людський голос до невпізнання?

— Ні, — заперечив Михайлюк. — Я хочу сказати, що голос цей не людський.

— Але ж мова... Нехай і зіпсована частотою, а все ж зрозуміла людська мова. Та й поняття, про які йдеться, теж цілком збагненні. І їх легко пояснити — елемент умовності в художньому творі. Я й сам цим грішу, аби надати думці глибшої перспективи. Це, по-перше. А по-друге: чого б то істоти, не будучи людьми, балакали людською мовою? Нехай і згущеною до гіперзвуку... Я вже не кажу про те, що наука неспростовно довела відсутність у Всесвіті іншого розуму, окрім людського.

— Так таки й неспростовно... — посміхнувся Михайлюк. — А як же бути з рештками НЛО, який зазнав аварії в Нью-Мексіко 1947 року? І з чотирма істотами, що невдало катапультували при тому?

— Ви те бачили?

— На фотознімках. І звіт комісії, яка випадок той розслідувала, читав. А під ним — підписи поважних учених...

— Послухайте, Антоне Кузьмовичу, ну нехай висновок про відсутність розуму, крім людського, сумнівний... Але ж навіть люди розмовляють різними мовами, то з якої рахуби якісь невідомі істоти мають спілкуватися нашою мовою? Це нелогічно.

— Справді, — погодився Михайлюк, — це дивно... Для цього їм потрібен принаймні адекватний людському артикуляційний апарат... Якщо ж повірити тому, про що йдеться в монолозі, таємничі істоти нічим не відрізняються від людини. А це куди страшніше того, аби вони були якимись чудовиськами.

Ці міркування на якусь мить збили мене з пантелику.

— Знаєте, Антоне Кузьмовичу, облишмо усі ці здогади, бо, крім факту згущеного говору, ми нічого не маємо.

— От-от, — несподівано легко погодився Михайлюк. — Треба накопичувати матеріал... І тому я наважився запропонувати вам почергувати в суботу.

Помітивши на моєму обличчі вагання, він сказав:

— Я покажу що і як вимикати і вмикати. Власне, ви тут зможете й писати. Адже ви пишете у вихідні? — Він висунув одну із шухляд і показав кавоварку, млинок і прозору банку з масними чорними зернами. — Для допінгу, — сказав.

— ...Я чого — по допомогу до вас... — пояснив Михайлюк, супроводжуючи мене до дверей. — Змагання ж скоро. Мушу літати хоча б раз на тиждень... А в неділю я — вже тут.

"Міг би й Ткача попрохати, як не як друзі", — подумав я. Та одразу ж згадав, що Михайлюк з якихось невідомих мені причин не хоче втаємничувати Ткача у свої клопоти.

6

Моє суботнє чергування, втім, так само, як і Михайлюкове недільне, нічого нового нам не принесло. Прозвучувач, який без угаву працював два вихідні, не зафіксував жодної перешкоди... Хоча особисто для мене суботній день не минув марно. Пригостившись вранці пахучою "Арабікою", я під шурхіт магнітофонних бобін гарно посидів над новим оповіданням. Власне, то був художній запис оповіді одного мого товариша. Для Михайлюка ж єдиною користю від мого чергування було те, що я повибивав на його шторах міль. Жовті метелики прямо кублилися в складках добротних полотнищ. На щастя, комахи ще не встигли наплодити гусені. Схоже було, вони щойно звідкись налетіли... Коли в понеділок я звернув на це увагу Михайлюка, він знизав плечима:

— Справді? Я й не помічав... — І, немов би вибачаючись, додав: — Ви не думайте — ви не марно чергували... Принаймні вимальовується тенденція — таємничий голос не чути у вихідні. Я вже слідкую за тим третій тиждень.

Несподівано мені збрело на думку, що в прослуханих минулого тижня двох монологах я не зустрів слова "спіткання".

— Антоне Кузьмовичу, а той попередній запис, ну, що його відтворив папуга, ви його не розрідили?

Він на мить завагався, та все ж витяг з портфеля касету, заправив її в магнітофон і, приєднавши навушники, подав їх мені.

— Надалі, — сказав Михайлюк, натискаючи на клавішу, — слухати будемо тільки в такий спосіб.

Почувся знайомий голос, дріботливий, схожий на жіночий: "...Порівняно небагато. Але якісно ми стоїмо на вищому рівні. Хоча б через те, що крім загальнолюдських, маємо також свої особливості, котрі для розуму людського незбагненні. Здебільшого ми народжуємося від людей: звичайних, нічим не примітних. І брати наші, й сестри теж найчастіше представники класичного роду людського. Часом ми й самі не знаємо, хто ми є. І довідуємося тільки тоді, коли зустрічаємо собі подобу. Наші інстинкти при зближенні двох наших немов би накладаються один на одного — так накладається ключ на магнітний замок — і при цьому відкривається книга буття роду нашого від печерного періоду до ядерного. Нам не треба літописів — їх закладено в генах наших. А тільки одному прочитати не дано; тим-то й тягнемося ми один до одного, і кожна зустріч обертається для нас святом одкровення. Люди спілкуються з невеликим колом собі подібних, ми ж знаємо кожного свого, де б він не мешкав, чим би не займався, яке б не посідав становище в суспільстві... Життя наше мало чим відрізняється від життя класичної людини. До того ж наші мусять найчастіше брати шлюб з тією

ж таки людиною. І дітей мають цілком людських. Ніяким штучним добором породи нашої не вивести. Це марна справа. Ми просто з’являємося — коли менше, а коли більше, то в одному місці, то в іншому, то в одній історичній епосі, то в іншій. І живемо спершу за законами людської моралі. Аж до першого спіткання. Після цього людська мораль стає для нас забавкою. Ми в неї просто бавимося, як у дитинстві бавилися в "батька-матір". Ми немов би виростаємо з куценьких штанців людської моралі... Зле тільки те, що багато з наших, не знаючи, хто вони є насправді, живуть, так би мовити, по-людському. Та й помирають, вважаючи себе людьми..." На мить голос увірвався. Але тільки на мить, бо одразу ж почулося: "...Так хто ж ми такі? Надлюди? Мутанти?"

І знову голос обірвався. Хоча останні після паузи слова і вимовлені були таким самим дріботливим високим звуком, але вони відрізнялися від звуку попередньої оповіді. Я звернув на те увагу Михайлюка, на що він витяг з портфеля атлас відеограм, і, розгорнувши його, показав укладені між сторінок дві відеограми на перфорованому папері. Вони були абсолютно схожі. Але тільки на перший погляд...

— То що ж виходить, маємо діалог? — озвався я по довгій паузі.

— Виходить, що так...

Мені спало на думку, що Михайлюк, втаємничуючи мене в нові факти, кожного разу щось не договорював. Здавалося, що й тепер він знав більше ніж казав.

— А далі? — запитав я.

— Доведеться зачекати нового виходу в ефір тих істот, — посміхнувся кутиками губів Михайлюк. — Написали щось у суботу?

— Написав. А точніше — дописав. Оповідання.

— Ну, й куди ви його?

— Не думав ще. У якусь із газет...

— А, може, спершу — на радіо? — промовив він. — Вас там знають...

7

З Петром Іванищенком ми зналися ще відтоді, як обоє відвідували літературне об’єднання при Спілці письменників. Він працював тоді актором драматичного театру і пописував вірші. Петро зустрів мене широким жестом. Його повновиде обличчя нагадувало маску, вправлену в раму з жорсткого кучерявого волосся. Проте на тій масці світилася щира, а не сценічна, привітна посмішка.

— О, кращі люди! Ображаєш, старий, ображаєш! Раз на рік... Ану, зізнавайся, що там у тебе в портфелі?

Як тільки рукопис з оповіданням ліг на стіл, обличчя господаря стало заклопотаним. Здавалося, що в бронзовій рамі хтось непомітно замінив портрет. Петро погортав рукопис, мацнув його на товщину, зазирнув на останню сторінку.

— Великувате, старий... Ти ж знаєш, нам відведено лише півгодини. Тра’ б підкоротити.

— Прочитай спершу. Може, ще не підійде.

У "рамі" з рудих завитушок з’явилася нова маска — на цей раз прихованої зацікавленості. Петро висмикнув з купи паперу на столі кілька аркушів.

— Поки я читатиму, переглянь і ти мої нові вірші. Тільки не бреши, якщо не сподобаються.

...Я не покривив душею, похваливши поезії Іванищенка. Не сказав тільки, що за п’ятнадцять років, відколи ми знаємося, рівень його творчості аніскілечки не зріс. Мабуть, і він був не високої думки про мою прозу, бо коли мова зайшла про оповідання, сказав коротко:

— Піде.

Наша розмова скидалася на діалог двох нікчем, кожен з яких боїться сказати іншому все, що він про нього думає, аби не почути у відповідь правди про себе. І тут мені клепнуло в голову запитати:

— Петре, у вас на радіо трапляються поломки апаратури?

Він кинув на мене здивований погляд.

— Твій опус вийде в ефір без технічних перешкод, — запевнив з усміхом. — Хіба що трохи підкороченим.

— Та ні, я серйозно...

— Які поломки ти маєш на увазі?

— Ну, скажімо, раптом в ефір погнало передачу не на тій частоті?

— Не вигадуй, старий. У нас тут працюють кваліфіковані технарі. До того ж, наскільки я в цьому тямлю, для зміни частоти потрібен спеціальний перетворювач.

Іванищенко провів мене аж на вулицю. Тиснучи руку, запевнив, що повідомить день і час, коли оповідання випустять в ефір.

...Спостерігаючи з вікна тролейбуса за вулицею, я зненацька подумав, що Михайлюк добивався певної мети, коли підказав мені віднести оповідання на радіо. Ось тільки якої: щоб я переконався в безпідставності мого припущення про можливість виходу в ефір випадкових гіперчастотних радіопередач, чи сам потребував доказів? Поміркувавши, я дійшов висновку, що він ні на мить не сумнівається в існуванні таємничих істот. Михайлюк був людиною, раціоналізм якої межував іноді з дріб'язковістю. Так, гроші, асигновані на його тему, він завжди використовував до копійки. А таким людям не властиві ні легковірність, ані авантюризм... А ще мені спало на думку, що літературній радіопередачі відводиться півгодини. Не більше й не менше. А гіперголоси, за словами Михайлюка, тривають і п'ять, і двадцять хвилин. У мене з'явилося відчуття, ніби я стою перед якоюсь плутаниною, майже торкаючись її ногами. Варто зробити лише один крок і вона обснує мене всього, так само, як обснувала Михайлюка.

8

Ткач лютував. Він познімав з вікна штори і, розстеливши їх на столах, заходився чистити шматком поролону.

— Звідки беруться ці комахи!? — бурчав. — До мого від'їзду за кордон їх наче не плодилося стільки. А зараз куди не кинь...

Розповів, як проїздом додому з Мавританії, купив у Марселі костюм-трійку. Продавець рекламував товар у досить дивний спосіб: спрямовував на нього полум'я газової запальнички. І от недавно виявилося, що піджак з вогнетривкої тканини попсувала міль.

— Це ж треба! — Обурювався й дивувався Ткач, чіпляючи штори до карнизу. — Цим полотнищам двадцять років — їх купили того року, коли я прийшов сюди після закінчення інституту. Пам'ятаю, як ганили тоді на зборах постачальника за марнотратство. Мовляв, можна було б щось

дешевше повісити на вікна. А бачите, їм зносу немає. Аби тільки не клята міль.

Потім Ткач заходився дорікати мені й Михайлові Теодоровичу, який щойно повернувся з відрядження:

— Ви ж нічого не бачите навколо себе... Один на літературі звихнувся, інший на ентропії. Докотимося до того, що не те що штори, а й столи міль поїсть, а тоді й за нас візьметься.

Тим часом дії Ткача, як і його балачки, здавалися мені нікчемними перед таємницею, до якої ми з Михайлюком стали причетними. По тому, як я довідався про те, що гіперзвукові радіопередачі неможливі, в мені неначе увімкнувся якийсь прилад відчуття небезпеки; що далі стрілка того "приладу" відхилялася від нуля, то важче мені ставало займатися творчою роботою.

По обіді нас — провідних науковців — покликав до себе завідуючий відділом. Він поважно сидів у високому м’якому кріслі, терпляче очікував, поки ми вгамуємося. А тоді з місця в кар’єр заходився шпетити міністерське начальство. Ми з досвіду знали, що вслід за потоком небезпідставних нарікань постане якесь конкретне повідомлення...Тим часом я подумки завважив, що ширми на вікні, які ще недавно мало не торкалися підлоги, ніби покоротшали. Краї були обстріпані, немов би їх хтось підрівнював тупими ножицями. Мої спостереження порушив господар кабінету:

— ...Отже, нав’язали нам тему з тектоніки, на яку дають сорок тисяч... І вже сьогодні я мушу повідомити, хто буде виконавцем.

Немалі гроші, подумалося мені. Мабуть, Білоконеві запропонує. І несподівано почув:

— Гадаю, колеги, настав час випробувати наші молоді сили і доручити цю роботу Тхолику. Нехай покаже, на що здатний...

Посудієвський говорив з деякою поблажливістю, але по-батьківськи добрим голосом. Від мого погляду не уникло те, як переглянулися Ткач з Білоконем. Тим часом завідуючий відділом провадив:

— Він у нас хлопець ініціативний, беручкий, заочну аспірантуру кінчає. Отже, йому, як кажуть, і карти...

Озвався Вакуленко:

— Апробацію сил доцільніше б провадити на менших грошах. Тхолик у нас чоловік новий, то чи не ліпше було б доручити йому однорічну тему — тисяч на десять? А вже тоді садовити на важливу проблему.

"Розхристаність" Вакуленка особливо впадала в очі поряд з ошатним, у бездоганному костюмі, завідуючим відділом. Зовні це були дві протилежності. Один по два місяці не бачив перукаря, другий відвідував його мало не кожен тиждень. Один мав пожмакане обличчя з ледь приплюснутим носом, у другого лице було без жодної зморшки (хоча й не випещене) і на ньому відбивався внутрішній спокій.

— Ви вважаєте людину, яка працює в нашому колективі п’ять років, новенькою?

— Як-то п’ять!? — вихопилось у Вакуленка.

Я теж немало здивувався. Мені чомусь здавалося, що Тхолик прийшов до нас якихось два роки тому. Мабуть, таке ж враження було і в Михайла Теодоровича Білоконя, бо він озвався:

— Та хіба вже п’ять років?..

— Авжеж, — сказав господар кабінету. — Хлопець він скромний. Та якщо буде таким же скромним і при виконанні наукової роботи, то...

Я давно завважив за собою корисну рису "просівати" балачки на нарадах крізь "сито", котре вловлювало мені самий тільки смисл сказаного. І цього разу, зафіксувавши, що питання вирішене, я знову звернув увагу на штори, які нагадували театральні завіси, сценою було інститутське подвір’я. Колишній завідуючий відділом — Михайло Теодорович мав звичку подовгу стояти між тих штор, обмірковуючи щось своє. Такі ж самі полотнища висіли і в актовому залі, і в кабінеті директора... Я видивлявся на них блідо-жовтих метеликів. Та їх там не було. Принаймні з боку кабінету. Але внизу до обстріпаних країв пристала тоненька павутинка... Мої спостереження порушили заключні слова Посудієвського, які він, як завжди в таких випадках, вимовляв дещо врочисто:

— Ми сьогодні добре попрацювали, товариство. Всі вільні. — І відкинувся стомлено на спинку крісла.

...Широка кощава спина Михайла Теодоровича, так само, як і його стіл з двома горами книжок, здавалося, були деталями якоїсь дивної системи. Часом рипне стілець, шелесне сторінка, хитнеться голова і знову система замре. Старший наш колега жив осібним внутрішнім життям, заради якого поступився колись посадою завідуючого відділом. Нас із Ткачем він здебільшого не помічав, зрештою, як і ми його. Хоча це й не заважало нам ставитись до нього з повагою, а йому до нас — із батьківською вимогливістю. Правда, Ткач, як старший з нас двох за віком, дозволяв деяку вільність у стосунках з Білоконем. Так, він міг раптом, ні сіло, ні впало, запитати: "А що, Михайле Теодоровичу, імператор Бокаса був великим гравцем у бридж?" або "А не боязко було вигравати у самого імператора?" На що Білокінь розвертався до вікна спиною, до нас обличчям і надтріснутим баритоном починав оповідати про свою роботу в Центрально-Африканській Республіці. Попри ощадливе ставлення до часу, Білокінь, бувало, якщо вже починав, то міг балакати хоч до кінця дня. Він замовкав і враз відгороджувався від нас невидимою

стіною тільки тоді, коли Ткач, лукаво посміхаючись, цікавився: "Імператор, мабуть, був гостинним чолов’ягою?"

Цього разу мовчали. Білокінь писав, а Ткач схилився над тектонічною картою. Та обидва були чимось заклопотані.

— ...Чи й ви вважаєте мудрим рішення завідуючого відділом віддати сорокатисячну тему Тхолику, — озвався до мене Ткач.

Але Білокінь випередив мене:

— Я не казав, що це рішення мудре. Я говорив, що колись же молодим силам слід давати дорогу. Згадайте свої юні літа. Які важливі теми я вам довіряв!

— У юні літа ми друкувалися в найсолідніших наукових журналах, — зауважив Ткач. — А цей, протеже начальника, має півдесятка публікацій, та й то у вигляді куценьких тез доповідей... Працює, як виявляється, уже п’ять років. А хто його знає?

Мені теж спала на думку непомітність Тхолика. Хоч був він стрункий, гарний, проте уявити його обличчя, як скажімо, Вакуленка або Михайлюка, я, скільки не силкувався, не міг. Іноді, перебираючи подумки науковців відділу, я пропускав його й довго потім пригадував, кого ж не вистачало. Ніхто достеменно не знав і чим він займається, бо звітував безпосередньо начальникові.

— Справді, — погодився Білокінь. — П’ять літ, як він у нас. А здається, що я його лише раз бачив... Та це не причина, щоб ігнорувати хлопця.

— Мова не про ігнорування, а про сумірність творчих можливостей і... Коротше, для виконання цієї теми потрібен науковець вищого рангу. Значно вищого.

— Це робота Михайла Теодоровича, — нарешті відважився подати голос я. — А Тхолик мав би бути простим виконавцем.

— От, от, — погодився Ткач. — Тим паче, що ви, Михайле Теодоровичу, за півроку завершуєте стару тему.

Запала довга мовчанка, по якій знову озвався Ткач:

— Не подумайте тільки, що я упереджено ставлюся до того хлопця. Мені просто шкода грошей.

Проте, знаючи Ткача, я не сумнівався, що Тхолик був йому таки неприємним. Зрештою, як і мені. Попри зовнішню привабливість, було в ньому щось таке, що змушувало ставитись до нього з певною насторогою. І не останньою причиною була його мова — нарочито вишукана, з безліччю модних слівець, а, по суті, пуста.

Я сказав Ткачеві:

— Ну, і які ж наслідки начальникової акції передбачаєте? Адже ви не втратили дару Касандри?

— Тут і без дару передбачення не важко здогадатися: псу під хвіст сорок тисяч. Ні наука, ні виробництво від того нічого не матимуть... Га, Михайле Теодоровичу?

— Поживемо, побачимо... — відказав Білокінь.

Голос його долинув ніби з тунелю. Він уже був далеко від нас....

— Коли побачимо, то вже буде пізно, — сказав Ткач.

Бобіни прозвучувача повільно оберталися, здавалося, то був вічний двигун, який ніколи не спинявся... Після меленої кави розчинна нагадувала сурогат. Михайлюк пив і кривився. У нього, так само, як і в мене, о третій пополудні спостерігався сильний інтелектуальний спад. І збуджувала нас кава. З усього було видно, що нарада в кабінеті завідуючого не справила враження на колегу. На обличчі, попри втому, проглядала якась особиста заклопотаність.

— Ну, як з оповіданням? Прилаштували? — поцікавився він.

— Обіцяли дати на радіо... До речі, тривалість літературної передачі у них — півгодини. Не більше, не менше.

Михайлюк поблажливо посміхнувся. Зробив кілька великих ковтків, ніби то була не кава, а мікстура.

— А ще ви хотіли повідомити, — мовив, — що апаратура там ніколи не псувалась і, отже, в ефір ніколи не гнало гіперзвук.

— Ви небезпечна людина, — сказав я, а сам ще раз подумав, що, радячи звернутися на радіо, він таки свідомо дав мені змогу переконатися в хибності моєї версії. Отже, в нього, крім запису гіпермови, з якою він мене познайомив, мав бути ще якийсь матеріал, котрий давав йому підстави не сумніватися в існуванні дивних ворожих істот, лихих ще й тим, що їх не можна було відрізнити від людини.

Між тим Михайлюк сказав:

— Я ж ото в суботу ходив на Маринину гору...

— Яку, яку гору?

— Ну, та, на якій ми з вами були. Вона зветься Мариниою горою. Внизу річка, а далі, за кілька кілометрів — цвинтар. Так от, уже не

вперше я ставав свідком дивного явища. Але перед тим, як розповісти про нього, мені б хотілося почути від вас щиру відповідь на одне запитання. — Михайлюк подивився уважно, я б сказав — якось пильно. — Що ви можете сказати про мій психічний стан?

Запитання було таким несподіваним, що я на мить розгубився. І вираз цей не лишився непоміченим. На худорлявому обличчі з гострим носом майнула тінь прикрості. Господар акустичної витлумачив мою миттєву розгубленість по-своєму. Я тим часом, оговтавшись, подумки порівняв Михайлюка з рештою колег і дійшов висновку, що він був не лише вольовою, врівноваженою людиною, а й певною мірою педантом. Що й поспішив йому висловити. Не приховав навіть думку про педантизм.

— Ну, що ж, коли так, — зітхнув він з полегшенням і мені здалося, що його світло-карі очі не те щоб потеплішали, а в них оселився спокій. — Коли так, то слухайте... Минулого року, готуючись до змагань по дельтапланеризму, я заблукав на повітряному потоці аж до кладовища. Стояв ясний сонячний день. З висоти я бачив споруду з лабрадориту для ритуальних церемоній, людей з недавньої похоронної процесії, які покидали цвинтар, пам’ятники й обеліски, і все те потопало в зелені. І тут мою увагу привернув людський кістяк. Біля нього не було ні загорожі, ні пірамідки, ні хреста, як біля звичайних могилок. Він лежав на відкритій місцині, де нічого не росло. І був не білий, а коричневий, ніби вкритий іржею. Той кістяк на добре доглянутому кладовищі мене здивував і зацікавив. Щоб краще його розгледіти, я зробив над ним одне коло, друге, знижуючись. На третьому відзначив, що кістяк став ніби меншим і водночас уже не нагадував цілий скелет, а складався з іржавих останків. Ніби він колись був не з кістки, а з заліза, яке майже зовсім поїла іржа. На п’ятому колі — нижче не дозволяв повітряний потік — рештки ті вже неначе стали купками заліза, які тільки малюнком нагадували скелет невисокої людини. На тому п’ятому зниженні мені чомусь здалося, що якби я опинився на землі, то брунатних решток і зовсім не помітив би. Втім, я тим не дуже переймався. Ну, кістяк, ну, дивне оптичне спотворення... Мало які можуть бути тому причини... А тим часом на Мариниій горі на мене очікувала дружина. До речі, вона терпіти не

може, коли я зникаю з поля зору. Отож, набравши висоту, я поплив назад... Спочатку мені кортіло ще раз побувати на тому місці, але кожного разу щось заважало: бурчання дружини, щоб я не зникав, як минулого разу, потім несприятливі повітряні потоки, тоді наша секція обрала інше місце для польотів... Та нещодавно мені випало знову там літати. І була така метеорологічна ситуація, що стеля ширяння побільшилась удвічі в порівнянні з попереднім разом. 1 що б ви думали я там побачив? Той же кістяк, а тільки був він завбільшки, як два людських і бачився цілком об’ємно, як на голограмі. Спершу подумалося, що то відлитий із заліза скелет для якоїсь скульптурної композиції, котрий з тих чи інших причин не згодився і його викинули. Але ж чому не в металобрухт, а на цвинтар, де його їсть іржа? Коли ж я зробив кілька кіл і знизився, то побачив ту ж картину, що й минулого разу — намальовані окислами заліза людські останки на глині, до того ж малі. Тепер мені раптом стало не по собі... Оскільки наперекір усім законам перспективи й логіки, предмет той ставав чіткішим і водночас збільшувався з віддаленням від нього по висоті, я шугнув угору на скільки зміг... — Михайлюк замовк, глянув на мене якимось відчайдушним поглядом і продовжив розповідь: — Я не випадково поцікавився вашою думкою про мій психічний стан. Бо те, про що розповідаю, відгонить трохи шизухою... Отже, з максимальної висоти, на яку тільки спромігся винести мене дельтаплан, я уздрів кістяк у три людських зрости з добротної сталі, на якому лише місцями буріли іржаві плями. Він лежав на пухкій жовтій глині, котру, здавалося, недавно розмило і верхній шар знесло водою, тим-то він — скелет — і оголився. Водночас ніде не було помітно слідів розмивання. Довкола жовтого глиняного ложа буяла свіжа надмогильна зелень. Я повернувся на Маринину гору з сутінками. Ну й перепало ж мені того разу від дружини! Так от, демонтуючи дельтаплан і слухаючи краєм вуха жінчині докори, я думав про те, що наступного дня майну на цвинтар і віднайду жовту латку з кістяком. І намірився я те зробити не так з цікавості, як з метою переконатися, що я не теє... Ну, самі розумієте... Була саме остання неділя перед поминальним святом; люду на кладовище найшло — хто квіти садив, хто загорожі фарбував... Орієнтири, що їх я намітив з висоти, шукати довго не довелося. А щоб знайти поміж них жовту глиняну латку, знадобилося чимало часу. Вона

виявилася звичайною могилкою, а точніше — ділянкою у два на два метри, на якій проте не було й грама чорнозему; сама тільки глина. Це впадало в око, бо весь масив кладовища було розміщено на плодючому грунті. Ні про який скелет не могло бути й мови. — Михайлюк смикнув одну з шухляд і поставив на стіл півлітрову банку. — Ось, — сказав, знімаючи з неї кришку. — Глина юрських відкладів. Нічого особливого. Принаймні візуально. — Він дістав із банки грудочку і розтер її пальцями. То був вогкий пластичний глей. — Втім, почекаємо, що покажуть хімічні аналізи... Ага, так от, скидалося, що з тієї ділянки хтось зумисне зняв увесь чорнозем; у глині виднілися контури невеликої могилки, що запалася. І більше — нічого особливого.

— Може, то був якийсь міраж над цвинтарем? Коли ви там літали... — висловив я здогад. — Ткач не раз розповідав про міражі в пустелі.

Михайлюк на те посміхнувся. Проте посмішка на його тонких безкровних губах одразу ж і згасла.

— Це перше, що спало мені на думку, як я опинився біля жовтої ділянки — такою звичайною вона виявилась. Однак видива, побачені згори, не давали спокою. І тоді я вирішив поспішити із вдосконаленням крила, над яким уже давно працюю, та спробувати глянути на те місце з більшої висоти... Пам’ятаєте, я випилював тут окремі деталі? Можу принагідно похвалитись: кращого дельтаплана, ніж у мене зараз, немає ні в кого... Але річ не в тім. Минулої суботи, коли ви тут чергували, я знову майнув на крилі до кладовища... Видива повторились. Більше того, коли дельтаплан виніс мене на висоту, якої ще ніколи ніхто з моїх колег не сягав, я побачив скелет з вороненої сталі у три людських зрости без жодних ознак іржі. Його, здавалося, було змащено. Але надто мене здивував череп — з дещо вузькуватою похилою лобною частиною. Здавалося б, череп, як череп. Якби не три обставини: він із вороненої сталі, він — деталь велетенського кістяка, а замість зубів у нього були якісь дивні органи, схожі на жувальний апарат фаланги... Мені і зараз не дає спокою думка: якщо я бачу його таким з висоти польоту

дельтаплана, то яким же велетенським він бачиться хлопцям з орбіти! Втім, можливо, їхні траси не пролягають над нашим кладовищем...

Михайлюк помовчав, тоді взяв телефони, що лежали поряд на столі і в яких весь час потріскувало, і притис один з них до вуха. Він те зробив механічно, без видимої цікавості.

— ...Отож, — озвався по якомусь часі, кладучи навушники. — Яким би дивним не було явище, а все ж воно мусить мати пояснення. Як науковець я можу пояснити це геофізичною аномалією. Опинившись у зоні дії тієї аномалії, людина зазнає психічного розладу. Так, наркоман, задурманивши себе наркотиком, перебуває в ілюзорному напівсні. В моєму випадку роль наркотика виконує геофізичне або якесь інше поле... Але підождемо наслідків аналізу глини.

— Ваше припущення легко перевірити, — зауважив я.

— В який спосіб?

— Сфотографувати те дивне місце. Якщо кістяк зафіксується на фотоплівці, значить то вже не видиво, а реальний предмет.

— Слушно, — Михайлюк враз підбадьорився; його очі заіскрилися. — Справді. Як я до цього сам не дотумкав?..

Та скоро блиск в зіницях його пригас.

— Але ж на цвинтарі нічого немає! Латка глини й запала могилка, — мовив прикро.

Він надовго замислився, так надовго, що я підвівся, намірюючись вийти. Та раптом почув навздогін:

— Якщо світлочутливий шар фотоплівки видива не зафіксує, то є ще один спосіб перевірити, чи існує воно насправді.

На моє німе запитання пояснив:

— Треба щоб його хтось іще побачив. Якщо то справді наслідок викривленої психіви, то для кожної людини він мусить бути індивідуальним. Скажімо, мені бачиться залізний кістяк, а вам — кущ ожини.

— Але ж я ніколи не літав на дельтаплані, — зауважив я, тамуючи боязкі нотки в голосі.

Михайлюк поблажливо посміхнувся .

— Мова не про вас конкретно... А втім...

Він так і не доказав, бо в телефонах заклацало, і Михайлюк, змінившись на обличчі, поспішив накласти їх на вуха. Я вийшов. Власне, я здогадувався, що він збирався сказати після слів "а втім"..." Що все ж краще було б побачити кістяк саме мені. Аби не залучати до сумнівної події когось третього.

10

Недавно ще невеликі колонії звіробою розрослися на всю Маринину гору і вкривали її жовтим оксамитом, на якому острівцями біліла кашка. Після довгих пояснень Михайлюка і кількох спроб я нарешті відірвався від землі. Та вже на п’ятиметровій висоті мене охопив такий страх, що тільки зусиллям волі, а, може, завдяки сорому, я утримався, щоб одразу не спуститись. На мить здалося, що то не дельтаплан підніс мене над землею, а якась непідвладна мені стихія. І якби я, піддавшись страхові, сів, то вже ніколи не став би під мусянжове крило... Страх на диво швидко поступився ні з чим незрівнянному почуттю ширяння. Воно було

таким знайомим, що мені навіть спало на думку, а чи не від птаха веде свій родовід людина... Я здіймався все вище й вище. Постать Михайлюка ставала дедалі меншою. Нарешті й він упрягся в свій дельтаплан і, побігши з гори, легко шугнув у повітря. В нього це вийшло природно, як у лелеки. Він був без окулярів і без шолома, на грудях чорніла фотокамера. Ми попливли в золотистому маєві надвечірнього сонця в протилежну від річки сторону. Я виконував усі поради мого інструктора, водночас наслідуючи кожен його рух. Щоб заспокоїтись, не переставав подумки повторювати Михайлюкові слова : "На цьому дельтаплані я став чемпіоном змагань, його зроблено за традиційним проектом. Отже, надійність гарантовано. Все залежить тільки від вас." А ще він казав: " Як надто обкладе страх, зосередьте увагу на правому боці грудей і спробуйте викликати в собі сильний імпульс волі. Коли ж відчуєте, що у вас ніби заб’ється друге серце, всі страхи минуться". Мені й справді здалося, що з правого боку грудей стало гаряче, так ніби там виникло джерело тепла для всього організму... Тим часом ми пролетіли над глибоким яром, на дні якого вже гуртувався туман. Власне, той яр був межею між Мариниою горою й пагорбом, на якому розкинулося кладовище. Михайлюк випередив мене і невдовзі, набравши більшої висоти, зробив коло... Я одразу помітив жовту глинисту латку. Вона нагадувала пустир серед добре доглянутого міста, або будівельний майданчик. А тільки замість цегли на ньому лежав людський кістяк; випростаний, як у домовині, рудий від древності. Здавалося, археологи покинули свою знахідку... Щоб краще розгледіти, а відтак знизитись, я став робити кола. Попри розсіяне передвечірнє сонце, я побачив чіткі обриси якихось іржавих людських останків. Вони сходили дивною еманацією: світло, не світло, газ, не газ. Довкола них, здавалося, мерехтіли сонячні зайчики, що їх віддзеркалювали скалки неіснуючого потовченого люстра. В передвечір’ї вони мерехтіли, немов метелики. Власне, я не міг би заприсягнутися, що то були саме цятки рухливого, відображеного світла, а не світні комахи. Коли ж найближче пролітав над дивним місцем, то відчув, як з правого боку грудей у мене стало холонути, немов би я потрапив у крижаний струмінь. Водночас охопив страх. Але він не перейшов у паніку. І я, згадавши пораду Михайлюка, став буквально генерувати в собі волю. Чи то від намагань, а чи з

віддаленням від кістяка в грудях знову потепліло, розтанув і страх. Тим часом Михайлюк ширяв високо вгорі. Він, мабуть, ще бачив сонце, яке мені вже не було видно, бо об’єктив його "Києва" раз по раз поблискував.

Дельтаплан підносив і мене все вище й вище. На черговому колі я знову побачив руді мощі, дещо збільшені... Я міг би повторити оповідь Михайлюка. Крім одного — він нічого не казав про світне мерехтіння. А воно існувало. В ореолі того ряхтіння сталевий кістяк скидався на мурашину матку, довкола якої метушились її діти. А часом здавалося, що то опалесцирує мастило на вороненій поверхні.

День згасав, земля спливала сутінками. Михайлюк, розірвавши коло, в якому він кружляв над химерним об’єктом, поплив на Маринину гору. Я — слідом.

...Сутінки дедалі густішали. З-над яру розтікався туман. Ми, не перекинувшись і словом, заходилися поспіхом складати дельтаплани. Коли ж вони, вже спаковані, лежали на задньому сидінні, я озвався:

— Що то за еманація навколо об’єкта?

— Не знаю, — відказав Михайлюк. — Минулого разу її не було.

Він запустив двигун і, очікуючи, поки прогріється, зауважив:

— Схоже на роювання комах, тілом яких є світло.

Я сказав про свої асоціації, на що він погодився:

— Справді, ті сполохи однаково можна вважати і міріадами сонячних зайчиків, і мерехтінням крил комах. — Поміркувавши, додав: — Як і безліччю коротких блискавок.

Наступного ранку ми зустрілися з Михайлюком на інститутському подвір’ї. Уздрівши мене, він хряснув дверцятами свого авто й поспішив назустріч.

— Зайдіть, — мовив стримано.

Передусім Михайлюк запустив прозвучувач порід, а мені мовчки ткнув ролик фотоплівки... На перших кадрах виднілися чіткі обриси балки з клубами туману на дні, загорожа кладовища, могилки. Далі з’явилася сіра квадратна пляма, яка від кадру до кадру збільшувалась і водночас світлішала. Останні кілька кадрів були практично засвічені. І — жодного натяку на те, що бачили ми.

— Враження таке, — озвався я, — що об’єкт радіоактивний. Але випромінювання стає інтенсивнішим із віддаленням від нього.

— Авжеж, — погодився Михайлюк. — Нісенітниця якась.

Мить він мовчав, а тоді, глянувши на годинник, сів до столу і взяв телефонну трубку.

— Алло, а Нелю Павлівну... — сказав, набравши номер. — Це ви і є?

Він назвався, і запитав, чи готовий аналіз глини.

— Отже, готовий... — В голосі вчувалося нетерпіння. — Якщо можна... — Він закрив рукою мікрофон і сказав:

— Зараз знайде журнал. — По миті — знову в слухавку: — Ага, слухаю... Що, що? Скільки?

Якийсь час Михайлюк уважно слухав, а тоді запитав:

— А ті дві проби чорнозему? — Він знову зачаївся, слухаючи. Нарешті озвався: — Дякую. Можете виставляти рахунок.

Я давно помітив, що прочитати щось на обличчі Михайлюка було не так-то просто. І цього разу він здавався заклопотаним — не більше. Повагом відсунув телефонний апарат аж під стіну, на якій висіла кольорова вирізка з журналу, і тільки тоді обернувся до мене:

— Свинцево-мідна аномалія. А точніше: в глині тій шістдесят відсотків свинцевих і п’ять відсотків мідних сполук. Решта — глинисті компоненти.

— А що то за чорнозем, про який ви питали? — поцікавився я.

— Проби землі за межами глинища. Але в них нічого подібного не знайдено, звичайний, фоновий, склад алюмо-силікатів і гумусу.

Несподівано Михайлюк знову підсунув до себе телефонний апарат, заходився швидко набирати номер.

— Ало, Нелю Павлівно, це знову я. А у вас там радіоактивність порід заміряють?.. То запишіть у рахунок і цей аналіз. Коли зможете?.. Та всього ж три проби... Ага... Буду вдячний.

Коли, десь за годину, я знову зайшов до Михайлюка, він уже мав заміри радіоактивності.

— Лише слабке відхилення від фону, — зустрів мене такими словами. — І в глині, і в чорноземі.

— Але ж на плівці місце глинища засвічено! — здивувався я.

— Отож-бо, — стримано погодився Михайлюк. — Але радіоактивність тут ні до чого. Бо якби тому була причиною вона, то, по-перше,

засвітилася б не частина кадру і не кадр, а вся плівка, а, по-друге, за такої інтенсивності випромінювання, від якої нейтралізується світлочутливий шар, ми б там попадали, як підстрелені. І знову ж таки: порушуються закони перспективи — об’єкт у кадрі займає тим більше місця і тим сильніше засвічується, що далі від нього перебуває спостерігач.

Запала довга мовчанка. Михайлюк, притуливши один з навушників до вуха, вдавав, що дослухається до роботи прозвучувача.

Я озвався:

— Підведемо підсумки, Антоне Кузьмовичу. Ми хотіли перевірити, чи не химеру якусь ви спостерігали, літаючи над кладовищем. Ми встановили, що об’єкт, а ліпше сказати — феномен, таки існує. Підтвердження тому: по-перше, — візуальні спостереження двох людей, по-друге, засвічені місця на фотоплівці, по-третє, свинцево-мідна аномалія, по-четверте, невідомий тип випромінювання, що діє лише по контуру глинища, а ще додайте дивну еманацію довкола скелета... Висновок: феномен потребує детального вивчення. Удвох нам з проблемою не впоратись.

Михайлюк поклав на стіл навушники і подивився на мене не дуже привітно.

— То що ви пропонуєте?

— Описати все це...

— ... І надіслати в газету, журнал чи, може, на телебачення... А тільки під якою рубрикою? Марення сивої кобили? — Він був не те щоб знервований, а скоріше заклопотаний. І роздратування в голосі адресувалося не так мені, як набіглим обставинам. — А щоб більше розпекти публіку додамо, що скелет той не з кістки, а з вороненої сталі,

а, може, з хітину, і череп у нього армовано не зубами, а жувальним апаратом фаланги...

— Я не те хотів сказати... Я — про доповідну записку в Академію Наук...

— Краще вже в газету. Принаймні там сприймуть це як розиграш. А в Академії з нас просто посміються.

— Але ж самим нам не впоратись, — зауважив я примирливо. — Чи, може, ви маєте якусь гіпотезу?

Мій діловий тон подіяв. Напруженість на худорлявому лиці колеги розтанула. Він промовив:

— Як усе проаналізувати, то напрошується думка, що віддаляючись по вертикалі від глинистої латки, ми наближаємось до якогось оптичного фокусу, в якому скелет бачиться таким, яким він є насправді. А тільки: скелет то, а чи його проекція? Якщо ж проекція, то звідки: з глибин землі чи з космосу?

— А, може, то проекція з минулого? Або з майбутнього?

Ясні очі Михайлюка затуманило. Він немов би відгородив свою свідомість від моєї, аби на самоті осмислити мої слова. Але тільки на мить. Бо світло-карі очі його знову стали блискучими й глибокими. У них навіть майнула лукавинка.

— Бачу, дружба з Ткачем не минула для вас безслідно.

Я не знав, на що він натякає.

— У моєму припущенні не більше неймовірного, ніж у вашому, — відказав. По хвилі додав: — Якщо ви вважаєте передчасним залучати спеціалістів офіційно, то чом би нам не послугуватися допомогою довірених людей, — хоча б того ж Ткача?

І знову очі Михайлюка втратили блиск, стали ніби неживими. Саме завдяки цьому вмінню — відгороджуватись від співбесідника невидимою запоною — він зажив слави людини собі на умі, навіть зарозумілої.

— Я проти, — сказав він, — категорично проти.

— Але ж Ткач — ваш друг...

— Це не міняє справи.

— Чому ви так ревно оберігаєте від стороннього ока те, що потребує всебічного дослідження? Це не логічно! — В моєму голосі, крім подиву, вчувалося, мабуть, ще й роздратування.

— Нелогічне явище вимагає нелогічного підходу до нього, — буркнув Михайлюк.

То була демагогічна відмовка. Мені вона не сподобалась. Михайлюк, напевне, помітив, що вираз мого обличчя змінився не на краще. Коли я вже був біля дверей, він погукав:

— Стривайте... Є поважна причина, через яку мені не хотілося б втаємничувати когось іще.

Я дивився на нього допитливо. Проте цікавитись не квапився, "знайде за потрібне — скаже", — подумав. Нарешті внутрішня боротьба, яка точилася в ньому між відвертістю й стриманістю, закінчилася на користь відвертості. Він витяг з барсетки касету, а з шухляди дістав магнітофон.

— Присядьте, — сказав сухо. — Не забули, чим закінчився останній уривок гіперзвукової мови?

— Запитанням "Так хто ж ми? Надлюди? Мутанти?"

— От-от. Враження таке, що тоді їх щось перебило. Бо вже наступного дня, приблизно о тій же порі діалог продовжився. Ніби й не було цілодобової перерви.

Михайлюк подав мені навушники, тицьнув у клавішу, і я почув знайому вже скоромовку, схожу на репортаж з футбольного матчу, який вела коментатор-жінка: "...Хоч ми здебільшого й народжуємося від людей, та водночас ми й не люди. Ми окрема цивілізація, яка розвивається паралельно людській і серед людей. І рід наш так само древній, як і людський... Є теорія, яку розробили видатні вчені із наших, що ми — істоти з прикметами комах. Як, чому, за якими біологічними законами ті прикмети проявляються часом у людському порідді, сказати важко, та саме комашині прикмети відрізняють нас від людей. Це справді дивно, адже еволюційний ланцюжок від риби до людини простежується досить чітко. Він ніде не розривається і не перетинається з еволюційним ланцюжком жодної з комах... Є гіпотеза, знову ж таки наших учених, за якою до людської була ще одна цивілізація — комашина, істот, що еволюціонували в своєму розвитку так само, як пізніше людина. Вона залишила далеко позаду молодших своїх братів — мурахів, бджіл, термітів, котрі хоч і досягли високої організації, але на справжній розум поки не спромоглися. Так от, цивілізація та, покидаючи Землю (невідомо з яких причин), висіяла свої прикмети на хребетних. І ті прикмети весь час проростають і проростатимуть, допоки живий вид гомо сапієнс."

Скоромовка увірвалась. Далі полинула модна пісенька, на яку було зроблено запис. Раптом здалося, що я перебуваю в дивному напівсні, в якому події реального життя так перетасовано з містикою, що годі визначити, де перше, а де друге. Михайлюк вимкнув маг, але коментувати почуте мною не поспішав. Певно, очікував від мене самостійного висновку. І я сказав:

— Схоже, що міраж на цвинтарі, й істоти, котрі спілкуються гіпермовою, якимось чином взаємопов’язані. І отже мощі ті не з вороненої сталі, а з хітину.

— Зовсім не обов’язково, — заперечив Михайлюк. — То може бути сталь, хітин, а, може, й невідома людині матерія. Ось тільки, де вона? Адже те, що ми бачили — справді міраж. Як і міраж поки що — істоти, котрих нам вдалося підслухати. І слід сказати — міраж зловісний... Гадаю, тепер не треба пояснювати вам, чому я не хочу нікого втаємничувати?

— А чого ви обдарували довір’ям саме мою особу? — поцікавився я.

— Ви були біля мене, коли я вперше впіймав в ефірі гіпермову. Отже, ніяк не могли бути її джерелом.

— Якщо ви такий уже конспіратор, то мусите враховувати, що я хоч і не міг бути джерелом саме того уривку, який ви вперше записали, але міг бути однією з таємничих істот. Адже вони нічим не відрізняються від людини.

— Якби ви справді були тією істотою, — мовив Михайлюк, — то, напевне, попередили б своїх родичів, що вони перебувають на грані викриття. І по тому мій прилад не вловив би ніякої більше інформації.

— Слушно, — погодився я. — А ви можете, хоча б приблизно, сказати, на якій відстані від вас знаходиться джерело гіперзвуку?

— Ні, — відказав Михайлюк, як мені здалося, надто поспішливо, — не можу я вам цього поки що сказати.

Я вийшов з акустичної пригнічений. Мене бентежило не так відкриття несподіваного зв’язку між міражем на цвинтарі і таємничими істотами, як відсутність будь-якої інформації про небезпеку. А вона вже відчувалася

всюди. Саме повітря, здавалося, було нею просякнуте. І через те, що не можна було вгадати, в чому ж та небезпека, вона ввижалася ще грізнішою. Недавно я ставився до відкритих Михайлюком явищ просто з цікавістю, відтепер відчув себе прямим їх учасником. Раптом запраглося обірвати всі нитки, що пов’язували мене з тим і знову стати безтурботним і вільним від сумнівів. Та було вже пізно...

11

— Може б ви туди вже й перебрались? — зауважив Білокінь, не приховуючи докору, щойно я переступив поріг нашої кімнати.

Він стояв між двох синіх полотнищ-штор, дивився у вікно. Його не дуже зграбна висока постать в полотняному костюмі була дещо згорблена. У ній вгадувалась якась самотність. Білоконеві не потрібна була компанія для балачок. Але він потребував, щоб у кімнаті постійно хтось був. Ми з Ткачем гадали спочатку, що його бурчання щодо нашої непосидючості — це начальницький комплекс, котрий зостався в ньому відтоді, коли він керував відділом. Та потім збагнули — Білокінь не терпів "людського вакууму". Ми йому не тільки не заважали, а навіть навпаки — були потрібні. Йому тоді й писалося, й думалося краще... І цього разу, щойно я з’явився, як він сів у своє гвинтове крісло і ніби кудись віддалився.

Хто не знав Михайла Теодоровича, міг би подумати, що він від дзвінка до дзвінка працює над геологічною темою. Насправді ж шухляди його письмового столу були забиті книгами й журналами з термодинаміки, а на столі можна було помітити аркуші, списані математичними, хімічними та фізичними символами. Часами Білокінь страждав над тими паперами, а інколи, в мить просвітління, навіть опускався до того, що встрявав у наші з Ткачем балачки... Якось він запитав у мене: "Як ви гадаєте, що робить людину особою? Знання? Розум? Сила волі? — І сам відповів: — Все це умови необхідні, але недостатні. МЕТА і МРІЯ — ось що!" Сказав він те, певно, у мить свого творчого піднесення. Я, щоправда, не зовсім чітко уявляв собі мету і мрію Білоконя. (Не назвеш-бо госпдоговірну тему

метою і мрією життя). Але з окремих його запитань і реплік здогадувався, що він працює над якимось фундаментальним відкриттям... Кощава спина Михайла Теодоровича була такою ж нерухомою, як і стіл, за яким він сидів. Раптом здалося, що Білокінь зовсім не сидить, а рухається. Тільки не в просторі, а в якомусь іншому вимірі; впевнено, не збочуючи, і не відвертаючи уваги на дрібниці, до мети, яка стала законом його життя.

Тим часом я засів за складання нової програми. Робота, по суті, полягала в механічному переписуванні зі старої, з додаванням особливостей нового об’єкта досліджень. Свідомість моя тим часом нагадувала комп’ютер, який працював у двох паралельних режимах. І вже наприкінці робочого дня той "комп’ютер" видав таку думку: "Слід поцікавитись, кого поховано на тому місці, де ми бачили міраж?"

...Та, як з’ясувалося, я був не першим, кому це прийшло в голову.

— Ви трохи запізнились, — сказав Михайлюк, вислухавши мої міркування. — Я бачив план кладовища, а тільки квадрат той заклеєно шматком паперу. Не те що прізвища — номера ділянки немає. А саму латку чорним перекреслено по діагоналі. Просив дозволу підсвітити лампочкою від настільної лампи, що стояла в кабінеті, але директорка кладовища не дозволила. До речі, паскудна особа. Перед тим, як показати план, влаштувала мені справжній допит. Добре, що я підготувався заздалегідь: мовляв, шукаю могилку двоюрідного діда... А латку, судячи з її жовтого кольору, наклеєно вже давненько.

— Ви не помітили, крім тієї, ще якоїсь наклейки на плані?

— Ні, — упевнено сказав Михайлюк. — Вона там єдина.

Я завважив, уже вкотре, що колега не поспішає ділитися інформацією. І що це дивно після того, як він узяв мене в спільники. Я сказав йому про це. Михайлюк, здавалося, зніяковів, а тоді делікатно

став пояснювати: мовляв, в інтересах справи інформація має бути зосереджена в одних руках і що мені слід поставитись до цього з розумінням. Після тієї розмови виникло відчуття, що він або від чогось мене оберігає, або ж боїться сказати всю правду, щоб не відлякати.

Скуштувавши раз ні з чим не зрівняного відчуття вільного лету, я відкрив незнайому досі для себе сторінку людського буття. Бажання знову поплавати в піднебессі було таким сильним, що я, подолавши делікатність, запитав у Михайлюка, чи не збирається він у суботу на Маринину гору. Колега схвально посміхнувся: мовляв, інакше й не могло бути, і сказав, що цей день обов’язковий для тренувань і що я за бажанням міг би скласти йому компанію.

В суботу вранці ми одночасно підійшли до його гаража. Поки він відмикав двері якимись хитрими ключами, я нагадав, що ми вже дві суботи й неділі підряд не чергували біля прозвучувача.

— Немає потреби, — відказав він. — Ті істоти не спілкуються у вихідні.

Михайлюк відімкнув двері і я ще раз відзначив зразковий порядок у гаражі. На верстаку, полицях, у шафах, всюди було знати руку дбайливого господаря. Та я немало здивувався, уздрівши хмарку жовтих метеликів. Колегу це теж спочатку збентежило. Але, окинувши доскіпливим поглядом приміщення і не виявивши нічого поживного для молі — вовняних речей, він з усміхом зауважив:

— Бідолашні комахи... Вони тут скоро повиздихають з голоду.

Коли ми, залишивши позаду передміську розвилку, виїхали на трасу, Михайлюк сказав:

— Я не хотів вам лестити... Минулого разу ви на диво швидко опанували мою науку. Навіть не пам’ятаю випадку серед колег-дельтапланеристів, щоб так одразу людина подолала в собі страх.

— То ви не знаєте, що діялося тоді в моїй душі, — відказав я.

— Отож-бо й воно. Вчинок є тільки тоді вчинком, коли долаєш у собі страх і нерішучість... Якщо ж його чинить людина, котра не відає, що таке страх, — то вже не вчинок.

— Допомогла ваша наука генерувати волю, — зізнався я.

— Це велика наука, — зауважив серйозно Михайлюк. — Мене навчив тому однокашник-студент із Тібету. Сам він, до речі, протягом п’яти років навчання в Київському університеті не отримав жодної четвірки. Тільки відмінно. Хоча, думаю, метод генерування волі був не єдиною тому причиною. Джан-Юн-Шан, таке він мав ім’я, був просто тямущим хлопцем... Так от, беручись за навчання, він щораз "зосереджувався" — вимітав зі свідомості всі дрібні незгоди. Як він те робив? Сідав і ніби дивився вглиб себе. Пояснював це так: "Я позбуваюся аури. Подумки веду руками довкола голови, так ніби знімаю мильну піну або розганяю туман. То, власне, є емоції, породжені думками. Сама думка, якою б вона не була, не впливає на самопочуття, на здатність абстрагуватись. Впливають емоції. Вони, ніби магнітне поле, у вигляді аури, клубочаться довкола голови. Сила, яка ті почуття здатна приборкати, і є воля..."

Михайлюк знизив швидкість, ввімкнув правий поворот і збочив на ґрунтову дорогу, що вела вниз до річки. Якийсь час він мовчав, а тоді знову озвався:

— Власне, поняття того тібетця не суперечать нашим уявленням про волю... Що є воля? Це виявлення психічної сили, що причаїлася в людині. І сила та може бути настільки могутньою, що подолати таку людину в якийсь інший спосіб, крім фізичного її знищення, просто неможливо.

Колега зупинив авто на березі, під старою розчахнутою вербою. По Марининій горі гуляв прохолодний вранішній вітерець, від того звіробій, який вкривав її суцільним килимом, переливався всіма відтінками — від

жовто-зеленого до золотого. Ми несли свої ноші по коліна в тому жовтому суцвітті. Михайлюк, хоч і був на півголови нижчим і статурою тендітнішим від мене, проте на його чолі не з’явилося жодної росинки поту. Мені ж шлях нагору давався важко.

Коли ми зрештою опинилися на місці, він подивився на мене співчутливо:

— Волю в собі слід будити не лише в екстремальних ситуаціях... У таких випадках, як тепер — також. Зосередивши на м’язах волю, ви знімаєте з них лінькуватість і в’ялість.

Він першим сів у траві, закликаючи тим і мене до відпочинку. Тим часом внизу, неподалік від нашої, зупинилася ще одна машина, а на дорозі тягнула за собою шлейф куряви третя.

— Джан-Юн-Шан запевняв, — озвався знову Михайлюк, — що він без особливих зусиль міг вийти із свого фізичного тіла.

— А він не боявся потім заблукати і ввійти не в своє, а в чуже тіло? — запитав я без тіні іронії.

Михайлюк засміявся, якось сухо, ках-ках... Це був перший сміх, який я від нього почув. А тоді сказав:

— Тут, справді, чимало метафізики. Але якщо відсіяти її, то постають практичні рекомендації, як долати тваринні інстинкти, що процвітають часом пишним цвітом у людях — лінощі фізичні й духовні, злостивість, боязливість.

Перепочивши, ми заходилися лаштувати дельтаплани: спершу мій, потім Михайлюків. Його точні рухи, аж ніби зайва на перший погляд перестраховка, передавалися й мені. Я відчув, як до мого характеру

долучається нова риса — увага до дрібниць, на які раніше я просто не звертав уваги.

Потім ми розв’язали торбину з полотнищем для його крила. Звідти раптом сипонув цілий рій метеликів. То була міль. Вітер одразу підхопив її і вона зникла у суцвітті звіробою. Ми здивовано переглянулись і заходилися витрушувати з торби полотнище. Те, що випало в траву, мало було схоже на лискучу колись тонку мусянжову парусину. Згорток ніби виваляли в попелі. Та нас ще більше вразило, коли ми розстелили його на траві. Вся трикутна площа була в дірках. Ніби хтось по ній паяльною лампою пройшовся. По краях дірок прилипла біла павутинка, а в деяких місцях повзали крихітні хробачки. То була гусінь молі. Михайлюк дивився на те з огидою. Він ховав від мене очі. Та коли я все ж перехопив його погляд, який і поглядом у прямому значенні цього слова не можна було назвати, то побачив дві світло-карі, немов би неживі, кульки. Він дивився вглиб себе. Тривало те довго. Нарешті, ніби випірнувши зі сну, в якому йому снилося щось дуже неприємне, він почав згрібати останки крила, а тоді, взявши те в руки і не глянувши навіть у мій бік, поніс до річки, де під вербами чорніла латка від багаття. Він не зволікав і не поспішав. Спустився по-діловому з гори, кинув лахміття на землю, а тоді пішов до машини, взяв там щось і повернувся. Скоро під вербами задиміло, а тоді вихопився рудий язик, лизнув дрантя раз, удруге і воно спалахнуло білим полум’ям, водночас виштовхуючи клуби сизого диму. Вітер підхоплював і гнав його нагору, де він плутався і губився в траві. Попри холоднокровність, з якою Михайлюк виконував усі ті дії, в постаті його все ж помітна була якась драматичність. Він ніби не спалював, а виконував обряд кремації.

Тим часом дельтапланеристи, зайнявши кожен своє місце на горі, монтували апарати. Вони, мабуть, не розуміли, що сталося, або ж вважали, що те їх не стосується.

...Може, це помисливість, але коли до мене знову піднявся Михайлюк, мені здалося, що його одяг сходив запахом паленої плоті. А на обличчі

годі було прочитати бодай якийсь вираз. Тільки в голосі, коли він заговорив, вчувалася прикрість:

— Знову пошити таке крило буде нелегко...

Я очікував, що він висловить бодай подив з приводу того, що сталось, але він не прохопився й словом. Немов би парусина була такою ж улюбленою їжею для молі, як хутро. Тільки й сказав зовсім буденно:

— Отже, почали. Сьогодні вам літати.

12

До Михайлюкового характеру, в якому я відкривав кожного разу щось нове, додалася ще одна риса — не витрачати слів на очевидне. А очевидним було те, що між таємничими істотами, міражем і міллю, яка зжерла крило, простежувався зв’язок. А тільки справді зв’язок чи випадковість?

Щоб відповісти на це, треба було знати наміри комахо-людей. Поки ж я знав, що істоти ці лихі від природи. Та найгірше, що їх неможливо відрізнити від звичайної людини.

З історичної геології мені було відомо, що на зміну звичайній рибі прийшла латимерія — кистепера риба, плавники в якої були видовжені і схожі на лапи. Потім, завдяки мутагенним або пристосовницьким факторам, латимерія виродилася в амфібію, яка вже могла пересуватися не лише по мілководдю, а й по суші і дихати повітрям. Відкладаючи яйця на суходолі, амфібія підставляла їх під жорстку сонячну радіацію, внаслідок чого з’явилася тварина з іншими властивостями — рептилія — найлихіший ворог амфібії. Потім з’явилися терапсиди — рептилії з ознаками ссавців і, власне, ссавці... То чи не стаємо ми випадково свідками аналогічного процесу серед людей? Процесу, який з перемінним успіхом розвивається протягом усієї історії людства, а істоти

ті очікують лише сприятливих умов, щоб прийти на зміну підупалій на силі, занепадаючій людині. І за формою то буде така ж сама людина. Але тільки за формою...

Коли я, улучивши хвилинку, поділився своїми міркуваннями з Михайлюком, він сказав:

— На підставі того, що ми знаємо, можна припускати все, що завгодно... От коли інформації набереться стільки, що вона сама напроситься в клітини кросворду, де її бракує, лиш тоді можна буде висувати гіпотезу.

Сказано було так буденно, начебто мова йшла про звичайну наукову розробку. Мене підмивало зауважити, що інформація до нас сама не прийде і що її слід добувати, але знаючи негативне ставлення Михайлюка до зайвих слів, я утримався. Нам справді нічого не залишалося, як тільки очікувати.

...А за обіднім столом, де сиділи Білокінь, Ткач і я, Михайлюк розповів про випадок з крилом, чим немало мене здивував. Михайло Теодорович лиш прогугнявив щось, мовляв: це ж треба... А от Ткача розповідь так вразила, що він перестав їсти. Довго дивився на Михайлюка і в погляді його зріла тривога.

— Може б, ти облишив ті польоти, Антоне... До півсотні вже наближається. — В голосі вчувалася не просто дружня порада, а щось більше.

— Вік тут ні до чого, — відказав Михайлюк, діловито розправляючись з печенею.

Апетит у нього був пречудовий. З'ївши все, що було на тарілці, він настромив шматок хліба на виделку і заходився старанно вимазувати

підливу. Тонкі губи від надмірної кількості перцю стали вишневими і, здавалося, виказували зневагу до всього на світі, крім страви.

В діалозі Ткача з Михайлюком була своя, невідома мені, логіка. Адже Михайлюк оповів про випадок псування міллю парусини (хоча й сам подиву не виказав), а не про польоти. До речі, тієї суботи я літав до вечора і ніщо мені не завадило.

Невдовзі відбулася вчена рада, на якій обговорювалися рекомендації, підготовлені провідними спеціалістами для виробництва. Насамкінець слово взяв Ткач.

— Шановне товариство, — мовив він, — щойно ми тут розбалакували про зиск, який можна очікувати від наших розробок. І ніхто й словом не сказав про втрати. А вони можуть виявитися суттєвими. І там, де на них не очікуєш... Коротше, в кімнатах завелася міль...

Вакуленко, що сидів поруч зі мною, чмихнув.

— Знайшли нарешті корінь усіх наших бід.

— Це не так смішно, як вам здається, Володимире Степановичу, — зауважив Ткач і навів суму, яку інститут два десятки років тому сплатив універмагу за синє сукно.

Я подумки прикинув, що вона сягала річного фонду заробітної плати всього нашого колективу. Але сам Ткач на це не звернув уваги. Він вів своє:

— То що ви тепер на це?.. До речі, двадцять відсотків сукна вже списано. І якщо ми вчасно не спохватимось, то невдовзі від цих гарних полотнищ зостануться самі спогади.

Іронічні посмішки, які спершу засвітилися на обличчях присутніх, згасли. І увагу всіх було прикуто до штор. Метеликів молі на них не було видно (принаймні з боку приміщення), але обстріпаний низ і біла павутинка, що до нього пристала, свідчили про "роботу" гусені. Я завважив, що з часу останнього засідання в цій кімнаті ширми покоротшали ще сантиметрів на п’ять.

Господар кабінету, який завжди возсідав у своєму високому м’якому кріслі, немов на троні, тепер почувався незатишно. Я на мить поставив себе на його місце і, спостерігши доскіпливі погляди на тих обстріпаних і покуцілих полотнищах, щиро йому поспівчував. Науковці хоч і дивились на ширми, а проте, здавалося, розглядали самого начальника.

— Колеги, — озвався Посудієвський, щойно Ткач сів; в голосі його вчувалася хрипота. — Останнім часом ми справді в хмарах витаємо. Час уже глянути правді в очі. У нас десятиліттями виховували почуття великодушності і щедрості. І до того понавиховували, що ми стали плутати, де великодушність, а де розбазарювання, де ощадливість, а де скнарість. Мене приголомшила сума. Це ж треба! Ваш виступ, Олександре Федоровичу, я сприймаю як справедливу критику передовсім мене як керівника... Товариство, — голос Посудієвського звільнився від хрипкуватих нот, став майже врочистим, — давайте з цим кінчати! Зрештою, це не тільки байдуже ставлення до нашого добра, хоча й нажитого попередниками, а й нехлюйство.

Наступного дня з антимільною кампанією виступив на активі інституту вже сам Посудієвський. По тому протягом тижня в усіх приміщеннях було наведено ідеальний порядок. Міль шукали не тільки на ширмах, а також у столах, навіть у сейфах, де лежали геологічні карти, зняті на синьку, тобто там, де комаха просто не змогла б жити.

Тільки Михайлюка те, здавалося, не бентежило. Коли всі були зайняті антимільною кампанією, він, не знімаючи з голови навушників, порався біля лещат, випилюючи якусь алюмінієву деталь. Власне, я вже був обізнаний з конструкцією дельтаплана і збагнув, що то новий вузол

кріплення. Оскільки ж був він значно більшим від бачених мною раніше, я здогадався, що Михайлюк замислив нову конструкцію.

Перехопивши мій пильний погляд, він сказав:

— Є новини. — Сховав у шухляду деталь, з іншої дістав магнітофон. — Поки готуватиму каву, послухайте.

Він висмикнув штекер навушників із прозвучувача і встромив у гніздо мага. Тоді нап’ялив їх мені на голову.

Заторохтіла та ж сама скоромовка: "...До спіткання ми розмовляємо людською мовою, яка є немов би пускачем нашого справжнього способу спілкування. Всю ж нашу історію, мораль, етику сховано в інстинктах, і для людини вони недосяжні. У цьому наша сила — ми знаємо про них усе, вони про нас — нічого. Навіть те, що ми є. Вони обплутали себе по руках і ногах умовностями, для нас їхні умовності — чиста фікція; вони вважають себе істотами духовними і водночас не знають, що ж таке душа; прагнуть зближення з подібними до себе, а тим часом відстоюють свою расову, національну, культурну окремішність. Вони понавигадували таких понять, як честь, гідність, порядність, совість і борсаються в них, як муха в павутинні. Для нас же ті їхні поняття — лише правила гри, які ми легко порушуємо, якщо за нами не підглядають. Нас іноді викривають, лають виродками, навіть не підозрюючи, що це істинна правда. Нас-бо, справді, виродив живий перегній, що називає себе людством. Але викривають вони не як нас, а як поганих людей. І ми змушені нести кару, не виказуючи себе..."

Скоромовка увірвалась. Далі залунала знайома вже модна пісенька.

— Цікавий матеріал, — сказав я, скидаючи навушники, — але, на жаль, він не поповнить жодної клітинки кросворду.

— Кросворду, справді, не заповнить, — погодився Михайлюк. — Зате він дає уявлення, з якою нечистою силою нам доведеться стати на герць... Навіть у найлихішого з людей можна сподіватись хоча б на рудименти совісті. У них — ні.

— Ви збираєтесь оголосити їм війну? — посміхнувся я. — Але ж ви не бачили жодного з них. Як можна оголосити війну тому, кого не бачиш?

— Щодо герцю, я трохи перебрав. Війну їм оголосять інші, а наше завдання — викрити.

— Давайте заглянемо трохи наперед, — запропонував я. — Припустимо, що ми викрили тих істот. Навіть більше — знайшли прикмети, за якими їх можна одрізнити від звичайних людей. І людство, послуговуючись нашими дослідженнями, усіх їх ізолювало, скажімо, на якомусь острові. Але ж цим усувається не причина, а наслідок. Причина ж у самому людстві... Де гарантія, що в якомусь із наших нащадків не народиться той монстр?

Михайлюка при тих словах аж пересмикнуло.

— Потрібен буде закон про створення біологічних комісій в пологових будинках, які б виявляли...

— Але ж у цей спосіб знову ж таки усуватимуться наслідки, а не причина, — сказав я.

— Авжеж. Та якщо не можна позбутися джерела підлоти, то хоча б не дати їй розлитися серед людей.

— Логічно, — погодився я. — Одначе закону такого ніколи не буде. Навіть якщо проект його винесуть на обговорення після того, як ті істоти опиняться в ізоляції, завжди знайдуться гуманісти, які його заріжуть. Я й сам не переконаний, чи проголосував би "за".

Останні мої слова заглушило чахкання кавоварки. Михайлюк розлив пахучий напій у дві чашечки.

— Все залежатиме від того, якою мірою ті істоти завинили перед людством, — сказав він. — І від того, яка в них програма... А виявити це мусимо ми.

Я ковтнув кави і замислився. Михайлюк теж пригубив. Він, здавалося, не пив, а тільки торкався губами країв чашки.

— Послухайте, Антоне Кузьмовичу, — озвався я по часі, — якщо виходити з тези про мудрість "матінки природи", то чи не переслідувала вона якусь мету, створюючи симбіоз людини з тією істотою? Ну, наприклад, в тілі людини вона передбачила пори для виведення з організму відмерлих клітин і шлаків. Чи не є ті істоти чимось на зразок "каналів", крізь які людство відторгає надлишок негативних психічних якостей — ну, там звірство, паразитизм, таке інше, котрі накопичуються в ньому протягом певного історичного періоду. Погодьтеся, це все ж доцільніше, ніж дати всьому організмові просякнутись тими якостями.

— Несподіваний хід думки, — звірився Михайлюк. — А тільки ж вони кажуть, що була спершу комашина цивілізація і що не природа, а саме вона — та цивілізація висіяла на людстві свої прикмети.

— Якби така цивілізація існувала колись на Землі, то вона неминуче зоставила б по собі матеріальну пам’ять. І ми б про неї знали. Як знаємо про динозаврів, мастодонтів, і таке інше...

— То що ви пропонуєте? Облишити цікавитися тими істотами? — несподівано запитав Михайлюк, не приховуючи в голосі розчарування. — Хай природа виводить крізь них наші психічні шлаки?

Я ніяково усміхнувся.

— Ту думку я висловив як одне з можливих пояснень доцільності існування їх у природі... Можлива й інша. На пращурах наших, і справді, було висіяно прикмети комах. А тільки зробила це не комашина цивілізація, яка буцімто заселяла Землю, а представники якоїсь іншої цивілізації, що завітали на нашу планету з глибин космосу. А те, що кажуть їхні вчені... То, може, вони видають бажане за дійсне. З метою прищепити їм почуття власника. Мовляв: "Земля — ваша планета". Я не сказав "почуття Батьківщини", бо стосовно їх це була б нісенітниця... Втім, як ви колись казали, з куцою інформацією, яку ми маємо, можна припускати все, що завгодно.

Михайлюк подивився здивовано і ніби допитливо. Довго не зводив з мене очей. Та я, подякувавши за каву, підвівся.

— Заждіть, — сказав він, висуваючи верхню шухляду. — Ви цей журнал бачили? — запитав.

То був пожовклий номер "Доповідей Академії Наук" двадцятирічної давності.

— Ні, не бачив.

— Візьміть. Подивіться рубрику "Короткі повідомлення".

13

Мені не довелося довго шукати, бо під тією рубрикою була одна-єдина нотатка, яка називалася "Дивна знахідка". Під нею — фото: лицарські обладунки, що лежать поряд з ковшем екскаватора.

Повідомлялося:

"На Донбасі, при розчищенні ділянки під будівництво нової шахти ківш екскаватора наткнувся на лицарські обладунки. Та коли

екскаваторник очистив знахідку від землі, то виявив, що то не лати, а останки невідомої істоти. Вчені Академії Наук, які прибули на місце події, немало здивувались, бо жоден (а серед них були геологи, палеонтологи, біологи) не міг ідентифікувати знахідку з існуючими або тими, що існували колись, видами живої матерії на Землі. З усього видно, істота була прямоходяча. Скелет мала зовнішній, схожий на лицарські обладунки. Від кисті з сильно видовженими середніми пальцями (всього пальців шість) і до ліктя тягнеться ряд гострих шипів. Голова нагадує голову комахи-богомола. Місце, де в людини сідниці, помітно видовжене і загострене. Коліна, лікті та інші суглоби з’єднані, як у комахи. Довжина (або зріст) знахідки — метр сорок вісім сантиметрів.

Внаслідок обстеження місцевості, де було виявлено знахідку, знайшли також предмети, схожі на амуніцію — паси, інкрустовані невідомими науці кристалами.

Але найдивовижніше з’ясувалося по тому. Жодним з існуючих методів, що їх має в арсеналі наука, не пощастило встановити ні вік, ні матеріал знахідок. Хоча останки істоти зовні схожі на хітин і сильно фонують.

У пробах грунту виявлено боро-кремнієву аномалію, нетипову для тих місць.

Дослідження тривають."

Так от чого Михайлюк так здивовано дивився на мене, коли я сказав про можливих прибульців з космосу... Він подумав, що я знайомий з цим матеріалом і видаю його за свою здогадку. І якби я не висловив припущення про зайд з космосу, навряд чи він показав би мені журнал. А ще я подумав, що в Михайлюка завжди є про запас якась несподіванка. Власне, нотатка в старому журналі заповнила одну з клітин кросворду, за розгадання якого Михайлюк узявся всерйоз.

Я тільки тепер почув, що в нашій кімнаті лунає тріскотня. То Михайло Теодорович скелею навис над друкарською машинкою і щось строчив. Ткач тим часом стояв біля вікна і водив лупою по ширмах.

— Отож-бо, — сказав він вдоволено. — Міль водиться тільки там, де лінуються з нею боротись. Скільки часу й матеріалу змарнували Михайлюк і його дружина, поки стулили те крило. І на тобі...

— Мова не про міль взагалі, а про міль, яка їсть парусину, — зауважив я, беручи журнал і виходячи.

— Якщо її не знищувати — вона і нас поїсть, — пробурмотів навздогін мені Ткач.

Двері в кімнаті Михайлюка відчинялись нечутно. Тим-то мене він і не помітив. Сидів біля столу, підперши голову руками, у стані якоїсь прострації. Я подумки посміхнувся: "Мабуть, це тільки його тіло, а дух десь поблизу блукає". Прозвучувач блимав індикаторними вічками, бобіни оберталися, телефони лежали на столі. Михайлюк аж сахнувся, коли я поклав перед ним журнал.

— Зізнайтеся, ви думали, що я читав раніше цей матеріал? — сказав я.

Він хутко опанував себе.

— Ні, — мовив упевнено. — Так я не думав. Річ у тому, що ви просто не могли про нього знати.

— Чого б то? Як на те пішло, то цю серію "Доповідей..." я зобов’язаний був читати. Як фахівець.

— Так. Але саме цей журнал вам би до рук не потрапив.

Я подивився здивовано. Адже в бібліотеці стоять усі номери "Доповідей..." за всі роки. До того ж у "Реферативному журналі" вміщені реферати на кожну статтю, де б її не було надруковано. І, отже, інформацію я міг би почерпнути також звідти.

Та Михайлюка не збентежив мій справедливий подив.

— В бібліотеці є цей номер, — сказав він. — Але під рубрикою "Короткі повідомлення" вміщено допис про скам’янілі останки динозаврів, знайдені в Канаді.

— Тоді як же могло статися?..

— Все значно простіше, ніж ви думаєте, — посміхнувся Михайлюк. Він поклав руку на журнал. — Оце — сигнальний примірник. Один з тих кількох примірників, що їх друкарня подає в редакцію на останнє узгодження. Чи, бува, не переплутали чого... Так от, при розгляді його на редколегії хтось висловив сумнів, чи доцільно публікувати матеріал, в якому йдеться про підвищену радіоактивність об’єкта. Адже вона може виявитися вторинною, тобто привнесеною ззовні. А відтак десь поблизу може знаходитись уранова аномалія. І оскільки уран на той час був стратегічною сировиною, то вирішили до з’ясування утриматись від публікації. До речі, тоді на засіданні редколегії точилися бурхливі дебати. Пропозиція вилучити матеріал переважила всього одним голосом.

— Послухайте, але ж минуло стільки часу! — мовив я здивовано.

— ...Звідки в мене цей журнал? — посміхнувся Михайлюк, не приховуючи поблажливості в голосі. — Тут усе теж просто... Тоді, після засідання редколегії, його приніс у відділ академік Рибалка — мій науковий керівник і водночас відповідальний редактор журналу. До речі, сам він голосував за публікацію замітки. Цей сигнальний примірник довго валявся на стелажах у відділі, а коли я захистився і отримав призначення сюди — в рідне місто, то і його прихопив, звісно з дозволу Рибалки...

Мене та знахідка тоді вразила. Я її бачив. В Академічному музеї... — Спостерігши, як загорілися в мене очі, Михайлюк поспішив розчарувати: — Невдовзі, правда, її звідти прибрали, мовляв: фонить, потребує спеціального приміщення... Коротше, де вона тепер, не сказав би й сам академік Рибалка, якби був живий.

— Ну, а характер радіоактивності тих мощей учені все ж виявили?

— Авжеж. Рибалка казав, що в них просто неможливе було таке заміщення, яке палеонтологи спостерігають в кістках викопних істот. Мощі від природи були радіоактивними. А в районі, де їх знайшли, урановою аномалією й не пахло. Єдина аномалія, яку там було виявлено, та й то на площі в кілька десятків квадратних метрів, це боро-кремнієва.

Михайлюк сховав журнал в шухляду, мабуть, даючи зрозуміти, що балачки слід кінчати. Але я все ж не втерпів:

— Ви могли б сказати про якусь схожість останків тієї істоти з міражем?

— Ні. Міраж — явно антропоподібний. За винятком жувального апарату і, мабуть, матеріалу скелета, а та істота мала зовнішній скелет типової комахи.

14

За багато років у мене виробилася звичка прокидатися в суботу о тій же порі, що і в будні — о сьомій. На туалет, приготування сніданку, сам сніданок ішло півгодини. Потім я готував каву, окремо від сніданку. І сідав з чашкою за письмовий стіл. Клав перед собою рукопис і, відпиваючи каву, читав останні кілька рядків, щоб адаптуватись. Я ніколи не визначав наперед, скільки сторінок маю написати. Єдиним моїм завданням було реалізувати в художніх образах те, що я виношував у думках протягом тижня. Це могло зайняти і дві, і три, а могло — й чверть

сторінки. І якщо, як на мій смак, те вдавалося, у мене з’являвся святковий настрій. Та цього разу робота над оповіданням, котре я вже давно почав писати, не клеїлась. Попри сильну сюжетну пружину, чогось там не вистачало. А, може, причиною були події, в які мене втягнув Михайлюк і які останнім часом заполонили мої думки. Я борсався в плетиві тих думок, марно силкуючись спекатись їх. Не допомогла й Михайлюкова наука концентрувати волю. Мабуть, людський мозок сам обирає тему — за ступенем важливості. І коли вже обрав, то більше людина нічим іншим серйозно не займатиметься. Отже, нам тільки здається, що ми можемо витрачати свою розумову снагу на що заманеться. Всередині в нас існує якийсь орган, який зірко стежить за тим, щоб ми не марнували сили на другорядне, коли виникає проблема збереження сутності людської. Хоча в одного він — той орган — спить, в іншого — куняє, а в когось — усе життя на вахті. У мене він явно куняв.

Зрештою, збагнувши усю марноту зусиль продовжити роботу над оповіданням, я почав обмірковувати події, учасником яких став так несподівано. Ланцюжок їх був досить куций: таємничі істоти, що спілкуються на гіпермові — міраж над кладовищем — знахідка на Донбасі — міль. Хоч між ними не простежувалось явного зв’язку, але всіх їх ніби було нанизано на одну нитку — кожен був дотичний до комах. Існував також зв’язок, можливо, й випадковий, між кістяком на цвинтарі і донбаською знахідкою: глина, в якій лежить кістяк, і знахідка — радіоактивні. До того ж (це доведено вченими) "лицарські обладунки" — радіоактивні від природи. Отже, фон для них був колись життєво необхідним. Це те, що об’єднувало міраж і знахідку. А ще їх єднала аномалія: для міража — свинцево-мідна, для "обладунків" — боро-кремнієва. Хоча водночас це їх і відрізняло...

"Боро-кремнієва, боро-кремнієва..." — міркував я, силкуючись пригадати, де мені доводилося вже чути таке звукосполучення. І в пам’яті поволі спливав голос Ткача: "...над містом з’явився предмет у вигляді "півсигари", що рухався зі швидкістю 300 кілометрів за годину на висоті 1200 метрів, залишаючи в небі легкий слід. По тому, як невідомий предмет зник, майже відразу на місто (пригадав: те відбувалося у

Флоренції) посипалася павутинноподібна маса. За кілька годин вона безслідно зникла. Проте в місцевому університеті встигли її проаналізувати. Вона складалася зі сполук бору і кремнію."

У Ткача є тека, куди він складає вирізки з газет і журналів. Але перед тим, як сховати чергову інформацію, він дивується вголос і цитує нам з Білоконем рядки, що викликали в нього подив. Замітка про подію у Флоренції була з його "дивотеки", а літаючий об’єкт, котрий наслідив над містом, називався в ній невпізнаним.

У тій же "дивотеці" Ткача є витяг з хронік стародавнього Єгипту часів правління фараона Тутмоса III, в котрому мова йде про вогняне коло, що піднімалося над землею. І хоч воно не мало рота, як пишеться в тій хроніці, дихання його було гидке... В тій же замітці є свідчення французького хронікера п’ятнадцятого століття, який вночі спостерігав вогняну балку, розміром з половину Місяця... Я подумав про те, що знахідка на Донбасі не єдина. 1947 року в Нью-Мексіко знайшли подібні останки чотирьох істот. Але між ними й донбаськими "обладунками", судячи з глибини, на якій останні було знайдено, пролягав час у сотні тисяч років....Отже, космічні гості навідувалися на Землю віддавна. Питання тільки, що їх штовхало в небезпечні мандри: дослідницький рефлекс, притаманний усьому живому, чи меркантильні інтереси?

...Щось не подобалося мені в тій схемі, яку я почав вибудовувати. Скоро збагнув, що саме: стереотип космічного зайди — завойовника, агресора. А тим часом зло сходило від істот, які нічим не відрізнялися від людини. Тільки ж я не бачив конкретних проявів того зла. Та й не зможу відрізнити їхнього зла від власне людського. Аж поки не знатиму їхньої мети.

Час від часу Ткач підводив голову від літологічної карти Донбасу і крадькома поглядав у мій бік. Його щось непокоїло... Нарешті він згорнув карту, приніс у кухлі воду і заходився готувати чай.

Я підвів голову від паперів, коли кімнату заповнили пахощі м’яти.

— Мо’, й на вашу долю? — озвався до мене.

Він те сказав із ввічливості, бо я в їхніх з Білоконем "чайних церемоніях" участі не брав.

— Та ви ж знаєте, я каву...

— Даремно, даремно. — Ткач налив собі з чайника.

Постава колеги і те, як він тримав піалу, орнаментовану химерним східним малюнком, зводили нанівець сучасний інтер’єр наукової установи. Він немов би сидів не за письмовим столом, а під тентом в пустелі. Щораз, коли Ткач піднімав піалу, я згадував його оповіді про Сахару, де він багато років працював за контрактом з Мавританським урядом.

Несподівано він сказав:

— Отим моїм балачкам про здатність передбачати майбутнє ви, звісно, не надали значення?

— Навпаки. Цей момент у ваших згадках про пустелю найцікавіший.

Ткач хмикнув і подивився на мене сторожко.

— Цікавий, як елемент художнього твору чи взагалі?

— Взагалі... Для художнього ж твору самого цього факту замало. Потрібна ще маса всілякої інформації, ідея, фабула і багато чого ще. А головне, я все те повинен пережити сам. Ну, не в буквальному значенні слова... Мені ж, крім згадки, а точніше натяку на вашу дивну властивість, нічого невідомо.

— А ви вірите в цю мою властивість? — допитувався Ткач.

Я посміхнувся. Відповів ухильно:

— Повірю, коли ви передбачите, що станеться зі мною найближчим часом.

В одну мить благодушність на його сухому, колись вив’яленому сахарським сонцем, обличчі зникла. Він допив чай, поскладав у книжкову шафу кип’ятильник і посуд (не сполоснувши піали) і лиш тоді озвався:

— З вами нічого лихого не станеться. А от з Михайлюком... Я чого ці балачки затіяв? — Він на мить затнувся. — Ну, скажімо так: мені приснився поганий сон.

— І звідки ж загроза? — поцікавився я, тамуючи іронію.

Він іронії не помітив, а, може, вдав, що не помітив. Сказав серйозно:

— Від дельтаплана.

— Іншими словами: "и примешь ты смерть от коня своего..." Михайлюку казали?

— Казав... Сміється.

— А мене ви повідомили про це, аби я зі свого боку вплинув на Михайлюка?

— Авжеж. Ви з ним останнім часом — нерозлийвода.

У словах Ткача я завважив щось схоже на ревнощі. А може, це мені здалося. Несподівано в пам’яті виникла постать Михайлюка, котрий стомлено піднімається нагору. Внизу під вербами ще диміло попелище від спаленого полотнища. Мені тоді здалося, що я відчув запах паленої плоті, яким несло від Михайлюка. І оці слова Ткача, людини, яку ніхто не запідозрив би в легковажності...

Якісь невиразні здогади заворушилися в моїй свідомості. Вони не допікали жахливими сценами. Просто попеліли, затухаючи, коли я сідав писати і оживаючи під час паузи в роботі. Часом щастило позбутися їх, та щойно на пам’ять приходив випадок спалення парусини, як ті здогади знову піднімалися з забуття, і якась сила тягла мене в кімнату Михайлюка.

Я завітав до нього, щойно табло годинника "вибило" третю. Блискуча біла тирса під лещатами свідчила, що тут випилювали якусь алюмінієву деталь. Перехопивши мій погляд, Михайлюк посміхнувся. З чого я зрозумів, що в нього вийшло все так, як він хотів. Тим часом апаратура працювала, прозвучуючи, мабуть, у тисячний раз той самий мінерал. Я вперше подумав про оманливість зовнішності людини. Тонкі губи, на яких не часто світилася усмішка, і проникливий погляд світло-карих очей виказували в Михайлюкові людину скоріше амбітну, ніж вольову. Насправді ж амбітністю, гонором від нього й не пахло. Це був чоловік захоплення й волі. Здалися смішними слова застереження, з якими я до нього прийшов і які ладні були ось-ось зірватися з кінчика язика. Я сказав інше:

— Мені не дає спокою думка про міль, яка зжерла ваше крило. Адже воно було із звичайної парусини, тобто клітковини. А міль, як відомо, їсть тільки вовну...

— Це, справді, дивно, — погодився Михайлюк. — Я вичитав у біологічних книжках, що в системі травлення молі у високій концентрації виділяються гідросульфіди, які розкладають кератин — волосся, нігті, роги, голки їжака і таке інше, чого не спроможна перетравити жодна із тварин. Мабуть, вивівся новий вид молі, що їсть будь-яку органіку. У природі весь час виникають якісь нові види. До речі, про нові види...

Він звичним рухом дістав із шухляди портативний магнітофон і, застережливо глянувши на двері, натис на клавішу. Пролунав знайомий уже жіночий "репортаж": "Щоб ними управляти, треба не так уже й багато: достатньо знати місця на їхньому тілі, крізь які вони споживають космічну енергію. Тих місць у них всього сім, до того ж більшість володіють лише двома-трьома видами космічного зв’язку, решту занедбано і вони (ті місця) перебувають у стані рудиментів. Це спрощує нам завдання. Місця їхнього космічного зв’язку (про які більшість із них і не підозрює) є водночас їхніми больовими точками. Як діяти на ті точки, нас учити не треба — досвід у наших генах. До речі, це заняття — така ж повсякденна потреба, як їсти й пити. Ми-бо не зможемо довго існувати без їхніх страждань... Часами нас з’являється надто багато. На перший погляд це добре. Адже нам тоді легше долати щаблі їхньої ієрархічної драбини. Бували навіть випадки, коли наші опинялися на самій горі. Та це завжди вело до неминучих потрясінь роду людського... Не знаючи причини страждань, люди починали вбивати один одного. Ми при цьому теж втрачаємо: скільком-бо нашим могли б дати життя загиблі! Зрештою, до певного часу ми не зацікавлені в повному занепаді роду людського, бо це неминуче потягло б за собою і наш занепад..."

Михайлюк вимкнув магнітофон і подивився на мене запитально, мовляв: "що ви на те скажете?"

— Виходить, вони не просто садисти, а споживачі нашої психічної енергії, — озвався я, раптом усвідомивши бездонність прірви, на краю якої балансує рід людський. Несподівано у мене вихопилося: — Як ви гадаєте, вони знають про нас із вами? Ну, про те, що ми їх засікли?

— Ні, — впевнено відказав Михайлюк.

Він сховав у шухляду маг і взявся за кавоварку.

— Я сьогодні вип’ю тільки символічну, за компанію з вами. Серце щось знову розкалаталось.

— Ви не схожі на людину, в якої хворе серце, — зауважив я.

— Воно в мене й справді не хворе. Тільки надто чутливе... А нове повідомлення мене схвилювало. Погодьтеся, остання фраза — то вже натяк на якусь мету істот, що спілкуються на гіперзвуковій частоті.

— Точніше — натяк на те, що вони таки мають програму і що людині в тій програмі відведено не найсвітлішу роль.

— Атож, — погодився Михайлюк.

Він заправив кавоварку, налив з графина води і, загвинтивши кришку, встромив штепсель у розетку. На підвіконні, де стояв графин, лишився мокрий кружечок, з чого я зрозумів, що господар недавно приніс воду і, отже, очікував на мій прихід. Він сів у крісло навпроти мене, обличчям до дверей.

— А що це за місця космічного зв’язку на тілі людини, про які вони говорять? — запитав я.

— Мені доводилося чути про такі центри, — сказав Михайлюк, — від Джан Юн Шана... Думаю, що здатність генерувати волю, якої він мене навчив, і є вміння користуватися одним із тих центрів. А коли без містики, то йдеться про точки енергетичного біовипромінювання чи поглинання енергії з навколишнього середовища. Адже людина обмінюється з природою не лише грубою матерією, а й полем — магнітним, електричним і, напевне ж, біологічним.

Чмихнула кавоварка і в конусну колбу побіг тоненький чорний струмок, від якого повіяло пахощами "Арабіки". Михайлюк замовк і, діждавшись поки паром витисло останні краплини, смикнув за штепсель.

— ...Але то вже таке діло... — сказав він, розливаючи каву в дві чашечки і ставлячи переді мною повнішу. — Головне, якщо вірити репортажу, істоти ті наділені певним гіпнотичним даром.

— Це дуже погано! — вихопилося в мене. — При потребі вони можуть розправитися будь з ким. Скажімо, навіяти людині, щоб вона кинулася під машину.

— Погано для психічно слабких, — сказав Михайлюк, підносячи до губ чашку і насолоджуючись духом кави. — Бо якби вони були такими вже всемогутніми, то мораль людська давно б занепала. А вона ж-бо ще тримається. Існують і носії цієї моралі — Білокінь, Ткач та й інші...

Раптом він змінився на обличчі і став розповідати принцип дії прозвучувача порід. У голосі з’явилася звична сухість, навіть зарозумілість. Я вже розтулив був рота, щоб висловити подив, та почув за спиною ледь вловимі кроки. Спершу вгадав, а потім побачив нашого зава. Посудієвський терпіти не міг, коли хтось грюкав закаблуками. Надто ж коли повз його кабінет проходила якась жінка на кованих шпильках. Його тоді аж пересмикувало. Він навіть переставав говорити і всі очікували, якщо то була нарада, поки звуки в коридорі затихнуть. Сам він ступав м’яко, ніби скрадався. І голос мав приглушений, бархатний.

Начальник мовчки, ніби нас і не було в кімнаті, підійшов до ширм на вікні і уважно їх оглянув. Сині полотнища були вичищені, випрасувані і з них ще не вивітрився запах "антимолі". Коли Посудієвський нарешті обернувся до нас, на обличчі в нього сяяло вдоволення.

— Телефонували з міністерства, — озвався, дивлячись на Михайлюка, — цікавилися, в якому стані ваша розробка.

— Все йде, як заплановано, — відказав колега діловим, сухуватим голосом.

— Наступного тижня приїде комісія. Перевірятимуть стан наукових робіт, що завершуються в цьому році.

— Гадаю, проблем не буде, — сказав Михайлюк.

— А у вас як? — звернувся до мене Посудієвський.

— Та в мене ж тема тільки починається... До речі, треба їхати до замовника, узгоджувати.

— То й їдьте, не гайте часу. Не повинно бути жодних знаків запитання.

На мить я позаздрив Посудієвському — його здатності враз все охоплювати очима й розумом. Він, не приховуючи насолоди, вдихав запахи кави, розмовляв з нами, спостерігав, як обертаються бобіни прозвучувача. Поза його увагою не лишилися блиск металевої тирси на підлозі біля столу і вирізка з журналу на стіні. Попри наше кавування в робочий час, обстановка видалася йому діловою, бо на масивному, виголеному до синяви, обличчі з’явився вираз спокою.

— Ага, ще... Маю до вас прохання. Будете в Добровіллі — зайдіть, будь ласка, до моїх родичів і заберіть мій архів.

Він вийшов так само нечутно, як і зайшов.

...Я піймався на тому, що намагаюся пригадати, у що був зодягнений Посудієвський. Довелося докласти чималих зусиль, щоб відновити в пам’яті сірий костюм у клітинку і тупоносі, на м’якій підошві, черевики. Кольорів сорочки і краватки я згадати так і не спромігся. "А він же стояв тут хвилину тому..." — подумалося мені. — Або я неуважний, або ж він якийсь непримітний."

— Слід було запропонувати йому кави, — зауважив я.

— Він не прийняв би запрошення. Ми для нього підлеглі...

Михайлюк сьорбнув з чашки. Тонкі чутливі ніздрі ворухнулись, вловлюючи запах.

— Багато років тому, — сказав він, — Білокінь, підписуючи мені відрядження, повідомив: "Ну, а звіт про виконання завдання вам підпише вже інший". Я зажадав пояснення і він сказав: " Доволі мені бути менеджером. Маю я право нарешті попрацювати над власними ідеями? Чи ні? Ви всі тут дуже хитрі. Кожен свій клубочок розплутує, а організаційні проблеми хай дурний Білокінь вирішує. Між іншим, я теж маю яке-не-яке наукове ім’я". "Хто вам заважає займатись наукою?" — здивувався тоді я. "От-от. Директор — так само... Сядьте на моє місце — побачите. То засідання, то готуй якийсь звіт для міністерства, то вченому писарю щось треба і так без кінця-краю." "Ну, й кого ж ви — на своє місце?" — поцікавився тоді я. "Якби моя воля, я б змусив кожного з вас — старших науковців віддати цій невдячній роботі бодай по два роки. По черзі. Щоб нікому кривдно не було." — Тоді подивився на мене якось лукаво і сказав: "З експедиції взяли. Того, що кандидатську в нас тут доповідав." "Це той, що благав Ткача бити, але не вбивати? — посміхнувся я. — Та в нього ж немає ще вченого ступеня! "Вже є. Захистився недавно." "А чого саме його?" "Ви ж усі відмовились. А цей довгий час працював головним геологом експедиції — досвід керівника

має. До того ж нам украй потрібен свіжий виробничий струмінь. — В очах Білоконя з’явилася тоді якась лукавинка, хоча на його кощавому довгастому лиці не ворухнулася жодна жилка. — Саме це й переконало директора підписати заяву моєму протеже." Білокінь тоді скупо посміхнувся. "Отже, вітаю вас із новим завідуючим. — По хвилі додав: — Стіл і лампу заберу. Я звик до них".

— А що там у Посудієвського з Ткачем було? — поцікавився я.

— Ткач, якому доручили рецензувати дисертацію Посудієвського, хотів її "зарізати". Не знайшов у ній раціонального зерна... Ми сиділи тоді з Ткачем в одній кімнаті, і я й зараз пригадую, як Посудієвський благав "бити, але не вбивати". І Ткач — добра душа — здався. Власне, він сказав те, що думав, але не акцентував на прорахунках. І робота непомітно, як кажуть, на три бали прослизнула. Ну, а вже на захисті наш протокол, в якому значилися такі постаті як Ткач і Білокінь, відіграв вирішальну роль... От зараз я пригадую ту далеку розмову з Білоконем, бідкання Ткача, який не знав, як йому вчинити, а саму особу, навколо якої все те діялося, не бачу. Дивний чоловік...

Я допив каву й підвівся.

Це було в четвер. А в п’ятницю, о тій же порі, за кавою, Михайлюк сказав:

— Дельтаплан М-3 для випробування готовий. — Світло-карі очі його дивно поблискували. Я відзначив у них чи то відчайдушність, чи то браваду. — Ви згодні бути членом комісії?

— Авжеж, — поспішив я погодитися. — Це мусить бути щось грандіозне?

— Не так грандіозне, як здорове...

16

Я прийшов до нього в гараж в суботу о восьмій. Дівчина дивовижної вроди допомагала згортати йому синє полотнище. Вона була в тонкій бавовняній сукенці, яка не приховувала ні гінкої постаті, ані природної смаглявості шкіри. Вона здавалася мені витонченою живою скульптурою, яку митець створив із недавно баченої мною заготовки — її матері. Він уміло надав очам виразу одкровення, зняв з обличчя і шиї незначні зморшки, а з тим і певну пригніченість. З постаттю той уявний майстер і зовсім не мав клопоту.

— Ну, от, — сказав Михайлюк замість привітання. — Можеш тепер познайомитися з ним вочевидячки.

— Це, мабуть, Леся? — мовив я, тамуючи ніяковість.

Із скупих згадок Михайлюка про доньку в мене склалося враження, що вона хоч і студентка, але ще дитина. А зараз я бачив вродливу дівчину і відчував на собі її погляд, у якому не було нічого дитячого. Це мене бентежило.

— Будь обережною, Лесю, бо станеш прототипом негативного образу, — жартував Михайлюк, скручуючи полотнище в тугий сувій.

У гаражі сильно тхнуло нафталіном.

...За чверть години ми минули пост ДАІ і виїхали на трасу. Я сидів на задньому сидінні, затиснутий між дверцями й сумкою з деталями дельтаплана. Перед очима була Лесина голова з коротким чорним волоссям, укладеним в акуратну зачіску, і її вуха, ніби аж прозорі, з маленькими золотими сережками. Я піймався на тому, що переживаю щось схоже на піднесення. Це почуття угамувало навіть тривогу, яка охопила мене, щойно я вловив у гаражі запах нафталіну. З тим запахом прийшла на пам’ять картина спалення на березі полотнища, а також

застереження Ткача. Власне, я йшов сьогодні до Михайлюка з наміром будь-що завадити йому піднятися в повітря... Милуючись, ніби виточеною, шиєю його доньки, я водночас думав: ким Леся мені стане в цій ситуації — помічником чи супротивником. Отримавши запрошення на випробування нового дельтаплана, я тільки й думав, як йому перешкодити, не виключаючи й "диверсії". Але на жодному способі не міг зупинитись... Мені здавалося, що й Михайлюка щось бентежить. Час від часу я помічав у панорамному люстерку його щільно стулені тонкі губи і не то заклопотаність, не то злість в очах.

Машина, подолавши грузьку глинисту дорогу, яка ще не встигла висохнути після нічного дощу, спинилася під вербою на березі. Зелені пасма верби тріпало вітром, шерехкотіло ними об дах машини. Михайлюк довго оглядав місцевість, ніби вперше її бачив; погляд його затримувався то на хвилястій поверхні річки, то на заростях звіробою, які прасувала, а місцями ніби втискала в землю, невидима сила вітру.

Віддалік стояло ще одне авто, а на горі лаштувався до польоту його власник. В поривах вітру крило над ним норовисто сіпалось, заважало затягнути на грудях паси. Зрештою він з тим упорався і по кількох стрибках, підхоплений пружким подувом, шугнув угору. Я подумки завважив, що Михайлюк уважно спостерігає за діями колеги; а той вправно сідлав то один, то інший повітряний потік.

Михайлюк сказав:

— Ну, що ж... Гайда.

Сумка з деталями нового дельтаплана була значно важчою від попередньої конструкції. Ми двічі зупинялися, щоб перепочити. Леся, як колись її мати, несла позаду шолом і окуляри. Ноги її до колін ховалися в жовтому суцвітті звіробою, а сама вона в сукенці в червоний горошок нагадувала здаля деревце, геть усипане спілими ягодами. Образ, може й

банальний, але саме він спав мені на думку під час останнього перепочинку.

...Одразу впадала в око невідповідність площі крила і сухенької постаті Михайлюка. За тихої погоди така невідповідність навряд чи була б вадою. Але за такого вітру М-3 вимагав, вочевидь, важчого пілота. Саме це й турбувало Михайлюка.

— Вітер, — зауважив я, дивлячись на Лесю.

— Авжеж. Сильний вітер, — погодилася вона.

В її світло-карих, як у батька, очах я помітив солідарність.

Михайлюк окинув нас обох по черзі уважним поглядом, а тоді відійшов і став оглядати уже зібрану конструкцію. Він то приміряв на себе паси, то затягував кріплення. Нарешті скомандував:

— Напинаємо полотнище.

Не так просто було розіпнути й закріпити на каркасі полотно із товстої темно-синьої парусини. Його прямо виривало з рук. Та коли зрештою крило було готове і вже гарцювало на вітрі, я рішуче сказав:

— Вам з ним, Антоне Кузьмовичу, не впоратись. — І поспішив додати: — За такої погоди.

— Кому ж тоді впоратись? — Його іронічний вираз на обличчі ніби запитував: чи не вам?

І тут щось штовхнуло мене сказати:

— Я кілограмів на двадцять важчий од вас... Мені легше буде ним правити.

Я подивився на Лесю, шукаючи в неї підтримки, але вона в цю мить спостерігала за дельтапланеристом, якого вітер гойдав, немов зірваний з дерева жовтий лист.

— Нікому сьогодні не треба літати, — відказала дівчина.

— Я знаю цей вітер, — мовив Михайлюк, теж спостерігаючи за дельтапланеристом. — Це низовик. Вгорі він значно слабший.

Я хоч і не тямив у вітрах, але Михайлюка вже добре спізнав. Він переконував не мене й не Лесю, а себе. Я також знав, що коли він себе переконає, то вже ніхто не зможе його відмовити від польоту. Він провадив:

— Кілограмів п’ятнадцять ваги мені б і справді зараз не завадило б...

Тим часом невидимі язики вітру проникали під крило, намагаючись злизати його з землі.

— Для вашого скакуна потрібна спеціальна конов’язь, — зауважив я. — Подужчає вітер, і нам тоді вже з ним не впоратись.

Михайлюк подивився розсіяним поглядом, по миті сказав:

— Може б ви тимчасово постояли в ролі такої конов’язі? Поки я принесу з машини недостатні п’ятнадцять кілограмів...

"Все, — подумав я, — переконувати його марно." Розуміла це й Леся. В її очах я помітив докір упереміш з тривогою. Обличчя її стало дуже схожим на материне. Я мовчки впрягся і враз відчув, що від моїх

восьмидесяти п’яти кілограмів лишилися якісь грами. Здавалося, те саме відчув і Михайлюк. На його обличчі засяяла не властива йому щаслива усмішка. Він не поспішав за довіском, а милувався збоку, ставлячи, мабуть, себе на моє місце. Та коли він зрештою повернувся спиною, я ступив усього кілька кроків назустріч вітру і враз мої ноги відпустила земля. Промайнуло здивоване Лесине личко, а по хвилі навздогін почулося:

— Е-гей! Ми так не домовлялись!

...Михайлюк мав рацію. Вгорі вітер був значно слабший. Але й за такого вітру мені нелегко було правувати апаратом. Бачив те й його конструктор. Він махав шалено руками, наказуючи сісти. Та мене все вище підносила невидима пружка сила. Тільки на другому колі, яке я зробив над Михайлюком і його донькою, до мене дійшло, що я утнув. Вчинок мій тільки на перший погляд був стихійним. Насправді ж поштовхом до нього стали три речі: попередження Ткача, крило, з’їдене міллю і тривожний погляд Лесі. Зрештою, причиною був страх за життя Михайлюка. Втім був іще один чинник: мені хотілося стати відчайдушно хоробрим в очах Лесі. Таким, як герой одного мого оповідання, яке вона, напевне, читала. Тим часом Михайлюк вгамувався і невідривно спостерігав за моїм ширянням. Коли ж я заходив уже на друге коло, він навіть підніс руку і показав великий палець, мовляв: "О-о! Виходить!" Небо було ясно-синім, без жодної хмаринки. Вранішнє сонце сліпило очі. Якщо не дивитись на землю і річку, де панував хаотичний рух трав і води, то здавалося, що вітру і зовсім немає, а є невидима жива стихія — грізна і водночас лагідна. Я помітив, що сусіда-дельтапланерист безуспішно силкується вийти на мій рівень лету; він і згори нагадував цупкий осінній листок.

Що вище я підносився, то кволішими ставали повітряні потоки і тим вправніше я по них ковзав. На мить мені стало смішно за побоювання, в полоні яких я весь час перебував. Крило виявилося справді надійним і маневровим. На третьому колі я осідлав пружкий шар і полинув у бік кладовища.

Вже пролітаючи над балкою, озирнувся на Маринину гору і побачив, що Михайлюк сидить у траві, а Леся стоїть поряд з ним; вітер шарпав сукню, немов би силкувався зірвати з неї червоні спілі ягоди. А ще я помітив, що дельтапланерист пливе слідом за мною.

Глиняної латки шукати довго не довелося. Я відчув її своїм єством. Спершу тіло пронизала слабка судома. Десь так, як буває на річці, коли опинишся раптом в холодній течії. І водночас побачив унизу скелет у три людські зрости з вороненої сталі, немов би щойно змащений; на ньому не було й цяточки іржі. Тим часом судома продовжувала зводити жили. "Ще трохи і почнуться корчі, — подумав я, відчуваючи уже звіданий раніше холод з правого боку грудей. Від нього ніби протяглися холодні дроти до всіх кінцівок тіла. І тут прийшла на пам’ять наука Михайлюка генерувати волю. Зосередившись, я "перегнав" усю енергію, яку тільки містив у собі організм, у те місце, де почало холонути. Точка з правого боку грудей стала на час "полюсом магніту". Разом з тим ніби запрацювало друге серце і почало качати не кров, а дух — все, що повнило мене як людину. Досі воно було неусвідомленим, а зараз немов би скресло, стало простим і зрозумілим, і я відчув себе надійним товаришем, часткою свого народу і людиною Землі. Зникли невидимі холодні "дроти", що стягували м’язи, стало гаряче з правого боку грудей, з’явився спокій і споглядальність, а відтак — здатність аналізувати. Перше, що подумалося, це те, що "мастило" на вороненій поверхні, поки крило підносило мене все вище над землею, перетворювалося на щільний перламутровий шар; на черговому витку той шар уже нагадував міріади рухомих світних цяток, які хаотично роїлися над скелетом; далі цятки обернулися в малюсінькі жовто-червоні пелюстки, а тоді раптом знялися з-над своєї "матки" і блискавично оточили мене. На мить я опинився в центрі рою. Були то комахи, а чи "пластівці" невідомої матерії, я не міг би сказати, рухались-бо вони так швидко, що коли око вловлювало жовту пелюстку в одній точці простору, вона уже була у іншій. Вони хоч і оточили мене суцільним шаром, проте між мною (крилом також) і ними залишалася так би мовити нейтральна смуга, яку вони не перетинали. Все відбулося в якусь мить, здавалося, невідома сила перемкнула прожектор з мощей на мене і знову на мощі. І нічого такого не сталося. Крім одного — сонце, яке до

того засівало землю скісним вранішнім промінням, тепер стояло в зеніті... Тим часом я віддалився від міража і зайшов на новий, вищий виток; коли ж опинився знову на одній з ним вертикалі, він випустив у мене новий залп світних часток. Саме "залп", бо кожна окрема "пелюстка" нагадувала язичок полум’я, що вихоплюється зі ствола в момент пострілу. Цього разу нейтральна смуга між мною і дивною світною субстанцією повужчала, а сам рій став значно щільнішим. Все, як і попереднього разу, відбулося в долі секунди. Я не встиг перевести й подих, а сонце вже стояло на обрії... Мені лишалося рівно стільки часу, щоб завидна дістатися Маринної гори.

...Вітер ущух; невидимі язики його спроквола зализували трави і воду. Михайлюк з Лесею стояли біля дельтапланериста, який демонтував свій апарат. Я згадав, що чоловік той спершу летів за мною і, наслідуючи, навіть зробив одне коло над міражем. Потім, після першого "залпу" зник і я про нього вже не згадував. У грудях клекотало й стукало. Незвідані доти почуття гніву, страху і суму переповнювали душу. Я не міг знайти пояснення ні тим почуттям, ані дивовижному провалові часу. Напрошувалась дивна логіка: по мені випускали залп із минулого, але між мною і тим, хто стріляв, була стіна з часу. І ще — другий "залп" був сильнішим від попереднього.

Якої завгодно реакції на мій вчинок можна було очікувати від Михайлюка, та тільки не подиву на обличчі. Такий же вираз був і в спрямованих на мене Лесиних очах, коли я, звільнившись від "упряжу", вийшов з-під дельтаплана. Ті погляди немов би зняли з мене захисне поле і я відчувся до того знесиленим, що якби тієї ж миті не ліг у траву, то, напевне б, упав. Якийсь час я дивився на них знизу , як на людей, яких колись бачив уві сні, а зараз зустрівся наяву, і не можу тверезо визначити, хто ж вони — відбитки сну чи люди з плоті.

— Волю, волю генеруйте, — долинуло немов крізь запону.

Тієї ж миті розтанув туман, що на час огорнув мене. Очі вловили проміння, яке стелилося над землею, і тоненьку скибку сонця на обрії. Я

сів. Тоді підвівся. Ноги тремтіли. У мене був стан, як після сильного психічного потрясіння. Михайлюк пильно дивився на мою голову. Він навіть торкнувся її рукою. Не зводила очей і Леся. Нарешті, отямившись, я вимовив:

— Не встиг сьогодні поснідати... Того, мабуть, і знесилився.

Я й сам вловив у своєму голосі нотки виправдовування. На мить стало соромно.

— Що сталося з вашим волоссям? — озвався Михайлюк.

— А що з ним могло статися? — Я провів долонею по голові.

Тоді Леся дістала з кишеньки крихітне дзеркальце і подала мені.

Глянувши в нього, я мало не скрикнув: волосся в мене було біле, немов сніг.

У цей час підійшов дельтапланерист і, скинувши з плечей упакований апарат, почав оглядати крило Михайлюка. У кволих подувах вітру воно здригалося немов живе.

— Такого я ніде не бачив, — мовив чоловік, не приховуючи заздрості. — Мені не вдалося вийти й на чверть його висоти. — А тоді, дивлячись не мене, сказав: — Ви нібито кудись зникали?..

— То вам так здалося, — відказав я, перехопивши насторожений погляд Михайлюка.

— Начебто й хмар не було... — провадив чоловік. — А ви таки випадали з поля мого зору, й надовго.

Був він одного зросту з Михайлюком, але кремезний. Під сорочкою в строкату клітинку вгадувалися могутні плечі. Попри вік, — йому було за сорок, смагле вилицювате обличчя виказувало хлоп’ячий подив, захоплення і заздрість. Моєї сивини він не помічав. Либонь, тому, що не бачив мене зблизька до польоту.

Виїхали в сутінках. На душі було зле. Я немов би викупався в океані людських страждань. Сіль страждань вибілила мені волосся. Менше за все я думав над тим, як сприймуть посивіння рідні і всі, з ким товаришував. Мене мучив сильний душевний біль, який то підступав клубком до горла, то змушував калататись серце. "Але ж чому?! — запитував у мені вчений літератора. — Кістяк з жувальним апаратом фаланги ти вже бачив. І не злякався... Що ж таке сталося на шостому витку? І що могло б статися на сьомому? Звідки таке психічне потрясіння?"

Поки їхали додому, ніхто й словом не прохопився.

Михайлюк озвався аж тоді, коли ми висадили біля їхнього під’їзду Лесю:

— Нащо ви те зробили?

Я не став вдавати нетямущого, сказав навпрямки:

— Вам загрожувала небезпека.

— А вам — ні?

Я не відповів.

— Великий оракул... — забурчав Михайлюк. — Мене не пощастило переконати, так він зайшов з іншого боку.

Хоча ім’я "оракула" й не було назване, але ясно було, що йдеться про Ткача. Несподівано він запитав:

— Що сталося?

— А нічого. Крім того, що мощі пальнули по мені своєю еманацією. Двічі. І щораз я ніби провалювався в часі. А може, то мені відбивали памороки і я опам’ятовувався лише за кілька годин... Втім, я таки кудись зникав. Це помітив навіть ваш колега.

— Відчували якісь страждання — фізичні, психічні?

— Фізичні я швидко подолав. А от психічні, точніше душевні... Власне, то було потрясіння, адекватне такому, якби я довідався, що за якусь мить вимер весь мій рід: батько, мати, брат, сестра, тітки й дядьки, всі їхні діти й онуки. І залишився жити тільки я... Аналогія ця спала на думку вже по дорозі додому, а тоді ні над чим таким я не замислювався. Просто нестерпно боліла душа.

— Ви піднялися вище, ніж я минулого разу?

— Авжеж.

— Помітили на мощах якісь нові деталі?

— Цього разу на них не було й сліду корозії; їх ніби дбайливо протерли клоччям, просякнутим мастилом. Більше — нічого особливого. Хоча, стривайте, одну деталь я таки помітив. Зуби, а точніше жувальний апарат фаланги, були стерті під самі ясна.

Під’їхали до гаража. Михайлюк вимкнув ключ запалення. Враз погасли фари і настала тиша. Виходити не поспішав.

— Сірошенко — це той дельтапланерист, — озвався по часі, — казав, що летів слідом за вами і навіть зробив коло на цвинтарі, але й словом не прохопився про міраж. А мусив його бачити, хоча б у вигляді іржавих останків. Зір у Сірошенка кращий, ніж у нас із вами. Працює-бо слюсарем-лекальником на заводі.

Михайлюк вийшов з машини. Відчинив гараж. Тоді з моєю допомогою розстелив на підлозі полотнище крила і став пересипати його нафталіном. Затим скрутив у тугий сувій і запхав у чохол.

— Так надійніше, — посміхнувся. Тоді запитав: — А ви б могли піднятись вище?

— Авжеж. Тільки пора вже була вечірня...

Михайлюк зголосився відвезти мене додому. Він весь час мовчав і тільки біля під'їзду озвався:

— Як же ви поясните рідним своє посивіння?

— За тиждень, поки буду у відрядженні, щось вигадаю.

На тому ми й розлучились.

А десь за дві години в моїй однокімнатній квартирі пролунав дзвінок. На порозі стояв Михайлюк.

— Не очікували? — Він втупився в мою голову тепер уже при світлі стоватної лампи. — Я на хвилинку. Візьміть. Це фарбник для волосся. Дає русявий колір, як у вас був... Інструкція на пакеті. — Повагавшись, додав: — Не слід травмувати батьків.

Таким я Михайлюка ще не бачив. Він завжди був офіційним, діловим, мав гострий погляд. А тепер став якимось домашнім. Ніби забув одягнути маску, яку накидав разом із верхнім одягом, коли збирався на люди... Оглянувши моє холостяцьке житло, в якому було менше ладу, ніж у нього в гаражі, Михайлюк пішов. Тільки тепер я помітив, що на ньому були не випрасувані штани й сорочка, як завжди, а синій спортивний костюм, в якому він, напевне, ходив удома.

17

Вакуленко, з яким я часто їздив у відрядження, навчив мене ставитись до поїздки в міжміському автобусі, як до подорожі. Ми з ним, бувало, виходили на кожній зупинці, випивали в буфеті чогось прохолодного, заглядали до газетного кіоску і по часі знову всідалися в м’які крісла. В дорозі не базікали. Вакуленко любив покуняти, а я, відкинувши спинку сидіння, обмірковував сюжет чергового твору. Бувало, за шість годин їзди у мене вимальовувалася новела, яку потім залишалося тільки записати. З тим приходив добрий настрій. Я плескав колегу по плечу, називав Вакулою. Він, виспавшись, жартував у відповідь, щоправда не завжди влучно і делікатно (об’єктом його дотепів були переважно жінки). Ми йшли шукати готель, а, влаштувавшись, поспішали до кінотеатру. Таким чином, день, приречений на марноту, ставав плідним і приємним.

Цього разу я їхав один. Поїздка була жахлива. Я крадькома позирав у люстерко на свою фарбовану шевелюру; на мене то накочувалася хвиля розпачу і щось починало боляче стискати горло, то на час я забувався не то у сні, не то в маренні. Та з наближенням до кінцевої зупинки думка про мету, заради якої я їхав у відрядження, все ж витіснила неусвідомлені почуття.

...В геологічному відділі об’єднання "Донбасвугілля" було прохолодно, як у підвалі. Шипів кондиціонер і тхнуло аміаком, яким пахли свіжовиготовлені карти на синьці. З начальником відділу розмова була

коротка. Він погортав програму, поставив для годиться кілька запитань, а тоді сказав:

— У який спосіб ви цю тему виконаєте, нас мало обходить. Чи самі аналізуватимете шахтні відходи, а чи віддасте на аналіз сторонній організації — ваш клопіт. Ми за свої гроші вимагаємо тільки одного — рекомендацій, як, у біса, ті кляті відходи утилізувати. Кажете, можна буде додавати їх у шихту при виготовленні цегли? Спробуйте...

По закінченні розмови я поцікавився, як проїхати до шахти, з якою межувала наша дослідна ділянка. Він схвально подивився:

— То ви хочете одразу ж і — бика за роги? Правильно. Починати слід із шахти. Геологічна ситуація там така ж, як і на розвідділянці.

Мені стало ніяково. Я цікавився шахтою не заради того, щоб узяти, як він сказав "бика за роги"... Втім, він не помітив мого замішання.

...Шахта нагадувала острів серед конопляного поля. Довкруж ніде нічого, сама тільки конопля й небо. Здавалося, острів той виріс із землі зовсім недавно, бо на вершечку ще диміло. На майдані біля шахтоуправління стояли два автобуси; з лазні поспішали до зупинки шахтарі. Все було так, як і на десятках інших шахт, де мені доводилося бувати.

Дощечка на одних із численних дверей довгого темного коридору шахтоуправління сповіщала, що там перебуває геолог Т. П. Кльований. Переступивши поріг, я несамохіть посміхнувся. За величезним столом, на якому при бажанні можна було б розгорнути й мапу десятитисячного масштабу, сидів чоловік з крупним обличчям, суціль побитим віспою. Воно ніби й справді було рясно покльоване. Господар підвів на мене голубі очі, в яких читалося німе запитання.

Я назвався, пояснив мету відвідин.

— Тарас Павлович, — відрекомендувався й він, підводячись і подаючи руку.

Він був високий, чи не на півголови вищий від мене, і на вигляд йому було років сорок п’ять.

— ...Ту вашу ділянку, — мовив Кльований, — розвідували під нову шахту. А тоді підбили "бабки" і зійшлися на тому, що вигідніше прирізати її нам... Так що, хочете чи ні, а працюєте на нас.

Він казав те з добродушною іронією, на що я зауважив:

— А відтак, хотілося б вам чи ні, а геологічні матеріали по шахті ви просто зацікавлені нам передати.

— Що правда, те не гріх, — погодився господар.

Над планами гірничих робіт ми просиділи добру годину. Геолог детально розтлумачував, де і які породи покривають вугільні пласти і скільки їх вивалюють на терикони. Це був досвідчений фахівець, який однаково тямив як у геології, так і в підземній топографії. Коли він нарешті відняв від карти свої мозолясті руки з довгими пальцями, я поцікавився:

— Ви, мабуть, працюєте на цій шахті від дня її заснування?

Йому приємно було вловити в моєму голосі поштивість. На поритому ряботинням обличчі промайнуло щось схоже на ніяковість.

— Не з дня заснування, — відказав він. — До мене працював геолог-шахтобудівельник... Помер, кажуть, від силікозу. А я тут ось уже вісімнадцять років.

У коридорі загрюкало дверима, затупало. Водночас пропищав масивний годинник на кощавій волохатій руці Кльованого. Робочий день у шахтоуправлінні закінчився.

...Ми з геологом висіли з напівпорожнього автобуса на краю селища, де стояли одноповерхові шлакоблочні будинки барачного типу.

— Колись тут були гуртожитки шахтобуду, — пояснив Кльований. — А зараз мешкають ті, хто очікує квартири.

Ми зайшли на подвір’я вросло в землю хати.

— А це ось, так би мовити, — будинок приїжджих, — скептично посміхнувся Кльований і погукав: — Іване!

На порозі з’явився літній однорукий чоловік у шахтарській спецівці.

— Іване, — геолог кивнув на мене, — це представник... Прихисти на ніч.

І, потиснувши мені руку, пішов у бік двоповерхових непривітних зовні котеджів. Він, здавалося, не йшов, а міряв землю довгими ногами.

...Іван виявився небалакучим. Кивнув на рукомийник у сінях і, прочинивши двері однієї з кімнат, показав на високе металеве ліжко, мовляв: "Ото твоє."

Забачивши на підвіконні пляшку з-під портвейну, забрав її й вийшов.

У кімнаті стояло ще одне ліжко, неприбране. Хтось немов би проспав на роботу і, поспішаючи, не встиг заслати. Біля підвіконня поблискував лаком письмовий стіл і стояв єдиний розхитаний стілець. Моє ліжко було акуратно заправлене рожевим марселіном. Опинившись наодинці з

такою розкішшю, я відчув нестримний потяг плюхнутись у постіль. Адже минулої ночі я не склепив очей. Мене стало ще на те, аби піти помитись...

...Я йшов по набережній, де височать два тридцятиповерхові будинки. Щойно їх минув, як почув над головою якесь стукотіння. Так, начебто дошкою об дошку... На високій колоні (власне, то була металева труба), на колесі від воза, немов у лелечому гнізді, сиділи голі молоді люди, звісивши долу ноги. Ті хлопці (їм десь близько тридцяти) мали чорні, перетинчасті, як у кажана, крила, якими вони й лопотіли над головами людей унизу. Я ще встиг завважити, що хлопці ті були фізично дужі, з виразом спокою й байдужості на гарних рум'яних лицях, і прокинувся...

Під стелею тьмяно світила єдина лампочка без абажура. В кімнаті пахло свіжозапареним чаєм. Я глипнув на ручного годинника — була десята.

— Чого так рано влігся? — почувся басовитий голос.

По кімнаті вештав босоніж чоловік у майці і довгих трусах в червоно-синю смугу... Ми познайомились. То був Семен Панченко — дільничний свердлярів з розвідділянки, яку я мав досліджувати. На шахту приїхав з тією ж метою, як і я. Наливши чай у склянки і витрусивши з алюмінієвого кухля вижимки у прочинене вікно, він запитав:

— Як там Блідолиций поживає?

Я посміхнувся тому Білоконевому прізвиську, відказав:

— Та нічого...

— Усе ще відділом керує?

Його запитання мене здивувало. Адже Панченко з тієї ж експедиції, з якої до нас прийшов новий завідуючий і, отже, мусив би знати, хто зараз

керує нашим відділом. Я поцікавився, чи довго він працює в Добровільській експедиції:

— Та вже років з двадцять, — відказав новий знайомий.

— Нашим відділом керує ваш колишній головний геолог, — сказав я.

Чоловік відставив склянку, запитав здивовано:

— Так?! Який з них? Відколи я там, їх поміняло вже двоє чи троє.

— Посудієвський.

Панченко наморщив лоба.

— Зараз у нас — Луговий, — сказав. — Довго працює... Пам’ятаю також Закомору. З цим ми прийшли в експедицію молодими спецами. Я — після технікуму, він — після інституту. Теж довгенько був головним. А цього вашого... Не пригадую... Хоча, стривайте, між Луговим і Закоморою хтось таки був. А який він із себе?

— Десь йому під п’ятдесят. Статуру добру має, темноволосий, інтелігентний з виду.

— Справді, був хтось. Був... Але прикмети, як і прізвище, геть чисто вивітрилися з пам’яті. Хто ж то за один? — силкувався пригадати Панченко.

Мені подумалося, що люди, як і слова: одні западають у пам’ять одразу і назавжди, інші ж не запам’ятовуються, скільки б їх не зубрив. Посудієвський, мабуть, належав до останніх.

— Авжеж був хтось... — озвався сусіда; на чолі в нього виступив піт — не знати тільки від чого: від гарячого чаю чи від марного намагання пригадати. — Не могла ж експедиція після того, як пішов на підвищення Закомора і до того, як став Луговий, обходитися кілька років без головного геолога. А ось пригадати — зась. В пам’яті якась тінь стоїть. Тінь — бачу, а людини нема. Чортівня якась...

Раптом я запитав:

— А в розвідці ділянки під оцю шахту ви брали участь?

Панченко замислився.

— Власне, я прийшов сюди вже на дорозвідку, коли техніко-економічну документацію передали...

— Тобто шахту вже почали будувати?

— Ні, шахту ще не починали, а ці бараки, — він клепнув босою ногою по підлозі, — вже стояли.

Крізь прочинене вікно війнуло прохолодою, в якій угадувався запах коноплі.

— Хоча, стривайте, стривайте... Ділянку під ствол вже тоді розчищали. Ну, чорнозем знімали... Я чого згадав? Хлопці з шахтобуду щосуботи приїздили до нас у Добровілля на танці. Багато хто побрався потім з нашими дівками. А дехто з часом перейшов на шахту і мешкає тепер у цьому селищі.

Хоч як свербіло запитати про "дивну знахідку", але я, не знати й чого утримався. В мені вже міцно сидів Михайлюк, який ніколи не квапив події. Хоча й докладав усіх зусиль, щоб вони не втрачали самоплину.

— І товстий шар чорнозему? — поцікавився я.

— Де там... Дике поле — воно й є Дике поле.

Панченко приніс води в кухлі і, вкинувши в нього кип’ятильник, сказав:

— Спрага дошкуля ... Вчора добряче посиділи. А ввечері товариш пішов мене провести. То ми ще й тут піддали...

— А піддали портвейном? — поцікавився я.

— Портвейном. Ти звідки знаєш?

— А на вікні порожня пляшка стояла. Іван виніс.

Панченко гмикнув.

— До речі, Тирзило, з яким ми вчора набрались, — із колишніх шахтобудівців. На бульдозері працював.

— Друг юності?

— Атож. Парубкували разом. Він узяв дівчину з нашої вулиці.

— А під ствол він розчищав ділянку?

— Та все робив — від бульдозериста до бригадира прохідників на діючій шахті....

Поки сусіда висмикував з розетки вилку кип’ятильника і засипав в окріп чай, я гарячково думав, як би природніше поставити запитання про "знахідку".

— Кажуть, тут щось знайшли археологи, — озвався якомога байдужіше. — Ну, коли розчищали ділянку...

— Було, — підтвердив Панченко. — Тут навіть один здурів, доводячи, що то не кістки, а рештки істоти неземного походження. Власне, то його екскаватор наткнувся... Але, крім нього та ще геолога, ніхто того не бачив. Місце враз обгородили щитами і викликали вчених, які й забрали кістки.

— А чого ти сказав — здурів? Він що, й справді, теє?..

— Ну! — Панченко посміхнувся співчутливо. — Молодий був, гарячий, доводив кожному, що то прах космічанина. А його — на глузи. Ну, він одному затопив у пику, другому... Десь через рік уже був у психушці. Як його доля потім склалася — не знаю.

Була вже пізня година. В кімнаті додалося прохолоди й запаху коноплі. Сусіда зібрався був налити мені ще чаю, але я відмовився. І він випив його прямо з кухля великими ковтками.

— А геолог? Адже він міг би підтвердити, якщо той, справді, не брехав.

Панченко на мить замислився.

— Точно не пам’ятаю... Здається, радив зачекати, що скажуть учені. Обіцяв навіть, що про це буде надруковано в газеті.

Мене вже знову почало хилити на сон. Панченко причинив вікно, вимкнув світло і довго рипів пружинами ліжка, поки вмостився. Я ще запитав:

— А де зараз той геолог?

— Та невдовзі по тих подіях помер. Чи то від туберкульозу, чи від силікозу.

18

У мені немов би перебував якийсь біологічний будильник, котрий будив мене рівно о сьомій... Ще не розплющивши очі, я подумав, що крім екскаваторника й геолога, мусили бути й інші люди, які бачили знахідку. А саме ті, що загородили місце щитами, і ті, які веліли це зробити. Я збирався висловити свої міркування Панченкові, але його вже не стало. Ліжко було акуратно застелене, подушка підбита і поставлена якось сторч. На мить мені здалося, що нікого тут і не було. А розмова за чаєм наснилась. Так само, як і голі хлопці в лелечому гнізді. Перед світанком я знову бачив їх. Навіть роздивився крила, чорні, як сажа, з червоними капілярами. Вони тріпотіли ними, мов пташенята, що просять їсти.

Кльований уже очікував на мене. Кивнув на чималий стос синьок.

— До ваших послуг... Розріз шахти і гіпсоплани пластів. — Попередив: — Тільки з поверненням.

Я запевнив, що в наступну ж поїздку привезу.

Розгорнув карту розрізу. На ній було нанесено тисячометрову товщу порід, посмуговану де вужчими, а де ширшими пасами вугільних пластів. Там були вапняки, пісковики, аргеліти, якась навіть фауна. Не було тільки гранітів... То на якій же підставі двадцять років тому запідозрили, що десь тут поблизу можуть бути уранові поклади? Адже вони трапляються тільки в супроводі граніту... Отже, мотивація для вилучення замітки з журналу була фальшива.

Я запитав:

— А чи немає у вас зразків порід? Щоб глянути на них вочевидячки?

Кльований витяг із шухляди ключ і повів мене в кінець коридора. Там був шахтний музей... Пахнуло давно не провітрюваним приміщенням. Шматки порід з бирками лежали на полицях з товстого скла. Одну із стін прикрашав макет розрізу шахтного поля, протилежну — фотомонтаж, на якому було показано історію шахти: від місцевості з померхлою травою і самітньою свердловиною, до копра з колесом, що швидко оберталося (спиці були ніби розмазані). Я затримав погляд на знімку екскаватора, ківш якого завис над самоскидом; з нього сипалося. Профіль екскаваторника ледь окреслювався за склом кабіни. Далі йшли фотокартки людей у спецівках. Одне обличчя мені видалося знайомим. Помітивши, що я в нього вдивляюсь, Кльований озвався:

— Впізнали? Іван, що зараз хазяйнує в будинку для приїжджих.

На фото він був молодий і тримав кирку обома руками.

— Коли з ним сталося те лихо?

— Ви про руку? Та ще тоді, коли готували майданчик під шахту. — Якийсь час він дивився на фото, а тоді перевів на мене голубі в червонуватих прожилках очі й додав: — З дрібниці почалося. Загнав у палець скабку. А в медпункт піти полінувався. За кілька днів йому нагнало так, що почалася гангрена. Лікарям нічого іншого й не залишалося... З тим, кажуть, і мову втратив. Не знати тільки від чого: від потрясіння чи, може, під час операції пошкодили якийсь нерв.

— На фото Іван — з киркою. А ви кажете: загнав скабку. Він що, теслею працював?

— Та ні. Поскільки мені відомо, різноробом. Ну, старшим куди пошлють... Сталося те ще до мого приходу. Але я пам’ятаю, як функціонери з техніки безпеки безліч разів згадували випадок з Іваном, як приклад безглуздої травми.

— Що ж він хоч робив?

— Кажуть, загороджував щитами якусь археологічну знахідку. — Кльований скептично посміхнувся. — Кістки якісь вирили...

Я подолав у собі бажання розпитати про "кістки":

— Пенсію дали?

— Дали. Хоча й помотали нерви... Свідка, бачте, не виявилося, що ту кляту скабку він загнав саме на роботі. Працював-бо один.

Охопило відчуття, що я торкнувся якоїсь жахливої таємниці: повмирали всі, хто бачив "обладунки" на власні очі. А той, хто ховав їх від стороннього ока, не може тепер ні сказати, ні написати. Я знову, уже вкотре, побачив себе на краю прірви. А тільки прірва та була не проваллям, а безвістю, де не існує дна.

Помітивши, що я спохмурнів, Кльований сказав:

— Шкода чоловіка. Ровесники його мають сім’ї, дітей дорослих. А він, як пес на чужому подвір’ї.

Почуття душевного болю, суму і гніву, що на час пригасли в мені, тепер знову затліли. Я немов би знову опинився в оточенні світних цяток, якими пальнув по мені міраж. Майнула думка, що між міражем на цвинтарі, "археологічною" знахідкою та істотами, що спілкуються на гіпермові, існує зв’язок.

— Авжеж шкода, — мовив я.

Погляд мій заковзав по експонатах музею. Нічого особливого на полицях з грубого скла я не побачив: звичайний пісковик, звичайний

алеврит; вапняк — сірий і ніби побитий віспою, як обличчя Кльованого; моноліти вугілля з різних глибин. На одній з полиць лежали шматки аргелітів з відбитками папороті, морських лілій і риб. Гранітів у колекції не було. І тут погляд спинився на двох шматках глинистої породи. Власне, то був колись один шматок, розлущений навпіл. На одному уламку значився квадратний відбиток, на другому — металевий блок, розмірами з цигаркову коробку: в довших торцях його знати було глибокий паз, краї блоку були заокруглені.

Коли я нарешті перевів погляд на геолога, то побачив лице його усміхненим.

— Отак кожен спиняється саме біля цього експонату, — мовив він і по миті додав: — Зараз ви поцікавитесь, на якій глибині його добули ..

— Авжеж.

Кльований підійшов до макету шахтного поля і тицьнув кощавим пальцем у шар алевриту над вугільним пластом.

— Сто шістдесят метрів від нульової відмітки.

Я подумки прикинув, що це глибина пізньої крейди.

— Такого не може бути, — сказав я.

— Не може, — погодився Кльований. — А все-таки є... Можете взяти в руки та оглянути ближче.

Я вийняв блок з гнізда в породі. Він виявився легким. На абсолютно рівних поверхнях, у кутках було чи то вибито, чи то випалено електродугою якісь карлючки, схожі на ієрогліфи. Придивившись до тих значків, я завважив, що вони нагадують коників-цвіркунів, або якихось

інших, схожих на них, істот. І все ж то було письмо. Зваживши предмет на долоні, я поцікавився:

— Алюміній?

— Не певен, — відказав геолог. — Принаймні алмазний надфіль не залишає на ньому й сліду.

— Ну, а самі ви що про це думаєте? Адже динозаври не могли такого виготовити.

— А нічого я не думаю, — відказав Кльований, кладучи блок на місце.

В голосі геолога вчувалася легковажність; а от у глибоких голубих очах я її не помітив. Скоріше в них читався смуток.

Ми повернулися в кабінет Кльованого і там довго мовчали. Господар дивився на двері, я — на його великі натруджені руки. І от дивина: ні він, ні я не відчували ніяковості від паузи, що затягувалась... Я не міг спекатись думки, що знак, вибитий на блоці, вже десь бачив. Не сам блок, а вибитий на ньому знак. Але де — пригадати не міг.

Зрештою я першим порушив мовчанку:

— То можна забрати гіпсоплани?

— Авжеж, авжеж...

Я поклав у портфель карти і вже, потиснувши руку для прощання, спитав:

— Наступного разу не відмовитесь показати місце, де знайшли ваш музейний експонат?

— Того місця вже не існує. Там тунель, — відказав Кльований.

Напівпорожній автобус котив вузькою бетонкою, що пролягала в конопляному полі. Окові ні на чому було спинитись — за вікном сама тільки зелень. Плаваючи поглядом в конопляному одноманітті, я силкувався збагнути, чи не пов’язані між собою музейний експонат і "археологічна знахідка". Правда, перший нараховував багато мільйонів років (принаймні відтоді, як він опинився в болоті крейдяної епохи), а другий знайдено хоч і в тому ж місці, але на поверхні. І якщо перший — матеріальний предмет, виготовлений розумними істотами, то другий — останки власне самої істоти (я не наважувався назвати її твариною), що конституційно нагадувала комаху. Можна припустити, що прибулець прилетів по той предмет і безпомилково знайшов місце, де він лежав. А тільки запізнився на багато мільйонів років і "експонат" опинився глибоко в землі. Уже вкотре спало на думку, що "археологічна знахідка", "експонат", міраж на цвинтарі, а також істоти, які спілкуються на гіпермові, мають одну спільну прикмету — приналежність до комах. Ця думка сиділа в мені давно, немов би ховаючись у підсвідомості, а зараз у пам’яті вишикувався послідовний ряд: голова комахи-богомола, жувальний апарат фаланги, комахоподібні значки на музейному експонаті і те, чого я не бачив, але знав із підслуханої гіпермови. Страшенно захотілося якомога скоріше поділитися своїми міркуваннями з Михайлюком. Згадка про колегу раптом пронизала мене тривогою. Адже всі, хто бодай по дотичній мав стосунки з "археологічною знахідкою", загинули або ж утратили здатність обмінюватись інформацією. Лише Михайлюк був живий-здоровий. Я подумав також про себе і про лихий сон з голими людьми в лелечому гнізді; здавалося, навіть розчув дерев’яне постукування кажанячих крил. І знов накотилася хвиля неусвідомленого душевного болю, як тоді на Мариниій горі. Такого сильного, ніби то був біль за всією моєю загиблою ріднею.

Автобус виїхав з конопляного поля і вже наближався до околиці містечка. Скоро він спинився біля невеликої автостанції, яка здаля нагадувала акваріум.

19

Головний геолог Добровільської геолого-розвідувальної експедиції Луговий саме збирався на обід, коли я переступив поріг його кабінету.

— ...Може, десь погуляти, поки закінчиться обідня перерва? — сказав я.

— Та чого там... Сідайте.

Я поклав перед ним на стіл програму робіт. Луговий, не читаючи, перегорнув сторінки із вступом; зачепився поглядом на тому, що планується зробити. Читав, а точніше вивчав, хвилин із п’ять.

— Все, як ми й домовлялись. Готуйте угоду... Ага, ще. Маєте можливість полегшити собі роботу. На шахті, що межує з нашою ділянкою...

Я посміхнувся і витяг з портфеля гіпсоплани.

— О-о! — здивовано мовив Луговий. — Бачу, наші грошики за вітром не полетять... — Він підвівся, даючи зрозуміти, що розмову вичерпано.

На вулиці я назвав адресу, яку мені дав наш завідуючий відділом, і запитав, як туди пройти.

— Це по сусідству з моїм житлом, — сказав. — А що ви там хотіли?

— Посудієвський попрохав забрати якісь папери.

— Хто це — Посудієвський?

— Та той же, якого ви змінили на посаді головного геолога і підпис якого стоїть на програмі...

— Так?! Його прізвище Посудієвський? Втім, я прийшов на пусте місце. Попередник уже на той час звільнився. — Ми йшли мовчки, а тоді Луговий додав, немов би виправдовуючись: — Про нього ніхто не згадував...

"Дивно, — подумав я про свого завідувача відділом. — Показний, симпатичний чоловік, а пам’яті про себе не залишив — ні доброї, ні поганої".

Добровілля — містечко здебільшого одно-двоповерхове. Будинки — з невеличкими присадибними ділянками. Біля одного з таких дворів Луговий зупинився.

— Вам — через два на третій, — показав уздовж вулиці. — Зелені ворота. Ну, хай щастить.

І зайшов у прочинену хвіртку — сухорлявий, середнього зросту, із засмаглим від тривалого перебування на сонці обличчям. Мені подумалося, що геологи чимось схожі на селян.

За ворітьми стояв ошатний дім, точніше маєток. Руда цегла, різьблений карниз, фігурні пілястри і дві колони на ґанку свідчили, що колись це було панське помешкання. Убога вулиця, котра вписала в себе цей будинок, з усього видно, з’явилася на кілька десятків років згодом. Втім, маєток був не такий уже й великий. Просто він відрізнявся архітектурною витонченістю і тим, що стояв на пагорбі. Мабуть, на місці вулиці колись ріс парк... Я делікатно натис на "ґудзик" електродзвоника. По хвилі — сильніше. Ніхто не поспішав відчиняти. Перегодя я вже тис на кнопку щосили. І тоді вийшла стара жінка — висока й огрядна, її обличчя ще зберігало прикмети давно минулої вроди. На ній був довгий байковий

халат у червоних маках. Вона не мружилась, як це роблять старі. Волошкові очі дивились уважно й сторожко.

— Ви, мабуть, від Броніслава? — озвалась дзвінким, як на її вік, голосом.

Я кивнув, а подумки завважив, що Посудієвський, видно, попередив по телефону про мою можливу появу. Піднявся сходами на ґанок, а точніше — терасу з колонами.

— Заходьте, почекайте, — мовила жінка. — Треба їх ще розшукати — ті папери.

У просторій вітальні за письмовим столом сидів старий чоловік і щось писав. На моє привітання не відповів — лише блимнув глибоко запалими очима. Вітальня більше нагадувала службову кімнату, аніж помешкання; то, власне, був кабінет, обставлений в стилі "ретро" — величезний, різьблений по краях письмовий стіл було покрито малиновим сукном. Настільна лампа — велика, кругла, із шнурком замість вимикача. З обох боків столу — по стільцю, поставлених так, щоб господар, який сидів спиною до вікна, міг розмовляти одразу з двома відвідувачами. Чоловік тим часом вмочав ручку в каламар (поряд лежав металевий ковпачок, яким каламар накривався) і рвучкими рухами виводив на папері карлючки — один під одним. Я сів на диван поряд з дверима. Цю меблю, обтягнуту чорною шкірою, мабуть, було призначено для тих, хто очікував своєї черги пересісти на стілець біля столу. Між диваном і столом було простелено килим — такого ж кольору, як і сукно на столі. Старий між тим уривчасто писав, вряди-годи кидаючи в мій бік підозрілі погляди. Часом він дивився поверх моєї голови, де над високою спинкою дивану висів чийсь портрет. Жінка все ще не виходила з сусідньої кімнати, і я почав ловити себе на тому, що почуваюся тут так само, як у приймальні поважного начальника, від якого залежить моя доля. Відчуття було таким правдивим, що мене навіть стало проймати тремтіння. Тим часом на рожевому, але безживному і від того схожому на муляж, обличчі чоловіка за столом з’явилася лиха посмішка: перо його несамовито

зашкрябало. Я завважив, що він писав у стовпчик — слово під словом, і якось завчено. Раптом шкрябання перейшло в звук, який буває, коли рветься папір і водночас перо в дерев’яній ручці зламалося. Тієї ж миті на лиці його спалахнуло озвіріння; він підвів голову і люто втупився в мене круглими й чорними, без блиску, очима. На мить мені здалося, що то не очі, а два пістолетні дула. Навіть привиділося в них щось схоже на нарізки. Та дивно було те, що я й справді відчував себе винним за зламане перо. Але далі злого погляду він не пішов — не прохопився й словом. Тільки гнів на обличчі змінився мстивістю. Він підняв ковпачок на одній з коробок мармурового чорнильного прибору і витяг нове перо. Відтак, "зарядивши" ним ручку і вмочивши в каламар, знову заходився завчено шкрябати. Він ніби не писав, а вистрілював короткими чергами. На якийсь час господар забув про "відвідувача" і сп’яніло добудовував з правого боку стандартного аркуша стовпчик згори донизу. Дописавши сторінку, він відсунув її і, випроставши спину, подивився на мене зарозуміло, ні — бундючно і на лиці в нього з дивовижною мінливістю стали проступати вирази озвіріння, злостивості, мстивості і якоїсь дикої насолоди. Та щойно він підводив запалі очі на портрет, як весь спектр виразів на його виді змивався. Натомість з’являлося просвітління, ні — одкровення. Він, здавалося, молився, своєю внутрішньою молитвою.

Зодягнений був він у коричневий напівкітель, важке підборіддя і цупкий комір розділяла біла смужка сорочки. Впадала в око якась кричуща невідповідність між його зовнішністю і тим, що за нею ховалося. Здавалося, в одяг капелана або пастора убралося створіння полярне за змістом. Я вловив запах хромової шкіри, міцного тютюну і терпкого одеколону. Одначе ні попільнички, ні цигарок ніде не помітив; та й вичовгана шкіра дивану не могла випускати запаху. Скоро я збагнув, що то був не запах, а дух, який не вивітриться з цього помешкання, доки в ньому житиме цей старий... Тим часом господар дістав з шухляди чистий аркуш і заходився знову "вистрелювати" єдине слово — так само в стовпчик.

Нарешті зайшла господиня й поклала переді мною згорток. Крізь целофан проглядалися повні теки, і якісь книжки. Я підвівся і взявся за мотузяну ручку. Пакунок виявився важким.

— Тут, здається, все, що він просив, — мовила жінка.

Я завважив, що вона ніяк не реагувала на старого, начебто його й зовсім не було. Так само й він нічим не виказував свого ставлення до неї. Зрештою, як і до мене. Либонь, він бачив не мене, а когось іншого, що очікував своєї участі на чорному дивані.

Випадково я помітив, що старий пише не якесь конкретне слово, а просто розписується. Ставить підпис під підписом, як викладач у відомості про заліки для всієї групи.

Уже в дверях інтуїтивно відчув у себе на потилиці "два спарені пістолетні дула" — його очі. Попри гнітюче враження і розгубленість, з якими полишав приміщення, все ж устиг помітити, що в різьбленій рамі над диваном не було портрета. Вона висіла під нахилом; видно було мотузку, якою кріпилася до стіни верхня її частина, а самого портрета не було. Втім, не було для мене, для нього ж — господаря "приймальні" він був реальнішим від живої людини.

Жінка не провела мене до воріт, а повернулася в дім щойно я ступив на ґанок. А двоє чорних, глибоко запалих, очей, як і дух хрому, тютюну й одеколону переслідували мене й на подвір’ї.

— Яке гарне життя! — вихопилося в мене, коли я опинився на бетонному хіднику вбогої містечкової вулички.

Незрозуміла сила гнала мене від будинку з рудої цегли і що далі я від нього відходив, то легше ставало на душі.

Посудієвський окинув своїм всеохоплюючим поглядом пакунок, який я поклав перед ним, потім мене і винувато сказав:

— Пробачте, що змусив вас звідати неприємних хвилин...

— Та які там неприємні... — делікатно заперечив я.

— Ну, ну... Я знаю. У тому домі ми прожили кілька років... Старий колись мав необмежену владу над людьми. Знаєте скільки йому? Близько ста. Його дружина — тітка моєї жінки, молодша від нього на три десятки літ. Він уже чверть століття, як схибнувся. Встає вранці, вмивається, робить зарядку, снідає і сідає за роботу. Шкода від нього тільки та, що він псує багато паперу та інколи виходить на роботу в нічну зміну. Замикається зсередини, вмикає настільну лампу і починає говорити. В часи його нічної служби крізь двері, бува, долинала звичайна розмова, а часом і дикий нелюдський крик, від якого всі в домі прокидалися. Правда, постукаєш, бувало, й він затихне... — Посудієвський помовчав, а тоді зауважив дещо врочисто: — Це велика драма — жити одночасно в двох вимірах: в сучасному й минулому.

20

Досить було одного погляду на Михайлюка, аби помітити, що він на мене очікував і має сказати щось важливе. Та спершу пильно "обстежив" мою голову.

— Учора ввечері підфарбував, — сказав я. — Бо за дні відрядження корінці волосся стали білими.

Михайлюк дістав з шухляди рулон перфорованого паперу і, притиснувши рукою край, покотив його по столі.

— Поки вас не було, я взяв в інституті машину з гравіметром і продзвонив те місце на цвинтарі, над яким ми спостерігаємо... Ось, — показав на перфопапері якісь піки.

— Що це? — запитав я.

— Поклади кальцію, фосфору, азоту, яких за всіма геологічними законами там не мусить бути.

— У чистому вигляді? — здивувався я.

— У сполуках, звісно. Але у співвідношеннях, що відповідають матеріалові звичайної кістки. — Михайлюк скоса глянув на двері. — Отой предмет, який ми бачили з висоти пташиного польоту, покоїться на багатометровій перині з кісток. Я кажу перині, бо по краях запалої могилки гравіметр показав найбільшу щільність підземної кальцій-фосфорної аномалії. Таке враження, начебто сталеві мощі пригнітили своєю вагою, немов пух у перині, поклади кісток.

Михайлюк подивився на мене запитливо. Він очікував моїх коментарів. Мабуть, йому хотілося, щоб я сам спробував пов’язати нове відкриття з тим, що пережив під час останнього польоту над "міражем". Я збирався на думці. Не шукав логічного зв’язку між повідомленням Михайлюка і психічним ударом, від якого тоді посивів. У мені спалахнула запекла боротьба між душевними муками, що поновилися після його повідомлення, і волею, що приборкувала ті почуття. Колега вгадав мій стан, і не квапив. Заходився заправляти кавоварку. Вряди-годи лиш позирав на мене скоса, як на людину, якій слід дати отямитись.

— Як геологові, — озвався я нарешті, — мені відомо, що на Землі існує чимало аномалій. Ну, там магнітна, гравітаційна... А зараз бачу, що ми відкрили ще одну — психічну. Аномалію страждань, якій відповідає цілком матеріальний предмет — кальцій-фосфорні поклади. Про міраж я, будучи матеріалістом, промовчу.

— Міраж не суперечить матеріалізмові, — зауважив Михайлюк. — Те, що ми спостерігали на цвинтарі, може бути не самим предметом, а його проекцією з глибини землі або з космосу.

— Від проекції не вгиналася б перина... А вона, судячи з ваших замірювань, перебуває ніби під гнітом.

— Справді, — погодився Михайлюк трохи розгублено й несподівано змінив тему: — Як вам велося всі ці дні? Маю на увазі самопочуття.

— Десь так, як після больового шоку... Якби не ваша наука генерувати волю...

— А зараз?

— Як після хвороби.

Я завважив, що цього разу Михайлюк розливав каву в інші чашечки. Їх, мабуть, було взято з дорогого сервізу. Соковиті полуничкі на них, ніби щойно зірвані з грядки, здавалося, ось-ось відпадуть від напівпрозорої порцеляни. Помітивши моє замилування, Антон Кузьмович посміхнувся. А я ще раз подумав про те, що навчився розуміти його без слів. Посмішка-бо, поблажлива, з певним відтінком ніжності, казала: "Лесьчина примха". І дивно — від тієї посмішки мені враз розвиднілося на душі. Щоправда, не надовго.

— Чи не забагато аномалій для невеличкої латки на цвинтарі? — сказав я. — Свинцево-мідна, кальцій-фосфорна. Та ще психічна...

— Може, й забагато, — погодився Михайлюк. — А, може, все це єдина свинцево-мідно-кальцій-фосфорна аномалія...

Водночас із душевним незатишком, який не полишав мене й на мить, я помітив у собі певну пригальмованість психіки. Тільки тепер, після кави,

звернув увагу на бобіни прозвучувача. Вони оберталися так само, як і до мого відрядження, ніби то був вічний двигун. "Отже полювання на "привида" триває", — подумав я і запитально подивився на Михайлюка. Але цієї миті він був десь далеко-далеко. Його очі перетворилися на ширми, якими щільно запинають вікна. Я підвівся, маючи намір покинути лабораторію, та господар теж підхопився, ніби прокинувшись.

— То як з’їздилося? — поцікавився Михайлюк, як мені здалося, із ввічливості.

— Узгодив програму робіт із замовником, — відказав я. — Побував і на шахті...

Досить мені було назвати шахту, як очі Михайлюка загорілися. Такий блиск я завважував у нього тільки один раз, коли він уперше ввімкнув мені магнітофон із записом гіпермови. Я оповів усе, про що довідався на шахті. Не поминув і долі людей, які бачили "археологічну знахідку". Насамкінець сказав:

— Усі загадкові предмети і явища, над якими ми останнім часом сушимо голову, мають одну спільну прикмету — так чи інакше вони пов’язані з комахами.

Поблажливо-іронічна посмішка, яку ніби було наклеєно на обличчі Михайлюка, не в’язалася з серйозним, глибокодумним поглядом його очей. Та раптом посмішка змилася, враз губи стали тонкими і безкровними, а ніс ніби загострився. Колега сказав впівголоса:

— Вони мають ще одну прикмету — всі, хто про них знав або були на шляху до пізнання, рано чи пізно гинули.

Ми довго сиділи мовчки. Мені здавалося, що я відчуваю, як у мене росте сиве волосся.

— Одне дивно, — озвався я. — Ми з вами досі живі-здорові.

— І надалі такими будемо, якщо триматимемо язики за зубами, — відказав Михайлюк. — Давайте підсумуємо. Про те, що ми розшифрували гіпермову, їм невідомо. Інакше б вони припинили ці балачки. Лицарські обладунки, що якийсь час лежали в академічному музеї, кудись зникли і отже всі, хто їх там бачив, а таких лишилося не так уже й багато, про них забули. Не пригадав би й я, аби не гіпермова... І нарешті — міраж. Складається враження, що це якась невідома система, котра виконує роль маяка. От тільки для кого?

— Чи не для нас? — зауважив я з усміхом. — Отой ваш колега по спорту його не помітив, хоч і побував на такій висоті, де ми вже бачили мощі.

— Справді. Сірошенко його не бачив. А точніше сказати — він Сірошенкові не відкрився.

— Чим же тоді пояснити довіру до нас? І чи не надто багато випадкової інформації на одну тему іде в наші руки?

— Треба ще довести, що ця інформація на ту саму тему і що між усім тим існує зв’язок. Принаймні те, що я колись на власні очі бачив донбаську знахідку, а також відкрита недавно мною гіпермова може бути збігом обставин. А от, що міраж не всім відкривається — факт.

Зненацька в очах Михайлюка застрибали лукаві бісики.

— А може, ми з вами, самі того не відаючи, теж наділені прикметами комах?

— У моєму родоводі не було таких, — відказав я серйозно. — Принаймні — комах-паразитів.

— У моєму начебто — теж.

— Пригадайте, коли ви вперше побачили міраж — до того як відкрили гіпермову чи після?

— А яке це має значення? — запитав колега. — Втім, мабуть, таки має. Кістяк я помітив після відкриття гіпермови. Хоча над цвинтарем літав і раніше.

— Тоді залишається припустити, що міраж ввела в оману гіпермовна інформація у наших мізках. Якимось чином він зчитує її з нашої пам’яті. І вона — ключ до скриньки див.

— Цілком можливо, — погодився Михайлюк. — Він спершу прийняв нас за своїх.

— От-от — спершу. А потім розкусив.

— Якби він справді виявив фальш, то вдруге б ми його не побачили.

— Але ж він мене обстріляв потоком людських страждань. Таким сильним, що я посивів.

— Це ще не засвідчує, що він помітив підміну. Скоріше — навпаки. Істоти, які спілкуються гіпермовою, потребують людських страждань, немов повітря. Міраж, маючи вас за одну з них, підживлював, а не хотів нашкодити.

— Логічно, — погодився я. — Отже, зв’язок між істотами з прикметами комах і міражем існує.

— Не поспішайте з висновками, — порадив Михайлюк. — Назвемо поки що це наше відкриття робочою гіпотезою.

21

Переступивши поріг своєї кімнати, я, здавалося, опинився в цеху тютюнової фабрики. На підвіконні й на всіх трьох столах було насипано шар махорки. Задряпало в горлі, закрутило в носі і я зайшовся чихом. І тіпало мене доти, аж поки не хлинуло в розчахнуте навстіж вікно свіже повітря. Діставши торбинку на проби, я заходився змітати в неї махорку. Сині полотнища на вікні були вичищені, на них не пристало й пилинки. "Міль водиться тільки там, де лінуються з нею боротись, а відтак зневажають свій труд", — пригадалися мені слова Ткача. Отже, вони з Білоконем, відбуваючи у відрядження, здійснили тютюнову дезинфекцію.

Згадка про міль навела на спомин про спалення Михайлюком попсованого крила. Погляд упав на стіл Білоконя. Добротна мебля! Це був не просто стіл, а уособлення надійності і сталості тієї верстви людей, якій він мав служити. На ньому було знати й руку різьбяра, щоправда не митця, а ремісника. Стіл нагадував споруду часів, коли будинки будували з колонами і портиками. І конструйовано його було не для того, аби на ньому можна було писати, а щоб за ним сидіти. Інакше навіщо було вкривати його сукном? Правда, те малинове сукно ми бачили лиш тоді, як Білокінь періодично міняв ватман, котрим застеляв стіл. Це бувало два-три рази на рік, коли вже на старому папері не лишалося й квадратного сантиметра площі, не заповненої письменами. Десь тиждень Михайло Теодорович беріг незайманість ватману, а потім на ньому з’являвся чийсь номер телефону, далі — формула або цитата і по кількох місяцях на цупкому папері важко було вже віднайти бодай клаптик білого поля. Незайманими лишалися тільки місця під телефоном і настільною лампою...

І тут теленькнув телефон. Чоловічий голос попрохав покликати мене.

— Це я.

— Де тебе, старий, чорти носять? Тиждень трубку ніхто не бере. За півгодини в ефір іде твоє оповідання... — В голосі Петра Іванищенка вчувалися водночас докір і радість. — Маємо трохи часу... Слухай, хочу нового вірша тобі прочитати.

Вірш виявився досить вправно зробленим, але про що саме я так і не збагнув. Буває, дивишся на килим, зітканий руками майстра-мусульманина, милуєшся його орнаментом, а смисл малюнка не збагнеш. Краса, позбавлена сенсу... Трапляється й таке. Митець там, за шаріатом, не має права відтворювати людей, тварин, комах. Орнамент — будь ласка, вигадуй. Живого не чіпай.

— Чудовий вірш, Петре, — мовив я майже щиро. — Метафоричність, образність....

— Гадаєш, вдався?

За голосом я відтворив в уяві рожеве кругловиде обличчя Петра, "вправлене" в "бронзову" раму з завитушок волосся, і вираз приємної млості на ньому.

— Хіба я коли брехав?

— Ні, не брехав... Ну, то не забудь ввімкнути радіо, — нагадав Іванищенко і поклав трубку.

На мить мені стало соромно за свою поблажливість (хоч і приховану) щодо колеги по перу. Мабуть же є ще хтось, хто так само, як я до Іванищенка, ставиться до моїх творів.

У нашій кімнаті динаміка не було і я знову пішов до Михайлюка.

— За хвилину по радіо читатимуть моє оповідання.

Очі колеги затеплились. Він блимнув на годинник, а тоді зняв трубку і набрав номер.

— Лесю, ввімкни радіо. Читатимуть оповідання відомого тобі автора.

Мені стало приємно, але водночас і тривожно. Я завжди хвилювався, коли віддавав на суд знайомих свої твори.

Тим часом Михайлюк ввімкнув динамік і по невеликій паузі прозвучав голос диктора, який повідомив, що сьогодні в "літературній радіосторінці" оповідання автора...

...Коли за півгодини басовитий голос актора стих, я не знав, куди подіти очі від сорому. Від твору лишилася сама тільки сюжетна лінія; він став пласким, позбавленим перспективи. Я належу до тих літераторів, що пишуть довго. Виплекати в думках твір не складає великих труднощів, та щоб надати йому глибини, об’ємності, "натягнути" в ньому струну, звучання якої відгукнеться в душі читача, ідуть місяці. Так було і з оповіданням, що його я одніс на радіо. То був спресований у часі життєпис одного мого доброго товариша. Я поставив собі за мету зробити його драматичним і глибоким. Або ж зовсім не писати.

— Цікаво, — озвався Михайлюк.

І в голосі його я вловив приховану поблажливість. Точніше, я її вгадав, бо щойно виступив сам у такій ролі. Мені захотілося виправдатись, сказати, що від твору, по суті, нічого не лишилось, але я не знаходив слів. Погляд мій упав на телефон і я підсвідомо потягнувся до нього.

Голос Іванищенка був, як мені здалося, врочистим:

— Ну, старий, вітаю з виходом в ефір!

— Хто тобі дозволив калічити оповідання? — Я ніби збоку почув свій голос — він був чужим і злим.

Я також зрозумів, що Іванищенкова врочистість була штучною. Кому-кому, а йому добре відоме моє ставлення до творчості.

— Старий, так сталося... — Від врочистості в його голосі не лишилося й сліду. — Ти не повіриш... — Він на мить затнувся. — Я б і сам не повірив, аби хто сказав таке... Твоє оповідання мало звучати сорок п’ять хвилин... І от коли сьогодні вранці я взяв до рук бобіну з записом, зробленим ще місяць тому, то виявив, що стрічку попсовано. Не повіриш, старий, — міль! В деяких місцях бобіну наскрізь попрогризало. Такого в моєму житті ще не траплялось... Ми заходились виправляти становище. Монтаж, таке інше... Дякувати Богові, сюжетну лінію вдалося врятувати... Ми тут зараз оголосили антимільну кампанію. Чистимо, переглядаємо фонотеки. Від отрутохімікатів дихати нічим.

На мить мені стало шкода Іванищенка. Він був переконаний, що я не повірю його поясненню і отже спишу те, що сталося, на його совість.

— Треба було відкласти й не випускати в ефір, — сказав я примирливіше.

— Добре тобі радити. Передачу було заплановано. І, як на гріх, нічого іншого під рукою не виявилося.

...Михайлюк, можна сказати, був третім, хто брав участь у нашій розмові. І щойно я поклав слухавку, як він озвався:

— Що, скорочували, мабуть?

— Аби ж то... Міль попсувала магнітну стрічку. Зараз у них — антимольна кампанія...

— Досі були відомі нальоти сарани, — сказав колега. — І пам’ятають їх ще з третього тисячоліття до нашої ери. А от міль — це щось нове. Якщо ця комаха розмножуватиметься з такою ж прогресією, як сарана, то важко й передбачити шкоду, котрої вона завдасть людині. Коли вже їй смакує парусина й целюлоза, на основі якої виготовляють магнітну стрічку, то де гарантія, що апетит її не перекинеться й на папір. А це ж не тільки сучасні книжки й газети, а й стародруки, літописи. Так чого доброго вона й історію, і наше минуле з’їсть. І ми, дійсно, повіримо, що ми вторинні і що до нас була цивілізація справжніх господарів Землі — комах.

Помовчали. Я спробував уявити себе без дитинства, без батьків, без баби й діда. Але мені це не вдавалось. Я виростав з минулого. Висловлюючись науково, я був часточкою вектора мого родоводу. Той вектор є щось на зразок довгого цупкого стрижня, який можна спрямувати в інший бік тільки відсікши ту частину його, яка губиться в минулому. А відсікши, вектор можна спрямувати куди завгодно, навіть на самознищення.

— Досі ми не включали молі до нашої робочої гіпотези, — сказав я. — А це ж-бо комаха.

— Не достатньо підстав. Зафіксовано тільки два випадки — з поїденою парусиною і магнітною стрічкою.

— Три, — сказав я.

— Вовняні штори? Але ж це типовий випадок.

— Я маю на увазі костюм Ткача, який не брало навіть полум’я газової запальнички.

— Що ж то за тканина така?

— З базальтової нитки, здається.

— Ну, такого не може бути, — сказав Михайлюк.

— Чого не може бути: базальтової тканини чи молі, котра жере таку тканину?

— Молі, звісно...

— З’явиться Ткач, спитаєте в нього самі.

Раптом я завважив, що в навушниках, які лежали на столі, потріскує. "Хіба Михайлюк досі нічого не вполював?" — подумалося мені. Перехопивши мій погляд, він показав рукою на прозвучувач:

— Новини є. Правда, нічого особливого до того, що вже відомо, вони не додають.

Колега попрямував до дверей і повернув ключ. Тоді дістав з портфеля касету, висунув шухляду з магнітофоном і навушники.

Полинула жіноча скоромовка. Вона була то плаксива, то збивалася на окрик. Але я вже навчився не зважати на незвичні модуляції голосу і вловлював тільки смисл. "...Самі того не відаючи, люди переймають наші методи боротьби. Зокрема формула "розділяй і владарюй" — наш винахід. Він нараховує щонайменше два мільйони років, і бере початок ще з печерних часів, коли двоє гевалів у звірячих шкурах без видимих причин розбивали дрюками один одному голови. Власне, в такому первинному вигляді та формула і дійшла до нас теперішніх і в сучасних умовах заграла всіма барвами. Вона стала одним з універсальних інструментів, за допомогою якого ми робимо погоду в людському суспільстві... Не буду наводити прикладів класичного її застосування. Вона мало чим відрізнялася б від випадку з печерними жителями. Ось лише один з варіантів формули, в якому на перший погляд її навіть важко

розпізнати. Наприклад, маєте два однаково бездоганно виконаних полотна двох художників. За всіма законами живопису, за ідеями обидва не мають одне перед одним жодної переваги. Здавалося б, як тут посварити художників? Людина зробити такого не зможе. Нам це завиграшки. Тема! Ми будемо товкти кожному стрічному, що в одного тема не надто сучасна або ж навпаки занадто сучасна і через це полотно програє. Якщо ж картини написані на одну тему, але різними прийомами, то ми протиставимо прийоми. Коли й прийом той самий, то тут нам в руки падає козирна карта, а саме: епігонство одного з художників. Так само можна протиставити одну пісню іншій, один музичний жанр іншому, східну музику західній тощо. Це коли йдеться про внутрішні проблеми, зокрема про мистецтво. Якщо ж хочеш вбити клин між двома народами (а це робиться тоді, коли треба один з них, а найчастіше обидва, ослабити), то протиставляється мистецтво, культура, наука, історія, мова і навіть кулінарія. Протиставити можна все що завгодно всьому що завгодно, навіть оселедець понеділкові. Таким чином формула розділяй і володарюй в сучасному варіанті набирає іншої якості, а відтак дозволяє вторгатися в підсвідомість гомо вульгарус і зіштовхувати лобами вже не окремих людей, а цілі народи, раси. Ось що таке спосіб протиставлення... Другий приклад формули "розділяй і володарюй" — прийом нівелювання. Основна його мета — створення стереотипу. Образно це можна пояснити так: зривай найбільші і найсоковитіші колоски на хлібному полі. Найрозумніший, найвидатніший з людей — наш потенційний ворог. Він бачить глибше, тямить більше, відчуває тонкіше. Бували випадки, коли через таких ми опинялися на межі викриття. Одного разу лікар під час оперування нашого помітив у нього на шиї і щелепах не властиві людині нарости. Лікар був розумним чоловіком і грамотним біологом, відтак дійшов висновку, що нарости ті не що інше, як дивний як для людини комашиний атавізм. Свої спостереження він виклав у статті, котру надіслав до одного з медичних журналів. Важко сказати, які наслідки для нас мало б опублікування тієї статті. Та на щастя членом редколегії журналу був один із наших. Історія ця багато в чому повчальна. Але зараз мова про створення стереотипу взагалі. Страшно навіть уявити, якби всі люди були різними. Це ж до кожного треба добирати свій підхід і отже — скільки людей — стільки й різних важелів для впливу... Ідея

виникала поволі. Спочатку з’явилась мода. І це був перший крок до нівелювання особи. Ті, що намагалися чимось виділитися з-поміж решти, самі того не відаючи, ставали стереотипом, а точніше — авангардом стереотипу. Згодом їх наслідуватимуть усі. Наприклад, чорний двобортний костюм і гостроносі черевики... Потім з’явився конвеєр, який продукував однакові костюми, однакові черевики, однакові сорочки. МОДА і КОНВЕЄР! З ними стереотип запанував і легко проник з форми до змісту, бо хочеш, не хочеш, а продукування стандартних речей тягне за собою виховання стандартних індивідів." — Далі полинула музика, мабуть, з попереднього запису. Михайлюк вимкнув магнітофон.

— Як бачите — нічого нового, — озвався він.

Але стриманості в його голосі суперечив пустотливий блиск в очах.

— Крім одного, — зауважив я. — Існує прикмета, за якою цих істот можна відрізняти від людей. Це я до того, якщо постане питання про їх ізоляцію. Пригадуєте нашу розмову?

— До цього ще далеко, — зітхнув Михайлюк, ховаючи касету в портфель. — Ми не знаємо кінцевої мети комахолюдей.

— І жодної не бачили, — додав я.

— Не переконаний, що ми їх не бачили, — заперечив колега. — Ми просто не можемо їх відрізнити від звичайної людини.

І тут мені закортіло запитати Михайлюка про відстань, на яку поширюється гіперзвук. Колись я вже про це питав, але тоді він ухилився від відповіді. Та саме цієї миті хтось пошарпав двері. Раз і вдруге. А тоді почулися кроки, що віддалялися. Зачекавши хвилинку, Михайлюк відімкнув замок і я пішов.

Та щойно сів за свій стіл, як думка про відстань, на яку можуть розходитися хвилі гіперзвуку знову нагадала про себе. А відтак виникла ідея пошукати в бібліотеці книжку про звук і, можливо, щось з’ясувати

ХАМСИН

1

Відкриття, яке я зробив, прочитавши в довіднику з фізики про звук, приголомшило мене. Виявляється, гіперзвукові хвилі поширюються на дуже малу відстань. У залежності від потужності їх джерела — на сімдесят метрів.

Помістивши подумки кімнату Михайлюка в центрі, я описав навколо неї сферу діаметром десять метрів і став перебирати всіх, хто в ній опинився. Оскільки наш відділ, а відтак і акустична кімната, був розташований на першому поверсі, то півсфери відпадало на підвал, у якому хіба що пацюки водились. Сусідили з Михайлюковою кімната нашої трійці — Білоконя, Ткача й моя а також маленький закапелок Вакуленка і Тхолика з іншого боку. Навпроти: через коридор, сидів палеонтолог Філоненко зі своєю помічницею. Поряд з Філоненком, по діагоналі до Михайлюкової кімнати були двері з дощечкою і написом на ній "Зав. відділом Б. О. Посудієвський". На другому поверсі, над Посудієвським, містився кабінет завідуючого відділом свердловиків Данилюги. А прямісінько над Михайлюковою і нашою кімнатами було величезне приміщення тих же свердловиків; з’являлися вони там дуже рідко, бо здебільшого перебували на свердловинах, де перевіряли новий буровий інструмент або ж на інститутській базі за містом, де цей інструмент виготовляли.

Третього поверху інститут не мав. Стояв він посеред скверу і до найближчих будівель, за якими пролягала залізниця, було щонайменше сто метрів. Отже джерело гіперзвукової інформації не могло перебувати за межами інституту, а відтак "репортаж" вів хтось із наших.

Про те, що Михайлюк — геофізик-акустик міг про те не знати, мені й на гадку не спадало. "Але ж і тишко!" — подумав я. Та, поміркувавши, прийшов до висновку, що Михайлюк правильно вчинив, не втаємничивши мене. Звідки йому було знати, чи достатньо я водолію собою аби не висвітитись. Справа така серйозна, що найменша помилка коштуватиме нам життя. Щонайменше. Бо є речі важливіші за життя окремої людини.

Довгий час після того відкриття я перебував у стані психічної кволості. Тільки дзвоник, що сповістив про закінчення робочого дня, вивів мене зі стану прострації. Водночас виникла думка звузити коло підозрюваних осіб. Та коли я, ідучи вже в гурті колег до виходу, спробував це зробити, то раптом завважив, що з усіх, кого знав, не міг би поручитись ні за кого. Навіть Ткач виявився під підозрою. Тим паче, що прозвучувач порід і стіл Ткача розділяли лише перестінок та якихось три метри відстані. Душею я розумів, що підозрювати Ткача — несусвітня дурниця. Та як науковець я найбільше довіряв фактам. А вони не свідчили про повне його алібі.

Водночас мене не полишала думка про те, що міль, якщо й не має прямого зв’язку з тими всіма дивами, котрі ми з Михайлюком відкрили, та все ж належить до їх видимих прикмет. Біологи часто пов’язують бурхливе розмноження комах (зокрема сарани) з космічними факторами. Якщо це так, то логічно припустити, що поява істот з прикметами комах також залежить від тих самих факторів. А відтак найближчим часом їх слід очікувати у великій кількості. І виплодить їх не жовтий метелик, а звичайна людина; і годуватиме їх молоком своїм, і купатиме їх у зіллі, що дає міць м’язам і духові, і віддаватиме їм усю ніжність і тепло душі.

Я все більше схилявся до того, що грізною силою, котра пильнувала таємницю донбаської знахідки, могли бути тільки гіпермовні істоти. Отже, в ланцюжку комахолюди — "археологічна знахідка" — міраж — міль між першими двома ланками простежувався певний зв’язок. Щоправда, поки що тільки логічний. Залишалося з’ясувати, чи пов’язані ті дві ланки з міражем. А найголовніше — чому він — міраж — відкрився саме нам з Михайлюком і не показався дельтапланеристові Сірошенку?

Може, наш мозок і справді став носієм гіпермовної інформації, яка й стала кодом, що змусив його відкритись?

Пригадалися слова Білоконя: "Щоб з’ясувати щось, мало пильно дивитись на предмет, треба вміти ще побачити його об’ємно." "А чого раптом комахолюдям знадобилося так уже критися з донбаською знахідкою? — принагідно подумалося мені. — Ну, прилетів інопланетянин... Ну, зазнав аварії... Таких випадків у світі зафіксовано чимало. І знають про них усі. А з цим, що завітав багато тисяч років тому, комусь знадобилося критись... Чому?" Перша відповідь, яка напрошувалась, була така: інформація про знахідку тягне за собою відкриття, чи, може, викриття, чогось дуже поганого. До того ж погане це мусить повторитись, інакше б нащо його приховувати.

Що донбаська знахідка — останки розумної істоти космічного походження, не було жодного сумніву. Амуніція, яку знайшли поряд, і боро-кремнієва аномалія грунту — тому свідчення. Але ж ніщо не засвідчує її зловісного характеру. Нащо приховувати? Чи, може, є люди, які знають про все це більше від нас з Михайлюком? І повідомлення про знахідку вивело б їх на шлях викриття... Але ж тоді треба, щоб знахідка відрізнялась від останків усіх інших інопланетян, а їх десь близько півсотні зберігається у землян в замороженому стані.

Вранці наступного дня з’явився Ткач. Він повів носом, вдихаючи запах махорки, сказав:

— Принаймні відчувається, що тут мужики сидять.

Ткач натякав на те, що я сам не курю і не дозволяю палити в кімнаті. На ньому був сіро-жовтий костюм із твідової тканини з безліччю застібок та кишеньок і черевики з халявками, призначені для ходіння по піску. На брунатно-матовому від засмаги обличчі світилася іронія.

— Що ви думаєте про інопланетян? — запитав я тоном репортера.

— О, тема інопланетян завжди була актуальною... Надто, коли з’являлася нагальна потреба вирішувати якісь важливі соціальні проблеми, — не без іронії сказав Ткач.

— А великий обсяг матеріалу в вашій дивотеці переконливо свідчить про ту актуальність, — зауважив я.

— Може, ви бажаєте поновити її новим фактом? Зараз саме літній місяць...

— А до чого тут літо?

— Наче не знаєте, що переважна більшість сенсацій з’являється влітку.

— Це можна чимось пояснити?

— Аякже... Професійні журналісти у цей час перебувають здебільша у відпустках...

Ткач заходився готувати чай. Запарювання чаю для нього було такою ж необхідністю, як, мабуть, для віруючого ранкова молитва. Коли в кухлі забулькало, він висмикнув з розетки штепсель кип’ятильника, сполоснув окропом керамічний чайничок і засипав у нього чай. Я давно вже помітив, що Ткач ніколи не набирає сухий чай ложкою, а висипає спершу на долоню, а тоді вже — в чайник. Цей ритуал для нього сповнений якогось таємничого смислу.

— А якщо відкинути іронію, — озвався я. — Що можна чекати від інопланетян — добра чи зла?

— Так це ж які завітають — агресивні чи миролюбні ...

— А у вашій дивотеці які випадки наводяться?

— О-о, моя дивотека! — Він сказав це з іронією, але крізь неї вгадувалась гордість. — Дідька лисого в кого є повніше зібрання.

Ткач витяг із шухляди знайому вже потерту теку невідомо якого кольору. Розв’язавши її, став переглядати вирізки з газет і журналів.

— Суціль вінегрет, — озвався по часі. — Систематизувати б, та все ніколи.

Я піймався на тому, що уважно спостерігаю за Ткачем. Ловлю кожен його рух, кожну зміну на сухорлявому лиці. Подумалося, що відтоді, як мені стало відомо про відстань, на яку поширюються гіперзвукові хвилі, я прирік себе на якесь шпигунство. Схоже, Ткач відчував мій пильний погляд.

— Може допомогти? — озвався я, щоб якось приховати свою увагу.

— Спробуйте.

Він підвівся і поклав мені на стіл теку. Від неї тхнуло зжовклим папером. Що означало "спробуйте" я збагнув, коли став переглядати вирізки. Більшість із них була з іноземних видань, зокрема франко-, іспано-, португало-, арабомовні. Я відібрав слов’яно— й англомовні, котрі міг прочитати. Ткач тим часом, припавши устами до піали, лукаво зиркав у мій бік. Та скоро я забув і про господаря вирізок, і про запах полину, який було чути водночас із пахощами індійського чаю.

Опрацювавши доступну мені інформацію, я зробив два основні висновки: інопланетяни навідувалися на Землю з найдавніших давен, про що свідчили витяги з хронік Шумеру та Стародавнього Єгипту; наміри їх щодо людей були чисто споглядальні, без ознак агресивності. А переді мною лежала ще ціла купа вирізок на різні теми, які я не міг прочитати.

Поміж них могли бути й такі, в яких сповіщалося б про випадки агресивності гостей з космосу. Я підвів очі на Ткача, але він давно вже закінчив"чайну церемонію" і тепер з олівцем і лупою схилився над літологічною мапою.

У другій половині дня, під час пообіднього чаювання Ткача, я сказав:

— Із усього вашого багатства мені пощастило ознайомитися лише зо двома десятками інформацій. Ви не могли б бодай відкласти ті, що по темі НЛО? — Я подав йому "дивотеку", вилучивши з неї ті матеріали, з якими вже познайомився.

— Чого там відкласти... — благодушно сказав Ткач. — Можу й прочитати. Ну, ось, наприклад, мадрідська газета пише... Ага, це переклад з американської газети... 23 липня 1948 року, штат Алабама, 2 години 45 хвилин. Льотчики цивільної авіації Чайльз і Уіттер спостерігали під час польоту дивовижний літальний апарат... Ось свідчення одного з пілотів: "...Він був сигароподібної форми, близько ста футів завдовжки і вдвічі товщий від бомбардувальника Б-29, на поверхні — жодного виступу, ми помітили його одночасно". А ось що згадував другий пілот: "Предмет цей летів прямо на нас, і ми різко повернули ліворуч. Він теж повернув і пронісся мимо. Потім той "пілот", ніби враз помітивши нас, підняв ніс своєї машини і злетів у хмари. Він випустив величезний сніп полум’я, так що наш ДЕ-3 аж заколивався. Ми не бачили жодної живої душі. Збоку вздовж фюзеляжу тяглася темно-синя світна смуга — так горять лампи денного світла в заводських цехах. Вихлопи полум’я були червоно-оранжевого кольору..." Ну, і так далі, — підсумував Ткач, відкладаючи вирізку і копирсаючись у купі в пошуках нової.

Я, крім того, що ловив кожне його слово, водночас уважно дивився на шию і щелепи. Але нічого неприродного там не завважив. Звичайне людське тіло, без жодного потовщення. Шкіра на обличчі була ретельно виголена і мала брунатно-матовий відтінок. Може, завдяки цьому нічим не примітне обличчя Ткача часом ставало шляхетним, навіть аристократичним. На мить стало соромно, що я міг запідозрити таку

людину... "Але ж прозвучувач знаходиться в якихось трьох-чотирьох метрах", — нашіптувало мені щось.

Ткач, востаннє пригубивши піалу, став переказувати чергову інформацію; цього разу з якогось мавританського видання. Потім — з французького... За змістом і ситуацією випадки були різні, але поєднувало їх одне: НЛО не виявляло агресивності. Захищалось — так. А от першим не нападало. "Кому і нащо тоді було критися з донбаською знахідкою?" — уже вкотре питав я себе.

Нарешті Ткач поклав на купу вирізок останній пожовклий клаптик паперу і зав’язав теку.

— А чого це ви так зацікавилися НЛО? — запитав він. — Чи не збираєтесь зробити одного зі своїх героїв пришельцем?

— А хоч би й так, — посміхнувся я.

— То навіщо далеко ходити, коли перед вами готовий прототип. — Ткач кивнув на стіл Білоконя. — Сидить, строчить щось на машинці. А потім у тих, хто його читає, голови макітряться. Хіба людина може піддавати сумніву фундамент людських знань? — Ткач казав те з іронією, але я знав, що Білокінь справді відкрив щось таке, що вимагає перегляду деяких законів фізики.

Я ознайомився десь з півсотнею повідомлень про НЛО, зібраних Ткачем упродовж двадяти років. І хоч власник того скарбу нахвалявся, що його зібрання найповніше, та, гадаю, у світі безперечно було доволі сенсацій, про які він не міг знати. Але вже те, що серед вирізок на тему НЛО не трапилось жодної, в якій ішлося б про агресивні наміри прибульців з космосу, наводило на думку, що цивілізації, які посилають до нас своїх розвідників, здебільшого миролюбні і керуються тільки допитливістю. Хоча могло бути й так, що матеріали відбиралися до друку селективно, лише ті, що не компрометують прибульців. А якщо це так, то

роль селективного сита можуть виконувати істоти, які спілкуються гіпермовою... До речі, про жодну космічну знахідку, а також і про тіла "пілотів", ніде не писалося, що вони від природи радіоактивні... А чи не загинув той, чиї останки знайшли на Донбасі, від браку радіоактивності на Землі?..

Ткач, який схилився над картою і намугикував собі під ніс якусь пісеньку, озвався:

— То як з угодою?

— Домовились. Луговий — за.

— Отже тягнутимемо воза вдвох...

— Утрьох, — зауважив я. — Вакуленко третій.

— А-а, так, так. Вакуленко ж іще...

Раніше ми складали угоди з ким доведеться. Та Білокінь запропонував брати якусь одну розвідділянку і вже на ній виконувати завдання відповідно до кваліфікації кожного. Ткач, наприклад, займався гідрогеологічним режимом і літологією, Вакуленко — вугільними пластами, я — промисловими відходами. Це мало великі вигоди. Ощадили час на збиранні первинного матеріалу, допомагали один одному, та й обговорювали рекомендації кожного з нас, будучи компетентними людьми.

— Ось тут я намітив місця, — знову заговорив Ткач, показуючи на карту, — де слід відібрати керн. Як ви — візьмете участь у поїздці? Я вже й про машину домовився.

— Візьму, — відказав я, не вагаючись. — А коли їхати?

Моя згода була продиктована не так інтересами справи, як бажанням виключити Ткача з кола підозрюваних осіб. Я сподівався, що після тісного спілкування в умовах польових робіт проллється більше світла на цього чоловіка, котрий попри симпатію, що я до нього відчував, був багато в чому загадкою.

2

Спека. Я не встигав класти до кишені хустинку, як її знову доводилося виймати, бо піт заливав очі. І нікуди сховатися від сонця. Ящики з керном-бо лежали просто неба поряд з дощатим будиночком свердловиків.

— Пишіть, — сказав Ткач, — піднісши до очей круглий шматок породи , — алевроліт з домішком органіки. Глибина... — він перевів погляд на стратиграфічну колонку. — Глибина — тисяча вісімсот метрів.

Спека на нього, здавалося, не діяла — на чолі жодної краплини поту.

— Що, жарко? — усміхнувся він. — Ходімо, перечекаємо в лісосмузі.

Мені здалося, що він зробив цю перерву заради мене. Ми пішли навпрошки, через поле стиглого вівса. До лісосмуги йшли мовчки. А коли опинилися в затінку, мій супутник озвався:

— Це ще не спека. Справжня спека — в Сахарі. Хоча те, що там діється, і спекою не назвеш. Пекло — точніше.

Ткач підняв кілька абрикосів і, розлущивши, поклав до рота. В тонких штанях з безліччю кишень і шведці кольору хакі він нагадував військового — уже в літах, але ще при силі.

— Знаєте, яке відчуття виникає, коли вперше бачиш пустелю? — мовив він по часі. — Піднесеності й суму. Та спершу охоплює почуття

піднесеності. Забуваєш усе на світі і стоїш, немов голий, посеред жовтої німотності. Кудись зникає твій клопіт, жодна думка не майне в голові. Настає якась дивна рівновага душі й тіла. Подих твій зливається з подихом світла і простору. Ти стаєш часткою пустелі. І коли вже зовсім розчиняєшся в пекучому безмов'ї, настає раптом дивовижне відчуття, ніби на чолі в тебе виник струмінь світла — невидимий і потужний. Він пронизав час у минуле й майбутнє і зник. Не згас, а саме зник, ніби сховався. — Ткач замовк і подивився на мене сторожко, чи бува не з'явилась на моєму виді поблажливість. Але помітивши в моїх очах допитливість, заклав за голову руки і продовжив: — От зараз я лежу під абрикосом, ви сидите, обіпершись спиною об це ж дерево, навколо в траві — стиглі плоди... Так от, цю картину я вже бачив, тоді, в пустелі. Вона промайнула дуже швидко. Так швидко, що я не встиг її зафіксувати. Але десь у лабіринтах пам'яті вона все ж відбилась. І тепер, опинившись у цій ситуації, я її згадав... Після того, що я набачився й начувся тоді, мені весь час здається, що я не живу, а переживаю, повторюю вже колись пережите.

— Мабуть, під час того осяяння, що з вами сталося в пустелі, відбулося якесь зрушення в психіці і у вас з'явився комплекс — ніби все, що ви бачите, вже колись було, — сказав я.

— Ця думка і мені приходила в голову, — відказав Ткач. — І якби не одна обставина, то я б узяв її як пояснення, та й по всьому... Мовляв, он скільки закомплексованих ходить... Але ж та обставина. — Цього разу він подивився на мене пильно, аж мені стало не по собі. — Річ у тім, що деякі події я можу передбачати...

Якийсь час він лежав мовчки. Його стулені губи і вигорілі на сонці брови на тлі засмаглого обличчя здавалися білими. Зараз Ткач був десь далеко-далеко. Нарешті вуста його розтулилися:

— Я ж ото їздив по пустелі від свердловини до свердловини. Моїм завданням було не пропустити керну водоносного горизонту, який

добували свердлярі. До речі, під Сахарою чимало води. Правда, на глибинах від двохсот до шестисот метрів...

— Я десь чув, — перебив я його, — що під Сахарою ціле підземне море прісної води.

— То балачки, — відказав Ткач. — Води, справді, там багато, але не море... Окремі лінзи, які до того ж не завжди сполучаються з іншими водоносними горизонтами континенту. Та я не про те... Отож мені доводилося гасати по пустелі, щоб не пропустити керну водоносної породи. А відстань між свердловинами там і чотириста, й більше кілометрів. Шляхи ж — тільки в західній частині. В основному їздити доводилося по компасу та ще караванними стежками... Ніколи не забути каравану, якого я вперше побачив у надвечір'ї. На обрії з'явився ланцюжок верблюдів. Він рухався по самій лінії горизонту і, здавалося, що то рівномірно коливаються не живі істоти, а тіні на тлі фіолетового неба. Караван розтанув у сутінках, полишивши в мені дивне відчуття смутку. Згодом, коли мені доводилося бачити неквапливу вервечку верблюдів, почуття суму поверталося: воно нагадувало ностальгію з домішком невиразних образів мого дитинства. І все ж, попри напливи туги за Батьківщиною, я встиг полюбити пустелю. Є в ній щось величне і врочисте. Особливо в ранкові часи, коли камінь і пісок ще не перетворилися на розпечений черінь, а повітря не обпалює легені. Одного такого ранку ми повкидали в мікроавтобусик "тойоту" вбогі пожитки свердляра Омара і рушили на північний захід. Жінка з дня на день мала подарувати йому чотирнадцятого нащадка і він, не діждавшись зміни та недобувши двох діб двомісячного терміну, який йому належало відпрацювати на свердловині, накивав п'ятами зі мною. Двоє його колег погодилися нести вахту й без нього. На той час я жив у Мавританії уже шостий рік. Арабську знав не гірше бедуїнів, хоча ділові розмови з урядовцями ведуться там французькою. Я навіть переклав посібник з гідрогеології, написаний французькою, на арабську, чим немало догодив простим свердловикам...

Ткач клепнув себе по кишенях, дістав цигарки й запальничку і, прикуривши, сів. Мені подумалося, що пустеля наклала відбиток і на його постать, і на обличчя. Випарувала все зайве, а на худорлявий вид нанесла брунатно-жовтий тон, водночас вибілила губи, брови й чуб. Відбиток пустелі знати було й на його психіці. Я пам’ятав Ткача до від’їзду за кордон. Був він тоді життєлюбом, відкритий душею. Повернувся ж стриманим, настороженим. І в стосунках, скажімо, зі мною, він не переступав межі, за якою починалося панібратство.

Не докуривши сигарету й до половини, Ткач затоптав її, випростався знову в траві і провадив далі:

— Отож ми з Омаром помахали товаришам на прощання і, востаннє окинувши поглядом вежу свердловини, подалися на північний захід, де кілометрів за півтораста був невеликий стан бедуїнів. Там ми мали заночувати. До речі, щораз коли я полишав комфортабельний вагончик свердловиків і вирушав у коричнево-жовте безмежжя, мене охоплювало відчуття, ніби я йшов на велику авантюру. Хоча так воно насправді й було. Пустеля, дарма, що одноманітна, а на несподіванки вигадлива... Омар був вдячний мені, адже мікроавтобусик "тойота", на відміну від великої геологічної машини, яка вивозила робітників по закінченні терміну, мала всі вигоди: зручні сидіння, м’яку підвіску. До того ж її було укомплектовано всім необхідним: від аптечки до короткоствольного "шмайсера", включаючи дві бочки — з водою і бензином. Та й маршрут мій лежав майже навпрошки. Не можу сказати, щоб я був у захваті від мелодії, яку затягнув Омар. Проте її ненав’язливі переливи, що звуковим малюнком нагадували химерний орнамент мавританських арабесок, були мені милішими від космополітичних пісеньок, що їх дарував ефір. Тому я вимкнув приймач. Тим часом сонце відірвалося від небокраю і, як це буває тільки в пустелі, одразу ж почало свою пекельну роботу...

За машиною тягнувся негустий шлейф куряви, який швидко осідав. Інколи траплялися поодинокі деревця тамариксу, а рідше — фінікової пальми, засипані піском майже по саме листя. Та з часом під колесами зашурхотів гравій. Кожного разу, долаючи ділянки гострого уламкового

матеріалу, я не переставав дивуватись міцності шин моєї машини. Здавалося, проїдь з десяток кілометрів тією наждачкою — і від шин лише шмаття зостанеться. Попервах я навіть спинявся і в паніці кидався до коліс. Але тривога була марною. Широчезні шини "тойоти" лишалися неушкодженими... Їхали ми дотоді, аж поки машина не розпеклася до того, що в ній несила вже було всидіти. Тоді спинились біля невисоких скель, напнули тент і, пересилюючи сонливість та спеку, заходилися готувати обід. Омар принишк. Куди й подівся його піднесений настрій. Рухи його стали повільними, чорні, завжди блискучі очі ніби заслало полудою. Він щохвилини припадав до глечика. Зауважу, що кращої посудини на воду, аніж глиняний глек з тонкою горловиною немає. Проте вода ніколи не замінить чашечки міцного зеленого чаю. А надто коли в ньому чути полин. Не смак — запах. Я навчився у бедуїнів віднаходити ту рослину з родини полинових у руслах висохлих річок і додавати її до чаю.

— Месьє Алі, — сказав Омар, беручи з моїх рук чашку, — ваша доброта не знає меж. Хай Аллах буде до вас милостивим!

— До нас, Омаре! До нас хай він буде милостивим, — відказав я.

А сам подумав: "І милість його нехай поширюється також на всі вузли й механізми "тойоти".

— Якщо чотирнадцяте, якого мені подарує Фатіма, виявиться хлопчиком, я назву його Алі, — знову озвався мавр. — Ви не проти?

— Не проти, не проти, — відказав я з усміхом. — Хай воно буде здорове і щасливе.

По часі я запитав:

— Скажіть, Омаре, вам не важко виховувати таку кількість дітей?

— Спочатку було важко. А зараз уже четверо старших працюють... Та що поробиш, коли Аллах такий щедрий до мене, — майже щороку когось дарує. — В голосі його бриніла погано прихована іронія.

До чаю ми з'їли по шматочку в'яленої верблюжатини, а тоді лягли на повстині, щоб у напівсні-напівмаренні перечекати спеку. Омар, не зважаючи на міцний чай, і справді, заснув. На його брунатному, з негроїдними ознаками, обличчі виступив рясний піт. Я ж вовтузився, раз у раз прикладаючи до свого чола вогкого носовичка. Спека була неймовірна. Навіть мені — людині, що побувала в бувальцях, вона здавалася жахливою. Мабуть, від жароти свідомість потьмарило, і в скелях мені привиділися руїни загадкового чорного міста. У тому руйновищі виділялися високі башти, споруди з карнизами й колонами, але без вікон. А навколо ні звуку, ні руху, ні подиху вітерця. Тільки над похмурими обрисами скель вгадувалося коливання повітря.

Після другого випитого глечика я вирішив спробувати заснути. І мені це почало вдаватись. Я навіть побачив у дрімоті білу хату моєї бабусі з вербою під вікном. Та сон мій, як і Омарів, увірвав звук пострілу. Ніби десь пальнули з карабіна. Я кинувся в машину по "шмайсера", та Омар спинив мене.

— Не треба зброї, месьє Алі. То не постріл, то звук сонця.

Бачачи, що я не второпаю, він пояснив:

— Скеля тріснула. У нас називають це звуком сонця... — Мить він повагався, а тоді сказав: — Погана прикмета.

Я не став допитуватись, чому та прикмета погана. Натомість відхилив дверці машини і глянув на спідометр. Від свердловини ми від'їхали більше, як на сотню кілометрів. Водночас погляд упав на термометр — стрілка показувала плюс сорок вісім.

— Треба втікати, Омаре? — запитав я.

— І не гаючись.

Куди й поділася в’ялість. Ми повкидали в машину посуд і кошму, згорнули тент і, уже вкотре наповнивши глека з бочки, запустили двигун.

Сонце тим часом почало скочуватися з зеніту, хоча лагіднішим від того не ставало. В машині було, як у духовці. Омар відкрив люк на даху, але розпечене повітря, що зовні проникало в салон, мало послаблювало наші муки.

Щебінь під колесами пішов дрібніший, а невдовзі дорогу нам стали перетинати дюни. Вони ставали дедалі вищими й крутішими, їх уже не можна було подолати з розгону. Машина, не досягши гребеня, прямо заривалася в пісок, і тоді ми з Омаром відкопували її і здавали задом униз. Після чергового такого випадку мій супутник сказав:

— Не слід наражатися, месьє Алі. Давайте краще обминати високі дюни.

Повітря почало ледь-ледь коливатись. Я звернув на це увагу Омара, але він відказав:

— Краще б того коливання не було, месьє... Скільки ще до стану бедуїнів?

— Не більше тридцяти, — відповів я, кинувши погляд на спідометр. — Якщо їхати по прямій.

Невдовзі рух повітря став відчутнішим. Скоро він перейшов у вітерець, а згодом і в вітер, який злизував з розпеченої поверхні дрібні піщинки й жароту і кидав нам у лобове скло. Омар зачинив люк, а перегодя запнув обличчя кінцем чалми. Я теж вкутався по самі очі

махровим рушником. Ми їхали, обливаючись потом та задихаючись від браку повітря. Зупинялися тільки для того, щоб наповнити водою глека. А вітер дужчав. Раптом до рівномірного гулу двигуна домішався якийсь сторонній звук. Спершу я подумав, що скоїлося щось з машиною. Прислухався. Звук, справді, мав металевий відтінок. Я спинив "тойоту" і вимкнув запалювання. Але звук не зникав. Натомість з’явився ще один, і ще... А тоді зазвучала їх ціла гама. Вони були співучими, я б сказав навіть — гармонійними, їх було чути всюди. Пошукав очима джерело тієї стереомелодії, але одноманітності піскового ландшафту не порушував жоден сторонній предмет. Тим часом звуки танули і знову виникали. Вони ніби народжувалися від невидимих струн-променів, по яких ударяли піщинки. Якби не високий металевий призвук, ті звуки можна було б вважати чарівними.

— Месьє Алі, — почувся тривожний голос Омара. — Треба тікати. Піски заспівали. Насувається хамсин.

Я вперше вловив у голосі мого супутника паніку. До речі, маври бояться цього вітру і щораз попереджають про нього по радіо. Я ж, слухаючи співи Омара, очевидно, проґавив те попередження. "Зрештою, — намагався заспокоїти себе, — у маврів є причина боятись. За верблюда, якщо в пустелі застукає хамсин, не сховаєшся. Ми ж маємо "тойоту", відер із шість води, запас харчу. З бензином і зовсім немає проблеми. А до оазису, в якому причаївся табір бедуїнів, лишилося якихось двадцять кілометрів".

— Отже, погнали, Омаре, — мовив я нарочито бадьоро.

— Погнали, погнали, месьє Алі... — заквапив мавр.

Вітер переростав у бурю. Посилилися й "співи" піску. Але тепер уже в них не вчувалося гармонії: вони скоріше нагадували пошматовану мелодію, яку вітром розносило по пустелі. І тут пісок з гребеня бархана,

до якого ми наближались, раптом злетів і завис в атмосфері. Над іншими пісковими наносами сталося те ж саме.

— Почалося, — озвався Омар.

Він стулив руки долонями на рівні грудей і почав бурмотіти стихи з корану, пересипаючи їх іменами всіх своїх тринадцятьох дітей.

Хмари піску, які протягом хвилини коливалися над барханами, раптом розсіялися. Пустеля перетворилася на справжній піскопад, в якому сонце ледь-ледь угадувалося. Імла заслала обрій. Водночас стало нестерпно задушливо, не вистачало самого повітря. Машину, здавалося, обсипало жаром. Я заглушив двигун. Термометр у салоні показував шістдесят вище нуля. Нестерпно кортіло відчинити двері, але по той бік дув вогненний вітер.

— Омаре, — увірвав я панічні молитви мого товариша, простягаючи йому глека, — випийте, заспокойтесь. Під час хвилювання організм потребує більшої кількості кисню й води. Мусимо ощадити. А молитви читайте подумки. Аллах вас почує.

Омар зробив лише два ковтки і з завидною силою волі відсторонив посудину від уже потрісканих губ.

— Ну, це ви вже надто... — сказав я. — Маємо ще чверть діжки. Пийте на здоров’я.

— Хамсин дме дві-три доби, — відказав мавр і знову, на цей раз безгучно, заворушив вустами.

"Хамсин, хамсин", — кволо піднімалося у мене в пам’яті. І раптом перед очима виник великий рудий кінь, який несеться стрімким чвалом. Вершник на ньому здається непропорційно малим, як хлопчак. За рудим женуться значно менші — вороні, чорні, білі коні. А натовп скандує:

"Хамсин! Хамсин! Хамсин!" "Що означає слово "хамсин"? — питаю в сусіди по столику. Замість відповіді чоловік бере з тареля апельсин і, очистивши його, подає мені. Це знак особливої поваги. Я з вдячністю приймаю соковитий плід, але про питання не забуваю. Сусіда, а точніше господар столика під строкатим тентом, мабуть, робить поправку на мою європейську неделікатність і каже французькою: "Хамсин — по-арабському "п’ятдесят". У нас так називають вітер, який дме протягом найближчих п’ятдесяти діб після весняного рівнодення. Горе тому, кого він застигне в пустелі. Це "вогненний вітер". Великий рудий кінь тим часом прийшов першим до фінішу. На іподромі в Нуакшоті творилося щось неймовірне... Неймовірне коїлося і в пустелі. "Співи" піску обернулися на завивання, що супроводжувалося рвучким піскопадом. Уже давно не можна було розгледіти обрисів найближчих дюн. За вікном постав рудий хаос. Вперше в житті я відчув неладне з серцем: воно стукало все частіше й частіше. А ззовні крізь шпарини в салон став пробиватися тонкий їдкий пил, який, не зважаючи на своєрідний фільтр з махрового рушника, проникав у ніс, очі, хрумтів на зубах, забивав усі пори на шкірі. Дихати ставало дедалі важче й болючіше. Омар уже не ворушив губами, а, відкинувши голову на сидіння, у напівсвідомості, втягував у себе крізь запону від чалми розпечене повітря...

Раптом щось перевернулося в мені. В грудях зродилося й почало зріти зерня непокори. Скоро воно проросло сильним почуттям волі. Таким сильним, що я відчувся знову господарем свого тіла. Кожна моя клітинка була підпорядкована волі. В мені ніби запрацювало запасне серце. Я взяв глечика, що стояв між нами, і підніс до вуст Омара. Під запиналом вони виявилися сухими й порепаними до крові. Борлак його судомно застрибав. Вода повернула свідомість. Він озвався:

— Це я у всьому винен. Я! Не сказав про хамсин. Сподівався, проскочимо до його появи... Машина у вас надійна.

— Годі вам, Омаре, візьміть себе в руки. Людина спроможна витримати ще й не таке пекло. Головне, не панікувати.

Мій проникливий тон подіяв. Він знову заходився шепотіти молитви, пересипаючи їх іменами своїх дітей.

Зайшло сонце. Стало зовсім темно. Я ввімкнув освітлення на приладній панелі і крізь налиплий на неї пил побачив, що стрілка термометра вклякла на плюс сорока восьми. Завивання вітру не припинялося, не слабшав і звук зіткнення міріад піщинок з машиною. Під ті звуки ми й поснули.

...А вранці почалося нове коло пекла. Сонце так само лише вгадувалося в рудому хаосі, в машині завис густий пиловий туман. Коли ж ми підвелися, щоб наточити води, то на свій жах знайшли діжку надто легкою. Виходило, ми й не зчулися, як видудлили більшу частину запасу. Та й не дивно. Людина в пустелі випаровує до літра води за годину. А за таких екстремальних умов, то й більше. Отут ми з Омаром почали по-справжньому ощаджувати воду. Пили вже не з глека, а з пластикової стопочки, яку я видобув з аптечки... Стрілка термометра тим часом зупинилася на плюс п’ятдесят два. Що було значно нижче, ніж учора. Про причину такого блага я навіть не здогадувався. Адже зовні діялося щось неймовірне.

Товариш мій звертався по допомогу до Аллаха, мені ж на пам’ять ішли спогади дитинства. Рука десятирічного хлопця умочує пензель спочатку в воду, а тоді в кружечок акварельної фарби. На папері з’являється червоний сонячний диск. "Де ти, Сашко, бачив руде Сонце? — питає мене вчителька, яка з протилежного боку столу перевіряє зошити. — Сонечко має жовтий колір, ну, може, мусянжовий, та тільки не рудий." "Буває й руде сонце, Ніно Костянтинівно, — заперечую я через двадцять вісім років. — І плаває воно не в чистій голубизні, а в пилюці". "Буває, то й буває", — ніби каже вчителька і кладе руку на мою вихрасту голову... Тепер я вже можу собі зізнатися, що очікував запрошення до неї додому не для того, щоб розвивати свій хист до малювання, а щоб відчути на маківці її долоню. Вчителька жодним натяком не згадувала про моє лихо. Тільки одного разу, у першу річницю смерті матері, запитала, чи я ходив на могилку. Вона робила все, щоб не замулилися в

мені ті духовні канали, якими людина обмінюється добротою з іншими людьми.

...А воля мене не полишала. Це вона ніби перевела організм в інший режим роботи. Хоча із свідомістю діялося щось неймовірне: картини минулого й теперішнього перемішалися і я марно намагався розплутати той клубок, який колись був стрічкою послідовних подій.

— О, Аллах, вияви нам свою милість! — шепотів Омар, перехиляючи чергову стопку води.

Він задихався від браку повітря й жари. А потім розум його потьмарився і він рвонувся до дверей, щоб вийти.

— Потерпіть, друже, до ночі вже недалеко. А там, може, трохи попустить... — благав я його.

Голова боліла немилосердно, рот і горло висохли так, що вкрилися струпами. Та я почував себе краще, ніж Омар. Прийшли на пам’ять слова чоловіка з корпорації, в якого я був гостем на іподромі: "Ми, корінні мешканці, переносимо хамсин значно важче, ніж європейці. Страх перед цим вітром, який справедливо називають "подихом смерті", став уже нашим спадковим страхом. А де страх, там і слабкість".

І тут я згадав про радіо. Прочинив двері, щоб вийти й висунути антену; в салон впорснуло суміші піску й жароти. Та Омар на те не відреагував. Він був непритомний.

Почувся хрускіт. Нога наступила на щось живе. Водночас дзьобнуло в черевик. Під машиною кишіло фалангами. Великі, завбільшки з цигаркову коробку. Ці павукоподібні тонко відчувають вологу. Шпарини нашої схованки були для них джерелом вогкості. Але я враз забув про комах. Моя темно-сіра машина тепер поблискувала в сутіні пісковію, як балон термоса. На ній не лишилося й цяточки фарби. Стекла теж були

вишмуляні піском до матового. "Так ось чому температура в салоні стала нижчою від учорашньої..." — подумав я, висуваючи антену. Перед тим, як сховатися в машині, я встиг помітити, що бархана, біля якого ми вчора зупинилися, тепер немає. Від нього лишився тільки шар піску, з якого південно-східний вітер і збивав отой гаспидський коктейль.

Із заходом сонця температура трохи спала. Почав подавати ознаки життя і мій товариш. Коли ж крізь завивання і тріск в ефірі голос нуакшотського диктора повідомив, що хамсин уже видихається, Омар і зовсім оклигав. Його навіть вистачило на те, щоб з'їсти шматок м'яса.

Тим часом із пам'яттю моєю діялося щось неймовірне. Отой клубок, який колись був стрічкою послідовних подій, дедалі збільшувався. Він то туго змотувався, то знову розпускався. Події минулого тасувалися, знову шикувалися в ланцюг, який, проте, рвався щоб з'єднатися в новій послідовності. Все те супроводжувалося віршами, музикою, фрагментами з художніх творів, геологічними й математичними ідеями. Це було, як марення. Проте марення, контрольоване свідомістю. Я чув, а точніше сказати, бачив уривки з "Гайдамаків" Шевченка, епізоди з романів Гоголя і Толстого, я проникався ідеями Вернадського й Остроградського. А музикою до того всього був мій біль — усі його фізичні й духовні відтінки. Я запитав у Омара, що відчуває він, але мавр, повагавшись, сказав, що його допікає страх за дітей. "Хто їх тоді годуватиме, месьє, хто вивчить?"

...Така тиша буває тільки в пустелі і тільки на світанку. Мені не раз доводилося ночувати просто неба в Сахарі і я зазнав тієї безмірної тиші в безмежному просторі. Я очікував, що ось-ось удар піску в метал зруйнує ілюзію. Але то таки була тиша. Поряд спав Омар. Чалма зсунулася з його голови і в слабкому світлі, котре ледь пробивалося крізь матове скло, було видно, що волосся в нього стало геть білим.

Під колесами захрустіло, мабуть, фаланги. Ми від'їхали від їхнього кишла і я спинив машину. Весь простір здавався дном океану, воду якого сильно змулив недавній шторм.

З машини вийшов Омар. Він ледь тримався на ногах. Повернувшись на схід, він почав молитись. Я тим часом клацнув двома защіпками над лобовим склом, крізь яке нічого вже не можна було розгледіти, і відхилив його на капот.

— Месьє, — прохрипів мавр, — Аллах послав нам важке випробування. Аби тільки на цьому воно й закінчилося.

Ми їхали в пилюці вже близько години. Малі бархани долали, великі об'їжджали. Сонце ще не зійшло і єдиним нашим вказівником був компас. Омар поволі оживав. Він розповів, що в нього сім дочок і шість синів. Що жінка має середню медичну освіту і через це діти в них майже не хворіють.

— А у вас, месьє Алі, є діти? — запитав він несподівано.

— Є. Син.

— Один?! — здивувався. — Чого тільки один?

— Аллах не дав більше, — відказав я з усміхом.

До речі, посилання на Аллаха — дуже зручний спосіб не казати правди і водночас не брехати. Наші балачки теж були способом відвернути увагу від проблеми води.

Скоро ми виїхали на високу дюну. Власне, то була гора утрамбованого піску, вкутана в пиловий туман. На схід вона випохилювалася в рівнину, а на захід здіймалася метрів на сто і загиналася у формі підкови. Я сподівався побачити десь поселення. А натомість попереду розкинувся дивний пейзаж. Здавалося, то був край жовтих діючих вулканів, біля підніжжя яких клубочилися руді випари... Щось замлоїло всередині. Принишк і Омар. Ми зрозуміли без слів: заблукали.

— Що будемо діяти, друже? — запитав я.

— Не знаю, месьє, — відказав мавр розгублено.

— Вам — мешканцеві пустелі — слід би й знати.

— Я житель Нуакшота, — заперечив він. — Хоча в юні роки, коли доводилося переховуватися від колоніальної жандармерії, пустеля була для нас надійним притулком.

Несподівано зродилося сонце. Воно нагадувало велику жовту диню на курному баштані. Та по мірі того, як ми спускалися з дюни, світило дедалі розчинялося в куряві і давало про себе знати тільки духотою. Ми, орієнтуючись за компасом, від'їхали п'ять кілометрів на північ, а тоді повернули на північний захід. Але навколо не було жодного знайомого орієнтиру. Пасма рудого пилу, де густіше, а де рідше маскували все довкола.

— Омаре, — озвався я, — хіба араби не виробили якихось порад для мандрівників, що опиняються в подібних ситуаціях?

— Є така порада, — відказав мавр. — Їхати в якомусь одному напрямку.

"У Сахарі вітер лягає і встає разом із сонцем", — каже арабське прислів'я. Що вище підбивалося світило, то відчутнішим ставав вітер. Тривоги він не викликав ні в мене, ні в Омара. Але ж ми не знали, куди їхати. До того ж рудий пил, від якого нас уже не ховало лобове скло і який був неначе природною складовою повітря, проникав крізь запинала і, здавалося, вже розносився кров'ю по всьому організмові.

Почало припікати, я піймався на тому, що весь час думаю про воду. То на пам'ять приходили щасливі дні рибалки з сином, то я згадав страшну зливу в нашому місті, то мені ввижалися контури артезіанської

колонки, яких немало вже насвердлили по Сахарі з моєю допомогою. Часом ми проїздили такі місця, де я відчував тиск води під двохсотметровою товщею порід. І мені це відчуття не здавалося дивним.

Ми випивали по п’ятдесят грамів води щогодини. Цього ледь-ледь вистачало, щоб не знепритомніти...

Остання "чарка" дісталась Омарові. Він підніс білу чашечку до запечених вуст і тримав її цілу вічність, ніби то був останній ковток життя. Тоді, пригубивши, передав мені.

— Омаре, це ваша порція, — несміливо заперечив я.

— Допивайте, не давайте випаровуватись... — прошепотів він.

Їхали ми ще хвилин сорок. І раптом я помітив, що руки мої перестають коритися свідомості. Машина почала робити зигзаги. Я ще встиг натиснути на гальма і знепритомнів. Але тільки на мить. Навіть Омар не зрозумів, що сталося. А комп’ютер, який зветься людським мозком, незважаючи ні на що, продовжував працювати в самостійному режимі. Власне, це його інерція не дала поринути мені в безпам’ятство.

— Стоп! — раптом прохрипів Омар. — Зупиніть машину.

Він вискочив майже на ходу.

— Сліди! Месьє Алі, тут хтось проїхав!

Дорогу нам перетинали сліди шин, ледь присипані піском. Та мені досить було одного короткого погляду, щоб впізнати відбитки протекторів нашої "тойоти". Спостерігши мою реакцію, Омар теж збагнув у чім річ. Надія, що на мить освітила його обличчя, змінилася відчаєм. Він сів у машину і, схиливши голову на панель, обхопив її руками. А мені чогось прийшли на пам’ять слова пісні, яку на початку нашої подорожі

співав Омар. У ній ішлося про Велику Пальмову Дорогу, що перетне всю Мавританію і обабіч якої в пустелі зеленітимуть оазиси. А прокладуть ту дорогу він (той, хто співав) і його сини.

Як довго ми сиділи, прибиті безнадією, важко сказати. Кожна мить у тій курній пустелі здавалася вічністю. Недарма араби кажуть: "Муки спраги — значна частина мук пекла". У мене вже почалися світлові галюцинації: в заплющених очах щомиті мінялися кольори у незвичайних поєднаннях і в такій різкій дисгармонії, що ці уявні кольорові відчуття були справжніми тортурами. Водночас із безладних споминів і думок вибудовувалося щось схоже на колію, важкі різнокольорові шпали на якій були яскравими подіями в моєму житті, а рейками — час. Ті шпали часто випадали, мінялися місцями, завдаючи мені великої муки, і нарешті всі події, що сталися зі мною з того моменту, коли я вперше побачив світ, аж до останньої миті в пустелі, вишикувалися в послідовний ряд. Тієї ж миті минуле освітилося дивним світлом. Те світло швидко побігло по моїй життєвій колії від самого її початку, роблячи спомини такими яскравими, ніби я щойно їх пережив. Воно ставало дедалі потужнішим, і вже останньої миті, змусивши ще раз відчути поневіряння двох останніх діб, легко вийшло за межі моєї пам’яті, освітивши події, які зі мною ще ніколи не траплялися... Власне, все, про що піде мова далі, перед тим, як його пережити, я в загальних рисах побачив у тому дивному, невидимому для ока, струмені світла...

Ткач замовк. Поки він розповідав, змінилася вахта. Від свердловини тепер долинало рівномірне гудіння, яке вряди-годи перебивалося металевим брязканням. Поле вівса, в променях призахідного сонця мінилося жовтизною. Ткач, який досі лежав нерухомо під абрикосом, нарешті сів: мацнув кишеню, де в нього лежали цигарки. Курив він короткими скупими затяжками. Щораз, коли вуста його торкалися сигарети, на обличчі з’являлася відраза. Не випаливши й третини, він затоптав недопалок.

— Не подумайте тільки, — озвався Ткач, уникаючи дивитись у мій бік, — що бачене під час того дивного марення вказало мені шлях до

порятунку. У напівсвідомому стані часточка мого Я сприймала ті картини як галюцинації, не більше. Хоча галюцинації "монтувалися" не з уривків, як це трапляється при звичайному маренні, а з цілих подій. Фрагментами ж у тому калейдоскопі споминів були тільки знання. Вони доти лежали в своїх комірках, а тепер безладно плавали в пам’яті, висновувалися в ідеї, які проте швидко руйнувалися. З тих знань і синтезувалося пояснення дивного стану моєї свідомості: міріади часточок кварцу, гірського кришталю, кальциту та інших мінералів, стикаючись між собою і залізним кузовом "тойоти", виробляють п’єзоелектричне поле, яке діє на рідкий кристал мозку. Змушує коливатись вузли того кристалу з невластивою для них частотою. А жарота й неймовірна сухість тому сприяють.

Зараз уже не можу з певністю сказати, чи пояснення того дивного стану народилося під час марення, а чи докотилося, як і вся інша інформація про наші подальші поневіряння, з майбутнього.

Тим часом товариш мій, який дивом пережив хамсин, до боротьби зі спрагою був підготовлений краще за мене. Власне, це його постріл вивів мене з безпам’ятства. Розклепивши очі, коли пролунав звук того пострілу, я опинився в морі світла. Пісок перлисто іскрився в скісному промінні. Вдалині по всьому фронту відсувалася руда стіна куряви. Омар зі "шмайсером" в руках намагався піймати на мушку варана. Але вертка тварина щораз зникала за пісковою хвилею. Я спостерігав за тим, як за сценою з фільму, який уже колись бачив. "Зараз мавр зробить ще один постріл, — подумалось мені. — Але куля тільки зіб’є жменьку піску з бархана". Так воно й сталося. Коли ж Омар здійняв руки до неба, волаючи про милість, я побачив, що вони в нього неприродно темні. Такого ж темно-коричневого кольору була і моя шкіра. А кожна клітина тіла благала: "Пити! Пити! Пити!" Омар упав поряд на сидіння, поклав зброю під ноги.

— Нащо вам була потрібна та тварина? — запитав я українською.

— Не тільки мені, а й вам, — озвався він арабською. — Ми б висмоктали з неї вологу.

Мені і в голову не прийшло дивуватись. Питання до нього дійшло, мабуть, не через мову, а в якийсь інший спосіб.

Омар почав здригатись. Я не одразу й збагнув, що він плаче. А коли збагнув, то відчув, що і в мене в грудях заклекотало. По тому почав зріти протест. Я ввімкнув запалення, але машину щораз шарпало і двигун глухнув. Потягнув за ручку замка капоту і, пересилюючи млість, вийшов. Ноги тремтіли. Дзеркальний блиск кузова боляче вдарив по очах. Ледь вистачило сили на те, щоб підняти кришку капоту... І тут я не повірив у те, що бачив. Прозорий бачок на воду для омивання лобового скла на чверть був заповнений водою. Це майже склянка... Я повисмикував пластикові трубки, відкрутив кришку разом з насосом, а тоді витяг і сам бачок. Підсвідомо підніс його до рота. Та вже після першого ковтка відчув у себе на голові долоню моєї вчительки, навіть уловив знайомий з дитинства запах туалетного мила. Враз відсахнувся від бачка і з жахом подивився в салон. Але Омара від мене ховала піднята кришка капоту. А рука з моєї голови не приймалась, її відчутно було й тоді, коли я ділив воду у дві чашки і коли одну з них вклав у тремтячу руку Омара. При дільбі я врахував і той ковток, який украв, і чашка мавра виявилася трохи повнішою.

Після тих ста (а, може, й більше) грамів води, коли до мене почала повертатися здатність мислити, мені знову здалося, що подію з бачком я "прокрутив" уже вдруге.

Я сказав товаришеві:

— Ви з синами ще прокладете свою Велику Пальмову Дорогу.

В очах Омара не лишилося ні блиску, ні виразності, але в них з’явилося щось таке, від чого й мені стало добре на душі. Я знову повернув ключ запалювання. Движок запустився. Тільки тепер до мене дійшло, що ручка перемикання передач стояла на швидкості, а щоб

витиснути до кінця педаль зчеплення, в мене перед тим не вистачило сили.

"Тойота" знову застрибала по барханах, які застиглими хвилями посмугували кам’яну поверхню. Великих дюн не було видно. Проїхавши щось із два кілометри, ми уткнулись в стіну куряви. Знесилений південно-східний вітер уже не міг подолати багатометрового шару пилового туману. Він зсукувався на межі з ним у кволі вихори, які одразу ж і гасилися важкою рудою зависсю.

Я спинив машину. Подивився запитально на Омара. Замість відповіді він заперечливо похитав головою, мовляв, у куряву заїжджати не слід. Об’їхати ту перепону теж годі було й сподіватися. Вона тяглася — скільки ока — від південного заходу на північний схід.

Тим часом дія на організм невеликої дози води сходила нанівець. Починалися світлові галюцинації. Я знову проглядав колись бачену картину: Омар із "шмайсером" в руках переходив від бархана до бархана. Він то підносив зброю, то опускав. Нарешті з’явився димок і почувся звук, не сильніший від звуку хлопавки. Крупна піскова миша, метельнувши довгим хвостом із китичкою на кінці, ніби розтанула. В мені раптом завирувала злість на Омара. "Не міг влучити в ту паскудну піщанку!" — подумав я, силкуючись вийти з машини.

— Омаре, а дайте-но сюди зброю!

У цей час пролунало ще два постріли, які й пострілами не назвеш. Схоже було, що десь плеснули двічі в долоні. Тільки дві хмарки диму свідчили, що то таки стріляли. Це було останнє, що я побачив і почув, втрачаючи свідомість.

...Поряд з моєю головою виросло два деревця тамариксу. Не скоро я збагнув, що то дві босі ноги. Вони були нерухомі і, здавалося, росли в піску. "Що за диво! — кволо ворухнулася думка. — Хіба люди виростають

із землі, як дерева?" Погляд мій поповз по тих ногах угору. Вони, й справді, нагадували два деревця — були сухі й ніби вкриті оливковим нальотом. На рівні колін висіла біла ганчірка.

Ноги хитнулись, і це здалося мені теж дивним — адже вітру не було. Водночас наді мною нависла тінь, голови моєї торкнулися чиїсь руки. В мене щось вливалося: свідомість, життя? Що то була вода, я почав відчувати пізніше. Скоро помітив ще чотири стовпи, схожі на кошлаті стовбури пальми, які перегодя виявилися ногами тварини. "Що за дивна місцевість! Люди і тварини ростуть із землі, як дерева. Може, я теж росту з землі?" Від такої думки мені стало шкода себе. Якщо це справді так, то мене можна зрубати, зламати, по мені можна потоптатись. Я захлинався від плачу, як мала дитина. Не відчував тільки на щоках сліз і не чув голосу того плачу... Навколо панувала цілковита тиша, в яку проте поволі заповзали шерехи. Власне, то повертався до мене слух. Очі, що досі бачили тільки ноги, теж оживали. Спочатку проявилася постать білого одногорбого верблюда. Він жував і позирав на мене зневажливо. Мені він здавався дуже великим. Потім "проявник" почав діяти дедалі вглиб простору, аж до обрію, в якому, немов у скаламученому акваріумі, плавала при самому дні жовта куля. І тут я побачив над собою закутану в біле голову.

Чоловік, який схилився наді мною, лив мені в рот з чайника тоненькою цівкою воду. Солону на смак, немов кров. Час від часу він кудись відходив і тоді я безгучно волав:

— Пити!

— Потроху треба. Потроху... — казав він співчутливо. — Зразу багато не можна.

У міру того, як до мене поверталася свідомість, я починав "впізнавати" свого рятівника. Але впізнавав я його не за спогадами з минулого, а — з майбутнього. Бо досі в стійбищі бедуїнів, з якого на

постріли прибув Мухамет (так його звали), я жодного разу не був і чоловіка цього ніколи раніше не бачив. Проте я знав, у якому місці стана розбито його намет, що в нього четверо дітей і що біля намету ростуть дві фінікові пальми. Я також знав, що хамсин зачепив і їхнє поселення, хоча обійшлося там без лиха.

Між тим життя зріло в моєму тілі. Я заворушив пальцями, а тоді зробив спробу відірвати голову від піску. Це мені вдалося. За два кроки від мене лежав нерухомо Омар, а бедуїн лив йому в рот воду. Я знав, що ось зараз товариш мій ворухнеться, а на обличчі рятівника з’явиться посмішка. Так воно й сталося. І хоч я про це й знав, та коли побачив ту посмішку, то полегшено зітхнув. Мені захотілося порадувати Омара й повідомити, що за час наших поневірянь його дружина народила хлопчика. Але я не сказав йому того, бо не мав ще голосу. До того ж я не знав, як йому відповісти, коли він поцікавиться, звідки мені стало те відомо.

Тільки одного не міг второпати: як могло статися, що Омар важче від мене переніс безводдя. Довго не міг я пов’язати з усім, що сталося, й білу чашечку з аптечки, якою ми колись дозували воду, і яка лежала біля мене, вимащена в кров. Картина поволі стала прояснюватись, коли я помітив шприц з моєї ж таки аптечки, всередині якого теж було знати сліди крові. Коли ж Мухамет влив мені в рот чергову порцію води, яка насправді була прісною, я раптом збагнув, що солоною її робив смак крові в роті.

Важкою була дорога до стана бедуїнів. Не тому, що нам боляче муляв горб, на якому ми лежали немов дві сакви, а тому, що нас ні на мить не полишали муки спраги. Надто для мене вони були нестерпними, бо в світлі невидимого "прожектора", який струменів з мого чола, тіснилися нескінченні "спогади" з майбутнього. То я відчував смак верблюдячого молока, яким нас відпоюватимуть бедуїни, то бачив себе на веранді вілли на березі Атлантики в Кансадо, де ми з Омаром "п’янітимемо" від содової і великих марокканських помаранчів...Під хитавицю на спині верблюда і прийшло з майбутнього пояснення присмаку крові в роті: там же, на віллі,

Омар покаже на своїй лівій руці біля ліктя цяточку від голки і, ніби вибачаючись, скаже: "Кров виявилась густою, немов пахлава . Та й мало її було, якийсь ковток. На більше я не спромігся..." "Але ж те, що ви зробили — протиприродне, — скажу я. — Такого не може бути." "Не могло б бути, — виправить Омар. — При здоровому глузді. Я ж тоді марив і мною водночас рухав інстинкт. Це він штовхнув мене до дії, котру будь-яка нормальна людина вважатиме за антиприродну... Я не знав дороги і не вмію водити машину. Отже, від того, чи житимете ви залежало й моє життя і доля моєї малечі." А ще він звіриться, що під час марення бачив широку рівну дорогу, обабіч якої в затінку пальм височіли старовинні мавританські храми. Храми, які він раніше роздивлявся тільки на кольорових листівках і які в далеку минувшину були побудовані маврами в Іспанії, Тунісі й Марокко. "Біля тих храмів, месьє, я бачив і ваші артезіанські колонки", — скаже Омар.

Ткач підвівся легко, немов спортсмен. Подивився на свої руки, потім — на мої.

— Бачите, яка гладенька шкіра, — промовив він. — А тоді, коли бедуїн підвів верблюда, щоб доправити нас у свій табір, вона була суціль у дрібних зморшках і складках. Розгладилася шкіра десь за тиждень, але я ще довго відчував незручність на тілі. Багато днів не полишала мене й спрага. Бувало, тільки-тільки віднімеш кухоль від рота, як по нього знову тягнеться рука... Отакою буває пустеля, колего, — підсумував він.

— Ну, а як з вашим даром передбачення? — озвався я. — Він у вас справді зберігся? І ви можете сказати, що з нами буде найближчим часом?

Ткач подивився на сонце, яке вже було недалеко від обрію, і сказав, тамуючи іронію в голосі:

— З нами станеться ось що: до темряви ми описуватимемо керн, по тому підгонимо "Волинь" до лісосмуги і при світлі ліхтаря приготуємо вечерю, далі повиймаємо розкладачки...

3

На польових роботах ми пробули увесь тиждень. І де б не ночували — в лісосмузі, у дворі експедиції чи в готелі, та щораз перед світанком мені снився той самий сон: голі молоді люди з кажанячими крилами. Хоч "сідало", в якому вони гніздилися, й було високо над головою, на кінці колони чи труби, та я міг розгледіти не тільки спиці та обруч, а навіть текстуру дерева, з якого його було зроблено. А вже молодики — то вони були як наяву. Я бачив їхні рожеві п’яти й сідниці, рум’яні лиця з виразом байдужості й спокою, їх там сиділо з півдесятка і вони, здавалося, могли будь-якої миті знятися в повітря... То був дивний психічний комплекс. А точніше — хвороба, яка причепилася до мене після останнього ширяння на дельтаплані. "Чого саме на такий химерний гібрид людини з кажаном спромоглася моя вражена психіка?" — щораз, прокидаючись, запитував я себе.

Останнього дня перебування нашого на свердловині, вдосвіта я, розплющивши очі, побачив над собою здивоване обличчя Ткача.

— Що з вашою головою? — долинуло крізь дрімоту.

— А що з моєю головою? — мовив я, силкуючись вилізти із спального лантуха.

Та раптом зметикував: за тиждень пробилися сиві корінці, волосся-бо ніде було пофарбувати.

— І давно це у вас?

Я знав: наступне питання буде: "А від чого це?" і, аби виграти час, вдав, що не зрозумів.

— Що?

— Ну, сивина?..

— А-а... Та ні, недавно, — мовив я якомога буденно. І одразу ж додав: — Не питайте чого, бо я й сам не знаю.

Поки я смажив картоплю, Ткач запарив чай і натрусив абрикосів. Моя відмовка, мабуть, його не вдовольнила, але він не допитувався. Я тим часом вирішив, що вже не маю сумніву, хто такий є Ткач. Це — людина. В мене навіть пропала до нього цікавість. Водночас виникло сильне бажання втаємничити його. Але якийсь запобіжник у підсвідомості не дозволив цього зробити. Мабуть, той самий запобіжник, який не дав Михайлюкові розповісти про відстань, на яку діє гіперзвук... На мить у пам’яті виникло обличчя акустика, обкладене навушниками. Він їх майже не скидав, хоча в них і не було великої потреби, бо звукові хвилі автоматично записувались на плівку. Отже, Михайлюк ловив саме час виходу в ефір гіперзвукової частоти. Я вже не сумнівався, що він знає, хто веде ті "репортажі". Після першого ж перехоплення гіпермовної балачки він мусив би кинутись шукати "радиста". Для цього досить було під час репортажу заглянути в деякі кабінети... Але водночас той факт, що він не розлучався з навушниками, свідчив і про те, що йому поки що не вдалося з’ясувати, хто вів діалог. "Ну, добре, — міркував я. — Припустимо, що ті, чиї розмови ми перехопили, стали відомі. Наші дії? Виступити з повідомленням по радіо, в пресі? А де докази, що саме вони і є комахолюди? Атавізм на шиї і щелепах, мабуть же, схований десь усередині рота або горла. І отже візуально їх помітити неможливо. Таким чином наш виступ було б сприйнято в кращому разі як вигадку, в гіршому — як наклеп на порядних громадян.

— Про що ви думаєте весь час? — увірвав мої міркування Ткач.

— Та так... Ні про що конкретно, — відказав я.

— Ви дуже змінилися останнім часом, — зауважив він. — Ви мені нагадуєте котел, у якому постійно щось вариться. А тільки що? Працюєте, мабуть, над новим романом?

Мені не хотілося брехати Ткачеві і я тільки посміхнувся.

Зійшло сонце; його проміння просівалося крізь лісосмугу, що відгороджувала поле стиглого вівса від похмурої залені конопляної плантації. За пагорбом, на другому краї тієї плантації, вгадувалися контури копра. То була шахта, де я побував під час останнього відрядження... Щораз, коли я, нахиляючись над ящиком з керном, торкався алевриту, мене начебто струмом шарпало. Адже саме в цій породі було знайдено отой блок, невідомо з якого матеріалу, що його мені показав Кльований. Перед очима щораз спалахували чи то ієрогліфи, чи то зображення цвіркунів, викарбовані на ньому. "Отже, наша Земля є об’єктом досліджень уже багато мільйонів років, — подумалось мені. — Втім, для тих, хто досліджує, час може мати відмінну від нашої метрику. А відтак для того, хто загубив (а, може, зоставив навмисне) блочок з "ієрогліфами", і для того, хто прилетів по нього (а, може, й на його сигнал), могло минути не так уже й багато часу.

Додому виїхали по обіді. Попри клопіт, який не полишав мене й на мить, на душі розвиднілось. Спершу не міг второпати навіть чому, та скоро збагнув — машину, в якій я сидів, вела людина.

4

Щойно затих звук "Волині", що віддалялася від мого будинку, як у квартирі задзвонив телефон.

— Нарешті! — почув голос Михайлюка. — Чого так пізно?

— Та їхали ж півдня...

— Впізнаю Ткача... Порядні люди зранку виїздять, а не сидять до обіду на свердловині. — Мить помовчавши, він запитав: — Як ви себе почуваєте?

— Добре.

— То, може, майнемо завтра на Маринину гору?

— Ні, — відказав я.

— Шкода. Самому мені важко буде впоратися з тим крилом.

Мене раптом захвиснула якась важка хвиля. То був страх за колегу.

— Антоне Кузьмовичу, — мовив я якомога спокійніше, — потерпіть. Хіба вже так конче треба вправлятися щосуботи?

— Та я ж уже одну суботу пропустив. А на носі змагання.

— На вашому дельтаплані жодні змагання не страшні, — відказав я, а сам подумав: "Але ж і молодчага! Змагання."

— Не треба тільки лестити. Я ж нічого не кажу. Не можете, то й не можете...

Мені хотілося сказати, що не тільки сам не можу, а й йому не раджу . Та це вже було б інформацією для роздумів, якби нас випадково хтось підслуховував. Я сказав:

— Давайте вже наступної суботи.

Михайлюк довго мовчав, а тоді буркнув:

— Гаразд, — і поклав трубку.

Після того телефонного дзвоника мене довго не полишало почуття провини. Всередині щось млоїло, так ніби совість моя була нечиста, ніби я зрадив... Та помалу на зміну почуттям прийшла логіка. Михайлюк був для мене не просто товаришем. Він був носієм знань, які втратити було б злочином. Хто зна, чи в світі є ще хоч одна людина, котрій відомо стільки, скільки йому.

Під час обідньої перерви багато хто з інститутських любив походити тінистими алеями скверу. Ходять по двоє, по троє, ведуть наукові суперечки, анекдотами бавляться. Донедавна я теж був одним із них... Але тепер між мною і громадою, виникла невидима перепона. Я хоч і залишався в їхньому середовищі, та водночас ніби перебував і в іншому вимірі, з якого пильно спостерігав за кожним... Моя обідня перерва здебільшого минала в компанії Вакуленка й Філоненка. З Вакуленком ми часто їздили у відрядження по шахтах, а з палеонтологом Філоненком мене поєднував потяг до палеонаук. Філоненко був типовим інтелігентом. Ніколи не перебивав співбесідника, мав борідку й окуляри в тонкій платиновій оправі. Зростом і статурою доля його не наділила і він (на відміну від більшості людей невисоких) не намагався надолужити цю свою ваду гонором або чимось іще. Вакуленко ж постать мав гарну, але лицем не вдався. Попри мужній вираз, воно було не те щоб простим, а навіть вульгарним. На ньому постійно було знати іронію, а то й глузливість; навіть тоді, коли Вакуленко був цілком серйозним. За цю властивість у дитинстві йому часто перепадало на горіхи як від однолiток, так і від дорослих.

— Вакуло, — озвався я, — переказували з Об’єднання, щоб ти не зволікав з програмою робіт по новій темі.

— Я-то не зволікаю, — пхикнув Вакуленко, збочуючи з хідника в траву. — Це ви з Ткачем кинулися виконувати роботу, не маючи на руках угоди.

— Луговому найближчим часом потрібні хоча б попередні рекомендації.

— Всім найближчим часом щось потрібно... — буркнув Вакуленко.

Ми з Філоненком ішли за ним по густій траві, в якій рясніли квітки кульбаби. Я заздалегідь знав маршрут Вакуленка: він пролягав до краю скверу, де стояло скромне погруддя відомому поетові. І п’єдестал, і погруддя з червоного граніту лише трохи перевищували зріст людини. На похилій плиті під п’єдесталом було покладено, мабуть, дитячою рукою букетик кульбаб. Ми раніше ніколи не спинялися біля пам’ятника, а виходили на стежку, що вела від нього, і знову поверталися на хідник. І цього разу, окинувши неуважним поглядом погруддя, ми вийшли на бетоновану доріжку. Та раптом я спинився. А тоді обернувся до погруддя. На літерах щось мерехтіло. Спершу я не повірив своїм очам. То була міль. Жовтувато-сірі метелики. Вони прямо кублилися в заглибинах у граніті. Пильніше придивившись, я помітив і павутинку, і білих хробачків, які точили "тіло" каменя. Міль мерехтіла всюди, де не було поліровки: В очах, в щілині між погруддям і п’єдесталом. Літери під її дією стали немов би розмитими, а зіниці розширились, від чого на спокійному досі обличчі поета з’явився вираз подиву. Першим моїм імпульсом було погукати Вакуленка й Філоненка, та в мені знову спрацював якийсь запобіжник і я поспішив слідом за ними... Обідня перерва закінчувалась і науковці сходилися з хідників скверу на майданчик біля парадного. Я пошукав поглядом Михайлюка. Він ішов сам, виструнчений по-військовому. Темно-сірі штани й голуба сорочка на ньому були ніби щойно з-під праски. Я погукав і він спинився. Сухо кивнув на привітання Вакуленка, на мене глянув невдоволено. "Хіба ще сердиться за мою відмову?" — подумав я, але одразу ж зметикував, що помилився. Михайлюк уважно спостерігав за Данилюгою, який неквапом ішов в

компанії свого підлеглого Щурбатого. Я скоріше вгадав, аніж помітив увагу колеги до завідуючого відділом свердловиків.

Діждавшись, поки ми залишилися наодинці, я спитав:

— До пам’ятника підходили?

— Ні, — відказав Михайлюк.

Я кинув оком на годинник — лишалося ще три хвилини до дзвоника.

— Поспішіть, встигнете ще.

Він подивився запитально, а тоді повернувся і швидко пішов назад.

По обіді я розклав плани гірничих робіт шахти, що мені їх позичив Кльований, аби віднайти на них прошарки порід, з яких ми відбирали на свердловинах зразки. Плани були десятитисячного масштабу і, щоб їх розстелити, довелося скористатися великим столом Білоконя. Сам Михайло Теодорович ще до обіду кудись пішов... Коли я вже зняв зі столу і став складати останню з п’яти синьок, то раптом відчув, як у мені щось ніби перевернулося. Спочатку я навіть закліпав очима. Та зрештою відклав план і, сівши за стіл Білоконя, втупився поглядом у значок, котрий було написано чорним фломастером на ватмані, що покривав стіл. Ватман було поцятковано формулами, розмаїтою науковою символікою, цитатами, малюнками, кружальцями від чашки — сліди чаювання. І в тому різнокольоровому мереживі чорнів і значок, схожий на цвіркуна, точно такий самий, як на блокові, що зберігається в шахтному музеї. Оговтавшись трохи від потрясіння, я почав уже детально обстежувати кожен квадратний сантиметр ватману. Але нічого незвичного не виявив. Правда, здивували дещо малюнки, котрі більше нагадували символи — власне, то були зображення фігурок негрів, виведені тим же чорним фломастером. І тут на пам’ять прийшло те, як я, угледівши в шахтному музеї "експонат", спочатку здивувався, а потім

силкувався пригадати, де я вже бачив вибитий на ньому значок. Так от де — на столі в Білоконя. Він відклався непомітно в пам’яті, як відкладається безліч дрібниць.

Я довго сидів за столом Михайла Теодоровича і, здавалося, чув, як по праву руку, за стіною, обертаються бобіни прозвучувача порід. Перша хвиля потрясіння помалу вляглась і на зміну їй прийшла здатність аналізувати. Нічого з того, що мені було відомо про Білоконя, не кидало на нього навіть найменшої тіні. Насторожувало, а точніше дивувало тільки те, що він з його великим науковим авторитетом відмовився "грати першу скрипку" у відділі. "А що, власне, сталося? — подумав я, остаточно оговтавшись. — Білокінь геолог і отже музейний експонат міг потрапити колись і йому на очі. Кльований сам казав, що знахідці дивується кожен, хто її бачить. Отже, про неї знають. Михайло Теодорович на сімнадцять років старший від мене. І слушно припустити, що колись давно (можливо, я тоді ще був студентом) він її бачив."

Мені також подумалося, що моя версія про зв’язок косміянина, котрий зазнав аварії на місці, де потім збудували шахту, з підземною шахтною знахідкою та й з істотами, які спілкуються гіпермовою, не має жодного підтвердження. А відтак запідозрити Білоконя тільки на тій підставі, що він накреслив значок, вибитий на шахтному експонаті — безглуздя...

Але ж за стіною, за два метри звідси, працював прилад Михайлюка.

Я, мабуть, довго сидів як очманілий, бо Ткач, котрий оглядав і описував керн, озвався:

— Щось ви притихли... Либонь, обмірковуєте колізії нової повісті?

"Аби ж то була повість..." — подумав я, а йому відповів:

— Реальне життя часом підкидає такі колізії, що їх не вигадає і найбуйніша фантазія.

— Що правда, то правда, — погодився Ткач.

Несподівано для самого себе я кивнув на стіл Білоконя:

— А погляньте на письмена. Це ж треба...

— Звичка. Вона в нього одвіку, — мовив колега, підводячись. — Він і коли відділ очолював, так само стіл розмальовував. До речі, зручно — все на похваті.

Ткач довго мовчки оглядав стіл Білоконя, а тоді сказав:

— Не треба бути генієм дедуктивного мислення, щоб зрозуміти, над чим зараз сушить голову Михайло Теодорович — другий закон термодинаміки, ентропія... — Він прочитав цитату: "Під іменем Нус Анаксагор має на увазі організуюче начало в природі. Нус — розум по-грецькому. Отже, Анаксагор вважає, що природа наділена розумом..." По миті Ткач додав: — До речі, в наукових колах зараз багато балачок навколо статей нашого Білоконя.

— А оті зображення африканців теж мають відношення до його наукових розробок? — запитав я з усміхом.

— То пам’ять... Він довго жив серед негрів.

— А то що за значок? — Я ткнув пальцем у "цвіркуна".

— Хто зна... Карлючка якась.

5

Біля Михайлюкової кімнати витав дух меленої кави. Коли ж я прочинив двері, то мені прямо вдарило в ніс пахощами "Арабіки". Михайлюк сидів за столом, писав. Масивна оправа окулярів робила його й без того худорляве обличчя якимось сухим і жовчним. Впадала в око незвична для цього приміщення обстановка. Власне, незвичним був сам господар — він нічого не випилював, не паяв. Під журнальною вирізкою над столом висіло фото Лесі. Дівчину було знято там же, на Мариниій горі, і в тій же білій у червоний горошок сукні... Михайлюк явно на мене очікував. Про це свідчило те, як поспішливо він зняв окуляри. Та й млинок, з якого розходився запах меленої кави...

— Комісія ж ось-ось має... З міністерства, — сказав Антон Кузьмович і кивнув на стіл, завалений паперами. — Документацію готую.

— То, може, я іншим разом?

— Ні, ні. Пауза в роботі мусить бути. — Він відсунув папери під саму стіну і натомість витяг з шухляди кавоварку.

— Біля пам’ятника були? — поцікавився я.

— Був.

— І що ви на те?

— А нічого, — уздрівши подив на моєму обличчі, Михайлюк додав: — Ну, якщо міль жере тканину з базальтової нитки, то чом би їй не їсти й граніт?

У його безтурботному начебто тоні мені причулося смирення, або ж то був відчай.

— Он, у газеті було, — знову Михайлюк, — що в бібліотеці міль поїла унікальні стародруки.

Помовчали. Господар заправляв кавоварку.

— Антоне Кузьмовичу, — озвався я, — успішний звіт перед міністерською комісією це — кінець вашій темі? Отже, розробку ви повинні будете передати замовникові?

— Саме так записано в угоді, — підтвердив він. — Але в тій угоді є ще один пункт: виконавець має право затримати розробку ще на півроку, якщо того вимагають об’єктивні обставини.

— І такі обставини є?

— Знайдуться, — посміхнувся Михайлюк.

Навушники лежали по праву руку від нього, а на стелажі в протилежному кінці кімнати оберталися бобіни прозвучувача. Ми не бачилися більше тижня і я очікував новин. Але стосунки між нами були такими, що й він, і я ділилися тільки тією інформацією, якою кожен з нас вважав за потрібне поділитись. Та сьогодні я вирішив порушити негласну домовленість:

— А навіщо ви приховали від мене, що відстань, на яку поширюється гіперзвук, не перевищує десяти метрів?

Питання для Михайлюка було несподіваним і, мабуть, підступним. Бо на лиці його спочатку з’явилася ніяковість, а потім невдоволення. З мого боку це було порушення правил гри. Він неохоче сказав:

— Ті звукові частоти, що їх уловлює мій прилад, поширюються на шість метрів. Якби я вам про це сказав, то ви стали б підозрювати кожного, хто перебуває у радіусі шести метрів від приладу. І вашу підозрілість могли б помітити й радисти. — Повагавшись, він сказав: — Це не з недовіри до вас. Повірте...

Я таку відповідь передбачив, окрім уточнення відстані, на яку розходяться гіперзвукові хвилі, і пішов на порушення "правил гри" не заради неї. Слідом мусило йти повідомлення — кого підозрює він — Михайлюк... Між тим з кавоварки полився чорний пахучий струмок. Ми пили каву мовчки. Тишу порушувало тільки потріскування в навушниках та вряди-годи долинало гудіння від залізниці.

— Мені відомо про гіперзвукову відстань уже більше місяця, — озвався я, допивши каву. — І що ж змінилося?

— Ну, я ж не знав, що ви такий конспіратор.

Раптом він промовив голосом, у якому вчувалася рішучість:

— І все ж не скажу, кого підозрюю. Не хочу кидати ні на кого тінь.

— Тоді викресліть із вашого списку підозрюваних Ткача, якщо він у ньому є, — сказав я підводячись.

Я назвав Ткача не лише через те, що був певен у його людських якостях, а й тому, що з трьох науковців нашої кімнати не мав алібі (а точніше був під підозрою) тільки один. До того ж той, котрий сидів найближче до приладу. І вже це мусило б спонукати Михайлюка до якогось зауваження стосовно нього. Але він нічого не сказав. Його голос наздогнав мене вже біля дверей:

— Радий, що наші оцінки стосовно Ткача збігаються.

Мене підмивало повернутись, вивести на папері "цвіркуна" і поцікавитись, чи потрапляла йому колись на очі та карлючка. Але Михайлюк був сьогодні якийсь "закритий" і тому я вийшов.

Подумалося, що встановити, хто веде діалоги на гіпермові не так уже й важко. Досить знати день "виходу в ефір". А потім виключати з кола

підозрюваних тих, хто на той день перебував за межами інституту. Оскільки в нашому геологічному відділі постійно двоє-троє у відрядженні, то коло щораз звужуватиметься. І ще одне: в "передачі" задіяні двоє — свідома комахолюдина і та, що недавно пройшла спіткання. Ця обставина теж може стати у пригоді. А саме, є можливість простежити, яка пара співробітників одночасно не відлучається з інституту. Хоча тут виникають і свої складності. Якщо робоче місце однієї з істот мусить бути в межах дії приладу, то інша може перебувати, де завгодно (також за стінами інституту) і приходити тільки на "бесіду."

Я вперше подумав про Білоконя. Але в мою логічну схему він ніяк не вписувався. Адже він ні з ким, крім нас з Ткачем, не спілкувався. І тут прийшло в голову, що для гіпермовного діалогу не обов’язково мати співбесідника поряд. Він може бути й за стіною (за стелею, під підлогою), аби тільки в межах дії гіперзвуку. Комахи здатні перемовлятися на відстані, часто не бачачи одна одну... І все-таки щось мені нашіптувало, що грішити на Білоконя немає підстав. Але ж ота карлючка на столі...

І я став прикидати, з ким би міг вести діалог Білокінь, якби він виявився таємничою істотою. За вікном був сквер, праворуч — Михайлюк з його апаратурою, за дверима, навскіс через коридор, — двері Філоненка і його помічниці. Але якщо провести пряму від столу Білоконя до столу Філоненка, то матимемо щонайменше дванадцять метрів... Ліворуч за стіною, на відстані чотирьох-п’яти метрів сиділи Вакуленко з Тхоликом. Таким чином, якщо Білокінь вів діалог на відстані, то тільки з кимось із цієї компанії... Або ж з Данилюгою — завідуючим відділом свердловиків, кабінет якого був на другому поверсі над нашою й Михайлюковою кімнатами. Отже, коло підозрюваних осіб звузилося до чотирьох. А саме: Білоконя, Вакуленка, Тхолика і Данилюги.

Раптом завважив, що стою у коридорі між Михайлюківською й нашою кімнатами, обіпершись об панель. Коридор у довжину мав, либонь, до ста метрів і з обох його боків було багато дверей, які раз по раз відчинялись; постійно хтось звідкись виходив і кудись заходив. І тут спало на думку, що я, можливо, через помисливість, утягнувся в версію, котра не має під

собою грунту. Адже комахолюдина не стане ні сіло, ні впало демаскувати себе, малюючи на видноті таємний знак — це просто нерозумно. Білокінь десь бачив його — того"цвіркуна" і по пам’яті вивів на ватмані. Ось і все... А радистом може бути і Дмитро Сергійович Пожидай, і його підлеглий Слимчук, кімната яких прилягає до Михайлюкової з протилежного боку. Це може бути й Посудієвський. До речі, очі він має якісь дивні — всевидющі. Хоча в нього є й алібі. По суті, антимольну кампанію в інституті він очолив. А це аж ніяк не в’яжеться з намірами комахолюдей. Істота, котра вигадала оту жахливу "гру" з шахівницею, не те що сама не стане винищувати комах, а й докладе всіх зусиль, щоб перешкодити іншим. Здалося, що я стою не в коридорі, а в тунелі з безліччю відгалужень і що в якомусь із відгалужень причаїлося лихо.

— Від вас завжди так апетитно пахне кавою... — зауважив Ткач, щойно я переступив поріг нашої кімнати.

Я промовчав.

— Ви чимось стурбовані? — знову колега.

— З чого ви взяли? — відказав я не дуже поштиво. Не відповів, а огризнувся.

"А й справді, з чого він узяв?" Я висунув шухляду столу і крадькома зиркнув у люстерко, що там лежало. На моєму повновидому обличчі читалося все сум’яття душі. "Це ж треба бути таким відкритим!" — майнула прикра думка. З заздрістю подумав про Михайлюка — його крицевість характеру і повну непроникність. І чи не вперше пробачив йому небажання ділитися зі мною своїми підозрами. Він знав про мою відкритість... Піймався на тому, що перебираю в уяві всіх співробітників відділу. Вони прямо човплися перед моїм внутрішнім зором; лиця їхні змінювали, заступали одне одного. Пробував зосередитись на комусь одному, та його одразу ж витискав інший. Це було схоже на якесь

марення. І невідомо скільки б те тривало, якби не прочинилися двері і в кімнату на зайшов Білокінь.

Він поклав на стіл шкіряну течку і, окинувши нас із Ткачем короткозорим поглядом, сказав:

— Вся команда в зборі... — В голосі вчувалося вдоволення, як у батька, який бачить, що вся родина на місці.

Він скинув свого темно-синього піджака і, повісивши на бильце гвинтового крісла, сів. Тоді підсунув течку, "жикнув" змійкою і виклав на стіл якісь папери. То були документи — акт експертизи, офіційний лист, надрукований на фірмовому бланку. Я те бачив краєм ока...

Михайлюкова пропозиція підвезти була несподіваною. Адже мешкали ми в протилежних кінцях міста. Коли вже повсідались і господар ввімкнув запалення, до машини підскочив Вакуленко.

— Антоне, підкинь до віадуку!

Михайлюк кивнув на заднє сидіння. Хоч він був і не в захваті від другого пасажира, проте на обличчі в нього годі було прочитати бодай якесь почуття. Три хвилини, що ми їхали до мосту, господар не озивався. Мовчав і я. Тільки Вакуленко в нас за спинами насвистував якийсь веселий мотив.

— Отут, Антоне... — озвався Вакуленко.

Вийшовши з машини, він, не зачиняючи дверцят, став нишпорити по кишенях штанів, які одвіку, мабуть, не знали праски, вдаючи, що шукає дрібні гроші.

— Блазень, — сухо сказав Михайлюк і натис на "газ".

Машина рвонула з місця, дверцята за інерцією хряснули й зачинились. Я крадькома глянув на колегу. Обличчя в нього лишалося непроникним. Чіткий профіль можна було б карбувати на монетах.

Мене терзало нетерпіння.

— Антоне Кузьмовичу, ви записували дати виходу в ефір гіперзвукових розмов?

— Авжеж.

— Тоді можна дізнатися, хто радисти.

Михайлюк на мить скосив очі в мій бік, проте не озвався; очікував, що я скажу.

— З книги обліку відряджень, — провадив я, — можна довідатись, кого на час виходу в ефір не було в інституті. І їх вилучити зі списку підозрюваних... У нашому відділі налічується сорок чоловік. Щодня двоє-троє — у відрядженні. Нехай у дні, коли велися передачі, десяток співробітників перебували за межами інституту. Відкиньте також себе, мене і Ткача... Виявити авторів передачі — питання часу. Якщо ж обмежити коло підозрюваних радіусом дії гіперзвуку, то встановити це буде і зовсім неважко.

Михайлюк не поспішав з відповіддю. Руки його звично лежали на бублику керма, машина "пливла" в суцільному потоці автомобілів. Нарешті він озвався:

— Така логіка... Нею я керувався з самого початку... Вам хотілося б знати, кого я підозрюю? Не скажу. Але назву людей, котрі не мають алібі. Це Данилюга, Білокінь, Посудієвський, Вакуленко, Тхолик, Філоненко, Пожидай, Слимчук.

— У Посудієвського є алібі, — зауважив я. — Він очолив антимільну кампанію.

— Справді, — погодився Михайлюк. — Цей його вчинок не в’яжеться ніяк з тим, що нам відомо про комахолюдей.

Хоч колега й приховував імена підозрюваних, проте я вже здогадувався, що одним із них був Данилюга. Саме за ним він спостерігав під час обідньої перерви. До того ж, як скаржилися хлопці-свердлярі, з мораллю в нього було не все гаразд: плутав де своє, а де чуже — безсоромно приписувався в автори винаходів і наукових статей. А тих, хто опирався цій сваволі, їв, як кажуть, поїдом. Зовні ж був симпатичним, ставним чоловіком із шляхетним обличчям. Проте шляхетність, як пильніше придивитись, була ніби намальована. Вони наче з’явилися внаслідок багаторічних тренувань м’язів обличчя.

— А чого ви приховуєте ім’я підозрюваного? — запитав я.

— Якщо той, кого підозрюють, ненароком піймає на собі пильний погляд однієї людини, то скоріше за все не надасть тому значення. Якщо ж на ньому схрестяться два уважних погляди, то це вже його насторожить і він, природно, сам почне спостерігати за оточенням... Мине небагато часу, і наш загалом непоганий колектив опиниться в атмосфері підозрілості й страху. Це коли людина непричетна... Якщо ж вона і є таємнича істота, то, налякана можливим викриттям, заляже "на дно", і ми вже нічого не довідаємось. А ми ж не знаємо головного — мети, програми комахолюдей... Я чітко висловлююсь?

— Авжеж. А тільки мою увагу все одно буде прикуто до тих, у кого немає алібі.

— До всіх... А спробуйте-но зосередитись на комусь одному — він тут же це відчує. Як би ви не вдавали з себе байдужого... Людина, крім усього, наділена ще й інтуїцією... Звичайна людина, так би мовити, гомо

вульгарус... Істоти ж, котрі нас цікавлять, володіють, напевне, ще купою всіляких інстинктів.

Михайлюк припаркував автомобіль навпроти мого будинку. Але зайти відмовився. Натомість, кивнувши на шухлядку в панелі, сказав:

— Візьміть...

Там виявився великий конверт, наповнений пакетами з фарбником для волосся.

— Леська десь дістала. Цього вам надовго вистачить.

Я подякував і вже прочинив дверці, коли колега знову подав голос:

— Якби вам довелося бути в компанії, де буде й моя жінка, прохав би вас не втаємничувати її в те, що сталося з вами на Мариниій горі.

— Маю добрий приклад, як слід тримати язика за зубами, — відказав я.

Михайлюк чи не вперше сьогодні посміхнувся і взявся за важіль перемикання передач.

6

Попри високий ступінь доктора геолого-мінералогічних наук Білокінь одягався просто й одноманітно — темно-синя пара, сорочка — біла, або картата, без краватки. Сидить, бувало, за письмовим столом — нікому ні слова, пише або гортає якусь книжку. Ми вже звикли до його могутньої спини, до піджака, що найчастіше висів на бильці крісла-вертушки, до його "доброго ранку" й "до побачення" — єдиних слів, що він вимовляв, бувало, протягом цілого дня... Та сьогодні Білокінь з’явився якийсь

врочистий. І врочистим його робили не так сірий костюм з м’якої шерсті та незаймано білий комірець, як вираз просвітління на завжди суворому обличчі.

— З якої нагоди при параді? — поцікавився я, шкодуючи, що наш третій колега у відрядженні і, отже, втратив можливість побачити таке.

Замість відповіді Михайло Теодорович дістав з кишені поштову листівку й поклав переді мною. В ній сповіщалося, що він — лауреат премії імені Вернадського за цей рік і що премію присуджено за наукову розробку "Про форми руху матерії".

Моїм вітанням, як і святковим настроєм Білокінь утішався недовго. Вже по хвилі його вишуканий піджак висів на бильці крісла, а сам він навис, немов скеля, над портативною друкарською машинкою. Тим часом я губився в здогадках: яке відношення має його наукова розробка до геології? До фізики — так. А от до геології...

— ...До всього має відношення, — відказав Білокінь на моє запитання. — До хімії, фізики, навіть до суспільства... — В його грубому від природи голосі було стільки ж впевненості, скільки й самовдоволення. — І таке пряме, що хотілося б комусь чи ні, а доведеться вносити корективи в усі фундаментальні закони природи, — додав не без хвастощів.

— Але ж ви все життя займались геологією, — зауважив я здивовано.

— Ви — теж. А грішите й літературою...

Досі він відповідав, не обертаючись. Та раптом повернувся в кріслі-вертушці і подивився очима, в яких не було ні хвастощів, ні самовдоволення. Я тільки зараз роздивився, що очі в нього зелені.

— До цього відкриття я йшов усе життя. І якби не випадок, воно так би й зосталося незбутньою мрією. Інколи я думав: чи погодився б

добровільно побувати там, куди мене кинув випадок? Ні, скажу. Навіть за ту велику винагороду, яку я звідти виніс.

— Це ви про ту країну, де ви?..

— Там це сталося. Але географія значення не має. Бо побувати мені довелося... — на мить він затнувся, подумки підбираючи відповідне слово: — Ну, в іншому вимірі, чи що...

Білокінь зиркнув на годинннк, покосував у бік друкарської машинки; на смаглявому лиці його майнуло вагання. Та зрештою повернувся обличчям до мене і, вмостившись зручніше в кріслі, сказав:

— Ми там проводили розвідку на тантал. Здебільшого життя протікало на колесах. І день, коли зі мною сталася та дивна подія, почався, як завжди, з дороги... "Лендровер" прудко котив шосейкою, що нагадувала смугу з іржавої бляхи. Власне, там усе руде, немов би вкрите корозією. Я довго не міг звикнути до того кольору, причиною якого був червонозем. І грунт, і пил, і навіть шкіра в людей, хоч і чорна, але з рудуватим полиском. Після двох років перебування в тій країні я став помічати й на собі буруватий відтінок. Під тамтешнім сонцем тіло моє — смагляве від природи — стало брунатним і мало чим відрізнялося від темношкірих обивателів. Власне, це і стало причиною того, що зі мною трапилося.

Так от, ми вже годину їхали шосейкою, обабіч якої зрідка траплялися переліски, селища, які й селищами можна було назвати хіба що умовно — три-п’ять хатин. Машина була відкрита і від сонця нас із шофером рятували лише коркові шоломи. Мушу сказати, що з усієї спадщини, яку залишили по собі колонізатори, це, мабуть, найгуманніша... До речі, у ту спадщину внесли свою лепту й араби, що хазяйнували там з десятого по п’ятнадцяте століття, і португальці, котрі витіснили арабів, і англійці та американці. Разом з корковим капелюхом, ісламом та християнством від зайд народові дістався й національний розбрат. Автоматні черги лунали

навіть у столиці, щоправда, геологів жодне з угруповань не чіпало. Бо кожне з них вважало, що рано чи пізно стане до влади й, отже, потребуватиме мінеральної бази. За тантал добре платять країни, що досліджують космос. Ми поспішали до містечка Тете, що було розташоване на березі річки Замбезі, неподалік якого вели розвідку на тантал. Савана у той період року зелена і на обрії ще можна було побачити гурт антилоп або зебр. Та найбільше мене хвилювали дрофи. Я дивився на цього величного птаха і в душу заповзав щем. Мені ввижалися наші південні степи.

Я ніколи не помічав у собі здатності до інтуїтивного чуття, але цього разу, коли дорога, що досі пролягала саваною, вповзла в перелісок, я відчув небезпеку. Відчуття було таким сильним, що тільки побоювання виявитися в очах водія панікером утримувало мене від наказу спинити машину. Пролунав єдиний постріл, якого мій шофер уже, мабуть, не почув. Голова його різко сіпнулась і впала на кермо. Якби не спека, я, можливо, встиг би ще схопитись за бублик руля і спрямувати машину по дорозі. Але жарота пригальмувала мою реакцію... Я тільки встиг почути, як гахнув об дерево бампер, помітити вітрове скло на капоті, над яким пролітав, і стовбур баобаба, широчезний, немов стіна...

Далі стало коїтися щось неймовірне. Я побачив під деревом тіло високого худорлявого чоловіка, з носа й рота в нього цебеніла кров. Над тілом схилилися двоє з чорним кольором шкіри, а поряд стояло ще троє, озброєних карабінами, в одязі з маскувальної тканини. Я немов би наближався звідкись до тієї групи і побачив корковий капелюх, що валявся поряд з потерпілим, віддалік — "лендровер" з погнутим бампером, і в ньому — водія, який грудьми лежав на капоті. Раптом я зрозумів, що високий худий чоловік у жовтих шортах і білій сорочці — це я. Один з тих, хто схилився над тілом (він, мабуть, тямив у медицині), закотив віко й довго видивлявся в моє око. Тоді скрушно похитав головою... Напевне, сталася помилка. Нашу геологічну машину прийняли за урядову. І причиною помилки була моя засмагла до чорного шкіра степовика. На Донеччині в нас, буває, дядьки за літо так засмагають, що кольором мало чим відрізняються від негрів. Між тим я не тільки бачив, а

й чув, про що говорили озброєні люди і навіть уловлював запах пороху, котрим тхнули ще їхні постаті. Вони перемовлялися на мові банту. Один, мабуть, старший, дорікав височезному чоловікові, у якого на карабіні був оптичний приціл... А я звідкись ніби повертався. Частина мене ще підходила до місця події. Я немов би щойно відділився від океану, часткою якого став на мить. Власне, я ніби хлюпнувся в той океан, та мене тут же виштовхнуло з нього і тепер моя духовна сутність збиралася докупи. Я поторсав за плече старшого п’ятірки і порадив дістати з машини аптечку й дати мені, тобто чоловікові, що лежав під деревом, понюхати аміаку. Але він не почув і дотику мого не відчув. Все відбувалося немов у сні. Ми хоч і перебували в тому ж самому просторі і в тому ж самому часі, але мене від них (втім, як і від мого тіла) відділяла невидима стіна. Я бачив себе збоку, як бачать стороннього. Я тоді завважив, що й постаттю — сухою й довгою — мало чим відрізнявся від людей, котрі мене оточували. Як, зрештою, і кольором волосся, з тією тільки різницею, що в мене воно пряме. Нарешті командир і двоє, які з ним стояли, кинулись до "лендровера" і, порившись у багажнику, витягли тент. По хвилі моє тіло вже лежало на брезенті, а четверо несли його в хащу. Хода в них була м’яка і швидка, як у професійних мисливців. Ліс виявився не надто густий, але тінистий. Полуденне сонце лише зрідка пронизувало верховіття. Я рухався з людьми, котрі несли моє тіло. Правда, що то був за спосіб пересування — не скажу... В особливо тінистих хащах мені ввижалися довкола постатей людей ореоли. Люди в них нагадували істот у прозорому променистому пухові. Власне, і навколо мого тіла, що похитувалося на брезенті, теж було світіння, але дуже слабке. Ви запитаєте, чи відчував я біль... Ні, не відчував. Навпаки, мені було приємно. Так, ніби я багато років носив, не скидаючи, тісні черевики й гумовий, теж тісний одяг. Та раптом усе те скинув. Почуття незнаної розкутості, безмежності мого Я, для котрого не існувало ні простору, ні часу... Єдине, що мені муляло, це відчуття чогось невиконаного. Я здогадувався, що саме воно тримало мене весь час неподалік від мого бідолашного тіла, довкола якого вже дзижчали мухи.

Та ось носіїв спинив окрик і клацання затвору. Старший групи озвався мовою банту. Рушили далі, так і не побачивши того, хто

запитував пароль. Але вартовий був схований від носіїв, та тільки не від мене. Його аура світилася чи не на півлісу.

Нарешті ми вийшли на галявину. То була місцина під височезними баобабами й акаціями-парасольками. Кілька круглих, плетених з гілок і мазаних глиною хатин, укритих пальмовим листям, тростиною та цинівками... Між ними на палях було споруджено щось схоже на терасу з дахом. Моє тіло поклали під тією стріхою, де ще стояв великий бубон. Враз до тераси посипали голі дітлахи, за ними — дорослі. Останнім з’явився старий з пучком сивого волосся на маківці. Перед ним шанобливо розступилися, й він піднявся на поміст. Озброєні люди, котрі принесли моє тіло, привітались і старший розповів, що сталося. Старий був не просто худий, а ніби висушений, обличчя мав зморшкувате, як суха слива. На ньому була довга картата сорочка і більше нічого. Він схилився над моїм тілом і прикипів до нього блискучими чорними очима. Ореол довкола нього був найсвітліший. Я б сказав — найпотужніший. Він то слабшав і ставав майже таким, як у пересічної людини, то раптом спалахував і збільшувався до таких розмірів, що поглинав ореоли односельців, котрі стояли за межами помосту. Повторюю, все відбувалося немов уві сні. І так само, як під час сну, людина в будь-яку мить може опинитися в іншій ситуації, я теж раптом побачив свою дружину, яка на нашій кухні готувала сніданок для себе й доньки. Вона була стурбована. Ні — хвора. Металася по квартирі, хапалася за серце. Моє лихо невидимою хвилею докотилося й до неї. Вона не просто відчувала, а була переконана, що я потрапив у біду. Кидалася до телефону і пробувала дзвонити в міністерство, котре відрядило мене за кордон. Але у нас, на другому кінці світу, була ще рання пора і там ніхто не брав трубку. Нарешті приречено опустилася в крісло і по її щоках покотилися дві сльозини. З кухні тим часом долинали пахощі кави, що збігла на плиту. Жінка ввижалася такою ж реальною, як і старий чаклун, що схилився над моїм тілом. І раптом я усвідомив, що для мене не існує меж. Я був начеб розмазаний по Всесвіту. Але не розірваний, а цілий. Та от старий з пучком сивого волосся на голові звелів людям у маскувальній формі зійти з помосту і став пританцьовувати довкола мого тіла. З юрби вийшов парубок у штанях з одірваними холошами і, піднявшись на

поміст, заходився бити в бубон у такт старому. Попри велику різницю у віці, чаклун і юнак були схожі. Тривало те довго, поки старий не впав знесилений поряд з моїм тілом. Променисте "павутиння" навколо його тіла стало таким яскравим і потужним, що в його сяйві вже й не проглядалися аури жодного з людей. Африканець викликав дух свого батька, який (він був у тому переконаний) мав допомогти йому вигнати з мого тіла злого духа. Чаклун пояснював духові свого батька, що, мовляв, лиха сила ввела в оману доброго чоловіка, який підняв карабін на безневинних. Та батьків дух не поспішав... Але мушу сказати, що як тільки знеможений старий упав біля мого тіла, мені здалося, що між мною — безмежним моїм Я — і нерухомим тілом на брезенті виник якийсь зв’язок. Майнуло таке відчуття, ніби в сон на мить увірвалася ява. Але мить, за яку мені довелося побувати в своєму тілі була такою короткою, що я не встиг відчути свого тіла. І знову став існувати в образах, а не в думках... Знесилений чаклун між тим довго лежав, набираючись сили. Фізичної сили, яку він, танцюючи, майже всю перегнав у невідомий вид енергії. Він перетворив себе на біологічний контур, поле якого наклалося на моє безживне тіло і щось там увімкнуло. Тільки на мить... І чаклун це вловив...

— Духові мого батька не подолати злого духа, що засів у цьому чоловікові, — сказав він по часі, зводячись на ноги, які тремтіли від виснаження.

Тоді військовий взяв його за лікоть і вивів з юрби. Коли вони віддалилися на таку відстань, що їх уже не могли почути, він сказав:

— Мірамбо, ти великий чаклун, іншого такого немає. Ніхто, крім тебе, нам не допоможе... Білий не повинен покинути світ. З його смертю нас проголосять терористами, а відтак не бачити нам більше ні зброї, ні допомоги. Ні від кого. Угода по боротьбі з тероризмом — міжнародна. Якому торговцеві зброєю захочеться псувати собі репутацію?

— Кхе-хе... Яка може бути репутація у гендляра зброєю? — зауважив чаклун. І повторив: — Духові мого батька не подолати злого духа, який

засів у тілі білого. — І, ніби виправдовуючись, додав: — Старий я вже... Можу не витримати... А що тоді буде з Секелету — моїм онуком? У нього — ні батька, ні матері.

— Ти ще при силі, Мірамбо, — заперечив військовий. — А про Секелету не турбуйся. Ним опікуватимуться наші люди. Коли ж ми станемо до влади, він в столиці житиме, вчитиметься в коледжі.

Молодий чоловік, хоч і не мав позначок, та з усього було видно, що це офіцер. З чаклуном він розмовляв на рівних, без запобігання, хоч і поштиво.

Старий довго про щось міркував, а тоді сказав:

— Спробую звернутись по допомогу до духа мого діда: — І вже по дорозі додав: — Не забувай, що ти обіцяв зробити для Секелету.

В натовпі односельців, яким Мірамба повідомив про намір звернутися до духа свого діда, почулися схвальні вигуки. Належали вони літнім людям, які ще пам’ятали діда теперішнього чаклуна.

— Дід мій виганяв духів не тут, а в печері. Туди й несіть білого. — По цих словах він притис до грудей фігурку з чорного дерева (то був чоловік, що сидить, з рогами буйвола), яка теліпалася в нього на шиї.

...І знову тіло моє погойдувалося на брезенті. Носії — четверо озброєних — продиралися вузькою звивистою стежкою в колючих чагарях, вибитою копитами корів. Місцевість була кам’яниста, поросла шпичакуватими високими кущами. Це було передгір’я. Процесія селян — від малого до старого — витягнулася на півкілометра.

Після короткої, скажімо так, іскри, що блискавкою проскочила між нерухомим тілом і безмежним моїм Я, світіння навколо тіла ледь-ледь посилилось і водночас з’явилося відчуття, яке інколи буває уві сні: ти

спиш і усвідомлюєш, що це тільки сон. Мушу сказати, що я не прагнув прокидатись. Але мені щось муляло, ніби псувало сон... Тим часом люди в плямистій маскувальній формі спинились перед колючими заростями мімози, за якими зяяв темний, у людський зріст, отвір. Старий, що йшов попереду, порозсовував колючки і зник у тому отворі. Невдовзі покликав. Зайшли тільки люди, котрі несли моє тіло, їхній командир і юнак-"ударник". Всередині печера нагадувала повалений глек — в найширшому місці сягала метрів із п’ять у діаметрі. До того ж вщерть була розписана малюнками. В ній було чисто, а світла, яке проникало крізь отвір, виявилося достатньо, аби розгледіти кожен петрогліф . Втім, для того стану, в якому перебувало моє Я, освітленість не мала значення. Навіть якби там стояла темінь, я все одно "бачив" би.

— Сюди кладіть, — сказав старий африканець і показав місце в центрі між купкою закіптюженого каміння і великим бубном, видовбаним із шматка суцільної колоди.

Носії поклали брезент з моїм тілом не дуже поштиво. Вони вже ставились до нього, як до трупа. Юнак-Секелету тим часом зайняв місце біля бубна.

— Вийдіть, — наказав старий і коли в печері залишився тільки юнак, знову заходився витанцьовувати довкола мого тіла. Танок його ставав дедалі жвавішим; чаклун звертався вже не до духа батька, а до дідового духа, переповідаючи йому те ж саме, що й недавно батькові. Просив, ні — благав вигнати злого духа, який засів у тілі білого чоловіка. Прохання за смислом хоч і звучало аж надто побутово, та ритм, підвивання, глухі удари бубна, що відлунювали в стінах печери, надавали сцені чогось містичного. Втім, містичного там було мало. Чаклун, дедалі збуджуючись, генерував у собі особливий вид життєвої енергії, яка мусила передатись і моєму безживному тілу. Носіїв тієї енергії цивілізація білих людей ретельно винищувала, як, власне, і носіїв будь-яких відхилень від посередності. Серед чорного населення вони збереглися, і один з них буквально пломенів; його аура була така сильна, що її бачив навіть юнак-"ударник". Худючий старий у картатій сорочці, який не дуже чемно

канючив у духа свого покійного діда життя для білого чоловіка, уособлював сам потойбічну силу...

Натовп перед печерою очікував дива. Та найбільше того дива прагнув командир озброєних людей. Бо для нього особисто убивство іноземного спеціаліста (нехай і помилкове) мало б погані наслідки.

...Рухи чаклуна ставали дедалі різкішими, шкіра на лиці, ще недавно зморшкувата, розгладилась; тепер це було обличчя божевільного... І тут проскочила друга "іскра" між тілом, що безживно лежало на сірому брезенті і моїм безмежним Я. Лише мить тривав зв’язок між духом і тілом. Було таке відчуття, ніби я прокинувся, та враз і поринув у сон.

Білокінь замовк і знову схилився над друкарською машинкою, але його довгі сильні пальці так і не торкнулися клавішів. Він мовчав; обличчя його, як і під час оповіді, не виказувало жодних почуттів. Мені тим часом спало на думку, що за багато років спільної з ним роботи я жодного разу не помітив, аби Білокінь змінився на лиці. Його видовжене обличчя з важкою спідньою щелепою і сухим рубцюватим носом за будь-якої ситуації лишалося незворушним. Саме за цю незворушність, що зовні межувала з жорстокістю, а також за пергаментну жовтизну лиця ми прозвали його колись Блідолицим.

Нарешті він знову подав голос:

— Від усього цього сильно тхне містикою... І нікому іншому, крім вас, я б того не розповів. — Помітивши на моєму обличчі подив, він пояснив: — Ви — літератор і вам, можливо, стане в пригоді бодай щось із того, що я кажу. Під яким соусом ви підсунете його читачеві — чи як елемент умовності, а чи як фантастику — ваш клопіт, а тільки пригода, яка сталася зі мною в Африці, має право на те, щоб про неї знали. Надто ж дивовижні наслідки, до яких вона призвела.

Білокінь знову замовк, ніби збираючись з думками, а тоді провадив:

— Отож після другої "іскри", яка промайнула між моїм нерухомим тілом і духом, що селився колись у ньому, чаклун, довівши себе до крайнього збудження, повалився знеможений лицем униз і завмер. Його аура була такою великою, що не тільки печера, а й гірська порода зовні, і люди були в ній, немов у дивному опалесцируючому тумані. Хоча вони про неї й не здогадувались. Вона — та аура — складалася з двох шарів — невеликого, але потужного, який палахкотів неподалік від тіла, і слабкішого, але такого, що його знати було на півсотню метрів. У тому чаклуновому біополі спочатку не можна було і вгадати світіння навколо мого тіла. Та що довше лежав поряд старий африканець, то відчутнішим ставав зв’язок між "посудиною" і тим, що з неї виплеснулося. Чинилося щось подібне до дії магніту, який притягує порошинки з простору. "Магнітом" робило моє безживне тіло світіння чаклуна. Досі я перебував у стані безтілесної свідомості, а точніше — інстинкту — бачив, чув, відчував без допомоги очей, вух, носа, шкіри. Під дією ж "сяйва" у чисту, так би мовити, свідомість стало проникати щось індивідуальне, і по часі я вже знав, що моє безмежне Я належить Білоконеві Михайлові Теодоровичу... Це вже була думка. А де думка, там і спомин і я згадав, що основним обов’язком життя того Білоконя, тобто мого, було дослідити і пояснити суперечливі моменти ентропії . І тоді ж у пам’яті виникла висока, худа і згорблена постать викладача фізичної хімії Кудрі, який писклявим голосом пояснював нам, студентам, друге начало термодинаміки. Пригадалося, як вразило мене тоді не так поняття міри хаосу, як те, що за ним стояло. А стояла, як відомо, теплова смерть Всесвіту. Висновок цей лежав на поверхні. Адже якщо всі природні процеси розглядати як рівномірний розподіл тепла і вирівнювання температури, то мусить же настати мить, коли Сонце, віддавши тепло Землі і навколишньому простору, перестане світити й гріти. Така ж сама доля спіткає й інші світила. Всесвіт нарешті перетвориться в резервуар омертвілого, розлитого рівномірно тепла... Є над чим замислитись. Пізніше, правда, Кудря запевняв, що висновок про теплову смерть то — чистої води ідеалізм, і що насправді... Але всі його докази розбивалися об факт, що тепло передається від більш нагрітого тіла до менш нагрітого і ні в якому разі не навпаки... Я сказав: "у пам’яті виникло". Це не зовсім так. Те, що я згадав тоді, так само відрізнялося від звичайних картин пам’яті, як

чорно-біле фото від живого об’єкта. То був не просто спомин; я опинився в аудиторії серед однокурсників, навіть спізнав бентеги, котра проймала мене щораз, як я бував поруч з одною нашою дівчиною.

Пам’ятаю, як зараз, Кудрю за столом викладача, який обережно так перегортав сторінки якоїсь книжки. Ми тоді, здається, писали контрольну... Колись на тому столі я бачив і прижиттєві видання поетів минулого століття, і томик Вільгельма Освальда в оправі з натуральної шкіри, і ще багато чого . Мені здавалося тоді, що Кудрю цікавив не так конкретний автор, як сам факт володіння стародавньою книгою. Та згодом, коли до рук потрапили друковані роботи Освальда, я переконався, що Кудря не тільки милувався стародруками, а й читав їх. А відтак не проминав нагоди докинути якусь сентенцію (звісно, без посилання на видатного вченого); ті сентенції правили йому за туман, в якому ховалося, як мені тоді здавалося, щось значно більше, ніж викладач Кудря із своїм стандартним знанням фізичної хімії... Але річ не в ньому, а в тій бентезі, яку він посіяв у мою юнацьку душу. Часом мені здавалося, що це вона — юнацька мрія, а згодом домінанта всього життя повизбирувала по Всесвіту мою розхлюпану свідомість і вселила знову в її домівку — моє тіло. Хто зна, чи спромігся б добрий старий африканець повернути мені життя, якби не було її... Мушу сказати, що тому чоловікові дорого обходилося моє оживлення. Він не лишив собі й частки фізичної сили.

Тим часом день згасав. У печеру заповзала сутінь. Люди, не дочекавшись дива, почали розходитись. Першими пішли жінки, за ними — діти. А коли ніч уже плуталася в кущах, місце біля печери покинули й чоловіки... З темрявою прийшло завивання гієн. Воно перебивалося стогоном, істеричним реготом, клацанням зубів. Мені не раз доводилося бачити тих потвор з масивними головами, сильними щелепами і грізними іклами. Але найогидніше у тому пожирачеві падла — завжди голодні каламутні очі, які в поєднанні з широким носом і круглими вухами надають їй боязкого і водночас зухвалого вигляду. Ці істоти нападають навіть на людей, котрі сплять просто неба, і вириває ть із їхніх тіл шматки м’яса. Африканці ненавидять цю нічну тварину і пов’язують з нею безліч

легенд про таємничих диявольських істот, котрі вночі їздять верхи на гієнах. Тим-то й люди в маскувальній уніформі відгукувались лайкою на кожен звук гієни.

Зрештою настала тиша. Моє Я стало складовою африканської ночі. В мені, немов у повітрі, тріщали цикади, мене порушували крики нічних птахів, крізь мене високо в небі яріли зорі. Та, власне, й повстанці, що підкріплялися вівсяними коржами, як і Секелету-"ударник", який сидів загіпнотизований біля свого інструмента, перебували в мені. І печера, й пагорби, в яких було доволі таких печер, теж були в мені... Далеко за північ моє Я стало відчувати щось схоже на біль. Але де він був, той біль, я не знав, бо в тіло своє ще не вселився. Хистким містком між духом і тілом було моє прагнення розібратися з поняттям ентропії. Це по ньому проскакували оті "фантоми", яких ні пам’яттю, ні згадкою не назвеш, такими життєво правдивими вони були...

Якось перед самим від’їздом в Африку я здибав у "Букіністі" Кудрю. Мене він, звісно, не впізнав. Стояв біля стойки і тими ж кощавими пальцями гортав старовинну книгу в ситцевій палітурці. Він майже не змінився. Тільки голова стала пласкішою, мабуть, за рахунок втрати шевелюри й зубів, від чого колишній мій викладач нагадував ученого пітона... Так от, сценка повторилася до того реалістично, що я навіть відчув запах прілого паперу і дешевого лосьйону, яким тхнуло тоді від Кудрі.

Втім, Кудря був тільки тим, хто висіяв у мою незайману на той час свідомість сумнів. А вже йому — сумніву — на зміну прийшло бажання розібратися в усіх тих плутаних концепціях. Шукаючи "правди" в книжках, я помітив, що різні автори по-різному тлумачать обидва начала термодинаміки.

— Як-то по-різному? — здивувався я.

Білокінь посміхнувся, тамуючи поблажливість.

— Ну, в підручниках їх формулюють приблизно однаково. А от у науковій літературі тих формулювань скільки завгодно. — Помітивши, що така відповідь мене не вдовольняє, пояснив: — Ну, наприклад, деякі вчені трактують перше начало термодинаміки так: "тепло, що відводиться від системи, витрачається на зміну внутрішньої енергії та виконання роботи системою", інші — "вічний двигун створити неможливо" тощо. Друге начало термодинаміки, крім відомого вам з вузівського підручника, має ще з десяток тлумачень. От тоді мені в свідомість і запав сумнів: або з тими законами не все гаразд, або ж вони потребують пояснень, для кожного окремого випадку. Сумніви підігрівав образ "змія-спокусника" Кудрі, його незмінна усмішка і глибокі лихі очі. Мені навіть снилася його голова на надмірно довгій шиї. Вона то похитувалася над клубами густої пари, то ховалася в ту пару. І тривало те впродовж багатьох років. Але ми ухилились від теми...

Десь уже перед світанком командир розбудив своїх товаришів, які спали, прихилившись спинами до скелі, і залишивши невдаху-снайпера, пішов з трьома в село. В одній з хат вони взяли лопату і тією ж дорогою, якою несли моє тіло, поспішили на місце вчорашнього лиха. Вони прийшли вчасно, бо навколо машини з мертвим водієм уже никали гієни. Довелося навіть полоснути по них чергою з автомата. Оглянули "лендровер". Удар прийшовся на бампер, передню панель і капот. Радіатор лишився неушкодженим. Командир сів за кермо і ввімкнув ключ запалення... Вони від’їхали далеченько від місця події і поховали водія. Хоч моє нерухоме тіло лежало в печері, я все те бачив. Мою свідомість немов би було підключено до всезнаючої, всеосяжної машини, з якої я черпав не тільки інформацію, а й шматки життя. Ну, що сказати: я пам’ятаю навіть таку деталь, як страх одного з озброєних людей, коли пролунало грізне рикання. І сміх старшого, бо то кричав лиш страус. Мушу сказати, що крик страуса таки нагадує лев’яче рикання... А тим часом старий африканець, який лежав поряд з моїм тілом, лишався нерухомим, і можна було б подумати, що він — мрець, якби не потужне, невидиме для людського ока світіння. Правда, воно помітно послабшало і не виходило вже за межі печери. Водночас зі зміною чаклунової аури дедалі сильніше відчувався біль. Той біль із самого початку був немов би

пуповиною між тілом і духом, своєрідною лійкою, крізь яку вливалася розхлюпана свідомість. Невдовзі я вже знав, що болить у сонячному сплетінні. Ні плече, яке я пошкодив, вилітаючи з машини, ні голову, яку тільки завдяки корковому капелюхові не розчерепило, я не відчував. Біль був саме в сонячному сплетінні. Власне, це був той самий біль, що непокоїв мене впродовж усього життя, і який минав тільки тоді, як я починав творити. Але в печері я цього не усвідомлював, бо свідомість ще не повернулась. Я перебував у якомусь задзеркаллі, де існує не думка, а образ, де згадка нічим не відрізняється від події, відбитком якої вона є.

Білокінь замовк і довго не озивався. Навіть кільканадцять разів клепкув у клавіші машинки. Тим часом мені пригадалася давня розмова з ним, коли він, повернувшись з-за кордону, несподівано відмовився керувати відділом, який до того очолював.

— Ото ми вже вам так дошкулили, що ви... — казав тоді я.

— Та ні, хлопці ви творчі, роботу любите, живете дружно. Чого ще бажати? Вся справа в мені. — Його грубий і такий же незворушний, як і лице, голос пом’якшав. — Ось-ось п’ятдесят стукне, а я досі не довів до пуття свою наукову ідею. То одне на заваді стане, то інше. Ви — мої, по суті, вихованці — стали за ці роки знаними спеціалістами, вченими, кожен із вас міг би не лише відділ — інститут очолити, а я захряс на місці. — Він подивився тоді на мене якось сумно.

...Нарешті Михайло Теодорович відвів погляд від машинки. В зелених очах його читалося погано приховане вагання. Та він нарешті подав голос:

— В корпорації, де я працював, був геолог з Ірландії. Він називав мене Біл. А повне прізвище вимовляв Біл-О’Кінь. Так отой хлопець перший забив тривогу, коли я ввечері не повернувся на базу. Він узяв урядову машину, з десяток солдатів і простежив увесь шлях, яким я мав проїхати. Але не виявив ані "лендровера", котрий нападники сховали в заростях,

ані місця, де сталася пригода... Весь час я був з ним; радив не здіймати поки що паніки. Але він, звісно, не чув моїх порад. Між нами була стіна — прозора для мене і темна (водночас невидима) для нього.

...Ішла вже друга половина дня; чаклун лишався нерухомим. Люди, що надходили до печери, не дуже хвилювались. Вони очікували... А біль у сонячному сплетінні не слабшав. Моя свідомість, яка донедавна була як туман, почала густішати. З тим так само, як між дощовими хмарами пробігає блискавка, так і в свідомості блиснула перша думка: а що, як я не повернусь? За нею одразу ж — друга: тоді я не зроблю того, заради чого жив. І знову я опинився в "Букіністі", поруч з вузькоплечим двометровим чоловіком, дослухався до тихого шелесту сторінок книги, яку він гортав; крадькома поглядав на загадковий усміх, який, здавалося, колись дуже давно було намальовано на його обличчі. "Якщо енергія — цариця світу, то ентропія — тінь її", — казав той усміх. А ще він казав, що ентропія, а по-простому безлад, зростає тільки в напрямку від минулого до майбутнього. Але ж з цього засновка тяглися дивовижні висновки. Виходило, що в природі в перспективі мусить усе перемішатись. Спершу подібне, потім подібне з віддаленим, а в далекому майбутньому живе з неживим. Серед людей найперше не стане націй, потім рас, далі з’явиться гібрид людини зі звіром, ще далі — гібрид того монстра з комахою, ще далі — з рослиною, а потім з каменем... От яку думку намагався прищепити лукавий Кудря. Але ж якщо в це повірити, то треба визнати процеси монстризму не тільки природними, а й неминучими. А відтак — марний будь-який опір їм. Хоч в логічній споруді, яку він колись зводив, і не було видимих протиріч, та в ній усе ж існувала замаскована цеглина, витягнувши яку, можна було завалити всю споруду. Ні-ні... Я мусив був повернутись, щоб віднайти ту цеглину. Вперше, відколи моє Я перебувало в неприродному стані, вслід за думкою настало бажання. Правда, кволе. Але все ж це було бажання повернутись...

Раптом заворушився чаклун. По його тілу, а точніше мощах, проскочило щось схоже на судому. І знову він закляк. Тим часом моє всеосяжне Я почало збиратись біля розтруба велетенської лійки, в

тонкому кінці якої ледь-ледь сіріло. "Лійка" та перебувала не в просторі, а в часі; її було витягнуто від минулого до майбутнього. В хмарах моєї свідомості, які кублилися над берегами "лійки", вперше зародився страх. Не за життя — за долю відкриття, яке визрівало в мені упродовж багатьох років...

Живучи в Африці, я не раз чув про дивовижні здібності чаклунів. Дехто з них міг оживити людину навіть за три дні після смерті. Надприродні їх властивості часом бували такі сильні, що декотрі з них піднімали мерців. Але тільки піднімали. Мертв’як зводився на ноги, навіть міг ступити кілька кроків, і падав уже назавжди. Свідки казали, що труп дивився скляними очима, і колір шкіри залишався таким самим сірим, як і до "оживлення". Раніше я вважав те дійство звичайним гіпнозом. Але тепер, коли мої тіло й дух перебували з протилежних кінців "лійки", страх, що на мене може очікувати доля тих нещасних, потягнув за собою нове, сильніше від попереднього, прагнення повернутись.

За життя я зазнав кількох спалахів бажання поставити всі крапки над "і" в фундаментальних законах світобудови. І щораз у мене вливалася невідома енергія, я відчував, що прилучаюся до невідомої системи, крізь яку протікають невідомі струми. Водночас логіка поступалась місцем інтуїції, думки були схожі більше на поетичні образи. Я перебував на межі свідомості й інстинкту... Я завів собі зошита, до якого записував усе, пов’язане з ентропією. Ви запитаєте, що мною рухало? Бажання дошукатись істини: чи справді світ підстерігають безлад і теплова смерть. В одній цитаті я вичитав: "якщо маємо два відра з холодною і гарячою водою, то ми можемо скористатися різницею температур між ними для запуску машини, яка виконує корисну роботу. Якщо ж воду обох відер перемішати в одному баку, то вже з однорідної температури корисної роботи не добудемо." Згадуючи ту цитату, я щораз ніби чув вкрадливий голос Кудрі: " А хіба є принципова різниця між відром гарячої води й Сонцем?.." "Немає, чорти б тебе вхопили, немає! — відповідав я подумки Кудрі. — Але ж чому тоді за такого неухильного прагнення матерії до перемішування, є крила у птаха і плавники у риби, чому з хаосу розчину випадають кристали чіткої будови?" Після тих моїх

заперечень уявна голова на довгій шиї обкутувалася парою і мені ввижався тільки холодний полиск її очей... Той особливий стан душі, який наставав щораз, як я починав займатися ентропією, зветься натхненням. Тепер я вже знаю напевне, що це не що інше, як вихід людського Я за межі свідомості і дотикання до загальнолюдського розуму... Той стан, у якому я перебував, витаючи над моїм скаліченим тілом, багато в чому нагадував інтуїцію, інстинкт, рефлекс...

День хилився до вечора. Старший з напасників, які вдосвіта ще позамітали сліди вчорашньої трагедії, нервував. Дедалі частіше зазирав у печеру. Хоча зайти й не наважувався. І селяни виказували неспокій. На їхній пам’яті сеанс оживлення ще ніколи так надовго не затягувався.

А в посольстві тим часом забили тривогу. Там вважали, що мене викрали з метою отримати викуп. На батьківщину не повідомляли, очікували, поки зловмисники подадуть звістку. Не сиділи, склавши руки, урядовці. З допомогою парламентарів вступили в контакт з усіма відомими угрупованнями. Але жодне, як і те, до якого належали нападники, не визнало себе причетним до того. Все замикалося на учасниках нападу. Навіть близькі до чаклуна люди не знали правди. Але й те, що вони знали, незважаючи на глуху місцину, де причаїлося село, рано чи пізно мусило б стати відомим для всього загалу. Тому так непокоївся командир повстанців.

Та ось чаклун, який лежав на животі, перевернувся на спину. Світіння довкола його тіла помітно послабшало, але все ж перевищувало ауру будь-кого з його односельців, що купками сиділи в заростях і на стежці. Проте воно було вже не рівномірним, а у вигляді джерел, ні — гейзерів на тілі, котрі прямо фонтанували сяйвом, їх було всього сім. По вертикалі вони були розташовані від пупа до маківки. А саме: в сонячному сплетінні, на середині грудей, в ділянці горла, в чолі і в маківці. По горизонталі: в ділянці серця і симетрично йому з правого боку. На цій же лінії був і "гейзер", що фонтанував світлом посередині грудей. Якщо вертикальні й горизонтальні точки з’єднати прямими, то вийде хрест. До речі, й на моєму тілі, у тих самих місцях, що й на чаклуновому,

угадувалися джерельця незнаних силових полів. І тільки в одному місці — в сонячному сплетінні — сяйво було досить помітним. До речі, й аура навколо мого тіла значно посилилась.

І тут я побачив чаклуна. Не тіло, котре лежало нерухомо поряд з моїм — щось інше. Воно ніби було часткою мого Я. Але водночас це був старий африканець, який переступив риску дозволеного, щоб допомогти мені повернутись у життя. Він був здивований моїм клопотом. "Теж мені, вигадав проблему! Теплова смерть Всесвіту, безлад... Та поки існують рух і енергія нічого такого не станеться. Бо з безладу виникає порядок. Втім, як і з порядку часом — безлад. Це такі ж поняття, як ліве і праве..." Я не міг би стверджувати, що це сказав чаклун, а не я. Наші свідомості немов би злилися. Втім, ми теж були частками чогось великого й безмежного. "Якщо тобі вже так свербить торкнутись істини, — знову сказав немов би Мірамба, — поміркуй над категорією носія руху, його потенціалом і ємністю. Та спроектуй все те на людське суспільство. І ти побачиш, що порядок виникає тільки на кордоні різноманітностей. Змішання ж різноманітностей, надто в закритій системі, призводить до хаосу. Отут твій Кудря має рацію. Ти побачиш, що зливання річ така ж неприродна, як і злочинна. А найбільший злочинець той, хто посягає на різноманітність.

Раптом потьмянів світ від сильного болю. Моє Я входило в якийсь тісний тунель. І відбувалося це не в просторі, а в іншій — невідомій системі координат.

...Довкола на стінах і стелі печери рясніло безліч петрогліфів. Там були полювання на слона і двобій воїна-африканця з левом, військові дії між племенами високих людей і пігмеями. Попри нестерпний біль у плечі й голові, я подумав, що малюнки, хоч і схематичні, але мають свою метрику оцінки майстерності. В основі її лежали точність руху. Це було щось середнє між ієрогліфом і малюнком. На деякі сцени можна було дивитись як на полотно і читати як письмо. Було там чимало теїстичних символів, смисл яких я не годен був угадати... Несподівано я завважив, що не бачу ні свого тіла, ні тіла чаклуна, і що лежу горілиць з

розплющеними очима. Вперше майнула думка: "І все-таки я повернувся!" Я не був певен — радіти мені чи плакати. Все було тьмяним і похмурим. До того ж дошкуляв біль. Спробував сісти і мені це вдалося. Поряд лежав Мірамба. Він був витягнутий, немов струна. Довкола його тіла, як і довкола мого, не було й натяку на якесь світіння. Лице чаклуна, колись зморшкувате, з виразом хитрості й владності, тепер, здавалося, було лицем іншої людини — мудрої і благородної. Пересилюючи біль у плечі, я нахилився над ним. Очі в нього були розплющені, але життя в них уже не було. Птах-фенікс спалив себе до кінця, і вже не в змозі був відродитись.

Сонце хилилося до заходу, промені його, подолавши зарості мімози, падали на стіни печери рухливою золотою мережею. Раптом потемнішало. Вхід заступила постать. То був старший над озброєними людьми. На мить він вкляк, а тоді зробив кілька швидких кроків і спинився вражений біля мене. Я не бачив виразу його обличчя, він-бо стояв спиною до світла, але він таки був вражений і не міг відвести від мене — сидячого — очей. Тривало те довго, аж поки вітрець не хилитнув галуззя біля входу в печеру і на стінах не заряботіло.

— Ти живий? — запитав він португальською, тамуючи невпевненість, ніби звертався до мерця.

— Живий, — відказав я теж по-португальськи.

— О диво! — вигукнув він знову португальською, а далі почав казати щось мовою банту — швидко-швидко.

Скоро я збагнув, що він звертався з подякою до чаклуна. Він ще не знав, що старий мертвий. Та скоро, коли минула хвиля потрясіння, військовий запідозрив неладне. Нахилився над Мірамбою, заглянув у вічі, помацав пульс. А тоді швидко, ніби до тіла, що лежало на брезенті, було підведено високу напругу, відсмикнув руку.

Повстанець був людиною практичної дії. Він звернувся до мене зовсім іншим, казенним голосом:

— Рухатися зможеш?

Я спробував підвестись, але одразу ж і впав. Сили в ногах не було. Тоді він підхопив мене під пахви, щоб допомогти. А відтак, відчувши як обм’якло моє тіло, сказав:

— Ні, не зможеш. — А далі пробубонів на банту вислів, який умовно можна перекласти, як: "Тільки ж не віддай Богові душу".

А мені подумалось: "Ну, якщо вже повернувся, то чого б я мав рипатись туди-сюди..."

Несподіваний, драматичний момент почався, коли винесли з печери мене, а потім тіло чаклуна. Діждавшись нарешті дива, селяни кричали і сміялись, як діти. Кожен хотів побачити мене живого на власні очі. Стежка була вузька і вони лізли в колючі кущі, обдираючись до крові. Скоро ті кущі повиламували й повитоптували, і з гори стало видно савану — жовто-руду з зеленими парасольками акацій і баобабів. Під впливом того, що сталося зі мною, люди забули про чаклуна. Та як тільки угледіли на стежці його тіло, вони враз замовкли і мить стояли немов прибиті громом. А тоді почалося щось неймовірне. Репетували жінки, плакали діти й чоловіки. Тільки повстанці робили все спокійно й чітко: поклали мене на тент і понесли. І тут горе селян вилилося в злість і агресивність. Вони йшли слідом і кричали:

— Білий мрець, ти вкрав нашого Мірамбу!

— Поверни нам чаклуна!

— Віддай Мірамбові його душу!

Вони були переконані, що дух чаклуна, покинувши старе тіло, вселився в моє. Якби не озброєні повстанці, селяни учинили б наді мною розправу. Потім вони почали проклинати озброєних людей, а надто командира. Кричали, що нехай він і носа не показує в селище. Не буде йому ні молока, ні м’яса, ні бобів. Та помалу юрба рідшала, і з сутінками вже ніхто нас не переслідував.... Мене несли довго — години три. Зупинялись лише для того, щоб помінятись місцями. І за весь час ніхто й словом не прохопився. Маршрут пролягав на межі савани й кам’янистого передгір’я, вкритого де кущами, а де невисокими баобабами. Та зрештою ми спинились на галявині. Давно вже була ніч — ясна й гомінка. Тріщали цикади, кричали нічні птахи, в рясно всипаному зорями небі мелькали кажани. Я впізнав цю затишну місцину. Неподалік у кущах стояв прикиданий гілками "лендровер".

Воїни поклали мене на землю і самі попадали від утоми. Я тоді був худий, але важив не менше восьмидесяти, отож кожному з них, крім зброї і заплічної торби, припадало ще по двадцять кілограмів. А, треба сказати, були вони не зміцнілими юнаками, майже підлітками, їхній начальник, відстібнувши від паса флягу, налив у ковпачок якоїсь рідини і подав мені. Вона пахла і цикорієм, і м’ятою, і ще чимось незнайомим, але приємним. Я випив і попрохав ще. Він блиснув у посмішці білими зубами й налив. Випивши вдруге, я кудись ніби провалився.

...Прокинувся від тряски й гудіння. Я лежав у відкинутому передньому кріслі "лендровера", укутаний у брезент. На місці водія сидів молодий чоловік у червоній сорочці. Розвиднялося, або, як у нас кажуть, благословлялося на світ. Машина долала горбисту ділянку між переліском і трасою. Ось вона виповзла на шосе. Я огледівся: в машині, крім мене, був тільки шофер, у якому я не одразу впізнав старшого над повстанцями. І ще я зробив одне відкриття: голова моя вільно поверталась.

Молодий чоловік спинив машину, коли попереду забовваніли слабкі обриси міста. Подивився на мене прискіпливо, а тоді вийшов і зняв з мене брезент.

— Сидіти зможеш?

— Зможу.

Він обережно підняв спинку сидіння і, ще раз доскіпливо окинувши поглядом мою постать, взявся за кермо.

При в'їзді в місто нас ніхто не спинив, хоча всюди снували патрулі. Мабуть, перепусткою була моя шкіра білого — іноземця... Зійшло сонце, але й до сходу тут панувало звичне для цих місць пожвавлення. Ми поминули гомінкий базар, в кілометрі від якого стояв білий двоповерховий офіс корпорації. Водій припаркував машину на півдорозі до офісу. Вимкнув двигун, мить помовчав, а тоді обернувся до мене:

— Вибач... Все сталося не з лихого наміру. — Ще мить повагався, а тоді додав: — Трагічне непорозуміння.

— Ніхто не застрахований від помилок, — відказав я.

— Радий, що ти розумієш... — сказав він. — Рухатись ти, мабуть, ще не зможеш. Я зателефонував у корпорацію, щоб по тебе прийшли.

Він відхилив дверці і вже ступив на землю.

— Зажди, — зупинив його я. — Ти не забув, що обіцяв зробити для Секелету?

Його очі, блискучі, як два чорних діаманти, на мить сповнились жахом. Він подивився на мене, як на мерця і, прошепотівши "Мірамба...", кинувся втікати.

Михайло Теодорович замовк і довго мовчав. А я намагався порівняти міцного чоловіка з рубленими рисами обличчя й чималими вже

залисинами, який сидів у кріслі-вертушці, з тим виснаженим Білоконем, котрий тоді повернувся... Мабуть, у моєму погляді було щось таке, що виказувало сумнів. Бо він усміхнувся і запитав:

— Що, не віриться? Мені й самому інколи здається, що то було марення. Але думати так не дозволяють кілька обставин. Перша — випадок з Секелету. Я перебував тоді в стані клінічної смерті, й, отже, почути, про що домовлялись повстанець з Мірамбою, не зміг би. Не кажу вже про відстань, на яку вони відійшли від натовпу. Друга обставина — галявина, на яку мене принесли. Я одразу "впізнав" її, як і куточок в заростях, де було сховано "лендровер". Ви скажете, що це не можна перевірити... Але є ще одна обставина — я вказав місце, де повстанці поховали водія. Додам, місце, де я ніколи до того не бував. Втім, я б того не зробив, якби його поховали неподалік від села, аби не накликати лиха на мешканців... І нарешті — головне. Але його, на жаль, також неможливо перевірити. — Він повернувся в кріслі-вертушці до столу і поклав руку на стос паперу, що лежав поряд з машинкою. — Все, що тут написано, винесено звідти. Я віднайшов ту замасковану цеглину, своєрідний замок у похмурій, але, на щастя, фіктивній споруді...

— А чого ви тоді згадали про Секелету? — запитав я. — Ви що, в дорозі думали про нього?

— Ні, це прийшло в голову несподівано, в останню мить.

Ми знову надовго замовкли. Михайло Теодорович, мабуть, згадував ще якісь деталі зі своєї одісеї, а я перебував під враженням почутого. Мені здалося, що якби не оповідь, образ Білоконя лишався б для мене таким собі пласким зображенням, де в чому таємничим, але загалом зрозумілим. Сьогодні ж він немов би впустив мене в своє приховане від стороннього ока життя, і я побачив його не тільки об’ємно, а й з середини. "Радість робить людину відкритою, — подумалося мені. — Радість від досягнення мети."

В кімнаті було незвично тихо. Вухо вловлювало тільки невиразне шурхотіння. То прибиральниці мили в коридорі підлогу. Робочий день закінчився непомітно для нас. Я навіть не міг пригадати, чи був дзвінок. А він, безперечно, був.

Підвелися одночасно. Білокінь сховав папери і посунув на край машинку... Він уже одягнув новий сірий піджак і стояв, так би мовити, при параді, як несподівано я підійшов до столу і, тицьнувши пальцем у зображення негрів, запитав:

— Це, мабуть, і є оті петрогліфи?

— Авжеж... Одна з небагатьох сценок, якими помальовані стіни печери.

Тоді я показав на "цвіркуна".

— А це що за істота?

— Кхе, істота... — посміхнувся Білокінь. — Значок якийсь. Я б сказав — тавро. Річ у тім, що його не вирізьблено, як ті ж петрогліфи, а виплавлено в твердому пісковику, власне граніті. Саме виплавлено, наче хтось на крупі худоби поставив розжарене тавро.

— Ото така в них техніка, що вони можуть плавити камінь?

— Яка там техніка? Знакові тому не одна тисяча літ... На оплавлених краях ледь-ледь помітні сліди ерозії каменя. І витиснено тавро поверх петрогліфів, як печатку або інвентарний номер.

— Може, то якийсь культовий знак? — зауважив я.

Михайло Теодорович замислився.

— Я вже казав, — озвався він нарешті, — що під час перебування в тому дивному задзеркаллі для мене не існувало меж, як і людських таємниць. Все, чого торкалася моя свідомість, було простим і зрозумілим. Взяти хоча б ті ж петрогліфи. Я бачив не лише зображення, а й те, як їх висікали. А от тавро, — Білокінь кивнув на "цвіркуна", — я не міг би сказати, хто випалив. Воно ніби з якогось іншого світу.

Коли ми вийшли на вулицю і збиралися вже розходитися, Михайло Теодорович сказав:

— Я звик, що все мусить мати пояснення. А от знак, що його виплавлено в печері, жодного пояснення не має. Не могло бути тоді лазера.

— А вам не доводилося зустрічати такого знака десь інде?

— Ні, — похитав головою Білокінь. — Не доводилось.

7

Попри запах махорки, котрий заповнював нашу кімнату, мені дихалося легко. Це було від усвідомлення того, що я перебуваю в середовищі людей. А, може, почав уловлювати невидиме для ока світіння довкола тіл, про яке повідав Білокінь, і моя аура злилася з аурами Білоконя й Ткача? Та чому тоді вони не відчувають мій біль, моє сум’яття?

Мені дедалі більше кортіло поділитися з Михайлюком своїм відкриттям про непричетність Білоконя, а відтак Вакуленка і Тхолика, до таємничих істот. А найголовніше, розповісти про експонат шахтного музею і тавро в печері на Півдні Африки. Чому я досі не поділився з ним усім тим, не знаю. Може, це була реакція на його неповну відвертість зі мною? А може, мені теж хотілося мати свою таємницю?

Зустрілись ми у вівторок.

— Марною була тривога, — зустрів він мене такими словами, щойно я переступив поріг. — Звичайна міністерська перевірка того, як виконуються завдання... Уже один зовнішній вигляд апаратури справив на них враження. А коли я став прозвучувати мінерали... Коротше, вони хотіли були закрити тему, як достроково виконану. Обіцяли велику премію. Якби не завада, що вряди-годи псувала аналіз...

— Яка завада? — запитав я здивовано.

— Не та, про яку ви подумали, — усміхнувся Михайлюк, не приховуючи лукавства. — Я підпаяв невеличке реле, яке щоп’ять хвилин відмикало один з транзисторів. Всі члени комісії, а їх було п’ятеро, не приховували свого захвату від перспективи, яку обіцяло використання прилада в геологорозвідці. Їхнього настрою не потьмарила навіть недоробка. Насамкінець вони склали акта, в якому записано буквально таке: "не обмежувати автора ні коштами, ні часом..."

— Вітаю, вітаю! — сказав я.

Михайлюк хоч і вдавав, ніби радіє, але я досить його знав, аби помітити в ньому чи то бентегу, а чи якусь розсіяність. І, як згодом виявилося, передчуття підтвердилося. А тим часом він витяг з кишені якусь радіодеталь, схожу на конденсатор перемінної ємності, і сказав:

— Ось воно, те реле. Я його відпаяв, щойно за ними причинились двері. І налаштував прилад на справжню перешкоду. Мною рухало не так прагнення перехопити щось в ефірі, як бажання аби в кімнаті все лишалося по-старому: щоб оберталися бобіни, щоб тихо потріскувало в навушниках, а я щоб мав час поміркувати над вдосконаленням електронного мисливця на гіперзвук. Ви знаєте, я тепер не чатую в навушниках. Прилад сам, вловивши перешкоду, вмикає подільник звукової частоти і на плівку вже пишеться розшифрований текст. Наприкінці дня моїм завданням є тільки перемотати стрічку і прокрутити її на великій швидкості. Власне, залишається лише виокремити шматок

запису з невластивим звучанням, прослухати його на звичайній для магнітофона швидкості і, — колега посміхнувся, — вирізати й надійно сховати.

— Що ж тут можна вдосконалювати? — озвався я. — Все ж чітко.

— Кажете, чітко? Як для мого діда, який, до речі, теж був геофізиком, це було б, справді, чітко. Для сучасного ж рівня науки — не дуже. Чітко буде тоді, коли прилад працюватиме вкупі з комп’ютером, коли всі гіперзвукові балачки переноситимуться в пам’ять комп’ютера, коли по всій країні функціонуватимуть такі самі системи, а інформацію з них буде зчитувати, узагальнювати й аналізувати суперкомп’ютер. От тоді можна буде сказати: чітко.

Я завважив:

— Це перспектива майбутнього. Якщо тільки воно в нас є.

— Давайте поміркуємо, — запропонував Михайлюк. — Я можу передати замовникові свою розробку хоч зараз. Це означає, що протягом наступних півроку завод налагодить її серійний випуск. Всі об’єднання, експедиції і партії отримають прозвучувач. Кажу всі, бо він однаково потрібен і рудникам, і тим, хто займається нерудною сировиною, навіть гідрогеологам. Що це значить? А те, що в кожній організації, де стоятиме мій прилад, зберігатимуться плівки з записами прозвучування порід. Так, як, скажімо, зберігаються каротажні діаграми, або дані хімічних аналізів. Нам з вами доведеться тільки їздити та збирати врожай... Якщо ж систему вдасться комп’ютеризувати, тобто створити банк даних, то наша задача й зовсім спроститься.

— А де гарантія, що якась із комахоістот, працюючи з вашим апаратом, не запише на плівку, а потім не почує свій власний голос? Адже їй подільника частоти, як нам з вами, не потрібно.

Це моє зауваження захопило Михайлюка зненацька.

— Я над цим не замислювався, — зізнався він. — Авжеж таке можливе.

Якийсь час Антон Кузьмович сидів мовчки. Його лице хоч і не виказувало тепер жодних почуттів, але я знав, що він напружено думав.

— Уявіть собі, що ви — комахолюдина, — озвався акустик, — і виявили здатність прилада вловлювати й записувати на плівку ваш потаємний голос... Ваші дії?

— Моя відповідь буде некоректною. Дії істоти диктуються її психікою.

— І все ж... — наполягав Михайлюк.

— Ну, гаразд. Я міркував би так: з’явився ключ до відкриття таємниці, і рано чи пізно хтось тим ключем може скористатись. Висновок: ключ слід неодмінно знищити.

— Але ж його випускають серійно, завод не знищиш.

— От-от... залишається одне. Довести всім, що ваш прилад ні на що не придатний.

— Гадаєте, це так просто зробити?

— О-о, що-що, а знеславити може залюбки й звичайна людина. Якщо ж увімкнеться вся мережа комахолюдей — а вона негайно увімкнеться, то вас проголосять шарлатаном, вашого начальника Посудієвського знімуть з роботи, а директорові інституту винесуть сувору догану.

Михайлюк підвівся і став походжати від дверей до вікна. Я завважив, що штори на вікні були вичищені і нагадували шматки синього нічного неба, тільки без зірок.

— Похмура перспектива, — подав голос Антон Кузьмович. — Але, на жаль, правдива. І все ж вихід мусить бути... Та про це потім. А зараз я хотів би поділитися з вами новиною.

Він дістав із шухляди свій маленький "маг", а з сумочки, де в нього були ключі від гаража, — касету, яку ніколи не залишав в магнітофоні. Кімнату заповнила вібруюча скоромовка. Речення були якісь рубані, з чіткими паузами, здавалося, працював телеграф:

"Обмаль часу... Про головне... Виступає проти побудови об’єктів... Ні, не здогадується... Аргументи?.. Вагомі — сейсмічна зона, тектоніка, карст, близько водна артерія... Його підтримують провідні... Вони проти й самого виробництва... Вважають, що в такій кількості продукт непотрібен... Спробуємо натиснути через одного нашого з Центру... В крайньому випадку слід шукати заміну... Все."

Запис увірвався. Здавалося, телеграфіст забув відстукати лише своє прізвище.

— Цей текст апарат перехопив за півгодини після комісії, — сказав Михайлюк, ховаючи магнітофон. — Від мене вони пішли до Посудієвського і там відбулася якась нарада. Недовго. Сіли в мікроавтобус, шофер запустив двигун, та поїхали не зразу. Певно, хтось із комісії затримався в кабінеті завідуючого відділом і на нього очікували. На жаль, послідовність подій я поновив у пам’яті вже в кінці робочого дня, по тому, як прослухав запис. Якби я одягнув навушники одразу, як налаштував прилад, я б уже знав того, хто був у Посудієвського.

— А що вас навело на думку, що той — п’ятий член комісії затримався саме в Посудієвського? А не зайшов по дорозі, скажімо, до Пожидая? Або в туалет?

— Пожидай із Слимчуком — у відрядженні. На дошці біля вахтера висів ключ від їхньої кімнати.

— ...Або піднявся на другий поверх до Данилюги?

Михайлюк подивився на мене пильним поглядом, посміхнувся.

— Це в нього зайняло б значно більше часу. А от туалет...

Я знав, що, крім очевидних аргументів, Михайлюк мав у своєму арсеналі безліч дрібних деталей того дня; розум фіксував їх на рівні інстинкту, і саме вони були тим тлом, на якому навіть не дуже промовистий факт ставав правдивим. І все ж я нагадав:

— Але ж у Посудієвського — алібі. Він очолив антимольну кампанію.

— Немає в нього алібі. Я над цим думав. Знищувати міль — це боротися з наслідками. Міль — це тільки наслідок чогось більшого й жахливішого, що насувається на нас. Чим більше її знищуватимеш, тим більше вона плодитиметься. Антимольна ж кампанія — це спосіб спрямувати наші зусилля у хибному напрямку.

Логіка в словах Михайлюка була... А тільки Посудієвський з осудом, як мені тоді здавалося, казав про реліктового старого, що живе в Добровіллі. А то — садист. Чи може істота, для якої необхідним комплексом "раціону" є людські страждання, засуджувати садиста? Не трималося те купи.

— І те страшне, — провадив тим часом Михайлюк, — насувається не з заходу і не зі сходу, не з півночі і не з півдня, не згори і не знизу, а з якогось іншого виміру.

— Може, з нас самих?

— Може, і з нас. Але не з таких, які ми тепер...

І тут я поставив цілком реалістичне запитання:

— Про кого, на вашу думку, йдеться в перехопленій вами передачі?

— Гадаю, про міністра. А от що то за об’єкти, проти спорудження яких він виступає, поки що не знаю.

— Там сказано, що той, про кого йдеться, не здогадується, — зауважив я. — Напрошується думка, що він не здогадується про справжню мету спорудження об’єктів?

— Схоже, — погодився Михайлюк. — І тим об’єктам комахолюди надають великого значення. Такого великого, що ладні піти на ризиковану акцію по усуненню з посади міністра... Сподіваюсь, інформація про об’єкти проллє світло й на справжню мету комахолюдей. А тому мені слід зустрітися з самим міністром.

Михайлюк усе ще походжав від вікна до дверей, застромивши глибоко руки в кишені.

— А може бути й навпаки, — сказав я. — Міністр тільки вдає, що не знає про справжню мету побудови об’єктів. Насправді ж йому все відомо і він чинить опір цілком свідомо... А якщо це так, то для нього не таємниця й існування лихої сили, як і те, що сила та реальна і що йти на неї з відкритим забралом неможливо.

— З вами приємно мати справу, — з усміхом зауважив колега. — Ви наділені талантом розкладати складне на компоненти і водночас бачити його об’ємно.

— Я наділений ще одним талантом, — відгукнувся я на його іронію. — Точно, або майже точно, відтворювати на папері всілякі символи. І якщо ви дасте мені аркуш, то я вам це продемонструю.

Посмішка на худорлявому обличчі Михайлюка розтанула. Він не міг второпати, про що йдеться, але підійшов до столу і дістав з шухляди папір. Я сів і, взявши фломастер, вивів на весь аркуш "цвіркуна". Колега довго розглядав нехитрий малюнок. Не треба було бути фізіономістом, аби помітити, що символ, зображений на папері, йому не був знайомий. Нарешті він підвів на мене очі, в яких світилася цікавість, не більше. Я про всяк випадок запитав:

— Вам не доводилося ніде зустрічати цього знака?

— Ні, не доводилося, — відказав Михайлюк. — А що це таке?

— Мені й самому хотілося б знати, що це таке.

Я оповів про експонат шахтного музею і про тавро, вибите на стіні печери в Південній Африці. Насамкінець повідав, що підозрював Білоконя і що підозри виявилися марними.

— ...Цікаво, цікаво, — сказав Михайлюк. — Цей знак нагадує коника, що стоїть... Стривайте, та це ж схематичне зображення істоти, останки якої знайшли при побудові отієї шахти... Авжеж. Я бачив їх. Ви не змогли б зідентифікувати ті останки з "коником" — журнальне повідомлення надто куце, їх треба було бачити. Пригадуєте, там писалося: "Голова нагадує голову комахи-богомола. Місце, де в людини сідниці, помітно видовжене і загострене. Коліна, лікті та інші суглоби з’єднані, як у комахи..." Знак, що ви намалювали, так само відтворює космiянина, як

наскельні малюнки неолітової доби — контури голої людини. Очевидно, це — символ, — підсумував колега.

"Справді, символ, — подумалось мені. — І предмет з цим символом було знайдено на глибині пізньої крейдяної системи. А це десь шістдесят-сімдесят мільйонів літ тому. Може, справді, Земля була їхньою планетою?.. З історичної геології відомо, що колись процвітало "царство" комах, і що найбільшого розквіту воно досягло в карбоновій системі, а саме — триста двадцять п’ять мільйонів років тому. Чи не відгалузилась якась із гілок того "царства" за інтелектуальними ознаками? Скажімо так, як у пізніші геологічні епохи виокремилась із "царства" ссавців людина?"

Я поділився своїми міркуваннями з Михайлюком. Слухаючи мене, він невтомно міряв свій кабінет широкими кроками вздовж і впоперек. Нарешті озвався:

— Не знаю, як предмет з символом космічанина опинився в болоті крейдяної системи... А от те, що на Земній кулі ніколи не було комашиної цивілізації — факт. У світі, крім того музейного експоната, не існує доказів їхньої матеріальної діяльності.

— Але ж пояснення мусить бути. Алевритне ложе, в якому лежить музейний експонат, не підробка. Можете поїхати на ту шахту й пересвідчитись.

— Справді, якщо є предмет, то мусили б бути й істоти, котрі виготовили його. Але ж якби вони мешкали на Землі, то неодмінно лишили б по собі матеріальну пам’ять. Адже щоб виготовити навіть отой нехитрий, як ви кажете блочок, потрібна ціла технологія. І сліди такої діяльності розумних істот наука обов’язково виявила б... Їх немає. Ніде. Отже напрошується думка: музейний експонат — космічного походження. А те, що той-таки символ виплавлено в африканській печері порівняно недавно, — засвідчує, що якась цивілізація віддавна

цікавиться нашою планетою. І не лише цікавиться, а й почала її колонізувати... Не традиційним робом, а витончено. Предмет колонізації — людська плоть. Якщо загарбану територію можна з часом деколонізувати, то людину, в якій вгніздилася комашина сутність — ніколи. А найлихіше те, що спори того зілля кинуто в ріку, наймення якій народ, і яка тече не в просторі, а в часі, від минулого до прийдешнього. Вони, ті спори, проростали і проростатимуть отруйними плодами в усі часи, допоки не висохне ріка.

— Або допоки генетики не знайдуть спосіб, як полагодити гени, що спричиняють до виникнення в людині комашиного атавізму, — зауважив я.

— Або так, — погодився Михайлюк. — Не збагну тільки, чого це випадок з останками косміянина, що зазнав аварії, покриває зловісна таємниця, а символ цієї істоти демонструється в музеї?

Антон Кузьмович мав рацію. Могло бути тільки два пояснення: перше — на шахті не лишилося комахолюдей і "блочок" нікому було вилучити; друге — його виставили навмисне. Щоб інформація про нього відклалася в свідомості людей. Чому саме на шахті, а не в центральному природничому музеї? А яка різниця? Факт такий вражаючий, що кола по воді підуть, де б він не знаходився. Мета демонстрації комахоморфного символа — привчити людей до думки, що в далеку минувшину на Землі мешкали істоти, схожі на комаху. Це потрібно для того, щоб коли з’являться ці істоти, їх приймали не як чужинців, а як братів по спільній колисці. А що знак "цвіркуна" виплавлено на камені в печері, має свідчити також, що вони покинули Землю не так уже й давно...

Ці мої міркування Михайлюк прокоментував так:

— Перша версія малоймовірна. Місце, де зазнав аварію прибулець, у них під наглядом. З часом там буде споруджено пам’ятник, — пожартував він, — а шахту називатимуть імені "Цвіркуна". Хе-хе... —

Обличчя Михайлюка знову стало серйозним. — Що ж до другої версії... У ній є зерно. Якщо поставити тавро на крупі худоби, всі кинуться шукати, хто її власник. І рано чи пізно довідаються, що то злодієва мітка. Якщо ж тавро сховати десь під пахвою, а "вічну худобу" пастиме не одне покоління людей, то з часом неможливо буде довести, чиє тавро... Гадаю, в світі немало місць, де вибито зловісний знак "цвіркуна".

— Знати б усі ті місця... — зауважив я.

— Це нічого б нам не додало, — відказав колега. — Ну, хай цей знак вибито десь в Андах, Гімалаях чи Карпатах... І навіть не так важливо, щоб про них люди знали тепер. Головне, аби про них знали істоти з прикметами комах. А вже вони зуміють зосередити увагу людей на мітці тоді, коли в тому виникне потреба.

Михайлюк спинився між двох синіх полотнищ і задивився на клумби перед інститутом. По колу того живого острівця серед асфальту пломеніли яскраво-червоні флокси, а в центрі було щось синє-синє, схоже на волошки. Він довго не озивався. Тим часом мені подумалося, що нашу логічну споруду, при бажанні, можна легко завалити. Адже вона трималася лише на припущенні, що знак "цвіркуна" — це символ комахоморфної істоти. А головною підставою для такого припущення є те, що і космічанин, і "блочок" знайдено на тому самому місці. Правда, їх відділяє відстань у багато мільйонів років... Все це я виклав Михайлюкові.

— Повторюю: я бачив останки космічанина в академічному музеї, — сказав колега. — Те, що намальований вами коник є його схематичним зображенням — факт.

— Ви кажете, що зображення схоже на коника. Мені ж воно більше нагадує чорного цвіркуна... Де гарантія, що це не "портрет" цих комах?

— Саме в цьому й гарантія. У коника, як і в цвіркуна, суглоби на великих кінцівках згинаються назад. У істоти ж, яку я бачив в

академічному музеї, ноги хоч і нагадували комашині, проте згинаються, як і в людини, колінами наперед. Це абсолютно точно. На вашому малюнку нижні кінцівки також мають коліна, схожі на людські. До того ж на вашому малюнку верхніх кінцівок дві. В той час, як у цвіркуна їх чотири. Отже, маємо зображення не комахи, а саме комахоморфної істоти. Якщо тільки в зображеному вами символі немає помилки.

— Це легко перевірити. Білокінь ще не встиг замінити ватман. Та якби й не було того малюнка на столі, я все одно не міг би помилитись. Події, що передували відвідинам шахтного музею, як і інформація з історії шахти, що я її отримав під час того відрядження, напружили мою свідомість до краю. Я пам’ятаю не тільки малюнок на блочку, а й глибокий паз в його торцях, як і те, що кути блочка заокруглені. Це тавро, — я ткнув пальцем в малюнок, — навічно вкарбувалося в пам’ять.

Михайлюк кинув погляд на мою голову, зауважив:

— Так, ви були тоді в жахливому стані. Вам слід було відпочити. А ви майнули у відрядження. До речі, готуючись до міністерської комісії, я занедбав польоти. Отже, приєднуєтесь ви чи ні, а в суботу я їду на Маринину гору.

Мені не хотілося засмучувати Михайлюка відмовою і я подумав, що краще змовчати. Натомість зауважив:

— Тепер, коли ми знаємо одного з авторів гіпермовної бесіди, не важко буде віднайти, хто другий.

Антон Кузьмович зрозумів мій маневр, подивився пильно і, як мені здалося, співчутливо.

— Гадаю, що так, — відказав рівним голосом, у якому проте вгадувалося розчарування. — Виявити другого буде простіше.

Я пішов від нього з гризотою в душі. Мені було соромно за свою, по суті, відмову супроводжувати його на Маринину гору. Втім, він не міг би закинути мені й боягузтво. Літати-бо на новому дельтаплані була його черга і мені особисто нічого не загрожувало. Насправді ж я не дав згоди супроводжувати Михайлюка з двох причин. По-перше, сподівався, що без мене він не поїде, отже, не ризикуватиме. По-друге, останній політ над "міражем" асоціювався в мені з чимось страхітливим, таким страхітливим, що навіть згадка про нього робила мене хворим. Це після того польоту мене почав переслідувати паскудний сон — голі молодики з кажанячими крилами в лелечому гнізді. Чи не щоночі я проходжу повз високу колону (чи просто товсту металеву трубу) і чую над головою дерев’яне (чого саме дерев’яне?) лопотіння їхніх перетинчастих крил, бачу симпатичні рум’яні лиця і рожеві сідниці й ноги, що звисають з колеса-гнізда... Після останнього польоту над цвинтарем я став зовсім іншим, ніби прожив кілька важких життів.

8

Синоптики обіцяли сонячний, безвітряний день. Але зранку стелився туман. Вночі він, мабуть, був густий, бо хідники, дерева, все довкруж було вогке, як після дощу. Михайлюк уже очікував на мене. Двері гаража було навстіж відчинено, сам він протирав віхтем лобове скло. Хоча в тому й не було потреби — машина, як завжди, поблискувала хромом і лаком.

— Бачили таке паскудство, — кивнув він на туман. — Правду кажуть, як бідному женитись... Втім, може, поки доїдемо, його не стане...

Я завважив, що обидва мішки з дельтапланами вже лежали на задньому сидінні. При цьому в душі моїй піднялося щось важке-важке...

Коли ми виїхали за ворота гаражного кооперативу, Михайлюк озвався:

— Вчора ж був на стадіоні...

Я здивувався: він ніколи не виявляв цікавості до футболу.

— ...Якийсь масовий психоз, — провадив він тим часом. — Це ж треба — стільки почуттів! І з якої нагоди?!

— Більше вам нічого було робити?

— Ну, сам я не пішов би, — відказав Михайлюк, — вмикаючи правий поворот і вирулюючи на трасу. — Ми там були з міністром.

"Он воно що..." — подумалось мені.

— Щоправда, на стадіон запросив не він, а я, пам’ятаючи його давнє захоплення футболом... Точніше, попрохав по телефону дістати квитки. Мовляв, без цього матчу мені життя не буде. Я колись вам казав, що ми з ним в одній групі навчались... Він також не забув моєї патологічної відрази до футболу. Але подиву не висловив. І, справді, роздобув два квитки — мені й собі. Хоч міг би запросити й в урядову ложу. Уже цей факт настроїв мене на відвертість. Міністр біснувався під час матчу не згірше останнього гультіпаки: вигукував образливі слова, свистів, махав руками. В короткі часи затишшя я підкинув йому кілька запитань, на які отримав точні відповіді. Ось вони: об’єкти, проти побудови яких він виступає, це боро-силікатні виробництва. І хоч виготовлятиметься там лише безневинний матеріал для спеціального скла, побічно на них проектуються установки для продукування елементу стратегічного призначення. Він не назвав той елемент, але сказав, що технологія його дуже шкідлива й ненадійна. До того ж чиясь лиха рука збирається спорудити їх у густо заселених районах. Як показала практика, стічні води вже діючих підприємств, попри замкнений їх цикл, проникають у водоносні горизонти і псують питну воду. Підприємства нанесені на карту так, щоб їхніми відходами охопити всю Україну. А відходи ті не просто шкідливі для здоров’я, а й спроможні порушувати генетичний код спадковості. Це відповідь на перше питання. Друге: ідея спорудження нових об’єктів іде з Центру. Але хто конкретно є її носієм — невідомо. Її —

ідею — вже пропустили через планові органи, держбюджет... Під неї виділені величезні кошти. Вже навіть розподілена і включена до виробничих планів заводів боро-силікатна продукція підприємств, що їх тільки збираються будувати. Все зав’язано в тугий вузол. До того ж так вправно, що крім учених-винахідників тієї технології, нічий профіль навіть не проглядається. А мусить то бути профіль самого диявола. Третє: хто конкретно в Міністерстві геології виступає проти позиції міністра? Ніхто. Якраз навпаки — всі проти спорудження об’єктів... Ну, може, хоч одна людина за будівництво? Жодної. Всі проти, всі підтримують міністра... Та от дивина — міністерство ніхто не запитує про доцільність боро-силікатних виробництв, від нього лише вимагають геологічної експертизи місць, де їх буде зведено. До речі, документи на експертизу вже двічі їм повертали, як такі, що викликають сумнів.

Михайлюк замовк. Машина наближалась до міської розвилини, де обіч дороги стояла скляна вежа автоінспектора. Туман стелився прозорим шаром, не торкаючись вогкого асфальту. На трасі видимість була краща, ніж у місті. Проте Михайлюк вів машину зі швидкістю, менше дозволеної.

— А чим ви пояснили йому зацікавленість об’єктом? Та й свою поінформованість? — озвався я.

— А нічим. Міністр не поставив мені жодного запитання. Так, ніби я цікавився його старою болячкою — він одвіку хибував на нирки. І про це всі знали... Вже коли йшли зі стадіону, я очікував, що він ось-ось запитає, але так і не діждався. Насамкінець він сказав, правда, що знає про мій прозвучувач і що в міністерстві на нього покладають великі надії. Ото й усе. Попрощалися на зупинці тролейбуса.

— І це вас не дивує?

— Ще й як... Як і те, що відповіді на мої запитання були чіткими, немов би заздалегідь підготовленими. Враження таке, ніби він навмисне

вибовкував інформацію. Дивився футбол, а в паузах ділився клопотом по роботі з колишнім однокашником. Не більше, не менше.

— А може, все й справді так було? — висловив я припущення.

— Е, ні, — заперечив Михайлюк. — Треба знати цього чоловіка. Ми ще з інституту помітили за ним здатність передавати тему, не вживши жодного слова з цієї теми. В нього природжений хист дипломата. Він, як кажуть, уміє дати зрозуміти.

— І що ж він дав вам зрозуміти?

Михайлюк довго не відповідав. Ми вже наблизились до місця, де був поворот на ґрунтівку. Нарешті озвався:

— Наскільки я зрозумів, підтекст його недомовок був такий: анонімна сила, котра збирається споруджувати боро-силікатні виробництва, має невидиму розгалужену мережу, яка, не виказуючи себе, виявляє тиск на всіх, від кого залежить спорудження об’єктів. У руках тієї сили — реальні важелі впливу. Я також збагнув, що міністрові відомо, що сила та лиха. Він прагне лишатися для неї людиною, котра ніскілечки не здогадується про її існування. Людиною з власною позицією, але необізнаною. Власне, міністр дав зрозуміти те саме, про що сказали ви, прослухавши останню гіпермовну передачу... Гадаю, він обрав оптимальний варіант поведінки. Принаймні поки не стане відомо, що то за сила.

— Мабуть, що так, — погодився я. — А чи не на часі втаємничити його?

— Ні, — відказав твердо Михайлюк. — Не час.

Ґрунтова дорога була вогка, але не слизька. Що нижче ми спускалися з гори, то густішим ставав туман. Біля річки він уже нагадував дощову хмару й заповнював усю низину. Проте на Мариниій

горі туман ледь кошлатився. Михайлюк підрулив до старої верби, виходити з машини не квапився.

— Послухайте, Антоне Кузьмовичу, — озвався я, — боро-силікати — це те ж саме, що й боро-кремнієві сполуки. А боро-кремнієва аномалія згадується в журнальному повідомленні. Пригадуєте: "у пробах грунту виявлено боро-кремнієву аномалію, нетипову для тих місць." Чи не збирається хтось поширити ту аномалію на всю нашу землю? Адже якщо ваш колишній однокашник не перебільшує, то підприємства планується ставити так, щоб їхніми відходами охопити всю територію.

Михайлюк мовчав, очікував, чи не скажу я ще. А тоді мовив:

— Маєте рацію. Кремній, силіціум — те ж саме. Чи не в цьому причина таємниці, що огортає знахідку? Не важко зіставити боро-кремнієву аномалію на місці знахідки косміянина з бурхливим спорудженням боро-кремнієвих виробництв.

— Отже, мета комахолюдей проясняється, — зауважив я.

— Не мета, а розчищення шляху до мети. Мету нам ще належить з’ясувати.

Несподівано для себе самого я запитав:

— Ви вважаєте проблему серйозною?

Михайлюк подивився здивовано. Мовляв, що за нерозумне питання? І оскільки я не відводив очей, чекаючи на відповідь, він сказав:

— Ну...

— І проблему, окрім нас, більше нікому вирішити?

— До чого ви ведете? — не втерпів Антон Кузьмович.

— До того, що коли з кимось із нас станеться лихо, то іншому довести діло до пуття буде важко.

— Он воно що...

В світло-карих очах Михайлюка щось промайнуло, немов би там спрацювали дві діафрагми; зіниці його хоч і були спрямовані, як і мить тому, на мене, але тепер дивились уже кудись всередину, в себе.

— Справді, — озвався він по часі. — Справа дуже серйозна. І легковажити не маємо права. Але сьогодні нікому з нас нічого не загрожує.

— Антоне Кузьмовичу, ви забули, яким я повернувся з польоту минулого разу?

— Ні, не забув.

— А я ж молодший од вас на дванадцять років. Те, що витримав мій організм, може не витримати ваш.

— Тут важить не біологія, а воля, — заперечив Михайлюк. І додав, скептично посміхаючись: — Не думаю, що в цьому я слабший од вас.

Над Мариниою горою туман стелився не дуже густо. Я плив слідом за Михайлюком на відстані з півсотні метрів і тіло моє проймало тремтіння. "Мабуть, для польотів у тумані слід одягати штормівку", — подумалось мені. Що вище ми піднімались, то повітря ставало прозорішим, а рослинність на Мариниій горі все більше нагадувала жовто-зелений з білими розводами килим, обвитий сизим серпанком, немов білою павутинкою молі... Михайлюк був невблаганний. Недарма він народився під знаком Козерога. Людям, що з’явилися на світ під цим

знаком, притаманна наполегливість у досягненні мети. Та, мабуть, і вони не застраховані від помилок у визначенні мети. Адже мета — не в польоті над міражем, а в чомусь значно більшому... Втім, хто зна, може, Антон Кузьмович сподівався помітити у міражі щось нове, таке, що наблизить нас до мети.

Ми вже підлітали до балки. Що то балка, можна було визначити хіба що по її обрисах, порослих деревами. Здавалося, то береги річки, заповненої каламутною стоячою водою. Попереду був цвинтар, геть у білому тумані, як у павутинні. Михайлюк зробив мені знак рукою, щоб я відстав.

...Він наближався до кладовища. Відстань між нами, що дедалі збільшувалася, й туман нівелювали деталі; дельтапланерист нагадував величезного птеродактиля з синіми крилами. Колись я читав, що ці істоти в розкриллі сягали двадцяти метрів, а крила мали перетинчасті, як у кажана. Втім, хто їх бачив?.. Тим часом я плавав над темними "водами" балки, ні на мить не випускаючи з виду Михайлюка. А він уже заходив на третє коло. І тут я відчув знайомий холодок з правого боку грудей, який проте скоро розтанув. Та коли Михайлюк заходив уже на четвертий виток над мощами — холодок повторився. Я запідозрив, що то передається мені стан колеги і, щоб перевірити це припущення, став очікувати, коли він опиниться над об’єктом уп’яте. Так воно й сталося, а тільки цього разу в грудях немов би з’явилася крижина, від холоду навіть стало боляче. Я зібрав усю, яка тільки була в мені, волю, і спрямував її на те джерело холоду. Відтак тіло немовби занурилося в воду й "крижина" "розтанула". На мить мені здалося (я не міг би це ніяк пояснити), що й Михайлюкові полегшало... Весь час я намагався бути на одній з ним висоті. Та скоро можливості мого дельтаплана вичерпались. Колега ж тим часом заходив на нове коло. Він уже ширяв над туманом, у чистому небі. Не зважаючи на відстань (а вона була не менше, як триста метрів), я побачив у всіх деталях — синє крило, білий алюмінієвий каркас, білий шолом з великими окулярами на ньому, темно-синій спортивний костюм, що в повітряному потоці облипав тіло, сині кеди... Раптом у небі щось спалахнуло, ніби десь за горою вдарила блискавка і полиск від неї

освітив кладовище; Михайлюк умить розтанув, немов би провалився у вчорашній день. У небі, де щойно літав велетенський синій "птах", не залишилося нічого. Паніка й жах охопили мене. Хоча я бачив, що колега не впав, а наче розчинився у повітрі, я став шукати його поглядом на землі поміж могил. Його там не було. Тим часом я відчував, що він десь близько, мені-бо знову стало зимно з правого боку грудей і водночас накотилась така хвиля жаху й суму, немов би мене вели на місце страти кількох поколінь, але не на страту, а як свідка. І все ж це почуття було вторинним, воно проектувалося в мою свідомість звідкись... Тим часом я несамохіть підпливав до об’єкта, над яким ще недавно ширяв мій товариш. Але не надто близько. Бо тепер ні за які блага на землі я не повторив би польоту над міражем. Я робив коло за колом, не наближаючись і не знижуючись, та виглядаючи Михайлюка. Нізвідки. Боліла шия від того, що я весь час дивився вгору... Раптом побачив свого товариша — на тій самій висоті. Він, здавалося, виплив із зачарованого місця і одразу ж пішов на новий віраж. Наблизившись по колу до мене, зробив заспокійливий знак рукою, мовляв: "не хвилюйся, все гаразд." Я з тривогою спостерігав, як знову стала скорочуватись відстань між ним і "зоною". Це була не лише моя тривога, а й Михайлюкова. Я немов би перебирав на себе частину його сум’яття і тим полегшував його долю... І знову блиснуло, Михайлюк заколивався, перетворюючись на маєво, й розтанув у просторі...

...Машину вів я. Михайлюк сидів, а точніше напівлежав, поруч. Він був украй виснажений і постарілий. Я не розпитував. Уже те, що товариш мій сидів поруч живий і фізично неушкоджений, компенсувало мені довгі години тривоги, душевного болю. Компенсувало й той страх, котрого я зазнав, коли Михайлюк востаннє, в променях призахіднього сонця "матеріалізувався" на висоті, що вдвічі перевищувала ту, на якій довелося побувати мені. Він не тримався на перекладині, а буквально висів. Здавалося, дельтапланом правила не людина, а її дух. Та все ж при самій посадці знайшов у собі сили, щоб м’яко сісти. На більше його вже не вистачило.

Настали сутінки. Я ввімкнув фари. Попереду, немов маяк, світилася скляна вежа автоінспектора. Нога несамохіть послабила тиск на педаль газу.

— Не знижуйте швидкості, — почувся кволий голос Михайлюка. — Перемкніть світло на ближню дистанцію і йдіть шістдесят.

В словах його був сенс. Якщо збавити швидкість менше дозволеної, то автоінспектор може щось запідозрити. А в мене ж нема посвідчення водія.

Міську межу проскочили благополучно. Та коли вже на перехресті, де треба було повертати до гаража, спалахнуло зелене око світлофора, Михайлюк знову подав голос:

— Не повертайте, їдемо до вас.

Я зрозумів. Він боявся показатись на очі жінці й доньці в такому стані.

Пенсіонери, що "забивали козла" під двохсотватною лампочкою біля мого будинку, провели нас скептичними поглядами. Михайлюк ішов від машини, похитуючись, а я був готовий підхопити його в будь-яку мить. Щойно я відчинив двері, як він упав у крісло-гойдалку й заплющив очі. Я ж пішов на кухню й заходився готувати вечерю. Сподівався, що поки посмажу картоплю, йому полегшає.

Десь за півгодини з кімнати почувся голос Михайлюка. Він говорив по телефону з дружиною. Казав, що заїхав до мене і щоб вона не хвилювалась. А тоді зайшов на кухню.

— То оце так живуть одинаки, — мовив, силувано посміхаючись і оглядаючи нехитре кухонне начиння.

Я завважив, що в його голові не з’явилося жодної сивої волосини. Зате очі глибоко позападали, шкіра на лиці прив’яла, переді мною стояв зігнутий гіркими літами чоловік, майже дід. Коли ж наші погляди зустрілись — я помітив в його очах біль. Здавалося, то був хворий, якому щойно повідомили про смертельний діагноз. Але водночас у зіницях проглядалась непримиренність, навіть впевненість у тому, що діагноз липовий.

Я дістав з холодильника пляшку перцівки. Михайлюк, який, наскільки мені було відомо, не вживав спиртного, подивився схвально. Коли ж я в сковороду зі смаженою картоплею вкинув дві ложки томатного соусу, настрій у нього помітно покращився. Він зауважив:

— Авжеж... Нащо вам жінка, якщо ви так добре готуєте...

Вечеря була схожа на поминки. Ми випили мовчки, не цокнувшись, відтак заходилися закушувати. Очі в колеги вогко поблискували; він уникав дивитись на мене, їв спочатку силувано, затим розохотився.

— Недарма про ваші кулінарні здібності легенди ходять, — озвався він.

Я не зрозумів і зажадав пояснень.

— Ну, Ткач, Вакуленко і всі, з ким ви їздили на польові роботи, не нахваляться вашими стравами.

Це було несподіванкою, досі мені ніхто про це не казав. Я знову взявся за пляшку, але Михайлюк від другої чарки відмовився. Він змінювався, а точніше регенерувався, прямо на очах. Зійшла пергаментна жовтизна з лиця, поменшало зморщок, навіть плечі випростались. Невидиме психологічне поле, що весь час відчувалося між нами, дедалі густішало. То була моя цікавість і його небажання

згадувати те, що він пережив під час польоту. Та зрештою, мабуть, не без впливу чарки, він сказав:

— Якби не ви, не знаю, що й було б зі мною. Я немов би поповнював від вас свої сили. Може, це помисливість, але в час психічного (дуже схожого на больовий) шоку, я генерував не тільки свою, а й підключився до вашої волі. І завдяки цьому мені вистачило снаги вийти з того останнього витка над міражем. Хоча слово "міраж" не відповідає смислові того, що я цього разу бачив. Як і слово "мощі"... Я бачив не скелет, а істоту, в котрої замість тіла — хітин, а, може, якась інша матерія. Вона лежала в ореолі чи то світла, а чи світних часток, схожих на язики полум’я, якими, до речі, вона обстріляла мене двічі. Власне, то були залпи нечуваними душевними стражданнями. І ще: воно живе, принаймні якщо дивитись на нього з тієї висоти, на яку спромігся винести мене дельтаплан. Воно має обличчя людини, але водночас у ньому є щось і від комахи. Тонкі людські губи проте ворушились, немов у коника; і зуби рухались, як жувальний апарат у фаланги, хоча кожен зуб окремо нагадував людський. Воно лежить голе і, видно, — чоловічої статі. Очі теж, немов би й людські, балухаті, але всеохоплюючі; дивились уважно і розглядали так само, як розглядала б, скажімо, муха. А тільки погляд його йшов... Ну, як би вам пояснити... З минулого, чи що... Ми роздивлялись один одного не в просторі, а в часі: він з минулого, я з сьогодення. В погляді його не було ні ворожості, ні допитливості. Очі ті більше скидалися на оптичні прилади... Хтось, не пригадую вже — ви чи я, висловив припущення, що нас приймають за своїх і підживлюють стражданнями. Цього разу в мене виникло відчуття, начебто свідомість мою "продзвонили". Крізь неї немов би пропущено було пучок елементарних часток. Десь так, як рентгенівські промені пронизують матеріальний предмет. Втім, не всю свідомість, а лиш ту частину, що відає інформацією. Бо, гадаю, якби міраж зчитав би й другу її частину, то навряд чи я повернувся б. Не буду розповідати вам про душевні страждання, яких я зазнав і якими насичено кожну клітину мого тіла. Скажу основну думку, яку я виніс з останнього найвищого кола. Міраж — не що інше, як символ і водночас — "маяк". Його поставлено для того, щоб зорієнтувати прибульців з космосу. Гадаю, такі маяки розкидані по

всьому світу. Це концентратор психічної енергії, а саме — страждань, якщо хочете — заправна станція для тих, хто потребує страждань.

Раптом колега підвівся, взяв пляшку і налив мені й собі. Дзеленькнув своєю об мою і вихилив, не скривившись.

— За те, щоб людство якомога скоріше побачило ті невидимі маяки, — сказав він.

Це вже знову був той самий Михайлюк, якого я знав до останнього польоту — впевнений у собі, надійний боєць, який ні за яких обставин не схибить. У ньому на диво гармонійно поєднувались дух і плоть. Регенерація духу сприяла водночас і видужанню тіла. Він став знову по-спортивному струнким, розгладилася шкіра на обличчі, в очах з’явився блиск... І все ж це була вже інша людина — людина, що за короткий час прожила важке, багатостраждальне життя.

Він поїхав від мене об одинадцятій; на прощання попрохав жмутик петрушки, щоб забити запах спиртного.

9

Наступного недільного ранку я запарив міцної кави і сів за стіл, щоб поміркувати над останніми подіями. Власне, я намагався осмислити видива на кладовищі. Виходило, що міраж, з віддаленням від нього по вертикалі, збільшувався, обриси його ставали чіткішими і водночас обростали живою плоттю. "А що за цим? — муляло питання. — За межею, на якій побував Михайлюк?.." Я став нанизувати усе, що знав — від іржавого малюнка на глині до живої істоти з невідомої плоті — на "вертикальний стрижень". Але важко було уявити, що істота з висоти більшої від тієї, на яку виніс колегу дельтаплан, скажімо, встане, піде, заговорить... Ну, а далі? Звичайна людська екстраполяція базується на людській таки ж логіці. Простеживши певний перебіг подій, можна зрештою видати прогноз на найближче майбутнє. А ось у випадку з

міражем спостерігається якась антилогіка. А відтак з неї можна видобути лише антипрогноз... Хоча і з антипрогнозу можна було б витягти якусь користь, якби не зміщення часу: і я, і Михайлюк кудись зникали (для стороннього спостерігача), хоч самі цього й не відчували (принаймні під час зникнення).

Не могла моя людська свідомість щось доточити до того, що ми вже знали. Та коли припустити, що з більшої висоти істота бачитиметься рухомою, то як пояснити те, що вона перебуває весь час на тому ж самому місці? Напрошувалася думка, що вона відновлювалася від рудого малюнка на глині до тілесного стану в якійсь іншій системі координат, і що ми з Михайлюком набули здатності (невідомо як) проникати в ту систему. То не чотиривимірний, а якийсь інший простір. За координати йому служать не висота, довжина, ширина і час, а щось невідоме, хоча і зв’язане з часом... Раптом я згадав слова Михайлюка: "очі теж, немов би й людські, балухаті, всеохоплюючі ..." І тут переді мною постав Посудієвський, немов живий. На коротку мить. Та одразу ж і випав з пам’яті. Потім, скільки я не силкувався поновити його в уяві, мені так і не вдалося.

Але схожість між всеосяжними очима мого начальника і видивом, про яке повідав Михайлюк, не виходило з голови. І тоді я почав збирати його — Посудієвського — портрет буквально по крихті. Навіть узяв папір і став записувати все, що міг пригадати. Посудієвський-бо був однією з двох істот, діалоги яких перехоплював мій товариш, і отже чіткий його портрет міг би стати аналогом, за яким можна було б спробувати виявити й партнера по діалогу, як зрештою, і будь-кого з того племені. Отож я почав записувати все, що тільки міг пригадати.

1. Приємний, дещо глухуватий голос; очі чорні, блискучі, які, здається, добре бачать не тільки попереду, а й з боків. Охват — щонайменше двісті градусів.

2. Обличчя нешироке, але й не видовжене, з виразом спокою.

3. Завжди дбайливо підстрижений і виголений.

4. Костюм темно-сірий в клітинку (інколи одягає коричневий), штани не завжди випрасувані, проте й не надто зібгані.

5. Ладна чоловіча постать, в якій часом проглядає згорбленість. Зріст — приблизно метр сімдесят вісім.

От і всі прикмети. Спробував зібрати з них образ, але нічого не вийшло. Вповні не міг уявити ніяк. Згадав ще масивне підборіддя і темне, ледь прибите сивиною, волосся. Наслідок — той же. Виходила якась інша людина, та тільки не Посудієвський.

Тоді я став міркувати так: "Образ людини складається не тільки з її портретних рис, а також з дії, вчинків... Ну, що ж, почну з дії."

1. Перше, що мені згадалося, це втома і біль у м’язах, коли ми всім відділом допомагали нашому новому начальникові вселятись в нове житло. На подвір’ї стояла велика геологічна машина з добровільськими номерами, а ми виймали з неї шафи, ліжка та інший скарб і виносили на восьмий поверх. Пам’ятається дружина господаря — повна привітна жінка, двоє підлітків — один при тілі, мабуть, у маму вдався, другий... Втім, другого не пригадую. Ще пам’ятаю етажерку, що на осі обертається і на ній бібліотеку серії "Життя славетних". Посудієвський хвалився, що ту етажерку він сам змайстрував.

2. Не любить, коли хтось стукотить підборами; сам ходить м’яко, немов підкрадається (до речі, я теж не люблю, коли грюкають).

3. У відділі, крім адміністративних справ, "веде" тему з тектоніки. Двоє його помічниць Рая Кравченко і Люда Климук постійно щось пишуть, переписують, складають таблиці, лічать на калькуляторах. Якось Вакуленко пожартував: "Мабуть, дівчата обожнюють свого шефа, коли так стараються?" Кравченко звірилась, що він їй справді до душі. А

Климук відказала: "Ні". Не вельми делікатний Вакуленко почав допитуватись, мовляв: чому саме? "У нього голова кубічної форми", — буркнула небагатослівна Климук. Бувало, я приглядався до Посудієвського, й не раз згадував ті слова. Проте нічого подібного не помічав. Голова, як голова... "Але ж вона бачила його голову кубічною..." — муляла думка.

4. Віддав велику держбюджетну тему молодому, без наукового ступеня Тхолику. Навіщо? З метою підтримати Тхолика? Принизити Білоконя? Чи завалити тему?

5. Очолив антимольну кампанію в інституті.

6. Не спромігся для відділу на жодну договірну тему. З виробничниками домовлялися самі виконавці. В міністерство, як і в об’єднання, навідується рідко, а відтак відділ отримував дедалі менше замовлень.

Оце, власне, й усе, що я виклав на папір. Більше, скільки не силкувався, нічого істотного пригадати не міг. Ото ж став "працювати" з матеріалом, який мав. І зрештою в уяві постав образ людини, зовні привабливої, доброго сім’янина, але благеньких здібностей. Власне, чоловіка, випадкового в науці, як і в керівництві колективом. Однак це була, так би мовити, оболонка, нечіткі обриси. Самої ж людини я не бачив. І тут пригадалося: ні Луговий, що заступив Посудієвського на посаді головного геолога експедиції, ні Панченко — працівник тієї ж експедиції, що тривалий час працював під керівництвом Посудієвського, не пам’ятали його. Образ той немов би було витерто з їхньої пам’яті. Та й Михайлюк колись казав: "Дивний чоловік. Пам’ятаю його тільки тоді, коли він перед очима. Щойно випадає з поля зору, як одразу ж і забуваю".

Отже, Посудієвський мав рідкісну властивість бути не тільки непомітним, а й не лишати по собі пам’яті. Чи не прикмета це? І тут в уяві

спалахнули ще дві аналогічні ситуації, учасником яких мені довелося стати.

Перша.

Мене підвозили на своїй машині науковці з Донецька. В дорозі один з компанії — чоловік віком десь на сорок п’ять, сказав:

— З вашим директором ми на одному факультеті навчались. Тільки він випустився раніше. Високий, гарний, одне слово — красень. Після випуску взяли у флот. Як зараз бачу його в парадній морській формі з кортиком при боці, коли він під час відпустки відвідав інститут, дівчата умлівали за ним... Не знаю, який з нього директор, а товаришем він був добрим і носа не копилив, як більшість старшокурсників. Я чого знаю. З нами в одній кімнаті мешкав його однокашник Боря Кушнір. До речі, Кушнір також у вас працює?

— У нас.

— От кому врочили велике майбутнє! Що в математиці, що в фізиці був! На консультації не ходили. Боря, бувало, сяде й двома-трьома словами пояснить не згірше професора.

Слухаючи того чоловіка, я завважив подумки, що Кушнір, як і наш директор, навчалися на тому ж факультеті, що й Посудієвський, і закінчили інститут на чотири роки раніше. Я запитав:

— А на якому курсі ви були, коли випустились директор і Кушнір?

— Закінчили перший курс.

— Тоді ви навчалися в одній групі з нашим завідуючим відділом — Посудієвським. Він теж на геологічному навчався і теж випустився на чотири роки пізніше директора. Він сам про це казав.

Чоловік замислився, а тоді усміхнувся винувато:

— А який він із себе?

— Темноволосий, зростом вищий за середній, зовні чоловік симпатичний...

Вже тоді, перебираючи прикмети Посудієвського, я відзначив, що з трудом видобуваю їх з пам’яті. Але не надав тому значення.

— І ви кажете, що він навчався на геологічному?

— Авжеж... Втім, може, на вашому факультеті була ще одна група?

— Та ні. Геологів була одна група... Дивно якось виходить, — мовив заклопотано чоловік. — Двадцять з гаком років термін, звісно, не малий. Але ж... — Він замовк, щось згадуючи. По часі озвався: — Перебрав подумки всіх наших. Двадцять чотири налічив. А в групі було двадцять п’ять. Точно пам’ятаю. Отже, когось таки пропустив... Чорноволосий, кажете? Був у нас хлопець з Узбекистану — Шухратом звали...

— Та ні, на узбека він не схожий, — сказав я.

— Був ще естонець — теж темноволосий.

— І не естонець.

— От не пригадаю, й край! — мовив винувато чоловік. — Що нас було двадцять п’ять, знаю напевне. А от кого не вистачає... Втім, стривайте, як ви кажете його прізвище? Посудієвський? А звати як?

— Броніславом. Броніслав Олексійович...

Мікроавтобус минув уже передмістя і влився в потік вуличного руху. На одному з перехресть, де нас спинив світлофор, мій співбесідник озвався:

— Еге ж! Смутний образ у пам’яті усе ж зріє. Та сказати напевне, що пригадав, не можу... Це не образ, а якась розмита пляма; часом з тієї плями вимальовується тремтливий контур молодого чоловіка, та як тільки сильніше напружу пам’ять, він ураз і розмивається. То, мабуть, така в мене пам’ять. Бувало ще студентом, коли вивчав англійську мову, одні слова прямо липли до вух, я їх і зараз пам’ятаю. Інші, скільки не зубрив, запам’ятати не міг. Так, напевне, й тут.

"Але ж ідеться не про слова, а про однокашника..." — крутилося в мене на кінчику язика. Та я стримався, не хотів засмучувати співбесідника, який, з усього видно, був доброю людиною.

Друга ситуація.

Конференція пройшла бурхливо. Опоненти критикували один одного гостро, без підтексту і недомовок. Аби примирити їх організатори конференції замовили в останній день спільний сніданок в ресторані, після якого всіх запросили на прогулянку по Дніпру. Добірні страви і свіже річкове повітря зробили своє. Наукових проблем ніхто більше не торкався. Недавні супротивники мирно бесідували, обіпершись на перила катера. Синя дніпрова вода і легкий серпанок над річкою настроювали на злагоду.

До мене підійшов учений секретар гірничого інституту.

— Бачив вас у компанії з Ткачем, — сказав. — А сам він де?

— Додому пішов.

— Не впізнаю колеги. Раніше, бувало, де найбільше галасу, там і Ткач... Дуже змінилася людина. — Помовчавши, вчений секретар додав: — Чи не закордон так подіяв?

— Може, йому щось переказати? — спитав я.

— Та ні, просто хотілося погомоніти. Ми з ним разом очну аспірантуру закінчували. Одночасно й кандидатські захистили.

Вчений секретар на вигляд був значно молодший від Ткача. Про це свідчив чубок, не займаний сивиною, що спадав йому на праве око, гладенька шкіра на обличчі, та й одяг на ньому був не як на солідного вченого: простенький твідовий костюм, сорочка без краватки.

— От хто не зраджує собі, так це ваш Білокінь, — казав він тим часом. — Дві доповіді на одній конференції! І які доповіді! Як я зрозумів, це його життєва домінанта...

— Так, — сказав я. — Заради цього він полишив і завідування відділом. Займається тільки наукою.

— Похвально, похвально, — мовив учений секретар з усміхом. Проте ні в голосі, ні в посмішці я не помітив поблажливості. — А цей ваш теперішній завідуючий відділом... Ніяк не пригадаю його прізвища...

— Посудієвський, — нагадав я.

— Ага... Він чим займається, окрім того, що керує відділом?

— Ну, тему веде ще. Здійснює наукове керівництво...

— Наукове... — мовив учений секретар, не приховуючи іронії. — На жодному семінарі, на жодній конференції його не побачиш.

— Чому ж, цього разу він був. Правда, тільки на пленарному засіданні.

— Отож-бо… І давно він у вас керує науковою роботою?

— Відтоді, як захистився. Мусите пам’ятати, адже захист відбувався у вашому інституті. До того ж ви вже були тоді вченим секретарем.

— Справді?! — щиро здивувався учений секретар. — Не пригадую такого випадку.

— Та в нього ж Ткач був опонентом, — нагадав я, не мало дивуючись, бо сам був на тому захисті.

— Виступ Ткача пригадую. А от захист вашого е-е… не відбився в пам’яті.

Я недовірливо подивився на нього, чи, бува, не кепкує? Та на засмаглому сухорлявому обличчі не помітив і тіні іронії. Відповідь його мене здивувала, адже він був спеціалістом з тектоніки, і саме на цю тему захищався наш теперішній зав.

Згадка цих двох ситуацій зміцнила в мені думку, що властивість Посудієвського не лишати по собі пам’яті, не що інше, як прикмета комахолюдей. Зміцнила, але не розвіяла сумніву, чи це справді так. Я знав чимало чесних роботящих людей, які не пнулися ні в начальство, ні в лідери і про яких, на жаль, теж мало хто згадував… Завдання полягало в тому, щоб виявити відмінність між скромністю (загалом, на мій погляд, позитивною людською рисою) і ознакою бути видимим невидимцем.

Я став згадувати всіх наших по черзі. Першими були Михайлюк, Ткач і Білокінь. Їхні обличчя спалахнули в уяві немов живі. Потім — Вакуленко — розтріпана шевелюра, яка одвіку не знала перукаря, лукаві, болотного кольору очі — праве косувало; весь він якийсь внутрішньо розхристаний,

проте немов би в промінні людської доброти. Він теж довго стояв у моїй уяві. За Вакуленком ішов Сергій Дмитрович Пожидай. Дебелий чолов’яга з круглим м’ясистим лицем, ріденьким шпакуватим волоссям і шкодливими, як у кота, сірими очима. Він стояв, пританцьовуючи та виголошуючи якусь сентенцію. В голосі — самовпевненість і подавляючі чужу волю нотки. Виступав він завжди останнім, від чого його промова скидалася на прокурорську. Пожидай мав звичку говорити тезами. Перед кожною тезою казав: "Не викликає жодного сумніву, що..." і вже тоді "місив" усе, що на думку навернеться... В моїй уяві він теж був увесь із плоті і крові; я бачив його пласкуватий, трохи загнутий ніс, жировик на скроні, завбільшки з п’ятак. Він — Пожидай — асоціювався з вгодованим котом, який невідомо з яких причин ходить на двох ногах. Такі поняття як наукова істина або звичайна людська справедливість були для нього міфом. Я часто дивувався, як цинічно й грубо він топчеться по них, відстоюючи для себе якусь мізерію... І все ж це була людина. Самовпевнена, хитра, корислива, пихата. Але людина... Я довго думав: що ж він створив у житті? Наукову роботу, яку очолював у своїй невеличкій групі, не можна було назвати ні науковою, ні роботою... Слимчука Вячеслава — ось що він створив. Якщо сам Пожидай скидався на ситого кота, то його підлеглий Слимчук нагадував обличчям мишу. Й сам того не відаючи, він поряд з шефом відчувався маленькою істоткою. Хоча був високий і гінкий (першорозрядник з баскетболу), Слимчук знічувався, горбився, коли стояв поряд з Пожидаєм. У розмові з ним десятки разів повторював: "Сергію Дмитровичу, Сергію Дмитровичу, Сергію Дмитровичу..." Він і поза очі не називав його інакше, як тільки на ім’я й по батькові. "Як сказав Сергій Дмитрович... Ми з Сергієм Дмитровичем..." Слід сказати, що Слимчук був набагато обізнаніший, може, навіть грамотніший від Пожидая. Але попри молодий вік (йому не було й тридцяти), розум мав не те щоб дубовий, а вражений стереотипом. Розум, якому дано творити тільки вторинне. Це був інтелект раба — освіченого, добре поінформованого, але раба. Його обличчя, що справді чимось нагадувало писок миші або щура (хоча й негарним його теж не можна було назвати), з блискучими темно-карими очима, котрі весь час злодійкувато бігали, з русявим коротко підстриженим волоссям, відстовбурченими вухами, стояло переді мною

немов живе. Я піймався на думці, що не можу уявити окремо Слимчука і окремо Пожидая. Коли перед внутрішнім зором з’являвся Пожидай, то десь за його спиною вимальовувалась постать Слимчука. Коли ж бачив Слимчука, то він немов би перебував в ореолі Пожидаєвської аури... Це був дивний симбіоз двох паразитів, де кожен знає своє чітко визначене місце. І все-таки це були люди... В пожидаєвську групу входило ще п’ять чоловік — з них три жінки. Всім їм було відведено роль виконавців. Вони малювали геологічні карти, рахували, робили сякі-такі хімічні аналізи, збирали по експедиціях геологічний матеріал. А головне — беззастережно визнавали авторитет Пожидая, зневажали, але побоювалися Слимчука, а загалом (може, тільки про людське око) жили мирно. Хоч мені й не часто випадало з ними спілкуватись, я їх усіх "бачив": кого чіткіше, кого не дуже... Це теж були люди.

Тоді я подумки провів такий експеримент: з-поміж пожидаївців вибрав найнепримітнішу — Настю Іванівну. Вона сиділа, уткнувшись в роботу, навіть тоді, коли шеф перебував у відрядженні і вся група відчувала себе учнями, до яких не прийшов на урок учитель. Настя Іванівна була самітньою літньою жінкою з обличчям хоч і не зморшкуватим, проте якимось немов би в’ялим. Так, яблуко, що довго лежить на столі, починає зсихатись. Колеги ставились до неї із співчуттям, хоч ніхто й не зміг би пояснити, з якої рахуби він їй співчуває. Була вона настільки непримітною, що навіть сам Пожидай якось забув про неї, коли йшлося про підвищення зарплати. (А треба сказати, Сергій Дмитрович, попри всеподавляючий волюнтаризм, дбав про своїх підлеглих)... Отож, поряд з Настею Іванівною я поставив подумки Посудієвського. І — о диво! — побачив жінку з благовидним (хоч і не вельми привабливим) лицем, добрими очима, в скромному синьому костюмі і білій, зав’язаній під саме підборіддя, блузці. І не побачив Посудієвського. Точніше сказати, я бачив сірий в клітинку костюм, черевики на м’якій підошві, навіть світлий комірець сорочки і краватку... Не бачив тільки людини. "Що за дурниці! Чудес не буває!" — обурився я невідомо на кого, і закликав на допомогу всю свою пам’ять. Невидимець скоро почав повнитися плоттю. Спершу з’явились чорні всеосяжні очі, потім акуратно підстрижене волосся і виголене до синяви підборіддя.

Нарешті з’явився чоловік, який проте нічим не нагадував Посудієвського. В уяві стояла Настя Іванівна, немов жива, а поряд — незнайомець.

Поступово перебрав у пам’яті всіх співробітників відділу; власне, я намагався уявити кожного, як літератор, зримо. І вони з’явились перед моїм внутрішнім зором немов живі: кожне з властивою йому манерою одягатись, розмовляти, з притаманними йому нахилами: з’являлись хто яскравіше, хто невиразніше.

Зрештою огляд закінчився. Та я вже звик контролювати себе і став подумки перебирати всіх, кого перед тим згадав. Виявилося, що з пам’яті випав Едик Філоненко — палеонтолог. Відтак, я побачив сухорлявого чоловіка з професорською борідкою, в окулярах у тонкій платиновій оправі, й костюмі, купленому чи не в "Дитячому світі", ввічливого і завжди заклопотаного. За ним помічали дивний комплекс збирання інформації. Простора кімната, де він сидів зі своєю помічницею (до речі, цю жінку я згадав раніше) поступово обростала стелажами, старими, списаними з ужитку шафами, в яких він ховав розмаїту інформацію — від вирізок з реферативного журналу до мікрофішів. Полиць, на яких купчилися рукописи, журнали, не було тільки на стелі. Коли ж увесь простір кімнати було заповнено і Філоненко з помічницею вже просувалися до своїх столів боком, палеонтолог став колонізувати кімнати колег: у того скриню з паперами залишить, в іншого — етажерку. І в моєму письмовому столі лежало кілька його тек. Якось Вакуленко зауважив: "Едику, ти скоро й до директора доберешся..." "До директора... Не знаю, — відказав Філоненко. — А в кабінеті вченого писаря вже лежать кілька моїх коробок." Слід сказати, що попри певний науковий авторитет у своїй галузі і величезну поінформованість, Філоненко з трудом знаходив замовників і ледь зводив кінці з кінцями... Та як би там не було, я "бачив" Філоненка так само чітко, як і Вакуленка... Але ж мусила бути істота з такими ж властивостями, як у Посудієвського! А її я не віднайшов. І тоді почав записувати прізвища всіх, кого згадував. Скоро склав список з тридцяти дев’яти осіб, включаючи й завідуючого відділом... До сорока не вистачало одного. Власне, ситуація складалася аналогічна тій, що й колись у мого попутника з Донецька. Тоді я пішов іншим шляхом: почав

пригадувати, хто з ким сидить. І враз виявив, що тим, кого ніяк не міг пригадати, був Вакуленків сусіда — Тхолик. Та я не поспішав радіти — могла бути й помилка. Став уявляти собі Тхолика — ходив він у джинсовій парі, в кросовках під колір джинсів. Постать мав легкоатлета, обличчям був гожий... І тут виявилось дивне — я знав, що в нього гарне циганкувате лице в чорному аж блискучому "ореолі" кучерявого волосся, але уявити бодай одну рису на тому лиці, скільки не силкувався, не зміг. Була оболонка, та не було людини. Більше того, я не спромігся уявити навіть того мізеру, який міг витягти з пам’яті про Посудієвського. Здавалося, то був манекен для реклами джинсів — не більше. Тоді я зайшов з іншого боку, вирішив глянути на Тхолика очима колег... Та виявилося, ніхто про нього нічого не казав. Він хоч і був поміж нас, проте перебував немов би в якомусь іншому вимірі. Єдиний, хто на нього хоч якось реагував, був Вакуленко; він жартома називав його не Тхоликом, а Тхориком. З натяків самого Вакуленка виходило, що каламбур не безпідставний... Але навіть попри цей (людський) момент, людина в ньому й не проглядалась.

Мене охопив такий настрій, наче я довго шукав і нарешті знайшов, як розв’язати важливу наукову проблему. Не потьмарила цього настрою й думка про те, що прикмету непомітності комахолюдей я спостеріг лише на двох об’єктах. "Але ж як чітко вона проглядається".

Закортіло перевірити відкриття на всіх, кого знав. Почав з Данилюги — завідуючого відділом свердлярів. І одразу ж "побачив" ставного чоловіка, віком на п’ятдесят з благовидним лицем; а тоді, перемкнувшись на "ближнє бачення", помітив на вродливому обличчі нещирість. Фальш ішла з середини і проектувалась на лице ледь помітними ознаками. Ні, це не ввижалося мені під тиском інформації, яку я про нього мав (науковий рекет, плагіат у підлеглих, нечесність у розподілі премій, квартир); це було його внутрішнє Я, котре він ховав від стороннього погляду, а, може, й боровся з ним, але без успіху. На мить мені навіть стало прикро, що в такій добротній оболонці мешкає нікчема. І все ж це була людина. Я "бачив" її, як кажуть, наскрізь.

10

Я лежав на полиці і крізь перестук коліс дослухався до звуків гітари в сусідньому купе. Хтось там тихенько й співав, але голос лише вряди-годи проникав крізь перегородку. Заколисаний незнайомою мелодією, я ненадовго задрімав. Та й не дивно: сьогодні ми з Вакуленком подолали добрий десяток кілометрів під землею. Довелося підніматися стрімкими квершлагами , повзати навкарачки в лавах. Вакуленко весь час мовчав. Я не впізнавав його. Здавалося б, ніщо не могло вибити з сідла цього чоловіка. Навіть розлучення він переживав мужньо: не злостивився, а тільки з прикрістю й болем скаржився, що "колишня" не дозволяє йому бачитися з донькою, яку він любив над усе на світі.

Гітара в сусідньому купе не вгавала. Народні мелодії змінювали уривки з класичних творів, до низьких чоловічих голосів долучався високий жіночий. Людям за перегородкою було добре і, з усього видно, поєднував їх не тільки спів. Ми з Вакуленком їхали немов чужі. Я вдавав, що сплю, а він сидів біля вікна, в якому вже нічого не можна було побачити. На доволі вже потріпаному виді сорокап’ятирічного чоловіка вгадувалася пригніченість. Втім, потріпаним Вакуленко був лише з обличчя. Статуру ж мав спортивну. Щораз, коли після шахти ми відмивалися в лазні, я по-доброму заздрив його міцному торсу, тугим біцепсам. Перші струмені, бувало, змивали з нього не тільки пил, а й втому, якою б важкою не була до того робота. В примружених очах світився оптимізм з добрим домішком іронії... Та цього разу він мився старанно, ніби робив якусь надзвичайно відповідальну роботу. Потім довго стояв перед дзеркалом, змиваючи вугільний пил, що пов’їдався під очима. Але, як мені тоді здалося, цікавили його не так запилені повіки, як руда пляма з лівого боку грудей, яку він похмуро розглядав у люстрі.

...Гуркнули двері купе, на порозі з’явилася провідниця.

— Чай будете?

Вакуленко відвів погляд від шибки, ствердно кивнув. Я ж продовжував вдавати, що сплю. Дівчина поставила перед ним склянку, зникла за дверима. Та колега одразу ж і забув про чай. Знову відвернувся до вікна, сховався в собі.

Я заворушився, начебто прокидаючись, подав голос:

— Вакуло, який хробак тебе точить?

Він ніби й не чув. Дивився собі в темне вікно. На столику в склянці тремтіла брунатна рідина. Озвався, аж коли розтанув останній акорд гітари в сусідньому купе;

— Ім’я тому хробакові, який мене точить — я сам, — відказав він нарешті. Тоді відвів очі від вікна і подивився на мене довгим уважним поглядом. — Мені вже сорок п’ять, а я — не чоловік, а хтозна-що...

— Хтозна-що не полізло б у ті місця, в яких ми з тобою сьогодні побували, — зауважив я.

— Воно й справді чудно якось, — погодився Вакуленко, — пхатися в саме пекло, легковажити здоров’ям, а, може, й чимось, більшим... А от сказати людині в очі все, що про неї думаєш, не вистачає духу.

На мій запитливий погляд пояснив:

— Я про нашого зава.

— Чого ви з ним не поділили? — обережно поцікавився я.

— Моралі, — не замислюючись відказав Вакуленко. І зніяковів, як людина, яка не полюбляє гучних слів. Вуста навіть сіпнулись у винуватій посмішці. — Цей... — він повагався, підшукуючи відповідне слово, але, не

знайшовши, провадив: — Намагається перетворити мене на свою власність. Втім, тобі цього не зрозуміти, ти в нього в фаворі...

— Не мели дурниць, Вакуло! — обурився я. — Він мій начальник — і тільки.

Попри обурення я відчув полегкість. Отже, — нічого загрозливого для здоров’я мого товариша.

Я зліз з полиці, сів за столик і подивився у вікно, проте в ньому відбивалися тільки двері купе з нішею над ними, дві горішні полиці і тьмяний профіль Вакуленка. Його лице було таким же зосередженим, як тоді, в лазні, коли він роздивлявся у себе на грудях руду пляму. За перегородкою тим часом залунали нові акорди. Цього разу там не співали. Дослухаючись до варіацій гітари, я на мить забув про клопіт мого товариша, а коли отямився, то помітив, що вираз зосередженості на його обличчі поступився відчуженості і, схоже, — смутку.

— Вже тоді, коли ми допомагали йому переїздити на нову квартиру, я зрозумів, що то за один, — озвався Вакуленко. — Його прохання більше скидалися на накази...

Я теж допомагав переселятися новому тоді завідуючому відділом. Але в моїй пам’яті нічого такого, про що згадував Вакуленко, не відбилося. Втім, один момент таки запам’ятався — старе, вичовгане крісло, яке наш завідуючий сам одніс на восьмий поверх. Незабаром воно з’явилося в його службовому кабінеті. Не без гордощів новий господар кабінету нахвалявся, що це старе крісло він власноручно реставрував, обтягнувши темно-синім плюшем. "В інтер’єр квартири воно не вписується, а викидати шкода", — пояснив він. Ми поблажливо поставились до цього дивацтва. Тим паче, що м’яке домашнє сидіння дещо порушувало офіціоз кабінету. Та водночас з появою цієї м’якої меблі виникла і якась невидима межа, що розділяла тих, хто сидів з протилежного боку столу на твердих стільцях, і завідуючого. Важко

пояснити це відчуття. Може, воно виникло від того, що крісло десь на сантиметрів п’ять вище від стільців і через це чоловік у ньому бачиться монументальнішим. Господар кабінету також це розумів. Бо часто, відкинувшись на спинку і розкошуючи в м’яких обіймах, дещо згорда поглядав на співбесідника.

Тим часом Вакуленко провадив:

— А я терпіти не можу, коли мені наказують. І через це відмовився їхати по майно другим рейсом. Результат? За багато років — жодної грамоти, жодної подяки, ніби всі мої звіти захистив святий дух, а не я.

— Все це дивно чути, — озвався я. — Він про тебе жодного разу не відгукнувся зле.

— У тому то й штука. Зовні — ніякої тобі ворожості. В розмові, бувало, в очах, з’явиться навіть щось схоже на щирість. Коли ж він промовляє оте своє "Хто нам тоді спасибі скаже?", я враз втрачаю пильність і вибовкую йому щось із особистого. Так, я розповів про те, що в мене нещасливо склалося сімейне життя. І враз до щирості в його погляді домішалася відома вже мені зацікавленість. На перший погляд вона сприймалася, як співчуття. Та тільки на перший, бо придивившись пильніше, можна було помітити, що те співчуття так само подібне до людського, як шкіра на протезі до живого тіла... А це недавно зробив нову спробу накинути на мене віжки. Дав товстий зошит з числами, писаними фіолетовою й чорною пастами, і зажадав, щоб я порахував, чи вони розділяються за критерім Стьюдента. Тиждень убив на те. Приніс, кажу: "Не розділяються". "Спробуйте, — каже, — за Колмогоровим". Ще тиждень. Наслідок — той самий. "Давайте, — каже, — тепер за Фішером..." Я вже кипів від обурення. По-перше, мені ж моя робота свербить, по-друге, хоч би пояснено, що то за цифри. Ніби в мене не все гаразд з творчою етикою... Стримався. Думаю, це вже, мабуть, останнє "перенесення купи каміння з місця на місце". Аби ж то! Зажадав, щоб я те "сміття" ввів ще і в машину. "Ви, здається, мене хибно трактуєте, — кажу. — Я — геолог, а не ваш лакей. Три тижні робочого часу, що ви в мене забрали, тепер

доведеться надолужувати за рахунок відпочинку. Мою ж тему за мене ніхто не виконає". Він на те ні слова, а тільки промовисто так подивився — ну-ну...

Вакуленко нарешті звернув увагу на чай. Підсунув до себе склянку, поколотив ложечкою й знову забув про нього.

— І почалося, — продовжував він. — Де рукопис статті заріже на вченій раді, мовляв, написано поспіхом, де звіт про відрядження відмовиться підписати. А недавно каже: "Зайдіть до мене в кабінет". Побачив би ти ту бетонну пику... Запросив сісти, чого раніше ніколи не робив. А тоді відкинувся в своєму плюшевому кріслі і подивився на мене, як на річ. Уже за такий погляд кортить врізати по фізіономії... Очікую, що він скаже, а до горла гнів підступає. Нарешті розтуляє рота: "Заява на вас надійшла". З тими словами в мене з лівого боку грудей зашпигало, замлоїло ребро, як на погоду, а далі те пошпигування проникло вглиб тіла. Щось почало стискати серце, здавалося, невидима рука проникла в грудну клітку і, взявши в жменю серце, ніби бавиться ним. Завідуючий тим часом спостерігав за моєю реакцією, посміхався. Він ніби давав зрозуміти, що мій біль для нього не таємниця і що він може зробити його сильнішим. Я не витримав і питаю: "Ви що, викликали мене для психологічного тестування? Кажіть, у чому справа?" Дивлюсь, в очах розгубленість майнула. "Ваша колишня дружина скаржиться, що ви вдома постійно вчиняєте дебоші". Заяву, бачу, написано на аркуші з учнівського зошита. Вся кров мені в голову вдарила. "А ви що, за мирового суддю в нас?" — цікавлюся, ледь стримуючись, щоб не встати і не грюкнути дверима. "Суддя, не суддя, а ви працюєте в моєму відділі, і оцю заяву, яку, до речі, подано на ім’я директора, буде враховано при підсумках змагання. Під загрозою робота всього колективу. Не знаю, не знаю, як тепер з вами й бути..." Я підвівся і, немов п’яний, поплентався з кабінету. Він не зупинив мене... — Вакуленко перевів подих: — Як згадаю ту подію, то мені здається, що йому більше й не треба було нічого. Він поставив за мету завдати мені чергового психічного удару. І зробив це професійно.

— Вакуло, ти й справді ото вдома?..

Він насупився.

— Послати подалі — це я можу. А от дебоші, вибач, не мій почерк.

— А чого ж тоді колишня?...

— Я забороняв їй курити в квартирі. У дівчинки слабкі легені, а та кадить, як кабиця. Пригрозив, правда, що відлупцюю.

Вакуленко подивився на мене довгим поглядом, в якому, крім болю, було щось схоже на смирення. Мовив скрушно:

— Ет, чхала вона на мої погрози. От сьогодні повернуся з відрядження, а в квартирі знову буде чаду, хоч сокиру вішай.

Товариш надовго замовк. Я теж не подавав голосу. В душу мені невидимим туманом прокрадався чужий біль.

По паузі гітара за стіною несподівано озвалася добірним болеро. Під ті звуки Вакуленко аж ніби піднісся духом. Він подав голос, коли розтанув останній ритм:

— Фізично я вважав себе чоловіком загартованим. У таких бувальцях побував, що й зараз жах проймає. Носило мене й по тайзі, і по затоці Хреста на Далекому Сході. Пам’ятаєш, я розповідав? Та серця свого ніколи не відчував. Зараз же, здається, що воно вибилося з сил. Виконує чисто біологічну функцію — і тільки. У ньому немов би якийсь клапан не спрацьовує, той невідомий медицині клапан, що відкривається для потоку духовної енергії. Я втратив цікавість до малярського мистецтва, хоча раніше не минало вихідного, щоб не відвідав якусь із виставок. Перестав читати художню літературу. А відтак збайдужів і до долі живої людини. Пам’ятаєш вчену раду, на якій завідуючий з Пожидаєм та

Слимчуком намагалися розправитися з Мариною Петренко? Мовляв, її робота нічого не дає ні науці, ні виробництву. Більшість тоді виступило на захист. А я промовчав. Хоча й бачив, що це не просто несправедливість, а щось гірше, бо робота її якраз потрібна і науці й виробництву... Після тієї вченої ради мені приснився жахливий сон. Власне, то був відбиток давно минулої дійсності, такий яскравий і свіжий, ніби випадок стався вчора, а не сімнадцять років тому. І послідовність подій розвивалася так само, як тоді, наяву.

Крім кінцівки...

Я працював тоді геологом експедиції, і начальник доручив мені супроводжувати групу студентів. Я мав провести їх через тайгу аж до водорозділу і по дорозі показати відкриті породи. Мені було двадцять вісім і я вважав тих трьох хлопчаків і дев’ятьох дівчат шмаркачами. Окрім однієї: такої собі пишечки з повним комплектом усіх жіночих зваб. Вона, здається, була на рік чи два старшою від решти. Мушу сказати, подорож наша почалася святково. Щовечора ми ставили три намети — два для дівчат, один для мене й хлопців, розпалювали вогнище. Ну, там вечеря, пісні... До речі, гітара в руках тієї красуні чарувала: її звуки я й зараз чую. Правда, співати вона не вміла. Співали інші... У нас уже з нею наживлявся контакт. Не критимусь, мені це лестило. Ти ж знаєш, я не Ален Делон.

Я розтулив було рота, щоб ввічливо заперечити, та Вакуленко не дав мені сказати:

— Не треба, колего... Моя фізіономія повністю відповідає слову Вакула. — Він криво осміхнувся і провадив далі: — Ми вже з тиждень ішли за маршрутом і я вирішив дати студентам день перепочинку. Тим паче, що ми опинилися на березі невеликої річки... По обіді наступного дня я сів біля намету, щоб зробити на карті помітки. Студенти ж хто читав, хто гриби шукав. Довго сидів над планшетом, а коли підвів голову, то від подиву мало не скрикнув. З протилежного боку річки до берега прямували троє бороданів із заплічними торбами. Це було дивно, адже ми перебували за сотні кілометрів від найближчого населеного пункту. В

тайзі. Я ковзнув у намет і, відхиливши краєчок запони, став спостерігати в бінокль за тими трьома. Відстань між нами була не більше двохсот метрів. Вони, безумовно, бачили наші намети, хоч їх злегка й ховали дерева. Невдовзі в стані прибульців задиміла ватра, а над нею повис на перекладині закіпчений казанець. Мирні заняття сусідів заспокоїли мене. Тим часом посходилися наші грибники, і в таборі стало людно. Троє на тому березі не проявляли до нас цікавості. "Ну, й слава Богу!" — подумав я. А студентам суворо наказав бути на чатах і не випускати їх з поля зору.

— Вакуло, це ти сон розповідаєш? — запитав я, будучи дещо здивованим, бо під час численних наших спільних відряджень він мені переповів свою історію з різними доповненнями кілька разів.

Але те, що він розповідав тепер, я чув уперше.

— Поки що сон і дійсність збігаються, — відказав Вакуленко. — Слухай далі. Десь, коли вже сонце сховалося за вершечками сосон, а густі тіні накрили берег і річку, студенти посідали біля намету і завели свої вміру дотепні, а загалом банальні пісеньки. Той їхній фольклор я пропускав повз вуха. Оживав лише тоді, коли в паузах між куплетами лунала сама гітара. Звуки її, справді, чарували. У ті хвилини я почувався так, ніби на мені облуплювалася шкаралупа з черствості й настороженості. Я почувався билиною в теплому вітрі звуків, яка відгукується коливанням на найменший повів. Можливо, це було занадто самовпевнено, але мені здавалося, що та віртуозна гра призначалася мені одному. Край блаженству поклав один із трьох бороданів на тім березі. Він підвівся від згаслого вже багаття і зійшов до води. А там, підсукавши вище колін штани, перейшов потік і попрямував до нас. Середнього зросту, головатий, з короткою жилавою шиєю. Мав чорне, аж синє волосся.

— Привіт всій компанії, — мовив він хрипкуватим голосом і я відчув, як ковзнув по мені його уважний погляд.

Гітара замовкла. Ми стримано відповіли на привітання.

— Солі позичите? — звернувся він до гурту.

На обличчі під густою заростю вгадувалася посмішка, а в очах світився вираз якоїсь зухвалої улесливості.

Дівчина, що була за шеф-кухаря, підвелася і зайшла в намет, де лежали продукти.

— Та й ладно ж ви тут співаєте, — сказав він тим часом.

Цього разу він звертався конкретно до гітаристки.

Але на те — ніхто ні слова. На обличчях трьох хлопців читалася погано прихована настороженість, а дехто з дівчат дивився на нього навіть злякано. Я між тим відзначив на його босих ногах витатуйовані слова "Вони стомились". Чоловік мав непропорційно великі ступні, які, здавалося, було підкачано, як надувні подушки. І стояв він так, ніби погойдувався на тих надутих камерах. Було йому на вигляд років сорок. Куховарка не забарилася винести кульок солі, і чоловік, подякувавши, пішов від нас. Куртка із цупкої чорної тканини мало не тріскалася на його спині. В кремезній постаті вчувалася могуть звіра. Ніщо мене так не насторожило в ньому, як одна обставина: волосся в нього, на голові, й на обличчі було однакової довжини. Це викликало підозру, що він і його супутники — втікачі. А людям, які свідомо йдуть на втечу з табору, як правило, вже нічого втрачати, Отож, першим моїм рефлексом було віддати наказ негайно зніматись. Я не зробив цього тільки тому, що побоявся видатись боягузом. Натомість покликав у намет хлопців і поділився своїми підозрами. На тій раді ми вирішили, що вночі по черзі будемо вартувати. Зарядили берданку й наган, що їх мені видав під розписку начальник експедиції, і аж тоді вийшли до ватри, де дівчата гріли воду на чай... Сталося те, чого я й боявся. З сутінками з’явилися всі троє. Мені одразу впало в око, що заросли вони однаково. Один з трьох

був довгий, худий, білявий — повна протилежність вивідувачеві. Другий — нічим не примітний чоловічок, віком, мабуть, за п’ятдесят... Пропущу в розмові те, як вони знайомились, а потім підспівували студентам. Воно і в пам’яті провалилось, і уві сні не згадалося. Подія почалася з того, що кремезний чолов’яга, який приходив по сіль, узяв до рук гітару. Вона в нього враз заквилила, немов жива. Звуки її спершу були якимись болючими, а тоді стали первинно дикими, майже істеричними. Він так грав, ніби то була його остання гра. Довго відводив душу. Студенти сиділи немов заворожені. В сутінках уже не можна було побачити облич, але я вгадував настрій: вони були збентежені, навіть приголомшені тією грою. А тоді зблиснули білі зуби гітариста і він завів жалісним, майже дитячим голосом: "Ой, начальнику, начальничку-у, а-а відпусти додому-у..." Доспівавши останній рядок цієї пісні, раптом так ударив по струнах, що дивно, як вони не порвались, і вже зовсім іншим голосом почав вульгарні табірні куплети. Я не витримав:

— Одну хвилинку, — перебив я, намагаючись бути спокійним. — Ці дівчата і юнаки — студенти першого курсу, їм не можна слухати таке.

— Студенти! — ніби аж зрадів гітарист. — Першого курсу! Та ми ж теж студенти! Я, наприклад, дев’ятикурсник, он Костиль, — він кивнув на худого, — одинадцятикурсник, а Линда гриз науку чотирнадцять курсів.

— Авжеж, — ворухнувся білявий Костиль, що досі сидів з підібганими по-східному ногами. — І так нам та наука в печінках засіла, що ми плюнули на неї та й пішли світ за очі. Хрін з ними, з тими дипломами. ..

— Чьо світитесь, чьо світитесь!? — обізвався третій із гостей злим голосом. — Чули, що бугор сказав: не можна їм слухати ваших куплетів, розтаку вашу перетаку! Не можна. — Він підвівся і попрямував до річки.

Його поплічники покірно подалися слідом.

Довго не могли поснути студенти. Звуки гітари глибоко запали їм у свідомість і щось там оголили. Було в тих звуках те, чого людину непомітно для неї позбавляла цивілізація — повна, майже тваринна, розкутість. Я піймався на думці, що звичайна симпатія до тієї пишненької під впливом почутого стала раптом проростати у глибоке почуття...

А ніч брала своє. Хтось із хлопців уже белькотів уві сні. Тільки я лежав під відхиленою запоною і не зводив очей зі стану сусідів на другому березі, їхній абияк напнутий намет у сяйві місяця був схожий на брилу породи. А надворі тихо-тихо, ніде ні шелесь. Тільки терпкий запах хвої нечутною хвилею то накочувався, то відкочувався від місця моєї схованки. Було вже далеко за північ. Мені лишалося вартувати ще півгодини. А потім я мав розбудити одного із студентів. І тут до слуху долинуло шарудіння. Здавалося, то заворушилася якась із дівчат на ліжнику в сусідньому наметі. Але скоро те шарудіння розтануло в тьмяній тиші. Підозри воно не викликало — з шатра-бо на тому березі ніхто не виходив. Та все ж невдовзі мене охопило почуття неусвідомленого жаху. Він, здавалося, не в мені зародився, а десь інде, а моя підсвідомість тільки відгукнулася на нього. Зараз я вже можу стверджувати, що то був жах іншої людини, на який я внутрішньо відгукнувся. За якусь мить хтось завовтузився й водночас почулося хрипіння. Я вислизнув з-під запони і кинувся до крайнього намету. А там, у двох кроках від полотняної стіни, широчезна чорна спина пригнітила дівчину; її білі ноги мигтіли в медвяному місячному сяйві й несамовито били по ліжнику. З-під руки ґвалтівника, якою він затис їй рота, чулося тільки хрипіння. Не довго думаючи, я щосили садонув його носаком в ребра, аж там щось хряснуло. Зразу ж почувся кашель. То бородань відпустив рота дівчини... У цього чоловіка була звіряча реакція: я й не отямився, як він, уже в повний зріст, насувався на мене, немов ведмідь. Не пам’ятаю, як він замахнувся, а пам’ятаю лише удар в голову — блискавичний і нищівний. Я відлетів на кілька метрів і знепритомнів... Отямився від дикого жіночого крику. Бандюга, схопивши гітаристку за руку, тягнув її в хащу. Я, ледь зіп’явшись на ноги і хитаючись, пішов слідом. Тим часом, розбуджені криком, повибігали напівголі студенти, а до річки з протилежного боку поспішали вже поплічники ґвалтівника. І тут мені клепнуло в потьмарену

свідомість, що в мене ж під штормівкою заряджений і знятий з запобіжника наган. Я вихопив його і без вагань навів у голову бороданя. Він був метрів за вісім від мене, до того ж смикався, намагаючись утримати дівчину. Я цілився не так очима, як інстинктом, мені й на думку не спадало тоді, що я можу схибити, або, ще гірше, влучити в дівчину... Здавалося, то був не звук пострілу, а гавкнув великий собака. На мить мені примарилося, що в чорного чоловіка збито капелюха. Сам він, шарпнувшись, повалився на лапи ялини. Упала й дівчина. Підбігши, я побачив на гілках якісь білі драглисті шматки, що волого поблискували в сяйві місяця. Дівчина мить лежала непорушно, а тоді зробила спробу встати. Але її було ніби прикуто до широкої чорної постаті на землі. Рука напасника вже мертвим браслетом стискала їй зап’ястя. Ще й тепер відчуваю закляклу силу пальців, які мені довелося відгинати аби звільнити дівчину... Потім я не раз згадував ту мертву хватку, коли мені десь за тиждень по тому одягли наручники.

— Вакуло, — перебив я, тамуючи поблажливі нотки в голосі, — це все був сон?

Досі Вакуленко дивився на своє відображення у вікні і розповідав ніби йому, а тепер повернув голову до мене: його брови — два пожухлих кущі колючки — ворухнулись, з-під них визирнули жовтувато-зелені очі.

— Ні, колего, — відказав він. — Це була дійсність. А сон виявився набагато лихішим... Мені приверзлося таке: коли я кинувся на шурхіт і побачив, що бандюга намагається зґвалтувати дівчину, я злякався. І, як кожна злякана людина, почав міркувати не над тим, як врятувати дівчину, а як уникнути небезпеки самому. Рішення було соломоновим: поки жертва, рот якій міцно затис долонею бандюга, не подає голосу, я нічого не бачу, нічого не чую і нічого не скажу... Може, тобі доводилося зустрічати східний талісман із трьох мавп, перша з яких затулила собі лапами очі, друга — вуха, а третя — рота? Тоді, уві сні, я уособлював той талісман у найцинічніший спосіб... Якщо ж дівчина закричить, — подумалось мені, — то я вискочу разом з розбудженими студентами, може, навіть на хвилю раніше. При такій юрмі напасник безперечно

накиває. Якщо ж вона не закричить... Ну, що ж — їй не пощастить. Згадав я тоді й про наган. Але у той же час подумав і про відповідальність, якщо, не доведи Боже, потрафлю вцілити в людину... Розбудив мене, колего, розпачливий крик дівчини. Уві сні, уві сні... пролунав той крик. Від сорому, якоїсь незрозумілої люті на себе я не міг заснути до ранку. Вже пізніше зрозумів, що в події минулого втрутилася моя теперішня сутність і внесла в них відповідні корективи... А сон — лише попередження про те, що я перебуваю на крайній межі самозбереження, за якою вже починається підлість.

— Ти й справді вчинив би тепер так, як уві сні, коли б довелося той випадок пережити знову? — озвався я.

— Скажу, що ні. Але це я кажу під впливом сорому, якого зазнав, коли прокинувся. Якби ж подія відбулася, так би мовити, без підготовки, то хтозна, що взяло б у мені гору: інстинкт людської взаємодопомоги чи логіка врятування власної шкури... До речі, про шкуру. У мене на тілі в ділянці серця з’явилась якась пляма, схожа на родиму. Поява її співпадає з моєю прогресуючою глухотою й сліпотою до чужого болю. Часом здається, що то слід пуповини, яку немов би відсічено при самому тілі. Пляма не свербить і не болить, але я весь час її відчуваю.

Поїзд стишив хід і невдовзі зупинився. І тут ми побачили високого худого чоловіка з гітарою і біляву жінку, що повисла в нього на руці. Слідом за ними — повненький чоловічок з двома валізами. Це була та компанія з сусіднього купе, яка частувала нас музикою. Я очікував, що ось зараз хтось зайде і покладе край нашій бесіді, але поїзд рушив, а ми лишилися самі.

— Вакуло, чого ти мені про той випадок ніколи не розповідав? — запитав я.

— Розповів колись одному... Так він перестав їздити зі мною у відрядження. Але найгірше — про це довідався ще дехто з колег.

— Ми з тобою працюємо пліч-о-пліч багато літ. Але нічого такого я не чув.

— Інші чули... Маю підозру, що в їх числі — і наш завідуючий.

У примружених очах Вакуленка засновигали жовті бісики, а в зморшках доволі вже пожмаканого виду зачаїлось єхидство, чи то іронія.

— Зізнайся, колего, — мовив він з усміхом, — адже після почутого тобі важко буде не бачити в мені вбивцю?

Я мов би пропустив його слова повз вуха, натомість поцікавився:

— Ти казав, що тобі одягли наручники... Ну й чим усе скінчилося?

— А чим? Слідство було коротким. Допитали студентів. На місце події вислали слідчу групу на вертольоті. Невдовзі зловили Костиля й Линду. Мої підозри виявилися слушними: всі троє були втікачами-рецидивістами. Друзі напасника посвідчили, що відмовляли його від лихого наміру, та він не послухався. Наклепали, що це він підбив їх на втечу. Хоча я переконаний, що заспівувач усьому був Линда. Вони йому корилися. Ну, й не останню роль у моєму звільненні відіграло те, що в мене був струс мозку і перелом щелепи. Як згадаю ті чотири доби страждань, поки ми по тайзі добиралися до найближчого населеного пункту... Бр-р!

ІНЗЕКТА-ГОМО

1

З ранку й до обіду я працював над новою темою: відбирав шматочки вугілля й порід з тих зразків, що ми привезли з шахти. Вакуленко ж обробляв у себе в кімнаті геологічну інформацію, здобуту під час останнього відрядження. Це мав бути перший комплексний звіт, виконаний кількома різними спеціалістами на тому самому матеріалі.

Перед очима в мене змінювались сірі, жовті, рудуваті шматочки порід, а в пам’яті пропливала строката галерея людських портретів. Я відганяв їх подумки, бо вже збагнув, що згадую тільки людей, бо істоти з прикметами комах самі не йдуть на пам’ять, їх треба було бачити живцем. Переді мною виникла ще одна проблема — не виказати себе при зустрічі з Посудієвським...

І я витримав цей перший іспит з честю, коли поніс йому на підпис звіт про відрядження. Застав його за дивним заняттям: він протирав стіл та руків’я свого розкішного крісла вогкою ганчіркою. Не зразу й помітив, що він прибирав якийсь жовтуватий пил, а ліпше сказати — пилок. Поряд лежала щітка — нею, напевне, змітав той порох також з одягу. При моїй появі очі його, в яких завжди було помітно монолітну самовпевненість, невластиво заблищали. Здавалося, то були не очі, а два чорних алмази, з яких світловий потік викресав міріади промінців. Якби я не знав Посудієвського, то міг би подумати, що дивний блиск виказує розгубленість. Ніби спростовуючи мою думку, господар почав скаржитись на прибиральницю. А тоді поцікавився, чи збираюсь я найближчим часом знову навідатись у Добровільську експедицію.

— Десь за тиждень... — відказав я, намагаючись не виказати подиву його заняттям. — Мають надійти ж нові матеріали зі свердловин...

— Попрохав би вас завітати ще раз до моїх родичів. Жінка збирається дещо їм передати.

— Та будь ласка, — мовив я, як завжди з охотою.

Я завважив, що сині штори на вікні знову покоротшали. Вони, як і раніше, були дбайливо вичищені, але знизу їх наче хтось пожував. До того ж (може, це мені тільки здалося) до них пристав жовтуватий пилок.

Посудієвський нахилився над моїм звітом. Розписувався наливною ручкою, заправленою чорним чорнилом. У рухах його вловлювалося щось

знайоме. Не одразу й збагнув, що саме. Та коли він шкрябнув золотим пером і в кінці підпису поставив крапку, я враз "побачив" діда з Добровілля. Поєднувало їх усвідомлення значимості сподіяного. В одного підпис коштував людського життя, в іншого — долі. Затим на виді його майнула великодушність. Раптом він запитав:

— Як ви себе почуваєте?

Я усміхнувся і у відповідь поцікавився:

— А чого ви питаєте?

— Та у вас такий вигляд, ніби занедужали.

— Справді... Щось отут... — мовив я і притулив руку до грудей.

Він співчутливо похитав головою.

— Ет... Кому ми тоді потрібні будемо... — сказав.

Проте в його погляді я помітив якусь дивну зацікавленість. Мені здалося, що водночас із словами з рота в нього вислизнув живий, скручений спіраллю хоботок, який витягнувся в пряму нитку і, м’яко торкнувшись указаного мною на грудях місця, знову сховався за рівними білими зубами.

"Дурниці все це! — переконував я себе, покидаючи кабінет. — Ніякого хоботка з рота начальника не вилітало". Та увечері, перед сном, обтираючись після ванни, несподівано побачив з правого боку грудей руду пляму, схожу на родиму... Правда, вранці пляма зникла. Подумав би, що мені примарилось, але ж така сама мітка була і у Вакуленка — в ділянці серця. Вчора в кабінеті завідуючого відділом я інтуїтивно показав на правий бік грудей — місце, де генерував свою волю.

В їдальню Посудієвський ходив рідко. А коли там бував, то сідав, як правило, осібно від підлеглих, ніби чогось соромився. Одного разу я, обідаючи за сусіднім столом, спостерігав, як він їсть. Щелепи його ледь ворушились, проте передні зуби швидко-швидко рухались. За стуленими губами, здавалося, працювала м’ясорубка. Напрошувалась думка, що різці в нього не твердо сидять у яснах, а мають здатність ворушитись. Тоді я посміявся з себе внутрішньо, мовляв, — помисливість... Сьогодні мені довелося обідати на тому ж самому місці, що й колись, і я спостерігав крадькома за Посудієвським і Тхоликом. Обидва сиділи до мене в профіль, один навпроти одного. Першу страву їли так само, як і всі. Та коли почали жувати м’ясо, щелепи в обох майже не рухались, проте за губами, де були передні зуби, їжа інтенсивно перемелювалась. Майнула думка, що чимало людей, втративши кутні, змушені жувати різцями. Та цей аргумент я скоро відкинув, бо ті, хто жував передніми зубами, так само рухали щелепами, як і на кутні. Тим часом Посудієвський і Тхолик покінчили з м’ясом і піднесли до вуст склянки з компотом. Вони, здавалося, не пили, а полоскали рот; так його полощуть після чистки зубів... А потім сиділи і німотно дивились один на одного, і очі при тому якось дивно поблискували. Очні яблука то наливалися і ставали лупатими, схожими на очищені гранатові плоди, то ховалися, немов би западали. При цьому шкіра над верхньою губою якось дивно здригалась. То була розмова. Захопившись, вони не помітили мене, хоч я сидів за два столи від них. Я підвівся і пішов до виходу. Коли проходив повз них, на мене накотилося відчуття, немов би я опинився в невидимому для ока густому павутинні.

...Хоч я і вважав Вакуленка добрим своїм товаришем, але в кімнату, де він сидів з Тхоликом, заходив рідко. І не тому, що не хотілося перекинутися словом з колегою по спільній темі — мене просто туди не тягнуло. Навіть більше — відштовхувало. Зрештою, як і будь-кого з нашого колективу. Тепер я вже не мав сумніву, що причиною був Тхолик. Він ніби випромінював маскувальне поле, що робило непомітним не тільки його, а й те місце, де він перебував. І все ж по обіді я зайшов у їхню маленьку кімнатку, буцімто щоб домовитися з Вакуленком про нове відрядження... А там панував сімейний затишок: Вакуленко-"тато" і

Тхолик-"син" тішилися солоними жартами Вакули. Попри прочинене вікно, в кімнаті стояв дух їдальні, що його господарі принесли на своєму одязі, і ще якийсь запах, ледь вловимий, неприємний. Однак не це привернуло мою увагу. Сині штори на вузькому високому вікні були побиті міллю і в багатьох місцях просвічувались. А зісподу їх було пообкушувано аж до підвіконня; на пожованій окрайці біліла павутинка. І ще одне: Тхоликів стіл і підлогу біля його стільця було притрушено жовтувато-сірим порохом. Здавалося, обсипався пилок з крилець молі. Такий самий пил обтирав Посудієвський, коли я вчора зайшов до нього підписати звіт про відрядження. Здавалося, що і завідуючий відділом, і його молодий протеже, коли бували на самоті, перетворювалися на велетенських метеликів молі, губили з крил жовтувато-сірий порох, а потім знову оберталися на людей.

Домовившись з Вакуленком про відрядження, я вийшов. На мить накотилося відчуття, як тоді в їдальні, начебто я побував у густому павутинні; закортіло схопити щітку й добряче почиститись. Ілюзія невидимої павутини йшла від Тхолика. Звуки його голосу немов би загустівали в повітрі, обплутували того, хто був поряд, як обсновує свою жертву павук. І тут прийшло на згадку, що неприємний дух, котрий витав у кімнаті Вакуленка й Тхолика, нагадував запах, що панує в цехах по вирощуванню тутового шовкопряда. Колись давно нас — школярів водили в такий цех на екскурсію. І в пам’яті моїй залишився той запах.

2

До Михайлюка я зайшов о третій. Він писав щось, обклавшись книжками. На краю стола потріскували навушники. Я поставив перед ним банку з кавою. Михайлюк посміхнувся на те; в кутиках його вуст я завважив дві глибокі зморшки. Це були ті самі зморшки, що й раніше, але значно глибші.

Коли ми приступили до кавування, я сказав:

— Пропоную гру — я називаю двох людей, а ви уявляєте їх собі і змальовуєте словесні портрети.

— Чом би й ні? — відказав він. — Називайте.

— Вакуленко, Тхолик.

Михайлюк не поспішав. Він, здавалося, не пив каву, а тільки торкався губами філіжанки з червоними, немов справжніми, полуничками на ній. Нарешті поставив порожню чашечку і детально (сказати б навіть живо) став "писати" образ Вакуленка. Не забув і про таку, не вельми привабливу рису, як необов’язковість. Загалом же вийшов образ доброго товариша й порядної людини.

Так само хутко він приступив і до описання образу Тхолика. Змалював постать, одяг, раптом затнувся. Довго мовчав. А тоді озвався:

— Не можу пригадати лиця. Знаю, що воно симпатичне, і тільки... Вакуленка бачу — дещо вульгарна фізіономія, праве око косує, а Тхолика — ні.

— Напружте пам’ять, — заохотив я, радіючи, що товариш мій поставився до гри цілком серйозно.

По часі Михайлюк озвався:

— Марна справа. Я його не уявляю.

— Гаразд. А тепер спробуйте уявити Посудієвського. — Я налаштувався очікувати, поки він "збере" в пам’яті портрет зава, та Михайлюк мовив:

— Не вийде. Лице цього чоловіка тільки тоді згадую, коли бачу.

— Правильніше сказати — істоти, — зауважив я і по миті додав: — А тепер спробуйте уявити всіх членів міністерської комісії, що побувала у вас з інспекцією.

Він думав не довго.

— Чотирьох бачу, п’ятого — ні.

— Поміркуйте ще. Не поспішайте... — порадив я.

Михайлюк покірливо заглибився в роздуми. Минуло чимало часу, поки він озвався:

— Здається, ось-ось згадаю, вхоплюсь... Та щораз він немов би вислизає з пам’яті. Четверо немов живі, а його не бачу.

Раптом Михайлюк сказав:

— Ви зробили велике відкриття! Як це вам вдалося?

— Завдяки поєднанню дедуктивного та індуктивного методів аналізу, — відказав я туманно, не приховуючи вдоволення.

Михайлюк не зводив з мене допитливого погляду. І я оповів про Панченка й Лугового, про попутника з Донецька і вченого писаря з гірничого інституту.

— Авжеж, — озвався колега, — це навіть не тенденція, а закономірність. Ще раз кажу, ви зробили відкриття...

Настрій Михайлюка помітно поліпшився. На радощах він заправив ще раз кавоварку і, очікуючи, поки потече з трубочки, сказав:

— До мене причепився якийсь дивний сон. Уже дві ночі поспіль у той самий час перед світанком сниться, немов би я в компанії кількох людей супроводжую з під'їзду старовинного багатоповерхового будинку чоловіка, одягненого наспіх (у плащі на спідню сорочку). Чоловік від потрясіння ледь тримається на ногах. Ми заштовхуємо його в криту машину з ґратами і сідаємо обіч нього. Машина довго петляє нічними вулицями і нарешті в'їздить у внутрішній двір великого будинку. Далі ми — всі в чорних шкіряних пальтах, виводимо чоловіка з машини і супроводжуємо в підвал з багатьма металевими дверима. Там вштовхуємо в одну з камер і четверо хапають його за руки, а п'ятий — єдиний поміж нас озброєний малокаліберною рушницею, наставляє дуло до потилиці і натискує курок. Чується ляск у порожнечі камери; чоловік падає й вислизає з наших рук... І зразу ж картина повторюється. Той самий під'їзд. Але цього разу виводимо високого худого чоловіка, теж одягненого наспіх. Чоловік знає, куди його ведуть і лає нас останніми словами... В підвалі нам доводиться докласти чималих зусиль, щоб він не дуже сіпався... І знову — під'їзд старовинного багатоповерхового будинку. Тепер ми не виводимо — виволікуємо здоровенного чолов'ягу, п'яного до нестями. Той же маршрут, та ж сама камера. От тільки запах алкоголю — я його й зараз відчуваю, що сильно тхне зі свіжої дірки в потилиці... Та найгірше — сон в деталях повторився. Сьогодні я навіть помітив, як у якомусь із вікон того ошатного будинку відхилилася фіранка і на мене — одного з п'яти в шкуратянках — упав чийсь жах.

— Приготуйтесь до гіршого. Сон цей ви бачитимете тепер щоночі, — зауважив я і оповів свої передсвітанкові марення.

Зачахкала кавоварка. Ми мовчки випили по чашечці кави, а тоді знову заговорив Михайлюк:

— Виходить, що з землі ми піднялися нормальними людьми, а повернулися після ширяння над міражем закомплексованими.

— Авжеж. Міраж, чи що воно там, не лише підживляв нас стражданнями під час польоту, а й на дорогу добра того у вузлик зав’язав.

За кілька днів Михайлюк поскаржився, що страхітливий сон не тільки не відчепився від нього, а навпаки — обріс новими подробицями. Наприклад, колега вже знав, що будинок, з якого виводили тих нещасних, був шестиповерховим. У ньому був і ліфт, але він не працював, і п’ятеро в шкірянках піднімалися широкими сходами на другий, третій і четвертий поверхи. Михайлюк навіть пам’ятав обстановку всіх трьох квартир. То були помешкання інтелігентів — багато книжок, таке інше. З кожним новим сном він довідувався щось нове і про людей. Але про те нічого не оповідав.

Якось після роботи Михайлюк запросив мене в свою машину і, поцікавившись, чи не маю нагальних справ, повіз у центр міста... Якийсь час ми їхали по проспекту, а потім він повернув праворуч, за квартал — ще раз праворуч і метрів за двісті спинив машину на тихій вулиці біля гарного старовинного будинку.

— Це він, — мовив Михайлюк, не поспішаючи виходити. — Щораз після сну мені здавалося, що я його десь бачив. А вчора нарешті згадав, де саме... Я народився й виріс у цьому місті і, отже, колись проходив повз нього. Але тільки проходив. Всередині не бував жодного разу. Я вирішив задіяти вас у цій справі, щоб перевірити себе... Слухайте деталі зі сну: дві сходинки перед парадним витесані з каменя, перша вищерблена посередині; ліфт старовинний — шахта ліфту обтягнута сіткою; сходи широкі; перила обабіч сходів — фігурні з дерев’яним поруччям. Будинок на шість поверхів... Ага, "чорний ворон" стояв тут, де припаркувались ми.

Ми вийшли з машини і попростували до великих дверей, зроблених з дуба чи модрини. Біля них, справді, було два широкі кам’яні східця, але щербинки я не помітив. Як виявилося, її було акуратно забетоновано. В широкім коридорі, що нагадував фойє, був ліфт з металевими дверима і темно-зеленою сіткою, що обтягувала шахту. Ми стали підніматися

сходами, спираючись на товсті поручні. Перила — з гнутої сталевої смуги і не приварені, а приклепані; їх, либонь, виготовляли ще до того, як було винайдено зварювальний апарат.

Піднялись на другий поверх і спинилися в просторому коридорі з чотирма високими дверима. Михайлюк показав на одні — оббиті чорним дерматином.

— Та ж сама оббивка, — сказав і, наблизившись, став уважно роздивлятись.

Дерматин хоч і був цілий, проте в багатьох місцях полущився і там проглядалася тканинна основа.

— Авжеж, це ті двері, — тихо підтвердив колега. — Тут брали першого з трьох. Коли виводили, жінка його зомліла, а двоє дітей — одне зовсім мале, друге старшеньке, визирали зі спальні, як перелякані на смерть звірята... До речі, спальня тут праворуч від великого передпокою... Другого брали поверхом вище і над цією ж — він кивнув на чорну оббивку — квартирою. Там були тоді багаті — різьблені з дуба — двері. Правда, всередині обстановка виявилася злиденною. Книжки горами лежали на підлозі. Чоловік — з усього діяч мистецтва чи літератури, мешкав один у трикімнатній квартирі. Він знав, хто по нього прийшов і не те що не запобігав перед ними, а й поносив їх останніми словами. Де в нього тільки й бралося стільки тих лайливих слів?!

На третьому поверсі справді двері, про які казав Михайлюк, виявились різьбленими, з дуба, схожими на ті, що на парадному вході. Товариш мій, здавалось, аж зрадів з цього.

— Отже, сон мій колись був таки дійсністю, — сказав він. — А цей худий з третього, одягаючись, ніби ненароком скинув зі столу гасову лампу (мабуть, вона в нього була на випадок, коли не стане світла), а

тоді кинув у неї недопалок. Якби то був бензин, згоріло б усе. А гас погасили.

— От що за двері на четвертому поверсі, не пригадаю, — казав Михайлюк, піднімаючись сходами вище. — Але знаю напевне, що підлога там була не з керамічної плитки, а дощата. Дошки-бо дуже рипіли під ногами.

Та, як виявилося, підлога на четвертому поверсі була вкрита поліхлорвініловою плиткою. Сумніву не було — струхлявілі дошки, мабуть, замінили на плитку уже в наші дні. Михайлюк не впізнавав коридору з чотирма дверима — двома прямо, навпроти ліфта, двома з протилежних боків. Усі вони були стандартні, клеєні, такі як зараз ставлять в нових блокових будинках. Зрештою, він підступився до одвірок і став уважно роздивлятися штукатурку. На ній проглядалися ледь помітні шпарини. То були контури колишніх, значно вищих дверей. Поверх цей (як потім виявилося, також два над ним) зазнав капітального ремонту.

— Тут була величезна однокімнатна квартира, — озвався Михайлюк. — У ній мешкав чи то архітектор, чи графік якийсь. Стіни-бо від підлоги до стелі було завішано естампами, дереворитами, на підвіконні стояв макет будинку... Двері лишались незамкнені, навіть злегка прочинені, хоч і була глупа ніч... Тут очікували гостей. На великому круглому столі стояло десятка зо два пляшок, деякі вже порожні, інші наполовину; тхнуло оселедцем і цибулею. Господар напівлежав у єдиному кріслі біля столу, щось белькотав... Великий, гладкий і зовсім лисий. На ньому був синій шевйотовий плащ. Здавалося, він сидить не у власній квартирі, а на вокзалі... І поїзд прибув. Чоловіка волокли сходами вниз, він губив черевики й ніяк на те не реагував.

Ми піднялись на п’ятий і шостий поверхи. Вони нічим не відрізнялися від четвертого. Коли вже повертались, почулося гудіння — нагору повз ліфт. Він спинився на майданчику четвертого поверху, де ми якраз і опинились знову. З ліфту вийшла жінка — десь такого ж віку, як і Михайлюк. Повна, гарна блондинка; білому тілу, здавалося, затісно було

в джинсовому сарафані. Вона ковзнула по нас поглядом — по мені неуважним, по Михайлюкові зацікавленим.

— Перепрошую, — звернувся до неї колега. — Ми шукаємо квартиру Шостацьких, — чи є такі у вашому домі?

— На перших чотирьох поверхах немає, — відказала жінка, прямуючи до квартири, в якій колись мешкав архітектор. — А на п’ятому й шостому — не знаю. Там нові люди.

— А ці, що на перших чотирьох, давні, мабуть, пожильці?

— Та одвіку тут живуть... — Жінка не поспішала відмикати двері.

Михайлюк її чимось приваблював. Це видно було неозброєним оком.

— Ви теж давно тут? — запитав Михайлюк.

— Відколи вийшла заміж. Ця квартира дісталася нам від діда мого чоловіка. — Зелені очі жінки затуманило. — Колишнього чоловіка...

Вона відімкнула і штовхнула двері.

— Може, завітаєте? — подивилась нерішуче на Михайлюка.

— Хіба що на одну хвилину, — відказав Антон Кузьмович, ніяковіючи.

У просторому передпокої приємно пахло туалетним милом і парфумами. Жінка поклала на трельяжний столик сумочку і повела нас у кімнату. Це, власне, був зал, квадратів на двадцять п’ять, серед якого стояв старовинний круглий стіл, вкритий білим обрусом. Михайлюк прикипів поглядом до товстих, фігурно виточених ніжок. Лице його

мінялося. Ту його внутрішню зміну вловила й жінка. Але по-своєму: їй, здавалося, стало соромно своєї повноти.

— А дід вашого колишнього чоловіка де працював, не скажете? — поцікавився колега.

— Ви знаєте, вони не казали. І батьки чоловіка, і сам дід уникали балачок на цю тему. Пенсіонер, то й пенсіонер... Правда, пенсію йому платили велику.

Я хоч і стояв поруч, але жінка мене, здавалося, не помічала. Увагу її було прикуто до Михайлюка, його зграбної постаті, мужнього лиця. Між тим товариш мій, окинувши пильним поглядом високі стіни, обклеєні блакитними шпалерами, багатий килим над розкішним диваном-ліжком, зауважив:

— А ви не відстаєте від моди, — і кивнувши на круглий стіл, додав: — Зараз полюбляють старовинні меблі.

— Це не від моди, а від безгрішшя, — відказала простодушно жінка. — Вже б давно замінила це одоробло...

— Не кажіть так, — заперечив Михайлюк. — У ваше просторе помешкання не впишеться жодна сучасна мебля... Ви дозволите ближче глянути на це унікальне творіння?

— Та будь ласка... — Жінка підійшла до столу і відкотила скатерку.

То було справді творіння. Товстелезні, ідеально виточені ніжки, внизу схожі на дзиґи. Стільниця — площею щонайменше два квадратних метри, щоправда з попсованим лаковим покриттям. На ньому було знати і сліди праски, і кружальця від пляшок, і сліди ножа.

Михайлюк уже опанував себе і уважно роздивлявся поліровку. Навіть провів по ній рукою.

— Лак тоді виготовляли на спиртовій основі, — озвався він. — Ось і залишилися кружальця від горілки... Проте гріхів цих можна позбутись. Обідрати поверхню наждачкою до самої дошки, а тоді нанести новий шар лаку.

Жінка, мить повагавшись, сказала:

— Може б взялися?

— Ну, я не майстер, — зніяковів Михайлюк. — Бачив, як це робиться, і тільки.

Раптом він сказав:

— То ви не знаєте, де живуть Шостацькі?

Господиня замислилась. Але думки її були спрямовані не на те, щоб згадати, де мешкають якісь Шостацькі, а щоб привабити чимось Михайлюка.

Та колега вже відкланювався.

На виході з будинку я запитав:

— А Шостацький, це прізвище одного з трьох, по якого ви приходили?

Він спинився і подивився на мене уважно.

— То був тільки сон... — сказав з притиском. — Тоді, коли приходили по цих людей, я ще й на світ не народився. А Шостацький — прізвище

мого інститутського однокашника. Треба ж було якось зав’язати розмову з жінкою...

— Авжеж. І вам це добре вдалося, — мовив я, не приховуючи іронії.

Відійшовши кілька кроків від парадного, Михайлюк спинився. Довго видивлявся на вікна — спокійні, завішані білими фіранками, марно шукаючи в якомусь із них переповнені жахом очі.

3

Ми йшли назустріч один одному — я і Тхолик. Крім нас, у довгому коридорі не було нікого. Пройшли один повз одного, не привітавшись. І тільки коли за моєю спиною рипнули двері завідуючого відділом, до якого зайшов Тхолик, я усвідомив, що ми, хоч і рухались в одному просторі, та водночас немов би перебували у двох різних вимірах. Істоти ж з того — іншого — виміру відкриваються тільки для зору, а не для свідомості. Раптом згадав, що з цим струнким молодиком ми ніколи не вітались, хоча досі я не відчував до нього ні антипатії, ані симпатії. Він просто був відгороджений від мене, втім, як і від інших, невідомим полем... І тут я зрозумів, що між Тхоликом і Посудієвським зараз відбудеться розмова.

...Михайлюк підвів на мене здивовані очі. Була-бо передобідня пора і в цей час ми не зустрічались. На столі лежала розібрана апаратура, а сам господар щось у ній підпаював. Це був дубль того приладу, що без упину працював.

— Лагоджу резервний, — підтвердив мій здогад Антон Кузьмович.

— Щойно до Посудієвського зайшов Тхолик, — повідомив я. — Слід очікувати діалогу.

На сухорлявому лиці колеги спалахнув азарт, як у мисливця.

— Ага, — сказав він і кинувся до прозвучувача, підкрутив одну ручку, другу. А тоді підійшов до дверей і ледь прочинив їх.

Минуло хвилин десять. Нарешті в коридорі рипнуло і повз кімнату акустика пройшов Тхолик. Ходив він нечутно, так само, як і Посудієвський. Війнуло запахом цеху, де вирощують кокони тутового шовкопряда. Втім, може, це мені тільки здалося. По хвилі Михайлюк замкнув двері на ключ і став перемотувати плівку.

...Зазвучало знайоме вже дріботіння з жіночими модуляціями голосу. Здавалося, хтось проводить урок скорочитання:

"Кожен з нас — це тільки окремий нейрон великого невидимого мозку. Але нас поки ще мало і, отже, зв’язки між нейронами слабкі. Потрібна, так би мовити, критична маса нас, щоб запрацював той колективний мозок. Так, одна або десяток особин сарани глузду ще не мають. Никають у пошуках їжі і, зрештою, гинуть. Коли ж їх збереться багато в одному місці — поміж них спалахує колективний інстинкт. Це він піднімає в повітря хмару комах і безпомилково спрямовує за сотні кілометрів на соковиті ниви. У світі немає сили, яка б збочила їх з цього напрямку. Істоти ті примітивні, але механізм колективного інстинкту природа заклала в них досконалий. Ми наділені такою ж властивістю, а тільки вищого порядку. Те невидиме, що виникає поміж нас при гуртуванні, чистим інстинктом не назвеш. Це розум, колективний інтелект у поєднанні з інстинктом. Він такий сильний, що не тільки ми, а й більшість людей, самі того не відаючи, йому коряться. Якою мусить бути критична маса нас — нейронів — ніхто не знає. Втім, наближення її можна відчути. Ми стаємо тоді активними, відчуваємо себе часткою чогось великого і грізного, у нас навіть з’являється щось схоже на гіпнотичний дар, а відтак ми вивищуємося над людиною. У нас тоді посилюється апетит до людських страждань, виникає те, що поміж людей зветься жорстокістю. Це наше почуття немов би витає в повітрі, збуджує звірячі інстинкти в самих людях, а відтак прискорює й суспільні бурі. Біополе кожного з нас створює такий собі мікроклімат, який є водночас і благотворним середовищем для комах... Власне, з’ява великої

їх кількості — перша прикмета того, що чисельно ми наближаємось до критичної маси, коли зіллються в єдине всі наші біополя."

На мить монолог увірвався і почулося дещо іншим тембром:

"А що це нам дає — виникнення колективного розуму?"

І знову — перший голос:

"З розрізнених елементів ми перетворюємося на структуру, кожен член якої, де б він не перебував, буде під її захистом. Ми стаємо у вульгарному розумінні планетарним народом, цивілізацією. За цей час ми мусимо знівелювати, а де можна, то й знищити найбільші набутки людини. Ми повинні зруйнувати нові сходинки духовності й інтелекту, а заразом і їх носіїв. Кожен-бо крок людини до пізнання світу і самої себе — це крок до викриття нас."

"За цей час... — знову почалося першим тембром. — А що заважає колективному розумові панувати вічно?"

"Вічного розуму не буває. Буває тільки вічний цикл. Так само, як з яєць вилуплюється гусінь, що в свою чергу перетворюється на лялечок, а ті — на метеликів, так і ми в своїй еволюції долаємо всі етапи — від непомітних, розпорошених по світу особин до колективного інтелекту. А той по часі занепадає, проте встигає висіяти в грунт, що іменує себе людством, насіння під новий урожай... Що є причиною занепаду колективного розуму? Те, що з його виникненням ми потребуємо дедалі більшого психічного живлення, яке можемо взяти лише в людини. Так, мурашка, лоскочучи попелицю, змушує її виділяти солодкий сік. Властивість живитися людськими почуттями — не садистичний комплекс, а необхідність. Негативні людські емоції стимулюють нашу ауру. З часом процес стимуляції автокаталізується, тобто, чим могутнішим стає наш колективний розум, тим більше негативної психічної енергії людей він потребує. Це в свою чергу призводить до озвіріння роду людського, а

відтак — воєн (найчастіше громадянських), нищення самих себе, а отже, і тих людей, які б могли дати життя нашим... Образно кажучи, псується грунт, на якому мала б зрости нова повноцінна генерація... Але зараз ми на шляху до найвідповідальнішого відрізку еволюційного циклу — до колективного розуму. І свідчення цьому — ореоли метеликів молі, що тріпочуть крильцями навколо наших постатей, їх вабить наша спільна, згущена аура."

На цьому скоромовка увірвалась. Вона тривала якихось дві-три хвилини. Почекавши трохи, Михайлюк простягнув руку, щоб вимкнути прилад, та раптом знову задріботіло тим же жіночим голосом: "Як усе живе еволюціонізує по спіралі, так і колективний розум інзекта-гомо якісно вивищується від циклу до циклу." Скоромовка знову увірвалась, до слуху долинали ледь вловимі шерехи природного фону. Колега глянув на годинник, а тоді перемотав і вирізав з бобіни шмат плівки.

— Отже, інзекта-гомо... — сказав він. — Інзекта — латиною комаха.

Я завважив подумки, що в жодній з "передач" не згадується ніхто з людей. Все так — загальна інформація. На моє зауваження щодо цього Михайлюк сказав:

— Авжеж. Конкретну людину згадують у зв’язку з чимось. А це вже орієнтир. Але ваше зауваження має ще й інший смисл. Комахолюди не впевнені в своїй абсолютній невпізнанності. Чи не викривали вже їх колись? А, може, конспіративну прикмету записано в книзі буття роду їхнього? Пригадуєте: "нам не треба літописів — їх закладено в генах наших"?

— І все ж вони приречені на викриття, — мовив я. — В усьому світі тисячі науковців вивчають природу коливань. Рано чи пізно такий маловивчений відрізок звукового спектра, як гіперзвук, буде таким же звичайним, як короткі хвилі. Ваш прилад — одна з перших ластівок... Тоді тим, хто називає себе інзекта-гомо, доведеться сутужно. Хоча б у тому

плані, що їхні балачки стануть перешкодою в роботі гіперзвукових апаратів. — Раптом я запитав: — А Посудієвський знає принцип дії вашого прозвучувача порід?

— В загальних рисах. Але я ось про що подумав: істоти типу Посудієвського мусили б тримати під контролем усі розробки, пов’язані з гіперзвуком... Правда, я ніде не пишу, що мій прозвучувач працює в тому діапазоні звукових коливань. Але ж технічна документація зрештою опиниться в руках спеціалістів... Де гарантія, що серед них не виявиться якийсь із посудієвських?

Раптом Михайлюк ніби аж зів’яв. Стомлено впав на стілець і підвів на мене очі, в яких угадувалась паніка, його засмагле сухорляве лице враз пожовкло, нагадувало кольором старий папір. Таким я його вперше бачив... Він сказав:

— Один з п’яти членів міністерської комісії, саме той, обличчя якого не можу пригадати, допитувався про діапазон звукових коливань. Що ж я йому тоді відповів?..

Антон Кузьмович довго мовчав. Його чоло, на якому досі не було жодної зморшки, узялося брижами. Тривога передалася й мені. Але не настільки, щоб обернутися в паніку. Я раптом пригадав усі візити Посудієвського до Михайлюка; він з’являвся зненацька, немов би підкрадався. Отже, Михайлюк був весь час у нього "під ковпаком". І знову ж таки, згадуючи Посудієвського, я бачив його сірий, у дрібну клітинку костюм, світлу сорочку, коричневі, на м’якій підошві, черевики — не бачив тільки людини. То був невидимець у людських шатах. Згадав і його насторожене запитання про папугу: чи той, бува, не їсть комах?

— Давайте логічно... — сказав я. — Якби ви щось вибовкали тому, п’ятому з міністерства, Посудієвський уже про все знав би. А відтак ви не перехопили б жодної балачки... І тієї, про міністра, теж.

— Мабуть, що так, — погодився Михайлюк.

Але я добре знав колегу — підозра, що так раптом виникла в нього, ще довго точитиме йому свідомість.

Ми зустрілися ще раз після полудня.

— Річ у тім, — сказав він, ніби й не було кількагодинної паузи в нашій розмові, — що до "акту перевірки" міністерська комісія долучила примірник технічної документації. А там усі параметри... Я старався на совість.

"Авжеж, — майнула думка, — там усе розписано до дрібниць. Педантизм колеги добре відомий."

— Але ж Посудієвський і Тхолик, як і раніше, виходять в ефір. Отже, ваша документація до рук комахолюдей не потрапила.

— Поки що... — уточнив Михайлюк. — Як мені здається, їм зараз не до геофізичних приладів. Вони заклопотані іншою проблемою — як позбутись міністра.

"А чи не пов’язані якось боро-кремнієві виробництва, що їх намагаються вгніздити по всій нашій землі, з наближенням спалаху колективного розуму комахолюдей?" — подумалось мені. За тією інформацією, якою ми володіли, виходило, що зв’язок мусить бути. Принаймні в такому: побічні продукти боро-кремнієвих виробництв, потрапляючи з водою і повітрям в організм людини, призведуть до всіляких хвороб. А негативні почуття (зокрема страждання), викликані хворобами, якраз і є благодатним середовищем для колективного розуму.

— Схоже на те, — погодився Михайлюк, вислухавши мене. — І такої свідомої підготовки світ досі не знав. — Мить повагавшись, він додав: —

Здається мені, справа не лише в колективному розумі. За підготовкою криється щось значно більше.

Я й сам був такої думки. Відповідь слід шукати в зв’язку комахолюдей з "міражем" на цвинтарі. Що це елементи однієї системи, в центрі якої стоять посудієвські, сумніву не виникало. Я поділився своїми припущеннями з колегою, на що він сказав:

— Правильно міркуєте. Зв’язок між тим існує. А тільки я не переконаний, що в центрі стоять комахолюди. Здається мені, що ці істоти — лише засіб чи, так би мовити, передовий загін, який має своїм завданням призвести людність до занепаду. Коли ж це станеться — прилетить цвіркун і на планеті запанують членистоногі. А боро-кремнієві виробництва потрібні не тільки для того, щоб занапастити людей, а і як спосіб створити екологічне середовище, в якому "цвіркун" почуватиметься звично.

Несподівано я звернув увагу на те, що ми досі не почали кавування. Така ж думка, мабуть, з’явилася і в Михайлюка, бо він витяг з шухляди і заходився лаштувати кавоварку. На столі вже не лишилося жодної деталі. Прилад, що його він лагодив перед обідом, кострубатився тепер у рюкзаку біля дверей. Перехопивши мій погляд, колега пояснив:

— Одвезу додому. Мало що може статися...

4

Роботу за темою я виконував автоматично. Тим часом розум мій систематизував інформацію зовсім іншого плану. Саме систематизував, бо всі спроби піддати її аналізу зводились нанівець. Спочатку я занотовував на окремих картках усі випадки, свідками і учасниками яких ми з Михайлюком стали останнім часом, а також усе те, що було дотичне до теми комахолюдей. Затим розкладав картки в різній послідовності, шукаючи між подіями зв’язок. Але, на жаль, нічого нового додати не

пощастило... Та все ж була й користь від тих занять. Окреслювались місця невідомих ланок, а саме: який зв’язок між боро-кремнієвою аномалією, виявленою на місці падіння космiянина на Донбасі, речовиною, що нею наслідило НЛО над Неаполем і густою мережею боро-кремнієвих виробництв, що їх намагаються впровадити комахолюди на нашій землі? Те, що зв’язок існував — не виникало сумніву, от тільки окреслювався він поки що "пунктиром".

За цими думками мене й застав Вакуленко. Він грюкнув дверима і виголосив дещо розв’язно:

— Привіт усій компанії!

Білокінь, що сидів спиною до дверей, стримано відповів. Ткач лише підвів очі від мапи. Я завважив, що Вакуленко, попри гарну постать, ухитрявся бути якимось занедбаним. Штани прасувалися ще, мабуть, на швейній фабриці, сорочка була хоч і чиста, проте якогось невизначеного кольору, а черевикам більше личила б назва "шкарбани". Лице його з грубими рисами й болотного кольору очима схоже було на обличчя шкідливого хлопця. Серйозним я його бачив тільки один раз, коли він розповів мені в поїзді свої пригоди в тайзі.

— Колегсон, — звернувся він до мене. — А чи не час нам змастити лижі у відрядження?

Розв’язність Вакуленка була не до душі ні Білоконеві, ні Ткачеві.

— Пішли, погомонимо, — мовив я, виходячи з-за столу.

В коридорі ми обговорили наші майбутні дії у відрядженні, а затим я, ніби ненароком, поцікавився, як посуваються справи по сорокатисячній темі у Тхолика.

— Та щось вариться... — сказав Вакуленко.

— Що він за один? — запитав я ніби побіжно.

— Хлопець, як хлопець.

— Ти йому довіряєш? — вихопилося в мене.

— Чого б то я мав йому не довіряти або довіряти? Хто я такий або хто він такий?

І тут я поставив питання, яке, мабуть, не слід було ставити Вакуленкові:

— Ти не помічав за ним нічого дивного?

— Помічав, — відказав колега, не мигнувши оком. — Запах якийсь від нього йде. Як од тхора — коли більше, а коли менше.

— Ти певен, що як від тхора?

— Ну, це я образно... Яким запахом тхір смердить, не знаю, але Тхолик таки смердопахосний. Та, гадаю, від звіту по темі, який він напише, не вонятиме. А чого ти питаєш?.. Либонь, метри — Білокінь і Ткач — засуджують те, що дорогу тему довірили жовторотику? Я теж вважаю, що це ризиковано... Втім, час покаже.

— Авжеж, покаже, — погодився я. — А що це за слово таке смердопахосний ? Де ти його підхопив?

— Бабуня моя так казала.

— Такого слова немає, — сказав я. — Є смердючий. ..

— Багато ти тямиш...

— ...Об заклад, на два кухлі пива... Поставиш у відрядженні.

...Бібліотекарка Алла Вакуленка не любила і від нього те не приховувала. Вдавала, що його не помічає і розмовляла зі мною. З батареї словників, на яку вона показала, я витяг том на літеру "С". Грубезна книжка виявилась на диво легкою. Я розгорнув і тієї ж миті в лице сипнуло метеликами молі. Дісталося й Вакуленкові, що схилився над словником. Вся товща паперу була поточена міллю. В заглибинах у білому павутинні ворушилися хробаки. Я закрив словник, та по хвилі розгорнув його в іншому місці. І знову сипнуло міллю. Від тієї картини аж млістю пройняло.

— Ху, зараза. — На мить мені здалося, що це я сказав.

Але то був голос Вакуленка.

Користатися словником годі було й думати. Він весь був у "підземних ходах". Алла все те бачила.

— Вже й до словників добралась, — мовила приречено. — Спершу поїла енциклопедії, а тепер уже й на словники напосіла... Ні нафталін, ні жоден з препаратів не рятують.

Тільки після її слів я завважив, що в бібліотеці гостро тхнуло нафталіном.

— Краще від полину нічого антимільного немає, — сказав Вакуленко. — Вона від нього дохне.

Ми спустилися на перший поверх. Про суперечку, що привела нас в бібліотеку, ніхто не згадував. Вакуленко був вражений більше, ніж я. Тим часом я зробив спробу поновити в уяві Аллу-бібліотекарку, і вона постала — повновида жінка, віком десь на тридцять, з постаттю не без принад, але з характером сухуватим. Це останнє, а також певний скептицизм

щодо оточення, не додавали сміливості чоловікам, хоч багато хто й поглядав на неї з відвертою зацікавленістю. Свою невелику зарплату вона витрачала на книжки. І так само, як переважна більшість жінок любить показатись у новому вбранні, так і Алла щораз хвалилася новою книгою. Перед тим звісно, кого поважала. В бібліотеці панував ідеальний порядок... Поза сумнівом, це була людина. До речі, важкі сині штори на вікнах бібліотеки були ідеально вичищені і я ніколи не помічав на них жодного метелика молі.

В коридорі першого поверху пахло паянням. Той дух ішов крізь прочинені двері Михайлюкової кімнати.

На столі лежали розігрітий паяльник, коробка з припоями і якісь радіодеталі.

— Що ви весь час майструєте? — поцікавився я.

— А нічого, — відказав Михайлюк.

— Як-то нічого?

— А так. Нічого і все... Вряди-годи стромляю паяльник у каніфоль. Щоб усі думали, що я прочинив двері, бо мені дихати нічим.

Отже, Михайлюк ні на мить не припиняв стежити за коридором, сподіваючись засікти час, коли Тхолик знову зайде до Посудієвського. Йому, як і мені, муляло, яку ж усе-таки долю уготовано людині.

— Є новини? — поцікавився я.

Він похитав головою. Саме цієї миті повз двері хтось нечутно пройшов. Михайлюк прислухався.

— До Посудієвського зайшло, — сказав тихо.

Ми очікували хвилин десять, як і минулого разу. Знайомий шурхіт сповістив, що з кабінету начальника хтось вийшов. То був Тхолик. Він так само нечутно майнув повз кімнату акустика. В руці тримав якийсь папірець. Колега замкнув двері і підступився до прозвучувача...

"...Як і все живе еволюціонує по спіралі, так і колективний розум наш якісно вивищується від циклу до циклу, — почули ми знайому фразу. — І в один з циклів, у який саме, невідомо, з'являться вони. — Останнє слово було виокремлене голосовими модуляціями, не схожими на попередню скоромовку. — От тоді вже нам не треба буде критись. Ми вийдемо з небуття сильними і згуртованими. І прийде край стихійності й занепаду, пов'язаному з циклами. Кожен людський індивід знатиме своє, чітко визначене, місце. Зрештою, як і кожен з нас. Нам не треба буде створювати спеціальної структури, вона — в генах наших. Ми й зараз уже могли б приступити до побудови нового порядку, якби нам хоча б одну матку, таку, як у мурашнику... Вони — ті, що з'являться, і будуть матками в нашому земному рої. Серед людських регіонів ми виділимо такі, де найбільше народжується наших і такі, які не дають нашим життя. Перші будемо підживлювати, другі культивувати для психічних своїх потреб і як продуцентів матеріального достатку..." Дріботіння увірвалось. Ми очікували ще хвилин десять, а тоді Михайлюк вимкнув апаратуру, вирізав і сховав ролик магнітоплівки.

— Виявляється, все просто й банально, — озвався перегодя. — Людству вготовано порядок мурашиної купи. Що ж, система там, справді, ідеальна, і де в чому ми могли б і повчитись — зокрема, невтомній працьовитості мурашок. Але ж людина — суб'єкт не тільки матеріальний, а й духовний.

— В системі посудієвських-тхоликів, — зауважив я, — знайдеться місце і для людини духовної. Будуть створені закриті ферми, куди звозитимуть з усіх регіонів найдуховніших, а їхні емоції транслюватимуть

по спеціальних каналах психопередач у помешкання кожної комахолюдини.

5

Про те, що міністр геології склав свої повноваження, ми з Вакуленком довідалися в Добровільській геолого-розвідувальній експедиції, на другий день нашого відрядження. В геологічному відділі поставились до цього байдуже, мовляв: пішов цей — прийде інший. Проте головний геолог Луговий, який знав міністра особисто, занепав духом. "Шкода, — сказав він нам з Вакуленком. — Чоловік був на своєму місці."

Мене ж охопила паніка, а з нею поновилися й страждання, що я надбав їх під час польотів над "міражем". Те почуття ніколи мене й не полишало — воно лежало, причаївшись. Остання звістка, немов протяг, здмухнула пил з чорного каменя, і я опинився сам на сам зі своїм гнітом. Спосіб полегшити душевний стан був — це поділитися з кимось лихом. І тим хтось міг бути Вакуленко. Але в мені вже, мабуть, надійно оселився Михайлюк. Щораз у пам’яті поставали його щільно стулені тонкі вуста, холодні світло-карі очі і вираз осуду на обличчі. Авжеж, таємниця належала не тільки нам двом, а ще комусь, дуже великому. Ризикувати нею було б злочином. Між тим крізь почуття пробивалась думка: "Отже, остання перепона на шляху впровадження боро-кремнієвих виробництв упала. Десь за два-три роки вони запрацюють на повну потужність... Чи не злочин це — знати про біду і не стати їй на заваді?"

Ми з Вакуленком сиділи в геологічному відділі експедиції, де гостро пахло аміаком від копіювальної машини та вряди-годи хтось перемовлявся слівцем. Чужа обстановка дисциплінувала мого товариша. Він здавався заклопотаним, але не настільки, щоб не помітити в мені зміни.

— Тобі нездужається? — поцікавився, коли ми вже в кінці дня йшли в будинок для приїжджих.

— З чого ти взяв?

— Та ти ніби аж позеленів.

Я промовчав. Та коли зайшли в кімнату і на мене з люстра глянуло моє відображення, я зрозумів колегу. З глибини задзеркалля на мене дивилася біда.

Наступного дня ми поділили роботу так: Вакуленко залишався в експедиції, а я сів у автобус і подався на шахту. В портфелі лежали позичені у Кльованого гіпсоплани.

...Хоч не було ще й десятої, Кльований уже встиг побувати у вибої і тепер сидів за столом, розпарений після лазні. Поруч, як свідки його недавніх занять, лежали запацьокані вугіллям зошит і рулетка.

Шахтний геолог з неприхованою зацікавленістю вислухав моє повідомлення про наслідки наших досліджень. Надто його зацікавило передбачення Ткача щодо дрібних зрушень порід.

— Ось вони... — Він обережно, самими тільки нігтями, розгорнув брудний польовий зошит. — Досі такого не траплялось. Ці замальовки я зробив на шостому горизонті за три кілометри від ствола... Можете скопіювати для Ткача. Гадаю, йому буде цікаво.

Наприкінці нашої розмови Кльований, дивно якось посміхаючись, сказав:

— А ми тепер знамениті. — І простягнув відомчу газету, що лежала в нього на столі. — Про нас пишуть.

Мені досить було одного погляду на знімок під коротенькою заміткою, щоб збагнути, про що йдеться. То був знак "цвіркуна". Точніше — знімок блочка зі знаком і відбитком його на породі. Я поставив

портфель, оскільки збирався вже йти, і пробіг поглядом допис під стереотипним заголовком "Ще одна загадка". В ньому викладався факт існування блочка, а також те, на якій глибині і в яких відкладах його знайдено. Наводився й вік породи... Прізвища автора під заміткою не виявилося. Я обережно поцікавився:

— Хтось з ваших написав?

— Та ні... Був тут з газети один. Хто його послав — не знаю. Це я йому все показав і розповів.

— А як його прізвище і який він із себе? Я знаю багатьох журналістів.

Кльований на мить замислився.

— Не пригадаю — ні прізвища, ні обличчя, — озвався по миті. — Червоне посвідчення, що він мені показав, пам’ятаю, а от його власника — катма. Щось з пам’яттю дивне коїться — мабуть, старість уже шкребеться в двері. Навіть не скажу з певністю, хто воно було — чоловік чи жінка... А хай йому грець!

Мені муляло запитати ще, чи цікавилось "воно" археологічною знахідкою, та на мить переді мною, уже вкотре, виникло обличчя Михайлюка з виразом осуду.

Автобус котив по шосе в конопляному полі. Конопля вже трохи пожухла і не здавалася такою темно-зеленою, як місяць тому. Я їхав назад, у Добровілля, обтяжений новими планами гірничих робіт і несподіваним повідомленням... Інформація, якою ми з Михайлюком володіли, вже дозволяла робити прогнози. І один з них збувся. Комахолюди почали популяризувати знак "цвіркуна". Наступним кроком буде дискусія в пресі про те, кому він належить — людині чи якійсь іншій істоті. І вже тоді з’явиться повідомлення про косміянина, котрий зазнав

аварії в цих краях. Це й буде останнім у підготовці населення до прильоту МАТКИ.

Конопляне поле залишалося позаду, проте в салоні не зникав терпкий дух коноплі. Попереду завидніли білі плями добровільських хат. Добровілля здебільшого розташоване на рівному місці, але колишній його центр знаходиться на невисокому узвишші. Скоро той пагорб повстав у скісному промінні сонця, що вже хилилося до заходу. На вершечку чітко вимальовувався будинок, власне маєток, з рудої цегли. І як би мені не хотілося, але відвідати його все ж доведеться — не сьогодні-завтра.

Вакуленко зустрів мене смаженою картоплею, рибними консервами й чаєм. Вечеряли на кухні будинку приїжджих, де було все необхідне, аби гість почував себе як удома.

— Картопля вийшла не така, як у тебе, — казав Вакуленко з повним ротом, — але яка вже є... Утішся тим, що наше відомство очолив новий міністр. Сьогодні в "новинах" казали. З об’єднання "Східгеологія" взяли якогось... — Колега перестав жувати, а тоді мовив: — Ет, забув прізвище... Згадаю — скажу.

...Та як виявилось, прізвища нового міністра не тільки Вакуленко, а й ніхто з геологічного відділу не запам’ятав, хоч усі й слухали "Новини". Тільки Луговий знав, бо встиг занотувати на календарі. Але хто то був за один, головний геолог не міг сказати. Про це він розповів під час обідньої перерви, коли ми йшли вулицею, він — додому, я — до будинку з рудої цегли за дорученням Посудієвського.

Цього разу я звернув увагу на те, що на подвір’ї не росло жодної квітки, жодної бадилини. І двір, і ганок, і сходи були з якогось темно-червоного моноліту, здавалося, бетон колись замішували на крові. Хвіртка виявилася незамкненою. На ганок вели шість сходинок. Довелося зачекати, доки на дзвінок вийшла господиня. На ній був усе

той же байковий халат в червоних чи то маках, чи тюльпанах. На привітання відповіла лише очима. Я подав пакунок, у якому було щось легке і м’яке, мабуть, тканина. Але жінка не поспішала брати.

— Не годиться через поріг, — мовила.

І я впізнав її молодий голос.

"Авжеж, — подумалось мені, — не по-людському це". Та раптом збагнув дивовижність ситуації. Мені — людині — нагадували про людські звичаї... Я переступив поріг з надією якнайскоріше позбутися згортка й піти. Та жінка, взявши його, сказала:

— Зайдіть на хвилинку. В мене для них теж дещо є.

Я підкорився і пішов слідом за нею в кабінет господаря. Жінка кивнула на диван, а сама вийшла в сусідню кімнату.

В обличчя мені було наставлено дві чорні цятки — не блискучі, а якісь глибокі-глибокі. Власне, то були два кружальця мороку, що визирали з-під пелехатих дашків — надбрівних дуг. На мить здалося, що кожне з очей розглядало мене самостійно. Так, як би на мою постать було наведено одразу дві прицільні рамки двох снайперів. "Як тільки обидві рамки зіллються в одну — пролунає постріл", — майнуло в голові. Але дід раптом втратив до мене цікавість. Він немов би повертався до важливішої теми — підписування якихось паперів. А потім настане й моя черга... Старий з насолодою стромляв ручку в каламар і з такою ж насолодою вишкрябував підпис під підписом. Одягнений був, як і минулого разу, з казенною суворістю — кітель, біла сорочка. Єдиною вільністю в одязі був розстібнутий ґудзик під шиєю... І раптом я помітив, що старий ставить підписи не на чистому папері, а на бланках, власне, відомостях, заповнених прізвищами й ініціалами на друкарській машинці чи комп’ютері. Дерев’яну ручку, здавалося, стискала не людська рука, а лапа крука з чорними зморшкуватими пальцями. В кімнаті стояв

знайомий з минулого разу запах тютюну й портупеї. Звідки він узявся? Адже сам господар не курив, а древній диван не міг бути джерелом шкіряного духу... Тим часом старий поставив останній підпис і поклав аркуш на грубенький стосик з лівого боку столу. На відміну від минулого, цього разу він "своє діло" виконував без поспіху. Перед тим, як узяти нову відомість з купи праворуч від себе, він підвів очі на раму, що висіла над диваном, і на його аскетичному казенному лиці майнув вираз просвітління, ні — одкровення. Та раптом дві чорні цятки його очей поповзли вниз від портрета і знову втупилися в мене. То були два невеликих отвори, за якими вгадувалася безодня людиноненависництва й садизму. Отвори, немов діафрагми, розширювались, розширювались, виплескуючи дедалі більші порції люті. І коли вже розширюватись було нікуди і вони стали ідеально круглими, на виді старого майнула заклопотаність і він знову приступив до "роботи". Втім, ненавидіти теж було його роботою. Те, що відбувалося, я скоріше відчував, аніж бачив, на мене немов би було наслано. Та раптом щось у мені перемкнулось, і я побачив великий письмовий стіл, вкритий малиновим сукном, два стоси паперу, ліворуч уже підписані, праворуч ті, які ще належало підписати, за столом сидів старезний дід з бобриком сивого волосся, густими білими бровами-колючками, тонким хижим носом і зморшкуватими безбарвними губами. Майнула думка, що образ цього чоловіка стояв у пам’яті весь час таким, яким я його побачив минулого разу. Це була людина, хоч і така, що втратила глузд. Мабуть, цей висновок зняв з мене остаточно чари божевільного старого і я, підвівшись і підійшовши до столу, взяв один з підписаних листків. Встиг пробігти очима тільки частину заголовка, надрукованого друкарським способом "СПИСОК осіб, які підлягають..." Тієї ж миті чоловік, з невластивою для його віку проворністю, підскочив у кріслі і вихопив у мене папір.

— Сидіти! — гарикнув люто.

Від несподіваного окрику я плюснувся на твердий стілець для відвідувачів. На шум з’явилась господиня, на ходу пакуючи паперовий пакет. Обвела байдужим поглядом спершу мене, потім чоловіка: в нього на обличчі, як не дивно, застигли одразу два вирази — люті й радості. Він

був щасливий, що нарешті з протилежного боку, на стільці для відвідувачів хтось сидить... Я взяв у жінки пакет і пішов за нею. В останню мить, уже в дверях, помітив, що рама над диваном не пустувала. В ній був чийсь портрет. Отже, цього разу дід молився не пустоті. І то мав бути образ самого люцифера...

Я вже наближався до експедиції, коли піймався на думці, що в мене тремтять ноги. "Ах ти ж, старе луб’я! — обурювався в душі. — Це ж треба так гаркнути..."

Була пізня пора. Вакуленко сидів на розстеленому ліжку в самих тільки спортивних штанях.

— Ну, виконав доручення? — запитав він, не приховуючи зневаги. — Чому ти дозволяєш робити з себе шістку...

— А що, треба було відмовитись? Попрохала ж людина...

— Людина? — іронізував колега. — Хто тобі сказав, що він людина?

— А хто ж він по-твоєму? — запитав.

— Людець! А точніше — недолюдок! Ти думаєш, чого я так часто тікаю у відрядження? Щоб не мати його перед очима. Кожна зустріч з ним обертається для мене серцевими муками. Це пиявка якась. Там, в інституті, все ним просякнуте. Єдина втіха, що забуваю про нього, як тільки виходжу з інституту. Я б і тепер не згадав, якби не ти з цим згортком... Хотів би я побачити, що там у нього за рідня.

— Вакуло, — сказав я, — у вас з ним найшла коса на камінь. До того ж йому, мабуть, вносять у вуха те, що ти про нього кажеш.

Це зауваження я зробив не випадково, бо тільки зі мною Вакуленко міг "вивертати" душу. Решта наших тримала його на відстані. Отже,

настукати Посудієвському міг би тільки я. І водночас я був переконаний, що він нізащо не грішитиме на мене. А відтак шукатиме іншого і зрештою вийде на Тхолика.

— Не думаю, що хтось йому там... — не дуже впевнено мовив Вакуленко. — А втім начхати. Я йому сам в очі скажу це.

Я поцікавився:

— Вакуло, ти вже вдруге скаржишся на серце. Щось серйозне?

Він несамохіть підніс руку до рудої, завбільшки як велика смородина, плями на лівому боці грудей.

— Та ти розумієш, дивне щось коїться. Причепився якийсь психічний комплекс. Щораз, як бачу Посудієвського, починає боліти серце. Розумію, що це дурниця, але ще не було випадку, щоб мені не шпигнуло в грудях, коли ми зустрічаємось. Навіть якщо він десь поблизу, все одно відчуваю. Ось цим місцем, — він показав на мітку. — Родинка чи бородавка, грець його втямить, що воно таке, починає шпигати; як ото, коли торкнешся язиком клеми батарейки.

— До лікаря звертався?

— До кардіолога. Порадив не вигадувати собі болячок...

— Ти певен, що Посудієвський єдиний, хто на тебе так діє? Може б, варто дослідити, як діють на тебе всі, з ким спілкуєшся. Наприклад, я — не пригнічую тебе?

— Ні, з тобою мені легко. Хоч ти останнім часом сильно змінився.

— Я змінився? З чого ти взяв? — Питання прозвучало штучно; в голосі-бо подиву не було.

Вакуленко замислився.

— Так одразу й не скажеш, — озвався по часі. — Ти ніби щось ховаєш за пазухою. Ні, не камінь, але щось у тебе там є. Ти чимось став схожий на Антона Михайлюка.

Я вдав, що вважаю ці балачки несерйозними і, отже, не вартими уваги. Натомість поцікавився:

— А цей твій серцевий біль — він залишається таким як і спочатку чи посилюється з часом?

— Ні, не прогресує... Мені не стає болючіше, але останнім часом довше мучить. Навіть у нашій комірчині, де нікого, крім нас із Тхоликом, немає, мені весь час млоїть, млоїть... Та вже як побачу Посудієвського... Тьху, перевертень!

Уже коли ми вимкнули світло і повлягались, Вакуленко знову подав голос:

— Послухай-но, колего, відрядження у нас виписані на два тижні. А роботи зосталося на якихось три-чотири дні. Давай так: ти в п’ятницю їдеш додому, а я залишаюся ще на тиждень і виконую роботу за нас обох.

— Згода, — відказав я уже крізь дрімоту.

І в тому ж напівсні мені подумалося, що Посудієвський шукав і в мені больову точку.

6

У понеділок вранці до нас у кімнату зазирнув Михайлюк. Привітавшись, моргнув мені, мовляв, зайдіть.

— Ви вже чули про міністра? — зустрів мене такими словами. Почувши ствердну відповідь, сказав: — Я подзвонив йому на другий день, коли довідався, що він склав свої повноваження. Зустріч була простішою, ніж минулого разу. Я під'їхав в умовлене місце і повіз його подалі з очей — на нашу з вами гору. Ідея була така: заохотити його до польоту на дельтаплані. А потім з висоти показати місце, де ми спостерігаємо "міраж". І якби той йому відкрився, то це значило б, що й він знає про існування комахолюдей. Якби ж ні... Ну, що ж — він просто інтуїтивно опирався невідомій йому лихій силі, за що й поплатився високим кріслом.

Спочатку однокашник з цікавістю, я б сказав, з захопленням, спостерігав, як я плаваю в повітрі. Здавалося навіть, що й він сам був на шляху до того. Але останньої миті в ньому щось спрацювало (мабуть, рефлекс самозбереження) і він відмовився... Ні, він не боявся. В ньому просто віддавна сидів дух стабільності й порядку. Цей дух утримував його колись від прогулів лекцій, від студентських пиятик в гуртожитку, від протестів проти самодура-викладача. Він добре вчився і, треба сказати, був надійним товаришем — ну, там поділиться останнім, таке інше... Але за однієї умови — він при тому мусив міцно стояти на ногах. У пору формування особистості я й сам прагнув до поміркованості... Не приховаю — в моєму характері чимало чого збереглося й від нього... В юнацькі роки він був хлопцем при тілі. Таким і дотепер зостався. Тільки обличчя мав колись простакувате, а зараз на ньому з'явився наліт сановності. Не зарозумілості, ні. А саме сановності...

— Антоне Кузьмовичу, — перебив я Михайлюка, — може, продовжимо бесіду після третьої. З хвилини на хвилину може зайти Посудієвський. Нащо з ним у піддавки...

— Не зайде, — запевнив Михайлюк. — Він на колегії міністерства. Новий міністр запросив... Так от, я мав намір апробувати друга юності над "міражем", і якби той йому відкрився, то й мені не залишалося б нічого, як посвятити його в таємницю комахолюдей. Але сталося не так, як хотілося... Я його ні про що не розпитував. А він, либонь, мою пропозицію поїхати на Маринину гору розцінив як спробу доброго товариша відволікти його від неприємностей.

— І що ж, ти думаєш, вони мені пришили? — несподівано сказав мій інститутський друг. — Саботаж програми "Енергокомплекс". Правда, офіційно це прозвучало не як саботаж, а як небажання підтримати державний захід. І ніхто жодним словом не обмовився, за що ж мене насправді зняли. До речі, жоден з тих, хто брав участь у цьому фарсі, ніколи, принаймні на словах, не схвалював впровадження боро-кремнієвих виробництв. Це була якась дивна гра, в якій мовилось одне, а малося на увазі зовсім інше.

Я поцікавився: кому і з якою метою треба вгніздити на нашій землі оті виробництва? Екс-міністр довго не відповідав, здалося навіть, що він вагається, а тоді почав обережно:

— Розумієш, це можна було б пояснити відомчими амбіціями. Ну, буває так: якийсь із зверхників підписав липову програму і не знайде в собі сили й порядності визнати помилку. Але тут не так. Чиясь лиха рука понаскладала угод із заводами та інофірмами на продукцію боро-кремнієвих виробництв, яких ще немає. Коротше — ці виробництва вплели в моноліт усієї системи. Зробили їх складовою системи ще до того, як вони почнуть видавати продукцію. Але найдивовижніше те, що за всім тим не видно зацікавлених осіб. Розплутуєш, розплутуєш клубок... Здається, ось-ось побачиш край чи початок. Аж глядь, — ти знову на тому ж місці, з якого починав. І весь час відчуваєш на собі чийсь пильний погляд. Хтось спостерігає за кожним твоїм кроком.

— Мені подумалося, — продовжував оповідь Михайлюк, — що на спорудження тих об’єктів, либонь, задіяне не тільки Міністерство

геології, а й інші галузі. І отже, виникло питання, як поставились до цього керівники тих галузей. Адже вони, їхні діти й онуки живуть не десь-інде, а тут.

— А ніяк, — відказав товариш моїх юнацьких літ. — Отримали замовлення хто на будівельні конструкції, хто обладнання, і жодних проблем. Правда, є кілька людей, що розуміють ситуацію, але, навчені моїм прикладом, вони навряд чи подадуть голос.

Насувалася полуденна спека. Ні йому, ні мені не хотілося повертатися в місто. Ми спочатку сиділи на горі біля впакованого вже дельтаплана, а тоді спустилися під вербу... Скільки себе пам’ятаю, я там жодного разу не купався. Очерет повсюди ж, до води не підступишся. Та й що то за річка — жабам по коліна. А ж тут товариш мій каже:

— Може, скупнемось?

Ми роздяглись. На ньому були якісь смугасті, як тільняшка, труси. Але довкруж — ніде нікого. Ото ж ми, порозсувавши очерет та ступаючи в мульке дно, вийшли мало не на середину річки, де нам уже було по шию. Поплавали, погаласували, як бувало колись, коли всією групою ходили на природу. Тоді, як вийшли на берег, він зауважив не без заздрощів, що я анітрохи не змінився ні постаттю, ні лицем. Я не покривив душею, коли відповів йому тим самим. Щоправда, тіло в нього було якесь прив’яле. І тут я помітив під серцем, під горлом і посеред грудей якісь руді плями. То були начебто сліди від банок або великих п’явок.

— Старичок, що це в тебе? — поцікавився я обережно, киваючи на плями. — Тобі що, банки ставили?

Він заклопотано подивився на ті місця.

— Грець його втямить, — буркнув. — Спочатку з’явилися жовтуваті кружальця. Ну, як ото буває в старих людей — вікові плями. А потім потемнішали і збільшились. Самі плями не болять, хіба що інколи відчувається посіпування, проте вони немов би зв’язані з внутрішніми органами. Ну, от, наприклад, ні сіло, ні впало починає шпигати серце, або щось у глибині грудей тисне. Так, як буває, коли тобі допікає сумління, а тільки незрівнянно сильніше, я б сказав, фізичніше. До речі, вдома вони мені ніколи не дошкуляють.

Я знову вклинився в оповідь Михайлюка:

— Перепрошую... Щодо рудих плям. Така мітка є і у Вакуленка. На грудях, біля серця. З усього — то больова точка, на яку діє Посудієвський.

— Справді!? — Михайлюк, здавалося, аж зрадів. — Отже, міністра, перед тим, як зняти з посади, добряче "їли". Знайшли в нього аж три больові точки. — Мить поміркувавши про щось, колега провадив: — Отож коли ми вже повертались в місто, він раптом озвався:

— Скажи, Антоне, а звідки тобі стало відомо про оті виробництва?

Питання застукало мене зненацька. Я опинився в ситуації, коли треба казати правду.

— Як-то звідки? — зробив спробу викрутитись. — Ти мені сказав.

— Дійсно, — погодився він спокійно, — це я сказав, що на всій нашій території планується спорудження боро-кремнієвих виробництв і що це — велика загроза для людей. Але ж я тільки відповідав на твоє запитання про таємничі об’єкти, проти яких я виступаю. Отже, в принципі, ти вже був поінформований. До речі, про ті об’єкти знало не більше десятка високих посадових осіб... Так звідки ти довідався?

Він очікував на відповідь, а я в думках уже простежив ланцюжок, по якому побіжить інформація, якщо я його втаємничу. Однією з ланок того ланцюжка має бути якась із "високих посадових осіб", що їй довіряє екс-міністр і в оточенні якої обов’язково гніздиться хтось із комахолюдей.

— А чого ти не запитав про це тоді, на стадіоні? — зробив я ще одну спробу відволікти час.

— А що б це змінило?

— Нічого...

І тут я сказав:

— Моя відповідь залежатиме від того, що ти про це думаєш. Вірю, що тобі невідомі автори акції. Але ж міркування, припущення мусиш якісь мати.

— Мої міркування? Навряд чи вони відрізняються від твоїх. Скажімо так: є сила, котра поставила собі за мету вирішити економічні проблеми держави за допомогою отих виробництв, не переймаючись побічними наслідками свого заходу. І оскільки авторів не видно, то з цього витікає, що вона — та сила свідома того, до якої екологічної катастрофи це може призвести. Логічно?

— Цілком, друже. А тільки не завжди логіка веде до істини. Я готовий припустити, що люди такі, справді, є. І що їм начхати на цілий народ. Але ж у них мусять буди бодай шкурні інтереси. Наслідки тієї технології відіб’ються й на їхніх дітях і онуках. Щось тут не в’яжеться.

— Мені й самому приходило таке в голову, — сказав екс-міністр. — Але ж тоді доведеться визнати, що це не просто безвідповідальний захід, а справді злонамірена акція проти цілого народу.

— І що ж тобі заважає так думати?

— Ну, тоді маємо визнати, що в органи влади всіх рівнів проник ворог. І не один, не два, а багато. Одиницям-бо зав’язати все в такий тугий вузол було б не під силу.

— Напрямок твоїх міркувань мені до вподоби, — посміхнувся я. — Мотивуй далі.

— А от вмотивувати таку думку якраз і важко. Керівники всіх рівнів — люди на виду. Весь час перебувають під перехресними поглядами як підлеглих, так і зверхників. Ну, там одному-другому, може, ще й пощастить замаскуватись під патріота, але ж не такій кількості. Тут щось не те.

Екс-міністр замислився. Відчувалося, що напрямок думки, на який я непомітно вивів, дуже його бентежив. Він, здавалося, забув про своє запитання.

Озвався знову, коли попереду вже виднілася алея з рідкувато посаджених дерев, повз які кулями проносились авто; то була траса.

— Справді, дивне коїться. Знімають з посади за одне, а гріхи приписують зовсім інші. Тоді, на колегії, в мене склалося враження, що все те спрямовує чиясь невидима рука. Але ж не може сила, котра так розумно, я б сказав тонко, керує акцією, не може не знати про наслідки тієї акції. А вони ж спрямовані проти людини як такої. Будь я марновірним, подумав би, що сила та нечиста.

— Все, старичок, стане на місце, якщо слово "нечиста" замінити на слово "нелюдська", — сказав я, пригальмовуючи машину перед в’їздом на шосе.

Він повів іронічним оком у мій бік — чи, бува, не кепкую. Дивився, аж доки я, пропустивши потік транспорту, нарешті вивів машину на трасу.

— Щось ти загадками говориш, Антоне, — озвався мій товариш.

Я відчував, що ось-ось він згадає про своє запитання і поспішив випередити його:

— Бувають такі неймовірні речі, що коли з ними зіткнеться непідготовлена людина, вона просто не повірить. Ти цікавився, звідки мені стало відомо про виробництво... Скажу, але наступного разу. А ти тим часом придивися до свого оточення. Не шукай ні авторів злочинної акції, ані тих, хто їх підтримує. Просто пригляньсь до людей, надто до тих, на кого ти досі не звертав уваги. Бувають особи... Вони мов би випадають з поля зору. Гадаю, на новій посаді завідуючого відділом міністерства це буде зробити простіше.

Друг юності досить добре мене знав, щоб не марнувати час на допитування. Я колись у нього вчився твердості слова.

7

Посудієвський був якийсь врочистий. На сизому від гоління обличчі проступало просвітління і водночас суворість. Його немов би переповнювали таємниці, ділитися якими він не квапився. Та ось усі повсідалися, і завідуючий, випроставшись у своєму кріслі-"троні" й, поклавши на стіл руки, сказав:

— Отже, починаємо нове життя. — При цьому іронічно посміхнувся. Спостерігши у підлеглих такі ж самі усмішки, поспішив додати: — Ні, я серйозно. Тепер усе буде поставлене з голови на ноги... Я нічого не хочу сказати поганого про колишнього міністра. Він був компетентним чоловіком, але, на жаль, не спроможним е-е... Час висуває нові вимоги...

З десяти членів ученої ради відділу ми з Михайлюком були чи не найуважнішими його слухачами. До того ж я не лише слухав, а й спостерігав за кожним рухом, виразом очей, мімікою... За столом у м’якому кріслі сидів такий собі вельможа від науки — і тільки. Єдиною особливістю були очі, які, здавалося, бачили й за спиною. "Чи не це у нього спільне з "міражем"? — майнула думка. Тим часом Посудієвський провадив:

— ...Міністерство припиняє асигнування фундаментальних наукових тем. Це компетенція Академії Наук. Гроші і творчий потенціал перепрофілюються на розвідку покладів бору. З цією сировиною пов’язане все наше майбутнє. Найбільше не повезло Тхолику. Його тема закривається. Та якщо він погодиться очолити тему по бору, то йому й грошей добавлять і виконавцями допоможуть.

Тільки зусиллям волі я стримався, щоб при цьому не глянути в бік Михайлюка. На мить здалося, що слова його — то не звуки, а слина павука, котра враз гусне в повітрі, обплутуючи всякого, хто тут сидів. Завідуючий відділом між тим казав:

— ...На жаль, припиняється також асигнування усіх тем, пов’язаних з акустикою. Втім, чому "на жаль"? Антін Кузьмович, у принципі, тему завершив. Отже, йому, можна сказати, повезло.

— Потрібен ще якийсь місяць, — озвався Михайлюк буденним голосом.

— Гадаю, місяць вам дадуть... Але вже тепер починайте вивчати літературу з родовищ бору.

Погляд мій упав на штори. З часу останнього мого тут перебування вони значно покоротшали і вже торкалися підвіконня. Отже, в кімнаті повно молі. А тільки де вона кублиться — в книжковій шафі, шухлядах столу, чи десь у складках полотнищ під стелею?

— А нам щось перепаде від того борного пирога? — запитав Пожидай. — У нас он Слимчук давно цікавиться сполуками бору.

Завідуючий лабораторією, як завжди, брехав. Посудієвський знав про це, але заспокоїв:

— Усім перепаде. Напрямок багатоплановий — від розвідки до переробки сировини.

За хвилину по закінченні зібрання я ще раз зайшов до Посудієвського, щоб віддати пакунок від родичів. Він подякував і, не розгортаючи, сховав у портфель. Тоді, відкинувшись на м’яку спинку, подивився, ні — охопив мене всього поглядом. Здалося, що очі в нього не чорні, а вишневі, як два очищені гранатові плоди, і що в них стільки ж зіниць, скільки зерняток у граната.

— То як вони там? — запитав.

— Як і раніше. Старий щось постійно пише... — По цих словах я іронічно посміхнувся.

Раптом на обличчі у зава з’явився делікатний вираз. Він сказав:

— Ви з Михайлюком товаришуєте... Як він сприйняв те, що зняли з посади його друга?

— Та який там друг... Той був міністром, а цей рядовий... — відказав я. — Коли б вони були друзями, то Михайлюк давно б уже очолював відділ у міністерстві.

— Можливо, що й так, — згодився Посудієвський.

Я саме сидів у Михайлюка, коли йому хтось зателефонував і сповістив, що міністр — в реанімації. Інфаркт. Переказавши мені цю звістку, колега розгублено опустився на стілець. Обличчя його стало землистим, здавалося, хтось враз виточив з нього всю кров.

— Це мій гріх, — сказав він тихо. — Володя, здається, докумекав, у чім річ. Не дарма ж він учора дзвонив і пропонував зустрітись.

— Або докумекали ті, кого він розпізнав, — зауважив я.

Михайлюк потягнувся до сумочки з ключами, що лежала на краю столу, подивився розгублено:

— Я — в лікарню. А ви зайдіть сюди в кінці дня та вимкніть апаратуру... Ага — ключа в дверях не залишайте.

Товариша свого Антон Кузьмович уже не застав живим. Той помер, так і не опритомнівши.

А наступного дня наскочила комісія з міністерства. Зажадала від Михайлюка не лише технічну документацію на прозвучувач, а й сам прилад. Це була група з трьох молодих чоловіків, які більше нагадували слідчих, аніж технічних експертів. Пропозицію Михайлюка передати розробку законним шляхом, на вченій раді, вони відхилили одразу. Мовляв, нічого марнувати час. Але випроводити з акустичної Білоконя й Ткача, яких Михайлюк запросив бути при тій процедурі, вони не наважились. Як розповідав Ткач, це був дивний напівобшук-напівдопит у присутності двох свідків (його й Білоконя). "Експерти" забрали не тільки прилад і технічну документацію, а й усі чернетки. І Білокінь, і Ткач, яким не раз доводилося мати справу з міністерськими працівниками різних рівнів, тих трьох бачили вперше.

— Це не комісія, а якась опергрупа, — криво посміхався Білокінь.

Слухаючи Ткача й Білоконя, я подумав, що Михайлюк навмисне не запросив мене бути свідком вилучення апаратури. Він мене оберігав.

Ми з Михайлюком зустрілися в бібліотеці. Алла назбирала з півдесятка помічників, щоб повантажити на машину списані книжки, їх носили в лантухах, бо з них сипалася порохнява. Це були зіпсовані міллю тлумачні словники, енциклопедії, книги з мистецтва, історії, палеонтології. Щораз, як хтось їх висипав, здіймалась курява і над кузовом зависала хмарка метеликів молі.

Михайлюк озвався, коли ми одні спускалися сходами.

— Я говорив з його лікарем. До інфаркту призвело сильне психічне потрясіння. А перед тим Володя дзвонив мені, пропонував зустрітись. Отже, він таки щось побачив.

— Чи не назвав десь вашого імені? — спитав я. — Тоді історія з вилученням апаратури...

— Не думаю. Подія з апаратом — звичайний превентивний захід. Ви ж чули, що сказав Посудієвський: акустична тематика віднині не фінансується. Хоча не виключено, що саме моя розробка спричинила до такого заходу. До речі, всі троє експертів — типові інзекта-гомо. Майже не розмовляли між собою. Думками обмінювалися на гіперзвуковій частоті. Хоч я й перебував у їхній компанії більш ніж півдня, в пам’яті від них залишилися тільки однакові для всіх трьох джинсові куртки. Та й, мабуть, тому, що на одній з курток красувався значок "цвіркуна". Коли Білокінь поцікавився, що то за символ, власник значка пояснив: це, мовляв, зображення істоти, що мешкала на землі задовго до того, як з’явилась людина. "Та у жодній з палеонтологій я такого не зустрічав", — засумнівався Білокінь. "Сучасна палеонтологія — найбрехливіша з наук", — відказав експерт.

Коли в заповнену до країв машину ми висипали вже з двох останніх лантухів, Михайлюк запитав у водія:

— Куди ви це повезете?

— Та на звалище ж, — відказав той. — А там обіллю гасом і спалю. Шкода, що метелики вціліють. — Він подивився на густу хмару комах, що клубочилися над попсованими книжками.

8

З Петром Іванищенком ми зустрілися на порозі видавництва. Він був, як завжди, в доброму гуморі, а його повне обличчя в рамці з рудого волосся нагадувало карбування на міді.

— Боже ж ти мій! Старий, де б же ми з тобою зустрілись! — розвів широко обійми Іванищенко. — Мабуть, романюгу приніс... Авжеж, прозаїкам краще. А нам — поетам бодай "метелика" колись видати... — Раптом він запнувся і придивився до мене: — Щось ти, старий, ніби й не радий зустрічі. Досі не можеш забути отого непорозуміння з оповіданням? То все міль! До речі, клята комаха поточила унікальні фольклорні записи. Чоловік, який їх збирав, плакав.

Я подумки завважив, що це вже друга людина (першою був Вакуленко), котра помітила в мені переміну. Отже, внутрішній стан, хочеш-не-хочеш, проектувався на обличчя.

— Бог з тобою, Петре! Та я вже забув... Сподіваюсь, радіослухачі не закидали вас гнівними листами?

Іванищенко посерйознішав.

— У радіослухачів зараз інша проблема. Косміяни... Ми вже отримали десятків зо два листів.

— Цікаво, — посміхнувся я поблажливо. — І описання пришельців наводять?

— Авжеж. Нижчі за середній зріст. Одягнені в лати чи то з чорної бляхи, чи то з хітину. Голови немов би й людські, але водночас схожі й на комашині. Неймовірно сильні. Кранівник, якому випало зостатись на ніч на будівництві, пише, що двоє цих чортів легко, немов би то були дошки, переклали з місця на місце шестиметрові бетонні блоки.

— Нащо їм було те робити?

— Шукали щось. Той чоловік сидів у будці баштового крана і бачив згори, як вони спершу никали по будівництву, а тоді заходилися біля плит.

— У кранівника, мабуть, того дня була зарплата?

— Старий, це серйозніше, ніж ти думаєш, — сказав Іванищенко. — Одна справа, коли щось комусь приверзеться, інша, коли майже та ж сама звістка надходить з різних регіонів і описання збігаються. Я вже не кажу про телефонні дзвінки...

— А чом би вам не присвятити тим повідомленням спеціальну передачу?

Товариш мій зам’явся.

— Та бачиш...

— Я міг би допомогти. Давай матеріали, я їх узагальню, щось від себе прибрешу...

— Навряд чи твоя фантазія здатна вигадати щось більш неймовірне, — похмуро сказав Іванищенко.

— А яка географія повідомлень? — поцікавився я. — Ну, звідки вони надходять?

— Та звідусіль. Хоча чисельно переважають повідомлення з новобудов.

— Яких новобудов?

— Ну, не всі дописувачі називають об’єкт. Пишуть будівництво, та й годі. Але є й такі, що не забувають вказати адресу. Наприклад, кранівник, про якого я згадав, монтує стіни цеху, де виготовлятимуть автомобільне скло.

— То чого ж ви не хочете зробити передачу? — нагадав я. — Це було б цікаво.

— Матеріал давно готовий. Але керівництво не дозволяє. Каже, паніка почнеться.

— Хм... Паніка... А як би ті листи почитати? Га, старий? Ти мене заінтригував.

— Нема проблеми. Приходь, покажу.

...Та коли за дві години ми знову зустрілись — цього разу в кабінеті Іванищенка на радіо — мій літературний колега був стурбований.

— Старий, кудись поділися ті листи, — сказав. — Ось тут, у мене лежали... Може, головний узяв. Але його зараз немає. — Іванищенко покосився на мій портфель. — Мо’, щось залишиш?

— Зараз мені не до літератури, — сказав я. — Багато роботи в інституті .

Михайлюка моя оповідь не дуже й здивувала. Він сказав:

— Тепер у них уже й матка є. Отже, шлях до формації типу "мурашник" відкритий.

— А як ви гадаєте, Антоне Кузьмовичу, чи морально це — знати про все, і не кричати на весь світ?

— Не коректно поставлене запитання, — відказав Михайлюк холодно. — По-перше, ми не маємо засобів інформації, а, по-друге, якщо якась редакція й не перебуває під контролем інзекта-гомо, то за таке обнародування нас у кращому випадку чекає глум, в гіршому — психушка, а ще в гіршому — доля мого інститутського товариша. До речі, Володю поховали з усіма почестями. Під труну підставив плече і наш теперішній міністр.

— Але ж треба щось робити! — вихопилося в мене.

— Авжеж, — погодився колега. — А тільки слід добре поміркувати, що саме.

— Спільників треба шукати, — сказав я. — Удвох ми нічого не зробимо.

— Я — проти. — В голосі Михайлюка відчувалося вже знайоме відчуження. Воно з’являлося щораз, як я згадував про спільника. — Ми досі функціонуємо тільки тому, що немає третього.

— Але ж ви самі хотіли залучити екс-міністра, — нагадав я.

— Той чоловік знав усю систему зв’язків у верхніх ешелонах влади. До того ж він умів тримати язика за зубами. Повірте мені.

— Ви кажете функціонуємо... А кому воно потрібне — таке функціонування? Навіть прозвучувач забрали.

— Аби тільки життя не забрали, — посміхнувся Михайлюк. Лице його стало раптом серйозним. — Ми з вами виконуємо закриту науково-дослідну тему. Назвемо її так: "Паралельна цивілізація землян чи інфільтрати з космосу?" І треба виключити, а де й обійти, всі можливі завади на шляху до завершення цієї теми. Не кажу вже про зрив. Це був би злочин! Отже — нікому й натяку.

— Легко вам казати. А мені дедалі важче лукавити з істотою, яка бачить у мені лише психічну поживу для себе.

— Мушу зауважити, — посміхнувся Михайлюк, — що у вас це непогано виходить. Істота ставиться до вас з явною симпатією.

— Авжеж. І таке ставлення триватиме доти, доки вона не виявить у мені больову точку.

Михайлюк на те не відповів. Закапало з кавоварки, і ми якийсь час мовчки кавували. Незвично було бачити пусте місце на стелажі, де недавно ще оберталися бобіни прозвучувача. Та ось колега відставив чашечку, його холодні світло-карі очі дивно поблискували. Він озвався:

— Якщо існують оті чорти, як каже ваш товариш-радіожурналіст, то на чомусь же їх принесло. Отже, десь мусить бути й літальний апарат. І, думаю, що апарат той перебуває на одній осі з "міражем".

— Якби він там був — його б давно засікли, — зауважив я. — Атмосфера, та й орбітальний простір навколо Землі, кишать літаками, супутниками, всілякими орбітальними комплексами...

— А Сірошенко засік "міраж"? А він же над ним літав... Побачити може лише той, чия пам’ять містить інформацію про комахолюдей. І не просто інформацію, а зміст їхніх одкровень.

— Це — тільки припущення, яке базується всього на двох випадках — з вами і зі мною, — заперечив я. — Потрібне підтвердження, так би мовити, чистий дослід. А він полягає в тому, щоб над "міражем" була апробована нова людина. Двічі: до і після втаємничення її в суть справи.

Михайлюк замислився. Він розглядав, чи тільки вдавав, що розглядає, червоні ягідки на чашці. Я досить його знав, аби зрозуміти, що аргумент на нього подіяв.

— Якщо ж чистий дослід підтвердить це наше припущення, — провадив я, — то до свого звіту ми зможемо вже долучити й рекомендації, як виявляти маяки для прибульців.

— Не думайте, що тільки ви один такий мудрий, — озвався нарешті Михайлюк. — Саме цей експеримент я й збирався провести з моїм однокашником. І при цьому нам випав би ще один виграш — інформація про комахолюдей у вищих сферах суспільства. Тобто про тих особин, на совісті яких боро-кремнієві виробництва. — Несподівано він запитав: — А у вас є хтось на прикметі?

— Є. Ткач.

— Отой оракул? Але ж він застерігав мене від польотів на дельтаплані!

— І все ж, це саме той чоловік, який нам потрібен.

На відміну від Білоконя, котрий жив поглибленим внутрішнім життям, Ткач весь час потребував когось, з ким міг би перекинутись словом. Моя оповідь про Маринину гору, тиху річку і затінок під вербами справила на нього враження. Він поцікавився ще, чи водиться там риба і сам напросився в нашу компанію. Щодо риби я, звісно, покривив душею... Але в суботу вдосвіта в машині Михайлюка знайшлося місце не тільки для двох дельтапланів, а й для рибальських снастей та казанця на юшку... Отож, опинившись біля річки, ми закинули вудки. Ткач стояв по коліна в воді в очереті. Він був досвідченим рибалкою і вже за годину в відрі тріпотіло з півтора десятка карасів та окунців. Щораз, відчіпляючи з гачка рибину, Ткач вдоволено бурмотів те саме:

— Вони мене доведуть! О-ой, доведуть... — Те звучало, як закляття.

...Коли вже запарувала в полумисках юшка, Ткач витяг зі своєї сумки пляшку "мисливської".

— Тобі, Антоне, вести машину... А ми з колегою — по п’ятдесят грамів... Ну, щоб дома не журились.

Потім він сидів, прихилившись спиною до верби, курив.

— Де ще можна так відпочити душею? — запитав і, не дочекавшись відповіді, мовив: — Ніде. Повірте мені. А я надивився світу.

— Ну, ти, Сашко, відпочивай душею, а нам літати пора, — сказав Михайлюк, підводячись.

...На Ткача, вочевидь, справив враження мій політ над річкою. Не останню роль відіграла й чарчина "мисливської", яку він вихилив уже без нас. Я спостерігав, як він махав мені рукою, а тоді піднявся на гору до Михайлюка і про щось з ним говорив. Костюм "сафарі" з бавовняної тканини робив його схожим на професійного мисливця.

Як потім виявилося, Михайлюк довго не давав згоди на політ Ткача. Мовляв, той напідпитку. Але врешті-решт "здався", і Ткач, після кількох невдалих спроб, відірвався від землі на моєму дельтаплані.

Вже сонце було на вечірньому прузі, коли вони з Михайлюком повернулися на Маринину гору. Мені було досить одного погляду, щоб зрозуміти: "міраж" Ткачеві не відкрився.

Коли дельтаплани — уже впаковані — лежали в машині, і можна було рушати додому, Михайлюк несподівано запропонував:

— А чи не посидіти нам біля ватри? Га, хлопці? Такий гарний вечір ...

Ткач повів на нього здивованим оком, я теж мало не пирснув — така фальш вчувалася в голосі нашого товариша. Але я тут же й збагнув намір Михайлюка. Більш сприятливих умов, ніж тут, для тривалої розмови годі було й підшукати. Перед тим, як втаємничувати Ткача, Антон Кузьмович запитав:

— Ну, що, оракуле, і після цього застерігатимеш нас від польотів?

Ткач на те не відповів. Натомість заходився збирати сухий очерет, корінці, що їх прибило водою до берега.

Розповідь була довга. Спочатку Ткач поставився до неї поблажливо. Він, здавалося, більше прислухався до сплеску риби на воді, аніж до слів Михайлюка. Та поступово факти, що їх наводив колега, і деталі, що я додавав, його захопили. Але не настільки, щоб він повірив. І тоді Михайлюк дістав з машини плейєр і дав йому прослухати записи "репортажів".

Навіть у кволому світлі дотліваючої ватри можна було помітити, що Ткач розгублений.

— Не повірю, — сказав він ошелешено. — Доки на власні очі не побачу "міраж".

Ми виїхали опівночі.

...А в неділю вдосвіта знову були на тому ж самому місці. Пропозицію Михайлюка половити рибу, користуючись вранішнім кльовом, Ткач відхилив. Він, мабуть, погано спав, бо під очима в нього понабрякало. Замислитись йому було над чим. Адже інформацію, яку ми збирали місяцями, він отримав за кілька годин, без натяків і попереджень. Це, по суті, був інформаційний удар.

Повівало прохолодою. Здавалося, невидима лагідна рука пестить зарості звіробою й кашки, що суцільним килимом встеляли Маринину гору. Але й такого кволого вітерця досить було, аби змонтований дельтаплан норовисто виривався з рук. Невдовзі до польоту готовий був і другий — більший апарат спецконструкції Михайлюка.

...Вони повернулись пополудні. З того я зробив висновок, що Михайлюк провів Ткача не всіма колами пекла. Проте обоє були стомлені.

— Такого і уві сні не побачиш, — сказав Ткач, коли я допомагав йому складати дельтаплан. — А що як з чотирьох боків того проклятого місця зробити свердловини та закласти по тротиловому заряду... Скажімо, під маскою сейсмоакустичної розвідки покладів.

— ...Покладів кісток, — підхопив Михайлюк. — Те, що ти бачив, спочиває на товщі кальційових сполук, за хімічним складом близьких до кістки. Та ще свинцево-мідна аномалія в тому місці. Ось і все, що вибухом викине на поверхню. А те, заради чого ми провели б акцію, не дістанеш ні тротилом, ані будь-якою вибухівкою. Воно-бо перебуває в іншому вимірі, хоча з нашою системою пов’язане точкою на кладовищі. Іншої думки мій розум видати не годен.

— Ви дивилися тільки вниз? — запитав я.

— Ні, — відказав Михайлюк, — я дивився і вгору. Але нічого не помітив. Хіба що відчуття незвідане охоплювало щораз, коли я відводив погляд від "міража" і вдивлявся в небо. Здавалося, ніби я завис у глибочезному колодязі, в якому було видно і дно, і те, що на дні, але не видно було цямрини. А там же, над цямриною, мусило б висіти й відро...

Ткач поглядав на нас здивовано. Він не міг второпати, про що йдеться. І тоді я оповів про дописи радіослухачів (учора ми цього не торкались).

— А ті заводи по виробництву боро-силікатів, їх будують у нашому місті? — поцікавився Олександр Федорович.

— Аж чотири, — відказав Михайлюк.

10

Кілька днів Ткач ходив сам не свій. А тоді став з’являтися на роботу з червоними від безсоння очима. Готував, як і раніше, чай, тільки тепер напій був аж чорний і більше нагадував чефір. Я ні про що не питав, як і не обмовився жодним словом про події, в які ми його втягли. Та одного разу, коли ми опинилися сам на сам, Олександр Федорович сказав:

— Мені дедалі важче тягти подвійну лямку. Може, допомогли б?

Я подивився здивовано.

— Влаштувався ж за сумісництвом сторожувати. На тому будівництві, де бачили чортів. До речі, на ніч туди не хоче ніхто йти. Кранівник роздзвонив капітально.

"Он воно що..." — подумав я, не знаючи, радіти мені чи сумувати. Рішучі дії Ткача, крім позитивного, мали ще одну грань — якщо хтось з інзекта-гомо (а такі, напевне, там є) поцікавиться особою нового вахтера, то обов’язково вийде на нас з Михайлюком. Тільки тепер я до кінця збагнув, яку мав слушність колега, коли так довго не зважувався втаємничувати третього.

— Олександре Федоровичу, — озвався я стурбовано, — структура, яку ми досліджуємо — повторюю: досліджуємо, а не боремося з нею, організована настільки тонко, що кожен наш хибний крок буде помічений нею негайно. Колективний розум її вже, по суті, сформований — ну, це щось на зразок пам’яті комп’ютера. Інформація, яка в нього потрапляє, вмить опрацьовується і передається у всі клітини, а точніше, доводиться до кожної особини інзекта-гомо... Ми ходимо над прірвою. Хибний крок будь-кого з нас обернеться трагедією для всіх. А головне — для справи.

— Я не збираюся воювати з пришельцями, — відказав Ткач. — І влаштувався сторожувати з однією метою — якомога більше довідатись...

— Ви не подумали про те, що особова картка у відділі кадрів пильно вивчається, а ваша особа встановлюється. Виникає питання: чому геолог, учений, не пенсіонер раптом наймається вахтером.

Колега посміхнувся, як мені здалося, зверхньо.

— Справді, питання таке виникло б, якби там лежала моя картка, а не Івана Савича — пенсіонера з сусіднього будинку. Влаштувався він. Він і працює в денні часи.

По цих словах мені трохи відлягло від серця. Ткач повідав, що наступного дня після польоту на дельтаплані він сів у свою машину і об’їздив усі промислові новобудови на околицях міста. Їх, як і казав

Михайлюк, виявилося чотири, одна з них була на стадії завершення; там уже завозили сировину. Саме біля цього заводу він і прочитав оголошення, що потрібен вахтер. Як виявилося згодом, двоє сторожів звільнилися одразу після випадку з кранівником (допис на радіо писався саме звідси).

Від об’їзної дороги, що пролягала по околиці міста, завод відгородився парканом з двометрових бетонних панелей. Сіра загорожа тяглася майже на кілометр аж до залізничної колії. Там вона обривалася, а за півсотні метрів починалася знову і вже відділяла завод від міста. Ніщо не свідчило, що цьому об’єкту надається якогось особливого значення. Завод як завод: колії для підвезення сировини, двір з горою руди і мостовим краном, а далі — криті цехи, в яких руду очищають, переплавляють і штампують уже готову продукцію. Біля прохідної — зупинка; дроти на тролейбусній лінії були ще нові, поблискували неокисленою міддю. Поряд з прохідною — триповерховий адміністративний корпус, перед ним — ялинки й берези. Усе таке просте й зрозуміле... Це я бачив удень, коли в переповненому тролейбусі під’їхав до заводу на розвідку.

...Хоча кранівник спустився на землю години чотири тому, об одинадцятій ночі, в кабіні мостового крана ще пахло людською плоттю й тютюновим димом. Я поклав поруч з собою згорток і роззирнувся. Здавалося, опинився в батискафі, утопленому в ніч. Поверхня води — десь високо-високо; на ній поблискують, а де лускаються золоті бульбашки. Праворуч — суцільна темінь, там поле, ліворуч — тьмяні обриси міста і де-не-де квадрати вікон, в яких світиться. Внизу — гора шихти, а неподалік — споруди цехів, що нагадують велетенські ящики. Десь там ходить Ткач. Він підмінив Івана Савича о десятій вечора, а я прийшов об одинадцятій. На завод проник по залізничній колії, що привела прямо до руддвору... Тим часом дія подвійної кави, яку я випив перед виходом з дому, почала слабшати. По тілу розливалася тепла млість, і повіки ставали важкими. Та тільки-но заплющувались очі, як одразу спрацьовував якийсь запобіжник і я зосереджував увагу на правій частині грудної клітки й починав генерувати волю. На колінах у мене

лежав потужний польовий бінокль, а поряд на сидінні — фотоапарат, що дозволяв робити знімки в інфрачервоних променях. Бінокль дав Ткач, а фотоапарат десь позичив Михайлюк. Це вже була моя п’ята ніч в кабіні кранівника. В голову лізло всяке: може, комахолюди попередили матку, що її засікли і, отже, очікувати — річ безнадійна. Була й інша думка: прибульці з космосу (чи звідки там) не мають двостороннього зв’язку з передовим загоном — комахолюдьми і диктують їм свою волю і логіку поведінки в якийсь інший, сугестивний, спосіб. Певне, вони "висівають" завдання в колективний розум комахолюдей, не відкриваючись перед ними. Між тим я потерпав від того, що кабіна з трьох боків була прозора і, отже, істоти, якщо вони з’являться, можуть мене виявити. Втім, кранівника, який писав на радіо, вони не помітили. На мене знову почала напливати сонна хвиля... І тут вони з’явились. Невідомо звідки. Немов би пересувалися в часі та раптом зупинились. І зупинка припала на четверту годину, а місцем її стала свіжа гора боро-силікатної руди. Їх було шестеро. Вони стояли не гуртом, а на відстані один від одного. Мені не треба було й бінокля — я бачив їх досить добре. Вони, справді, нагадували людей, закутих у лати з вороненої сталі. Це були живі родичі тієї істоти, останки якої відкопали колись на Донбасі. Вони віддалено нагадували й "міраж" (в описанні Михайлюка), а тільки зріст у порівнянні з ним, мали пігмейський.

Куди й поділася сонливість. Я боявся не те щоб поворухнутись, а й кліпнути очима. У поведінці нічних гостей було стільки ж логіки, скільки і в логіці мурахів. Один стояв на горі породи й оглядав усе довкруж. Йому не вистачало тільки двох антен, щоб нагадувати комаху. Інший приліг, немов цвіркун перед стрибком, ще інші поралися в різних місцях породної купи. Здавалося, досліджували сировину. Якби не паси, що відділяли верхню частину від нижньої, їх можна було б сприймати за велетенських цикад, або цвіркунів. Але ті пояси були виготовлені розумними істотами і, вочевидь, правили їм за якісь прилади; були інкрустовані чи то рубінами, а чи віконцями, в яких тьмяно світилося. Трохи оговтавшись від потрясіння, я поволі-поволі потягнувся рукою до фотокамери... В кадрі були всі шестеро. Найбільше я боявся клацання затвору, та зрештою таки натис на спуск. Всередині фотоапарата

шелеснуло. Навіть в ізольованій кабіні звук той ледь угадувався. Не віднімаючи камери від ока, я робив знімок за знімком, доки вистачило плівки. Тим часом істоти копошилися на горі, якби-то була мурашина купа. Серпанок хмар, що плавав у нічному небі, став танути і крізь нього вже просівалося медвяне сяйво місяця, від якого чорні постаті вкрилися жовтизною і нагадували скульптури з черленої бронзи. Вони були від мене за півсотні кроків; я вперше подумав про Ткача, який ходив десь біля корпусів. Ми, правда, домовилися, що в разі появи прибульців він сховається. Та чи помітить він їх, чорних, на тлі породи в нічній імлі? Я відклав фотоапарат і підніс до очей бінокль. Поблизу цехів не було нічого, схожого на людську постать. Тоді перевів погляд на "чортів", що товклися по шихті. Важкий польовий бінокль затремтів у моїх руках. Істоти бачилися так близько, що, здавалося, простягни руку і торкнешся їх. На людину вони скидалися тільки симетрією. Це не були й комахи, хоча подібність до комах була очевидною — вони мали зовнішній скелет, матеріал якого нагадував і хітин і броньовані лати. Авжеж, "знак цвіркуна" — то їхній символ. Раптом вони зникли. Не відбігли, не відлетіли — їх просто не стало, ніби то були не істоти з плоті, а фантоми. Ні в небі, ні десь поблизу не видно було нічого схожого на літальний апарат. Отже, вони пересувалися самостійно. А тільки як і куди вони зникли?

На сході стало сіріти. Я не віднімав бінокля від очей, шукаючи Ткача. І скоро помітив його. Він лежав, скоцюрбившись, під стіною флотаційного цеху. На мене накотилося дивне відчуття, ніби я потопаю; трясовиння, в яке занурювалося моє Я, називалося страхом. Воно було липке, як багно. Руки й ноги тремтіли, коли я спускався по драбині мостового крана.

...Він лежав на правому боці; ліву руку, здавалося, було вивихнуто в кисті, обличчя — сіре й ніби неживе — потворив вираз страждання. А може, таким його робила передсвітанкова імла. Я взяв руку — здерев’янілу, як у мерця. І тут відчув, що з мене витікає сила; і в міру того, як в’янув мій організм, оживав колега. Попустило руку і вона стала млявою, тоді з лиця зійшло омертвіння. Нарешті розплющились очі і подивились зачмелено. В них ще не було глузду.

Вже по тому, коли ми з Ткачем сиділи в нашій кімнаті — обидва вкрай виснажені, він сказав:

— ...Ходив поміж цехами, але щораз опинявся біля будмайданчика. Там штабелями лежать залізобетонні плити, і я сподівався, що чорти ось-ось з’являться. А тоді, вже перед світанком, вирішив до вас навідатись. Пам’ятаю себе тільки до того моменту, як вийшов з-за рогу флотаційного цеху. Далі сталося щось дивне. Мені немов би хтось затулив вуха, очі, ніс, позбавив можливості мислити, а шкіру — відчувати тепло. Наче доти я був біологічним роботом, та хтось раптом відімкнув від мене живлення. Якби не ви — капець мені був би. Ви фактично запустили знову мою біологічну машину.

— Біль відчували?

Ткач підвівся і, підійшовши до дверей, повернув ключ. А тоді зняв сорочку і я побачив на його міцному, з оливковим полиском, торсі великі синці: в сонячному сплетінні, з обох боків і посередині грудей, під горлом і ледь-ледь помітну позначку на чолі. "Саме в цих місцях свого тіла Білокінь колись "спостерігав" "гейзери" світла, — майнула думка. — І ще один у нього був..."

— Не відчував болю, — сказав Ткач. — Але в місцях, де зараз синці, в тіло немов би чопи позабивали.

Я попрохав його нахилити голову й розгорнув волосся на маківці. Там теж була позначка — завбільшки з п’ятак.

— Ви не сказали ще про один чоп — на голові, — зауважив я.

— Справді. А як ви здогадалися?! — він подивився здивовано.

— Вирахував, — гмикнув я і розповів Білоконеву пригоду в Африці. А тоді сказав: — Вочевидь, ті точки на тілі є не що інше, як місця, крізь які

людина сполучається з Вселенським Духом. Без тих точок, а точніше каналів, людина, справді, стає біороботом. Знаходяться вони не на фізичному тілі, а на астральній оболонці і тільки проектуються на ті місця, де у вас зараз синці. Прибульці вміють відлучати, скажімо так, тіло від душі. Такою ж здатністю наділені й комахолюди, а тільки меншою мірою... До речі, ви бачили тих чортів?

— Ні. Мене паралізувало, щойно я вийшов з-за рогу.

— Гадаю, побачите. На жаль, тільки на фото.

Але Ткачеві не судилося їх побачити. Плівка, яку Михайлюк десь проявив, зафіксувала тільки паси, що ними були підперезані тіла "цвіркунів". Власне, зафіксувалися й контури істот, але тільки як екрани, що заступали інфрачервоне випромінювання породи. Вони були розмиті й нагадували звичайні плями від неякісного проявлення. Виходило, що тіла істот не випромінювали інфрачервоного спектра, а відтак їх не мусило б існувати взагалі. Все живе й неживе обмінюється теплом з навколишнім середовищем. Принаймні до температури, вищої за абсолютний нуль. І ось випадок — матерія, яка не пов’язана з енергією... Їх можна було б сприймати як міражі, фантоми, але ж я бачив чіткі відбитки їхніх кінцівок на шихті (коли вдруге поліз до кабіни мостового крана по фотоапарат і бінокль); на той час уже світало. По купі, здавалося, товклися велетенські птахи чи комахи... Бентежило також те, що мене вони не помітили, хоча я від них був не далі, ніж Ткач. Тільки він перебував унизу. Але, мабуть, не це головне, мене ховала (а точніше, екранувала) від них кабіна крана. Така ж ситуація, певно, була і з кранівником, який писав на радіо.

11

Нас — членів ученої ради — запросив до себе Посудієвський і повідомив, що надійшов наказ із міністерства про припинення асигнування акустичної теми Михайлюка, теоретико-фундаментальної

Білоконя і скорочення коштів на нашу спільну з Ткачем і Вакуленком тему. Отже, до кінця року нам належано подати готовий звіт.

— Але ж це буде халтура! — вихопилось у Вакуленка. — Розвідка ділянки тільки почалася.

— Халтура, — погодився Посудієвський. — Та у цьому вас ніхто не звинуватить. Більше того, у нас вилучать якихось сто, а дадуть натомість п’ятсот тисяч карбованців. Хіба це погано?

— Броніславе Олексійовичу, — подав голос Пожидай. — Ви ж не забули, що Слимчук он ще зі студентської лави цікавиться боросилікатами? В нього й література підібрана. Дайте нам хоч якусь сотню тисяч.

— Ну, Сергій Дмитрович свого не проґавить. Чує, де смаженим пахне... — поблажливо мовив завідуючий відділом. — Не хвилюйтесь, колеги, усі будемо при ділі. Єдине, через що нам слід переступити, так це через амбіції. — Він зиркнув на Білоконя й Михайлюка, а тоді перевів погляд на Ткача, який сидів осторонь. І тут очі Посудієвського заіскрились, у них з’явилося безліч віничок і водночас наче щось заворушилося в роті, мовби за стуленими губами запрацював жувальний апарат комахи. По тілу Вакуленка, з яким ми сиділи пліч-о-пліч, пробігло тремтіння. Сумніву не було — Посудієвський помітив у Ткача під горлом мітку, а Вакуленко вловив знайомий йому рефлекс у зава. Тим часом Посудієвський опанував себе; на обличчі в нього з’явився вираз, який буває у людини, котру в спекотний день поманили кухлем холодного пива, але не дали. — Ага, так оті п’ятсот тисяч дають... Під кого б ви думали? Під Тхолика. Він-бо один працював з боро-силікатними рудами впродовж усього цього часу. Звісно, опріч офіційної теми, яку в нього ще раніше забрали. Отож кожному, хто бажає займатись прогнозною оцінкою боро-кремнієвих родовищ, слід найближчим часом підготувати програми. Власне, це будуть програми розділів великої теми, керувати якою доручено Тхолику.

— А тим, хто не бажає займатись цими е-е?.. — поцікавився Білокінь.

— Ага, забув... Маємо ще одну тему, але вона не стільки геологічна, як технологічна. Промвідходи боровиробництв, їх утилізація і таке інше. Командувати довірили мені. Отже, кого не цікавить тхоликівський напрямок, прошу до мене.

На цьому зібрання закінчилось. У кабінеті затримався Пожидай. Я виходив останнім і чув, як він ображено казав:

— А чого все Тхолику!? Все Тхолику... Он у мене Слимчук...

У кімнаті пахло полином — Вакуленко привіз із свердловини цілий оберемок, свіжого, з зернятками. Сріблястий пилок витав у повітрі, гірчив губи. Ні в нас, ні в Михайлюка, де на вікні за ширмами лежало по "букету", ніхто не спостеріг жодного метелика. Втім, міль була не причиною, а лише прикметою великого лиха, що насувалося на нас усіх. На жаль, знали про це тільки ми троє. Знали і нічим не могли зарадити. Я наполягав на втаємниченні Білоконя й Вакуленка, але Михайлюк рішуче заперечив. "Він не боєць, а філософ", — сказав про Білоконя. Що ж до Вакуленка, то про нього й чути не хотів. "Ви й проти Ткача були..." — нагадав я. "Ще невідомі наслідки нічної пригоди", — відказав він.

Тим часом Білокінь, прийшовши від Посудієвського, скинув і повісив на крісло свій піджак. Кощава спина його, обтягнута сорочкою в червону клітинку, не здавалася вже такою могутньою. Вона зсутулилась, як під гнітом. Гіркота, що висіла в повітрі, начебто сходила від нього.

— Ось і все, — сказав Білокінь по недовгій паузі.

Ми з Ткачем не поцікавилися, що він має на увазі. Було й так ясно. Руйнувався храм, майже завершений.

Ткач саме курив на інститутському ґанку, коли під’їхала машина "швидкої допомоги". Він подумав, що комусь із старих учених стало зле. За хвилину один з хлопців у білому халаті вискочив по ноші. А невдовзі на тих ношах винесли непритомного Посудієвського.

Слідом за Ткачем до нас в кімнату зайшов Вакуленко.

— Вакуло, Броню "Швидка" забрала, — сказав йому Ткач.

— Знаю. Я сам її викликав.

— Ти?.. — здивувався Ткач.

— Авжеж я.

— А що з ним?

— Гадаю, струс мозку.

— З чого б це ?

— Я молоснув його по голові.

Рипнуло крісло-вертушка, до нас обернувся Білокінь, що досі безучасно сидів біля столу.

— Нащо ви те зробили? — запитав.

— З цікавості, — відказав Вакуленко. Він був явно сам не свій, хоч і тримався з усіх сил. — Щоб пересвідчитись чи, справді, в нього на в’язах людська голова.

— Чим ти його? — поцікавився я.

— Кулаком. Він сидів, а я стояв. Вчистив з розмаху, як молотом.

Майнула думка про недавню розмову з Михайлюком і я, уже вкотре, пересвідчився в його обачливості. Вакуленко висвітив би нас усіх.

— Ти кому-небудь казав про це? — озвався Ткач.

— Ні.

— Ото ж і забудь. Адже свідків не було.

Коли Вакуленко вже взявся за ручку дверей, щоб іти, я запитав:

— Ну, і яка в нього голова?

Він подивився розгублено — психіка його була явно загальмована. А тоді, збагнувши про що йдеться, помацав ребро долоні правої руки, відказав:

— Дерев’яна.

Як ми й сподівалися, Посудієвський не підняв галасу. З’явився вранці наступного дня, і поводився так, наче нічого не сталося. По обіді пішов на нараду завідуючих відділів. Саме в цей час зателефонували з поліклініки. Набрали номер Михайлюка, а просили Посудієвського.

— То йому й дзвоніть, — відказав Михайлюк.

— Там не беруть трубку.

— Він, мабуть, у директора, — сказав Антон Кузьмович. — Що йому переказати?

— Щоб негайно прийшов у поліклініку, — голос належав дівчині.

— Він знає куди?

— В лабораторію.

— Щось серйозне?

На тому кінці вагались.

— А ви йому хто?

— Товариш.

— Йому необхідно зробити повторний аналіз крові.

Михайлюк мовчав, очікуючи, поки дівчина-лаборант покладе трубку. А та, мабуть, по-своєму витлумачила його мовчання.

— Хай не хвилюється. Скоріше за все ми тут припустилися якоїсь помилки... Ну, брак в роботі — таке буває...

— Що ви маєте на увазі? — запитав Михайлюк.

— Та дурниці. Якби щось серйозне, я б по телефону не казала. В крові звідкись узялися невідомі кров’яні тільця. Ну, крім білих і червоних, виявили ще якісь — жовті.

Я був при цій розмові.

Михайлюк поклав трубку і сказав:

— Ось вам ще одна прикмета, за якою можна розпізнавати комахолюдей.

"Схоже, — подумав я, — а тільки важко повірити, що Посудієвський, доживши до сорока п’яти років, не знав про свою "групу крові", а відтак він нізащо не дозволив би брати в себе кров." Коли я поділився сумнівами з колегою, той сказав:

— Його забрали непритомним, лікарня за кілометр від нас. Кров на аналіз у нього могли взяти в напівзомлілому стані... Ладен побитись об заклад, що він проігнорує повторний аналіз.

...Десь за дві години по тому до нас зазирнув Михайлюк і поманив мене пальцем.

— А що я казав? — мовив він, коли ми опинились наодинці. — Посудієвський сказав буквально таке: "Пішли б вони... Вони там партачать, а я їм свою кров... А дзуськи!"

— Як він себе почуває?

— Як комаха, по якій влучили скрученою газетою, але яку не розчавили. Швидко регенерувався.

Білокінь знову обернувся на "думаючу машину". Він щось обмірковував, трохи писав, вряди-годи в книжки заглядав, а потім (це вже було по обіді) вийшов, прихопивши портфель. Повернувся за півгодини. Замкнув двері на ключ. Відтак витяг з портфеля пляшку горілки, згорток з ковбасою і батон. Ми з Ткачем очам своїм не вірили. Білокінь, який одвіку засуджував подібні заходи, раптом подавав приклад...

— Ну, хлопці, попрощаємось, — сказав Михайло Теодорович. Невідомо чого більше було в його словах — полегкості чи гіркоти. — Колись же слід робити вибір.

Що то був за вибір, пояснив пізніше, коли ми випили по першій:

— Я так собі подумав: заощадження сякі-такі маю, до пенсії якийсь десяток років. Те, що мені дозволялось досі займатись теоретичними розробками, скоріше ненормально... Але часи змінились...

— До того, щоб вони змінилися, доклали й ви руку, — нагадав Ткач.

Білокінь на те довго не озивався. Здавалося, для нього найголовніше було розглянути візерунок піали.

— Мабуть що, — погодився нарешті. — А тільки не моя одного це провина. Просив, благав Михайлюка. Але для нього забавки з дельтапланом виявилися важливішими. Ви, — він подивився на Ткача, — збиралися на той час за кордон. Ви, — перевів погляд на мене, — ще не мали досвіду. Напрошувався Пожидай... Але що то за один, гадаю, не треба пояснювати...

"Та вже ж краще Пожидай, — подумалось мені. — Принаймні він людина (хоча тільки за групою крові)."

— Ага, був ще Вакуленко. Але для ролі керівника він не підходить. А тут якраз цей підвернувся. Перші рази я його не впізнавав. Випадав з пам’яті і край. А тоді по костюму коричневому і по м’якій ході став признавати.

І тут я вловив на собі погляд Ткача. Колега немов би питав дозволу відкритись Білоконеві. Але я подивився на нього суворо, майже вороже.

Михайло Теодорович хлюпнув з пляшки в три піали.

— Їх треба просто пережити, — сказав. — Ну, оцих посудієвських різних рівнів. Накопичення їх у суспільстві, як і спалах грипу, часто не залежить від людей... Чому людина-розумна щораз виживала? Та тому, що вона, не зважаючи ні на що, шукала істину. Не має значення, в чому — в науці, в релігії... Пошук істини — це мораль. Там, де пошук істини відтісняється — занепадає мораль... Чому я вирішив піти з інституту? Не тому, що мене зневажили, підпорядкувавши невідомо кому, а тому, що мене позбавили можливості. Ет... — Він узяв піалу і, цокнувшись з нами, випив. — Ви, мабуть, думаєте: все, Білокінь вийшов з гри. Ні, хлопці, нічого не змінилося. Тільки й того, що тему, яку я розробляю, ніхто більше не оплачуватиме.

Він подивився на мене.

— Пригадуєте, я оповідав колись про свої розробки в галузі термодинаміки? Так от, вони вже тепер дозволяють вносити поправки в усі природничі й суспільні закони. Повірте, заради цього варто поступитись заробітком.

Посудієвський не зажадав від Білоконя відробити належний термін. Він написав у лівому верхньому кутку заяви "Не заперечую" і поставив підпис. Процедура була такою ж буденною, якби він підписував відрядження. Саме це найбільше вразило Михайла Теодоровича. Та тільки не мене. По суті, то був акт витонченого садизму. Не міг зав не знати про душевну бурю, що передувала рішенню написати заяву. Я не був при тій ситуації, але міг би описати її до дрібниць. Це і очі Посудієвського, які в таких випадках ставали схожими на два очищені гранатові плоди, і спіралька-хоботок, що вислизала з його вуст і торкалася больової точки на тілі (втім, це могла бути й моя помисливість), і відчуття ситості чи вдоволення, що з’являлося на його обличчі по тому.

Білокінь прийшов від нього якийсь зів’ялий. Вряди-годи прикладав руку до сонячного сплетіння. Йому там боліло.

— Вам зле? — запитав я.

— Погано, — мовив він. — Ніби хтось у дихало... Нерви.

Крім співчуття до Михайла Теодоровича і ненависті до того, хто завдав йому болю, я відчував водночас і допитливість — чи й цього разу на тілі людини з’явилася позначка "гаспида". Ніби відгукуючись на мої думки, Білокінь сказав:

— Таке враження, наче болить не лише тіло, а й душа. — Він підсмикнув сорочку і подивився на живіт. — А гляньте-но, чи не примарилось... Пляма якась.

12

За день після того, як увільнився Білокінь, до нас у кімнату прийшла жінка — інзекта-гомо. Вона мала гарну постать з тонкою талією і трохи затовсті (якісь ніби важкуваті) ноги. Одіж на ній була модна, до того ж підкреслювала всі жіночі принади. В Білоконевому кріслі-вертушці вона була схожа на гігантську осу, яка розташувалася за людським столом. Подібність до оси підкреслювала також червоно-жовта смугаста спідниця. Визначити вік жінки виявилося так само важко, як і описати її обличчя. З певністю можна було сказати тільки те, що їй за тридцять. Вона мала дивне волосся. Часом воно здавалося русявим, а іноді — чорним, жорстким. А ще я підгледів у профілі (Стонас — таке вона мала прізвище) комахоморфність. На людських плечах, здавалося, була голова сарани. Таких ознак не мали ні Посудієвський, ні Тхолик. Перше, що вона зробила, з’явившись у нашій кімнаті, це зняла зі столу ватман, списаний Білоконем науковою символікою й цитатами. Я потай спостерігав за нею, і завважив, як вона прикипіла поглядом до "знака цвіркуна". А тоді склала (не зібгала, а саме склала) папір і винесла.

— Вона схожа на одну мою мавританську знайому-француженку, — сказав Ткач, коли за нею зачинились двері. Повагавшись, додав: — Правда, тільки постаттю.

— Чи не на ту, що казала на вас Алекс, мон шер? — поцікавився я.

Ткач усміхнувся і крізь посмішку висвітив щось близьке йому й приємне. Він не підозрював, що Стонас — інзекта-гомо. Я завагався: втаємничувати його чи ні. З одного боку, знаючи правду, він зайвою увагою і настороженістю може себе демаскувати; з іншого, сприймаючи її, як людину, і не підозрюючи лихого, може клюнути на провокацію, а відтак виказати свою поінформованість. І я зробив вибір.

— Ви сказали, що нова колежанка схожа на вашу мавританську приятельку... — сказав.

— Постаттю, — нагадав Ткач. — Обличчя в тої було... Ну, як сказати... Повненьке, емоційне... А очі — я їх і тепер бачу — чорні, як морок, і водночас лагідні. — Він помовчав та нарешті додав без тіні усміху: — І грішні.

— Ви б уважніше придивились. Можливо, ту ж саму гріховність відшукаєте і в обличчі Стонас. А там хто зна...

— Не вийде, — мовив Ткач. — Я зробив те, щойно її побачив. На жаль, вона не має обличчя.

— Як це розуміти? — поцікавився я.

— Ну, лице в неї якесь нейтральне. Не притягує погляду.

— Ви хочете сказати, неприваблиле?

— Ні. Воно немовби позбавлене перспективи.

Я подивився запитально, і він пояснив:

— Я б сказав так: образ Мадлен — моєї мавританської подруги в пам’яті зберігається як портрет видатного художника. Він глибокий і таємничий. Але найголовніше — він — той портрет — видима частина чогось значно більшого... Довкола нього немов би знати ауру, яку відчуваєш не очима, а душею... А тут щось інше.

— Ця жінка — інзекта-гомо, — сказав я.

Вив’ялене на сонці обличчя колеги стало враз якимось чужим.

— З чого ви взяли?

— З ваших слів.

І я пояснив Ткачеві прикмету, за якою ми з Михайлюком навчились розпізнавати комахолюдей.

— А ви не боїтеся помилитись? — запитав він.

— Пропоную провести дослід: візьміть найнепримітнішу з відомих вам жінок і зробіть щось схоже на порівняльний аналіз її обличчя з обличчям нашої сусідки. Власне, ви вже провели такий аналіз, але не коректно. Бо за еталон порівняння ви взяли близьку вам людину... Тільки ж не викажіть себе!

— Справді, дивна істота, — сказав Ткач, коли ми вже в кінці дня йшли додому. — Кожна окрема деталь обличчя в пам’яті залишається. Ну, наприклад, ніс — злегка заокруглений, немов у сайгака, хоча й не потворний. Світло-сірі великі очі. Ну, там брови, вуста, шия, — як у цілком

нормальної жінки. Але в портрет все те не в’яжеться. Немовби то деталі, позичені з облич різних жінок. Як ви гадаєте, чим це пояснити?

— Ви самі вже й пояснили, коли розповідали про свою мавританську подругу, — відказав я. — Там відчувалась аура. А тут її немає. Втім, вона, напевне, є, але не людська.

Ми наближались до зупинки автобуса, Ткач повідомив:

— Викликав оце Броня. Питав, скільки часу нам потрібно, аби завершити тему. Але, здається, не це його хвилювало... Либонь, хотів вивідати, що я думаю про звільнення Білоконя. Як-не-як учений зі світовим іменем. — Колега подивився довкруж, а тоді взяв мене за лікоть і вивів з гурту людей, що очікували на автобус. Відтак сказав: — Щось Посудієвський дуже зацікавлено роздивлявся синець у мене під горлом. Хм, дивно... Приверзлося, ніби з рота в нього вислизнув якийсь моточок і, розмотавшись, торкнувся синця. Звісно, це тільки моя помисливість. Але те, що в тому місці шпигнуло під його поглядом — це точно.

— Начхати Броні на всесвітній авторитет Білоконя, — сказав я. — Його зацікавила позначка у вас під горлом. То знак інзекта-гомо.

Ткач подивився на мене недовірливо та, зрештою, запитав:

— Чи не повідомили його ті, що мене паралізували?

— Не думаю, щоб між прибульцями і комахолюдьми був простий інформаційний зв’язок. Як зрештою й між комахолюдьми й "міражем". Інакше нас з вами давно вже не було б серед живих.

— Ну, чиїсь же команди вони мусять виконувати. Адже їх запрограмовано на знищення людини. А відтак мусить існувати й зв’язок.

— Не обов’язково. До речі, вони запрограмовані також і на самознищення. Бо коли зникнуть люди, зникнуть і вони. Але мова не про те. Як ви чули з перехоплених балачок, особина, що пройшла спіткання, знає все про інших особин, де б вони не перебували. Тобто всі вони є елементами однієї системи. Посудієвський придивлявся до вашої позначка ще тоді — на вченій раді. Сьогодні він зробив спробу з’ясувати її походження. Відтак намагатиметься довідатись, хто ж автор мітки. І оскільки в їхній мережі такого не виявиться, то вся система захвилюється. Отже, вам слід чекати провокацій.

Перед тим, як нам розійтися, Ткач нагадав, що йому сьогодні в нічну.

— Не раджу, — сказав я.

— А як же Іван Савич. Домовлялися ж, що за мною нічні зміни. До того ж це я його втягнув.

— Вибачтесь. Скажіть, посилають терміново у відрядження. А йому порадьте бути подалі від породної купи. Нехай ходить між цехами.

Вже після поверхового ретроспективного огляду в очі впадали не тільки логічний зв’язок, але й певне згущення подій, пов’язаних з діяльністю комахолюдей. Я не міг би сказати, скільки часу їм знадобилося, щоб вплести в економіку ідею боро-кремнієвих виробництв. Цей процес зрів непомітно, як інфекційна хвороба. Та вже спорудження заводів, як і знищення опонентів, посувалися стрімкими темпами... Я не міг збагнути одного: хіба комахолюди не розуміли, що їх очікує та ж сама доля, що й людину. А може, вони — сучасні — це тільки ланка в ланцюжку перетворень від яйця до метелика? Десь на рівні лялечки або гусені. І щоб пройти весь цикл розвитку, їм потрібні особливі екологічні умови. Чи не є оті жовті кровя’ні тільця, виявлені в крові Посудієвського, провісниками нової фази в біологічному розвитку інзекта-гомо? Тоді прибульців, що їх я бачив уночі на заводі, можна вважати дорослими особинами, які колись висіяли на людях свій код біорозвитку і тепер

очікують сходів. А "міраж" на цвинтарі — ними ж поставлений генератор поля (невідомого й невидимого для людського сприйняття), котре не дає тому насінню знидіти.

Думки мої порушив телефон. Телефонувала якась жінка. Поцікавилась, чи це моя квартира; почувши ствердну відповідь, сказала:

— Я — сусідка Вакуленка. Ваш номер знайшла в його записнику. Він у лікарні. Вчора увечері по нього приїхали двоє в білих халатах і міліціонер. Одягли на нього гамівну сорочку...

— Він що, бешкетував? Їх хтось викликав? — запитав я.

— Ні, вони самі приїхали.

Сумніву не було — дзвонила колишня дружина Вакуленка, з якою він мешкав в одній квартирі.

— Чому ви повідомили саме мене? — запитав я.

— Він попрохав.

— Куди його повезли?

— У центральну психічну лікарню, що за містом... Так сказав міліціонер.

Коли я гортав сторінки телефонного довідника, а потім набирав номер приймального покою, в мене тремтіли руки... Спокійний чоловічий голос повідомив:

— Так, доставили такого... Ні, не можна до нього... Поки не закінчиться обстеження... Десь через місяць приходьте.

Я злякався. Навіть у кабіні мостового крана, звідки фотографував прибульців, мені не було так боязко, як тепер. Здавалося, увесь простір, повітря були просякнуті небезпекою. Між хуліганським вчинком Вакуленка і тим, як на нього відреагували комахолюди, існував прямий зв’язок. Але він, як і все, що вони робили, був невидимий. Наслідки їхньої діяльності були, а от сама діяльність навіть не простежувалась. Анонімність, невидимість робили їх страхітливою силою. Здавалося, всюди: в установах, в юрбах людей на зупинках і в магазинах сновигало повно невидимців, які все бачили, чули і могли завдати кому завгодно смертельного удару. Помисливість так далеко пішла, що мені уявилося, ніби і в квартирі моїй хтось стоїть і спостерігає за мною. Саме це відчуття утримало мене від того, щоб подзвонити Михайлюкові і Ткачеві й повідомити про Вакуленка.

13

Гараж був прочинений, машина стояла на вулиці. Господар у комбінезоні порався за верстаком. Він не здивувався моєму приходові. Тільки подивився запитливо.

— Вакуленка в психушку забрали, — сказав я.

Звістка його не вразила. Кивнув мені на стілець, сам сів на ящик. Мовчав якийсь час, а тоді мовив:

— Взагалі-то якоїсь реакції на ту хуліганську витівку слід було очікувати.

Раптом подивився аж надто пильно. А тоді підійшов до рукомийника, зняв дзеркало і подав мені.

— Гляньте-но, — сказав.

Із задзеркалля дивився страх. Інакше й не можна було назвати повне, кругловиде, але без кровинки, обличчя.

— Зрозумійте, вони не всемогутні, їхня сила в закритості. І тільки... Але ж для нас вони — не таємниця. І ми над ними маємо таку ж перевагу, як вони — над людьми непоінформованими.

Все правильно, а тільки вони вбили міністра, вижили з інституту Білоконя, запроторили в психлікарню Вакуленка. І це — ніщо в порівнянні з акцією, яку вони готують.

— Мало втіхи знати і не могти, — сказав я.

— Ну, взагалі-то можна було б почати боротьбу, — мовив Михайлюк; він наче розмірковував уголос. — Але це неминуче призведе до виходу нас із підпілля. До того ж воювати з комахолюдьми — все одно, що воювати з міллю. Вони не причина, а наслідок. Причина — "міраж". Це символ, джерело духу їхнього, те, що живить їхню психічну ауру. Не стане "міража", перестануть з’являтись на світі виродки. Принаймні не матимуть умов для розвитку.

Михайлюк казав те ж саме, про що думав я, а тільки в словах його не прохоплювалося й натяку на емоції. Здавалося, то працював комп’ютер.

— Якби ми знали, що це таке, — провадив тим часом Антон Кузьмович, — де воно знаходиться — в якому вимірі, то й спосіб ліквідації вималювався б сам собою — екскаватор, тротил чи гласність. А, може, й війна з тими, хто його вгніздив в ноосферу Землі. Але ми не знаємо ні природи самого "міража", ані засобів його впливу на комахолюдей. Що це — психотропне поле чи невідомий вид променів? До того ж я далекий від думки, що "міраж" — єдиний такий об’єкт. Але то вже таке діло... Наше завдання дослідити. Крім нас, ніхто цього не зробить. Те, що ми володіємо інформацією — чиста випадковість, наслідок збігу обставин. В усьому світі, мабуть, можна знайти вчених-акустиків, які водночас

захоплюються дельтапланеризмом. Але саме такий збіг обставин, як у мене, навряд чи де ще є. Отже, маємо всі підстави вважати себе єдиними носіями інформації. Якщо вона загине, то це вже все.

"Інформація про те, чого не існує, — подумалось мені. — Адже "міраж" — то тільки міраж. І хоч як би чітко ми його не бачили і як би він не впливав на нашу психіку, а його немає. Як дослідити те, чого немає?" Я сказав це Михайлюкові. Він заперечив:

— На землі є чимало дивних місць. Хоча б той же Бермудський трикутник. Зовні — море, як море, острови, як острови. Але саме там трапляється найбільше катастроф. Часом дивовижних — вся команда гине, а судно залишається ціле-цілісіньке.

— Про Бермудський трикутник принаймні знають.

— Атож, знають, — погодився колега. — А користі від того?..

Навіть коротке спілкування з Михайлюком поновило в мені душевну рівновагу. Я завважив, що в гаражі, як завжди, було знати акуратного господаря. Під стінами нічого не лежало. Все було сховане в підвісній шафі. Поверхню верстака вкривала оцинкована бляха, а над верстаком висів щит з інструментом. Чого там тільки не було! — від пінцета до обценьок. А вже гайкових ключів, то й не перелічити. Цей чоловік не шкодував грошей на інструмент.

Я озвався:

— Білокінь колись розповідав про нещасний випадок, який стався з ним в Африці. Ну, він на час опинився, скажімо так, на межі цього й потойбічного світу. Свідомість, як він казав, немов би вихлюпнулася з тіла. Так от, Білокінь запевняє, що опріч нашого — матеріального, існує ще один — нематеріальний вимір.

По цих словах Михайлюк наче аж повеселішав. Він пройшовся до дверей, виглянув у двір, а тоді сказав:

— Це вже щось схоже на робочу гіпотезу. Версія про те, що "міраж" — космічного походження має право на існування. Але парадоксальність його — трансформація від мощів аж до живої істоти з віддаленням від нього — свідчить, що маємо справу не з матеріальним об’єктом, а з чимось незнаним... Щойно я казав, що "міраж" — джерело духу комахолюдей і що він живить їхню психічну ауру. Але то були думки від інтуїції. А зараз, якщо повірити Білоконеві, моя інтуїція має під собою підстави. На наш — матеріальний світ впливає, ні — намагається його формувати, якийсь інший світ.

Я зауважив:

— Сам факт існування духовного світу не викликає сумніву. Білокінь-бо не перший, хто там побував і кому пощастило повернутись. Але звідки в царстві Духу тілесні істоти? Адже цвіркуни — це не згустки духовної енергії, а цілком матеріальні об’єкти. Вони паралізували на відстані Ткача, вони випалили на камені в печері свій символ, вони ж таки кинули в болото крейдяної системи блочок. Я вже не кажу про останки одного з них, знайдені на Донбасі. Отже, мова може йти не про світ Духу, а саме про інший вимір — також матеріальний. Матерія того виміру, щоправда, відмінна від нашої. Але це справи не міняє... Ви згодні? — запитав я.

Михайлюк стояв, заклавши руки в кишені комбінезона і, здавалося, не слухав. Та коли він підвів очі, я зрозумів, що він ловив кожне моє слово. І не тільки ловив, а й аналізував.

— Знаєте, — зізнався він, — я досі не можу усвідомити більше, ніж чотири виміри. А донедавна мені й четвертий важко було зрозуміти. Та, зрештою, я таки спромігся уявити тримірний предмет, що старіє, або іншими словами — рухається в часі. Ну, а п’ятий? Він що, має координату, котра стоїть над нашим чотиримірним світом? Якщо таке припустити, то

тоді слід визнати, що істоти з того — п’ятого виміру стоять не тільки над простором, але й над часом. А відтак усі події минулого й майбутнього для них — не таємниця. В часі-бо вони рухаються так само вільно, як ми в просторі. А якщо це так, то можна багато чого й пояснити. Наприклад, чому блочок із знаком "цвіркуна" опинився в болоті крейдяної системи, як і зникнення комахоморфів, котрі паралізували Ткача... В першому випадку хтось з них загубив, а може, навмисне кинув на дорозі часу ту деталь; у другому — вони не відлетіли, у нашому розумінні слова, а майнули у вчорашній день, або завтрашній. Зміщення часу і ми з вами спостерігали, ширяючи над "міражем". Не знаю, як у вас, а в мене виникало таке відчуття, начебто я провалювався в якусь часову прірву.

— А по мені немовби стріляли з минулого, — зауважив я.

— От-от. Над "міражем" відбувається деформація часу. Здається мені, що то і є канал, котрий сполучає їхній вимір з нашим світом.

У гаражі потемнішало. Вхід заступила жіноча постать. То була Леся. На смаглявому її обличчі я підстеріг подив і, як мені здалося, розгубленість. Вона була в тому ж самому платті у червоний горошок, що й тоді, на Мариниій горі. В її компанії мені довелося побувати лише раз (правда, за надзвичайних обставин) і відтоді між нами не переривався зв’язок — на рівні підсвідомості. Я наче й не думав про неї, але вона десь глибоко в мені вже була. А тепер я переконався, що вона мене теж не забувала. Про це свідчили її світло-карі , як у батька, повні допитливості й сподівання очі.

Леся привіталась і по-дитячому відверто стала роздивлятися мою голову. Вона немовби оцінювала, чи достатньо вміло я пофарбував собі волосся. Михайлюк перехопив її погляд, мовив:

— Учись... Згодиться. — А тоді запитав: — Що ти хотіла?

— Мама вечеряти кличе.

— Іди, скажи, хай накриває на чотирьох.

— На трьох, — сказав я. — Мені треба вже йти.

Моя відмова дівчину засмутила. Вона подивилась на батька, благаючи поглядом. Але Михайлюк мав свої плани.

— На трьох, то й на трьох, — сказав він. По миті додав: — Не очікуйте на мене. Я прийду пізніше.

По тому, як Леся, сказавши "до побачення", вийшла, в гаражі, здавалося, відчувалася ще якийсь час її духовна оболонка.

Я сказав, повертаючись до перерваної розмови:

— Комахоморфи — істоти з плоті. А відтак вони мусять мати й домівку. Питання — де вони селяться? Адже жодна з планет Сонячної системи, крім Землі, для житла не придатна.

Михайлюк посміхнувся. Мовляв, це тільки гра уяви, але оскільки в основі гри лежать факти, то чом би й не продовжити гру.

— Вимір, до якого вони приписані, — сказав він, — дозволяє обирати домівку не тільки в просторі, а і в часі. Їхньою домівкою може бути й Марс у ті часи, коли він ще мав атмосферу, це може бути й планета поза Сонячною системою. Але судячи з експансії комахоморфів на Землю, можливості біологічного життя в них на батьківщині вичерпуються.

Мені подумалося, що 350 млн років тому, у карбоні, Землю населяли комахи. Якщо "цвіркуни" уподобали Землю, то чому вибір випав на антропоген? Адже біологічно вони близькі до комах. Я сказав про це, на що Михайлюк відповів:

— Тоді їм треба було б знищувати своїх родичів. Людина ж для них — чужорідний вид. Втім, хтозна, може, вони й не ставлять собі за мету фізично знищити людину, а лише перетворити її на інзекта-гомо...

Раптом я поцікавився:

— А як ваш сон? Вже відчепився чи й досі дошкуляє?

Обличчя Михайлюка скам’яніло. Запитання навернуло його до чогось украй неприємного. Він довго не озивався, а тоді сказав:

— Часом здається, що одним з тих нічних виконавців, справді, був я. Вже ладен був би повірити в ідею перевтілення душ: скажімо, я з’явився на світ у ту мить, коли помер кат і його сутність вселилася в мене — щойно народжене немовля. Але ж я мусив би увібрати і його комплекс нелюдської жорстокості... Чому ж тоді після пробудження, замість садистичної насолоди, мене проймає холодним потом? Не логічно це, якщо логіка тут доречна... Ага, сон повторюється в тих самих межах, якби то був уривок кінофільму. І так само, як після багаторазового перегляду стрічки щораз відкриваєш нові моменти, котрі спершу не помічав, так і тут сцени арешту людей, транспортування їх вулицями і вбивства в підвальних камерах обростають новими деталями. Досить вам сказати, що весь маршрут від шестиповерхового старовинного будинку, аж до похмурої споруди на тодішній околиці міста, я відтворив на моїй машині. Більше того — побував у тій мордувальні. Там зараз проектно-будівельний інститут. А в камерах стоять токарні станки, преси для апробації зразків бетону. Аж не віриться, що у приміщеннях, де нині яскраво палахкотять лампи денного світла і панує ділова обстановка, колись звозили на вбивство людей. І все ж це той самий будинок, ті ж самі камери, добре знайомі зі сну важкі залізні двері, зроблені колись на віки. Що найбільше вразило — так це рівчак у цементній підлозі, що тягнеться від токарного станка до каналізаційного отвору. По ньому стікає емульсія — охолоджувач різця. В ті страшні часи жолобок мав інше призначення... Очікуючи, поки токар виточить мені втулку для стартера (під таким приводом я зайшов у підвальну майстерню) і

спостерігаючи потічок брудної рідини в рівчаку, я не міг позбутися відчуття, що звідти тхнуло алкоголем. Саме так пахла кров у гладкого чоловіка, котрий, очікуючи вночі своїх губителів, до нестями напився... А тепер уявіть собі, що комплекс, якого я набув над "міражем", призначався комахолюдині — істоті жорстокій, з нахилом до садизму. Напевне ж їй заманеться скуштувати тих "утіх" наяву. Я переконаний, що "підживлення", отримане мною в концентрованому вигляді, поширюється по планеті, як радіохвилі. Власне, це — програма дії комахолюдей.

— А як пояснити мій сон? Оті голі молодики з крилами птеродактиля? Такого ж у природі не існує.

— Але ж вас охоплює якесь почуття?..

— Жах! Щораз, коли я опиняюся під "лелечим" гніздом і чую над головою дерев’яне лопотіння, мене охоплює жах. І так само, як ви, я відкриваю під час кожного сновидіння все нові деталі. Наприклад, труба, чи колона, закаляна нечистотами. Але найголовніше — я тримаю в пам’яті симпатичні, рум’яні і байдужі лиця "янголів", що гніздяться на колесі від воза, і дедалі частіше зустрічаю подібні обличчя наяву, серед людей. Я здригаюся під час кожного такого спіткання.

Михайлюк не квапився з поясненням. Сів на ящик, замислився.

— Жах, — озвався по часі. — Весь смисл сну-комплексу для нас — людей — жах. Якби ми були інзекта-гомо, то це почуття сприймали б як позитивні емоції — ну, радість, щастя. Отже, причина таки — "міраж".

Зненацька я уявив "міраж", як тунель або канал, зітканий у вигляді павучої лазівки, але не з павутиння, а з невидимої субстанції. На дні тієї нірки лежить дивне дзеркало і відбиває (водночас збільшує і трансформує) "мощі". Ми з Михайлюком зависали на дельтаплані між тим дзеркалом і дивовижною істотою, котра, скоріше за все, перебуває в

іншому вимірі. В наш — земний світ вона проектується кістяком невисокої колись людини.

Смеркало. Михайлюк запропонував відвезти мене додому, та я відмовився. Тоді він пішов зі мною до зупинки автобуса. Синій комбінезон, досить уже потертий, був як на нього зшитий.

— Що буде з Вакуленком? — запитав я.

— А нічого. Потримають місяць — другий і випустять. Але це вже буде від’ярликована людина. Посудієвським з такими простіше.

Потиснувши мені на прощання руку, Михайлюк сказав, що в нього скоро змагання по дельтапланеризму і запросив мене на Маринину гору.

14

На майдані біля автовокзалу було порожньо. Табло годинника на фронтоні висвітлювало тридцять хвилин по п’ятій ранку. Ткач, припаркувавши машину, сказав:

— Купуйте два квитки. Один на дев’яту і один на шосту. — Завваживши на моєму лиці подив, додав: — Покваптесь, часу обмаль.

Коли я вже з квитками знову всідався на переднє сидіння, він пояснив:

— У відрядження поїдете о дев’ятій, а коли повернетесь, у звіт про відрядження приклеїте квиток на шестигодинний рейс... Діло, на яке ми з вами йдемо, потребує алібі.

— Алібі потрібне й вам, — зауважив я.

— Навряд чи...

Світлофори на перехрестях ще не перемкнулись на денний режим і дискретно поблимували, не перепиняючи руху. Ткач швидко вивів машину з лабіринту вулиць і погнав по пустій заміській трасі. Мене не полишала думка, що ми вдалися до авантюри, наслідки якої неможливо й передбачити. А поштовхом стало видіння Ткача. Коли я повідомив йому, що в Михайлюка скоро змагання, він начеб не надав тому значення. Та вже за кілька хвилин кудись зник і з’явився аж наприкінці дня. Відкликав мене на ґанок, де завжди перекурював, і сказав, що був на цвинтарі; їздив на самохідній буровій машині, котру позичив у свердлярів. З краю могили з "мощами" пробурив два глибокі шпури і начинив їх тротилом. "Де ви взяли вибухівку?" — здивувався я. "У сейсмоакустиків". Мене охопило тоді сум’яття й подив. Ткач, спостерігши те, сказав: "Михайлюку загрожує небезпека. Не бачу в чому конкретно, але головні елементи можливого лиха — "міраж" і дельтаплан. Повірте, те, що я бачив, не інтуїція, а щось більше... — Він знітився, а потім продовжив: — Переконати Михайлюка відмовитися від польотів — марна справа. А от висадити в повітря "мощі" ми здужаємо". Я нагадав, що колись він уже пророкував, але пророцтво його не справдилося. Більше того — він сам літав. "То було не пророцтво, а застереження, — відказав колега. — А зараз мені по-справжньому страшно за Михайлюка".

Вже позаду залишилася скляна вежа автоінспектора; ми наближалися до роздоріжжя. Праворуч, як на долоні, видно було широку улоговину, на дні якої, вкутана в легкий серпанок, спочивала річка. Ткач збавив швидкість і повернув на ґрунтівку.

Я озвався:

— Якщо цією акцією ми завдамо інзекта-гомо шкоди, вони можуть легко вийти на нас. Адже щоб підірвати з такої глибини потрібна спеціальна бурова техніка. Не треба бути таким уже мудрагелем, щоб збагнути, що до цього причетний геолог, їм залишиться тільки піти на

цвинтар та поцікавитись у вахтера, яку спецмашину і з якими номерами він пропускав на територію.

— Почнемо з того, що неподалік від цвинтаря я спинив бурову і познімав номери. Тоді убрався в робу свердляра. "Е-е! — заволав запухлому від пиятики типу, що куняв біля шлагбаума. — Не бачиш? Служба благоустрою міста..." — Ткач відтворив колись сказане застудженим голосом, у якому було однаково байдужості й зухвальства.

— Актор, — зауважив я.

— Додайте — і не без хисту, — засміявся він. — Бо цвинтарний сторож без слів підняв шлагбаум... Це було на тому тижні, а вибух станеться сьогодні. Якщо ж вони дотумкають, що шпури заряджені заздалегідь і зрештою вийдуть на бурову машину, то й тоді в них виникнуть складності... Саме ця машина стояла, і зараз стоїть, на профілактиці в гаражі. Жодним документом не засвідчено, що вона виїздила за ворота.

Наблизились до річки. Олександр Федорович підрулив під верби, де ставив авто Михайлюк. Перед тим, як вийти, шарпнув за ручку відкривання капоту.

— На жаль, вибухової машинки не дістав, — мовив він. — Скористаємося з акумуляторної батареї.

Акумулятор був важкий, на гору несли його вдвох. А потім я, здоровіший, впрягся в лямки рюкзака один. Сонце ще не зійшло, але його промені трасуючими чергами розліталися з-над шосе, що пролягало на протилежній горі. Ліворуч повнилась нічним туманом балка; до цвинтаря було кілометрів зо три. Ткач з мотком тонкого дроту йшов попереду, він поспішав.

— Сьогодні не можна запізнитись на роботу й на хвилину. А ще ж машину на стоянку... Бо якщо приїду в інститут машиною, це впаде в очі. Я ніколи не їздив на роботу на машині.

Ношу ми поклали край балки, а самі з дротом подалися до цвинтаря. Колега не просто йшов, а міряв кроками відстань.

— Сімдесят шість, — сказав біля занедбаної могилки. — Дроту достатньо.

То була глиниста латка завбільшки з половину волейбольного майданчика з запалим прямокутником посередині. З трьох боків її оточували загородки добре доглянутих могил. З боку балки вгадувалися сліди коліс важкої машини. Проте малюнка протекторів неможливо було розгледіти; їх розрихлили й прикидали землею, до того ж розмило дощем. Ткач присів біля ложа з "мощами" і витяг сховані в глині дротики від зарядів.

— Розмотуйте, — показав на моток, — і там у балці чекайте.

Сонце вже викотилося з-над траси коли ми, причаївшись поміж дерев на крутому схилі, подивилися один на одного. В очах у кожного читалося те ж саме питання: чи не передумав інший. І тут я завважив подумки, що балка повниться пташиним гомоном. То був хор, з-поміж якого чітко лунало зозулине кування. Вона довго кувала і я знав, що товариш мій не притисне оголений кінець дроту до клеми, аж поки птиця не виспіває своєї пісні.

Гахнуло. Здригнулася земля, шпигнуло в вухах, із країв урвища посипались грудки. Я те бачив, але не чув. Та ось повернувся слух: долинало шелестіння дерев, але пташиного співу вже не стало. На обличчі Ткача я завважив нерішучість і, може, те мені тільки здалося, боязкість. Він ніби засумнівався в доцільності скоєного. В свідомості моїй тим часом постала така картина: вирва, а по краях шматки металевого

скелета людини-велетня. Це видиво в пам’яті було скомпільоване з фрагментів того, що я колись бачив... Зрештою, чіпляючись за оголене коріння акації, що росла над самим урвищем, ми спершу визирнули, а тоді вилізли на рівне. В очі впадала купа потрощеного ракушняка — жовтуватого каменя, як в одеських катакомбах. Але, як виявилося, то був не камінь. Вибухом на поверхню винесло людські кістки. Вони лежали по краях вирви і далі, пересипані сухим глеєм: гомілки, черепи, тази... Це була братська могила, в якій скелети — жовті від давності і "свіжі", майже білі, лежали спресовані в суцільний шар, здавалося, то було поховання, в якому погребали багато поколінь поспіль. Пахло вибуховими газами. Ні мене, ні Ткача те дивне поховання не вразило. Ми шукали очима щось інше. Та його ніде не було. Дно воронки — моноліт з кістяків, з якого вирвало шмат і розпорошило. Ні в ямі, ні десь-інде поблизу не було ані шматка того, що ми спостерігали, літаючи, над "мощами". Натомість довкола лежало доволі людських черепів. У потилицях — маленькі отвори. Як виявилося, всередині була куля. "Поклади кальцію, фосфору, азоту та свинцево-мідна аномалія", — згадав я слова Михайлюка, який свого часу провів тут гравіметричну розвідку. "Так от що це за поклади..." — подумалось. Підвів гори очі. Там була чиста ранкова блакить, підсвічена першими променями.

— Тікаймо хутко, — озвався Ткач. — Те, що ми накоїли, зветься актом вандалізму.

В Добровільську експедицію я прибув після полудня. На жаль, головного геолога, з яким я мав узгодити план дій по скороченій програмі, на місці не виявилося. Він, як сказали в геологічному відділі, поїхав у відрядження до кінця тижня. Відтак ламався план побувати з Михайлюком на змаганнях по дельтапланеризму. Не самі змагання цікавили — я знав, що переможцем стане мій товариш; кращого-бо дельтаплана, як у нього, ніхто не мав, — а те, що він побачить, ширяючи над "міражем". Адже місцем повітряного турніру було небо над Мариниою горою.

Нічого не лишалось, як дочекатися Лугового. Жевріла надія, що він з’явиться завтра, у п’ятницю, бодай наприкінці дня. Тоді я зміг би виїхати вечірнім рейсом і опівночі бути вдома. Та сподіванням не судилося збутись... Суботу й неділю я провів у керносховищі за відбиранням і описанням зразків порід. Щораз, як до рук потрапляв шматок жовтуватого вапняка, я ніби знову опинявся біля братського поховання серед розкиданих вибухом кісток, мене охоплювало млістю і страхом. А тоді — вже смеркало — спало на думку піти на пошту та подзвонити Ткачеві. Він, як ми домовились, мав супроводжувати Михайлюка на Маринину гору і, отже, мусив бути в курсі справи. Самому Антонові Кузьмовичу телефонувати не наважувався. Мене не полишав сумнів у доцільності нашої акції. Власне, непокоїло не так скоєне, як те, що ми не порадилися з Михайлюком. Адже він був поінформованіший від нас і, можливо, в нього знайшлися б аргументи не на користь наших з Ткачем дій. А ще я відчував провину за Ткача, який виявився людиною рішучої, непідконтрольної ініціативи.

Пошта — невеликий білий будинок — мала тільки одну телефонну кабіну, до якої стояло з десятка два бажаючих подзвонити — переважно жінки. По годині очікування стало зрозуміло, що черга до мене дійде не раніше, як об дванадцятій. "Нечемно турбувати людей о такій порі", — подумав я про сім’ю Ткача, і пішов знову в квартиру приїзжих.

15

Мій бувалий у бувальцях портфель, геть повний керну, буквально обривав руки. А ще важче було вчора опівночі, коли я висів з автобуса, бо крім "каміння" в ньому були ще електробритва й інше начиння, котре беру з собою у відрядження. Та опинившись у фойє інституту, я забув про біль у руках. На стенді оголошень великими літерами повідомлялось: "Громадськість інституту глибоко сумує з приводу трагічної смерті..." Там було ще чимало написано, але те я вже не читав, коли погляд осклілих моїх очей спіткнувся на прізвищі "Михайлюк", виведеному плакатним пером чорною, як відчай, тушшю. Люди, що сходилися вранці на роботу, проте не затримувалися біля оголошення; отже, воно висіло ще з учора.

Весь відділ як вимер. На господарстві лишилася тільки Настя Іванівна з лабораторії Пожидая.

— Поїхали ховати, — пояснила вона.

В голосі її було співчуття.

Я залишив у неї портфель і поспішив з інституту. Проходячи повз двері акустичної мигцем завважив, що вони опечатані. "Але ж опечатують тільки квартири самітніх людей, що померли..." — подумалось.

Метрів за двісті від Михайлюкового будинку я сказав водієві розвернутись і їхати на цвинтар. Таксист не ставив зайвих запитань, все й так було ясно — на шляху недавньої процесії асфальт горів гвоздиками й півоніями.

На майдані перед кладовищем стояли два інститутські автобуси, а на подвір’ї біля споруди з чорного лабрадориту відправляли ритуал прощання. Переважно там були люди з нашого відділу... Найбільше я боявся зустрічі з донькою і дружиною покійного товариша — мене мучило почуття неспокутної провини. Але звичай вимагав підійти і бодай поглядом висловити співчуття. Нікого не помічаючи, ніби то були тіні, я наблизився до труни, в якій під білою тканиною тільки вгадувалися обриси тіла, і поклав біля голови, котрої теж не було видно, три жовті троянди. Тоді насмілився все ж глянути на Лесю й дружину небіжчика. Смагляві від природи, вони стояли в жалобі аж чорні. В очах, повних сліз, завважив, що саме мого співчуття вони потребують. Між нами, виявляється, існував тісніший зв’язок, ніж я гадав. Я торкнувся Лесиної руки, кивнув її матері і відійшов. Біля труни-бо мусили стояти рідні. І тут тільки до мене долинув глухуватий, як завжди, голос Посудієвського. Завідуючий з папірця читав про наукові здобутки небіжчика; в словах його вчувався непідробний сум. Поступово я почав розпізнавати людей. Відтак побачив Ткача й Білоконя, що стояли трохи осторонь від гурту. А

тоді — спершу навіть не повірив своїм очам — уздрів добровільського діда — родича Посудієвського. На пергаментному обличчі його було знати також щось схоже на співчуття, але глибокі, немов два дула, очі з підозрінням обмацували кожного. Я й на собі відчув магію того погляду. І, може, це тільки здалося, аскетичне лице старого на мить пом’якшало. Втім, моя особа його не зацікавила. Найбільшої уваги він приділяв друзям Михайлюка по дельтапланеризму, серед яких був і Сірошенко. "Мабуть, приїхав у гості до Посудієвського, — подумав я про старого. — А тільки чого було йти на похорон незнайомої людини?" І тут я помітив, що стою поряд з двома молодими людьми в джинсових куртках зі значками "цвіркуна". Це були міністерські експерти, що їх колись Білокінь назвав "опергрупою" і які вилучили у Михайлюка прозвучувач порід і всі матеріали до нього, їхні інзекта-гомівські лиця розпізнати було важко, і все ж це були вони. Тим часом Посудієвський називав нові й нові наукові статті й винаходи Михайлюка, підкреслюючи цим, якої великої втрати зазнала наука. Промова його, здавалося, призначалася тільки Пожидаєві й Слимчукові, з яких він не зводив очей і які ловили кожне його слово. Та ось він скінчив. Я подумки відзначив, що з перелічених заслуг небіжчика не було названо тільки одну — прозвучувач порід.

Споруда з лабрадориту знаходилася в центрі чималого майдану, розрахованого на велику кількість людей. Праворуч біля цвинтарного муру був приземкуватий будинок адміністрації кладовища. Саме звідти вийшла жінка і направилась до місця ритуального дійства. Перетнувши майдан, вона підійшла до Посудієвського, який тим часом покинув гурт, поступившись місцем виступаючого Пожидаю, і вони якийсь час дивились одне на одного, а тоді жінка показала на двох з лопатами, що стояли віддалік, і повернулась назад до будинку. Це була директорка кладовища — інзекта-гомо. І тут до неусвідомленого почуття провини перед загиблим товаришем, додалася підозра, що смерть його була аж ніяк не нещасним випадком.

Труну з тілом підняли четверо чоловіків, немолодих уже, довговолосих — я їх не раз бачив на Мариниій горі. Між ними й двома екпертами зі значками "цвіркуна", які теж намірювалися підставити плечі

під труну, виникло тертя. Але кремезний Сірошенко і один з його товаришів відтіснили їх.

До місця поховання процесію вели Посудієвський, Тхолик, Стонас, двоє експертів і ще невідомий мені чоловік (втім, я не міг би з певністю сказати, що то був саме чоловік, а не жінка), але що воно було інзекта-гомо — сумніву не виникало. Позаду процесії йшов дід з Добровілля. Мене, здавалося, несла невидима течія і незабаром я зрозумів, що несе вона до того місця, де був "міраж". Не скоро ми до нього дійшли, адже було воно на околиці міста мертвих. Нарешті двоє з лопатами, що йшли кроків за сто попереду, спинилися біля заздалегідь викопаної могили. То була та ж сама глиниста латка, всередині якої кілька днів тому зяяла глибока вирва, а довкола валялися кістки. Тепер усе було засипано й розрівняно. Могилу ж для Михайлюка викопали в центрі недавньої вирви, тобто на тому ж місці, в якому ми спостерігали "міраж". Тепер уже в мене не залишилося жодного сумніву, що загибель мого друга напряму пов’язана з нашою акцією. За підрив "міража", який ми здійснили з Ткачем, помстились Михайлюкові. Так от звідки в мене неусвідомлене досі відчуття провини — це я доклав рук до загибелі мого друга. Я і Ткач. Від цієї думки я поринув у дивну прострацію, коли здається, що ти вже й не існуєш — ні тілесно, ні духовно. Це, мабуть, був антишоковий запобіжник у психіці, який не дає людині збожеволіти. Захотілося закричати — дико і страшно... У мені пробуджувався інстинкт звіра, загнаного в пастку. Цієї ж миті хтось торкнувся моєї руки. То був Ткач, його сухорляве лице пустельного жителя за ці кілька днів помітно постаріло. На ньому було знати відчай.

— Заспокойтесь, — сказав він тихо. — Нічого вже не зміниш.

Раптом на мене накотилася хвиля ненависті — лютої, неконтрольованої. Захотілося вдарити Ткача. Як колись, у дитинстві, коли я — доведений до крайньої межі терпіння, мало не забив до смерті однокласника, котрий надто довго наді мною збиткувався. Я б таки, мабуть, ударив Ткача, але мене привів до тями глухий звук — то гупнулася в домовину грудка, кинута Посудієвським. "Гуп, гуп, гуп", —

падали шматки жовтого глею, що їх кидали Тхолик, Стонас, експерти, істота непевної статі. Це схоже було не на поховання, а на ритуал жертвоприношення, про який знали тільки комахолюди і я. А ще здалося, що, як і тоді, коли я кружляв над "міражем", стався провал часу: я хоч і був поміж людей, але не міг пригадати, хто і як опускав у могилу труну. Ніби цієї дії й зовсім не відбулося.

Поховання Михайлюка стало якимось дивовижним дійством, в якому брали участь люди й невидимці. І якщо для перших похорон був актом прощання, то для других — жертовним ритуалом: люди ховали друга, невидимці — забитого ними ворога.

Поверталися до воріт цвинтаря в іншій послідовності — попереду йшов добровільський дід, який у чорному кітелі з білою смужкою сорочки під шиєю нагадував інквізитора — лихого й нещадного, за велінням якого й було покарано єретика; далі рухалась "юрба", а за нею — "виконавці" — всі як один інзекта-гомо. В цю мить я чітко побачив ланцюжок подій, що передував загибелі Михайлюка. Директорка кладовища, довідавшись про вибух, згадала чоловіка, котрий цікавився заклеєною на плані цвинтаря латкою, її донесення про це в мережу комахолюдей одразу ж було опрацьоване і співставлене з тією інформацією, яку вони мали. Не треба бути генієм дедуктивного методу, щоб вгадати за цим Михайлюка. Втім, досить було і словесного портрета людини, що цікавилась таємничим майданчиком на краю цвинтаря.

Я йшов у супроводі Ткача й Білоконя. Білокінь був у чорному костюмі з такою ж чорною краваткою, а худорляву постать Ткача обтягувала чорна "водолазка", в яку він убрався для того, щоб замаскувати "гаспидові позначки" під шиєю. Стан, в якому я досі перебував, можна було назвати напівсвідомістю. Колеги це відчували, вони йшли обіруч мовчки. Найбільше мене розумів Ткач, в його очах, крім горя, було ще каяття. Авжеж, ми з ним були не просто винуватцями — ми інспірували розправу над Михайлюком, подбавши водночас про надійне алібі для себе. І не на Ткачеві — основна провина, а на мені. Ткач-бо не знав, що Михайлюк розпитував у директорки кладовища про таємничу ділянку. А

я знав, але геть випустив з голови. Щоб мені тоді прийшли на пам’ять оті його слова "паскудна особа", які він колись сказав про директорку, я б нізащо не дозволив Ткачеві привести в дію його план. Та він і сам би відмовився. "Так що не треба перекладати відповідальність на Ткача", — сказав я собі. І хоч як це не дивно, а від цієї думки мені полегшало.

Михайлюка знали як чоловіка некомунікабельного, а дехто навіть вважав його зарозумілим. Та попри все його поважали і нещастя схвилювало всіх. Мене розпитували про обставини трагедії, але я знав тільки те, що було відомо кожному — лихо сталося під час змагання.

Увечері мені й зовсім стало кепсько. З передочей не сходила труна з тим, хто недавно ще був моїм другом. Окрім суму й горя, мене почав огортати ще й страх. Він дедалі густішав, як дивний невидимий туман. І тут вибухнув дзвінком телефон. На мить я заціпенів. А тоді з острахом простягнув руку до трубки. Здавалося, зараз забринить сухуватий голос Михайлюка... Дзвонив Ткач.

Ми зустрілися в сквері. Кілька чоловік вигулювали собак. На Ткачеві була та ж сама чорно-сіра "водолазка".

— Бачили? — простягнув газету.

Це була "молодіжка", котра час від часу друкувала й мої оповідання. На другій сторінці я побачив фото вирви на кладовищі з усіма деталями — кістки, черепи, шматки глини. "Акт вандалізму чи спосіб привернути увагу?.." — прочитав заголовок над коротким дописом. Кореспондент повідомляв, що невідомим було висаджено в повітря безіменну могилу на міському кладовищі, під якою виявилося велике братське поховання. Адміністрація цвинтаря відмовилась від будь-яких коментарів і пояснень. Є всі підстави вважати, що той, хто підірвав могилу і той, хто подзвонив у редакцію — та ж сама особа. Дзвонили о восьмій, а вибух чули о пів на сьому.

— Звідки ви їм телефонували? — спитав я.

— З автомата... У всі газети, на радіо й телебачення. Але відреагувала тільки "молодіжна", з чого роблю висновок, що всі інші засоби масової інформації вже під контролем інзекта-гомо.

Досі я уникав дивитися Ткачеві в обличчя. А тут глянув. На мить здалося, що подивився в дзеркало — якесь дивне свічадо, в котрому відбивалася не твоя подоба, а суть. Переді мною хоча й було смагляве, горіхового кольору обличчя іншої людини, але на ньому вгадувалися ті ж самі тривоги, що мучили й мене.

— Як усе те сталося? — запитав я.

Ткач роззирнувся й показав на вільну лавку в глибині скверу. Він не озивався, аж поки ми не сіли.

— Може, це мені тільки здалося, — мовив нарешті, — але того дня вранці всі наші інзекта-гомо похворіли. Стонас ходила ніби причмелена. Та й Посудієвський, і Тхолик, і оте нове, що його взяли на місце Вакуленка, були самі не свої. Ходили, похитуючись, начебто в них було ушкоджено координацію рухів. Я намагався розвеселити нашу сусідку: оповідав байки про мого папугу, пригощав чаєм. Дарма. Вона була хвора. Та найважче, мабуть, почувався Посудієвський, бо по обіді пішов додому.

— А кого взяли на місце Вакуленка?

— Якусь дивну істоту. Ні чоловіка, ні жінку. Воно заходило в нашу кімнату до Стонас, котра його й порекомендувала на цю посаду, і назвалося, як Світлана Вечеровська. А в наказі про зачислення на роботу значиться подвійне прізвище — Шкляревський-Вечеровська. Так і написано — перша частина чоловіча, друга жіноча. Доти мені не доводилося бачити живого гермафродита, та ще й такого, який би не соромився свого атавізму — мені-бо — чоловікові воно

відрекомендувалося жінкою, а Стонас — жінка тут-таки називала його Сашком. Втім, якихось особливих прикмет я в нього не помітив. Обличчя худорляве, з гострим носом і близько посадженими, як у рака, очима; постать теж якась така — ні дядько, ні тітка. Але завдяки інзекта-гомівській непримітності його, так би мовити, амфотерності не дуже видно. До того ж і одяг носить такий, в який може з однаковим правом убратися й чоловік, і жінка. До речі, на роботу його прийняли вранці саме того дня, і воно теж було бліде, ніби точене солітером. Отже, я мав усі підстави вважати, що вибух на цвинтарі якимось чином вплинув на здоров’я інзекта-гомо. Більше того — вони стали заклопотаними, нервовими, подовгу збиралися спершу в Посудієвського, а потім у Тхолика. Коли ж розходилися по робочих місцях, то від них, а також з дверей, де вони кублилися, тхнуло фермою тутового шовкопряда.

Ткач замовк. Уже сіріло, а під густою липою, де стояла наша лавка, й зовсім смеркло.

— В п’ятницю, — озвався знову, — на ґанок, де я перекурював, вийшов Михайлюк і запросив на генеральну репетицію перед змаганням. "А даси політати?" — запитав я. Він пообіцяв, що дасть, а тоді зауважив: "Щось наші комахи начебто почманіли..." "Ага, — погодився я, — у них якась специфічна хвороба, яка вражає їх і не займає людей. "

Ми взяли по дельтаплану. Антон, як і його супутники, літав над річкою, відточуючи фігури пілотажу. Суперників було більше десятка, але жоден не міг дорівнятися до нашого друга ні за технікою польоту, ні за висотою. А я поплив до балки і в повітрі подолав шлях, яким ми поверталися від цвинтаря. Поміж кронами дерев бачив біле глинисте ложе струмка, на дні балки. Коли ж наблизився до латки на кладовищі то, крім слідів колісного трактора, нічого там не помітив. Вирву було загорнуто, а майданчик вирівняно. Так мусило й бути. Адже вибух не могла не почути цвинтарна сторожа... Так от, я перетнув вертикаль над "міражем", але мощів не помітив. Заходив на віраж п’ять разів, щораз на новій висоті, але нічого не змінилося — майданчик, як майданчик на краю кладовища. Під час останньої — шостої спроби — це вже була стеля для

дельтаплана — мені не пощастило вийти на вертикаль і я проплив збоку над недавньою вирвою, ближче до краю латки. І раптом опинився в промені прожектора, ні — в колодязі, кладкою якого було невидиме проміння. На дні лежав той самий кістяк у три людських зрости з вороненої сталі, а довкола блимотіла еманація — світло, не світло, постріли, не постріли, метелики, не метелики. В того, що лежало на дні, ворушилися зуби — не щелепи, а саме зуби, як у коника або павука. Я хоч і проплив з боку, по самому краю "колодязя", та мене обдало таким стражданням, що я ледве долетів до Маринної гори. Тим часом дельтапланеристи завершили тренування і вже варили на березі куліш. Михайлюк був у центрі уваги, його вітали з завтрашньою перемогою — хто з заздрістю, хто без, але всі ставились до нього дуже доброзичливо. І сам він — завжди стриманий — тепер ніби виліз зі своєї равликової домівки. Мені ще не доводилося бачити його таким відкритим. Хоч як свербіло розповісти про все, що скоїлося без його участі, та я не зважився бентежити його. У нього було свято. Жодне свідоцтво про винахід, жодна публікація в солідному журналі не принесли йому стільки втіхи, як визнання купки колег-спортсменів. До речі, ні вдень, ні тоді, коли ми вже поверталися при світлі фар додому, ніхто з нас і натяком не торкнувся теми "міража". Я вирішив оповісти Михайлюкові все після змагань, тобто наступного дня.

Ткач підвівся. Витяг з задньої кишені штанів сигарети й запальничку. Вогник вихопив із сутінок схудле обличчя, на якому вгадувалися однаково відчай і затятість. Він не озивався, аж поки не докурив, а тоді сказав:

— Уранці на Маринину гору людей понаїхало. Були тут і спортивні репортери і тележурналісти... Для тих, хто не досить знав Михайлюка, Антон здавався спокійним. Та тільки не для мене і не для його жінки. До речі, вона якнайуважніше обстежила кожен вузол, кожне кріплення на апараті. Погода видалась, як на замовлення: кволий вітерець, напівпрозорі хмарки; все було в натуральних, не спотворених яскравим сонцем, барвах. Глядачі, котрі прибули хто на машинах, хто автобусами, розмістилися внизу біля річки, спортсмени ж і їх супутники піднялися на

гору. Михайлюкові випало літати шостим. Уже з того, як він стартував і набирав висоту, видно було, що в небі з’явився справжній майстер. Попередники теж добре літали, але це був зовсім інший рівень. Худорлявий, у великому білому шоломі і овальних темних окулярах, Михайлюк нагадував велетенську бабку з нерухомими крилами. Він спочатку літав майже над головами, а потім почав набирати висоту; скоро вийшов на найвищий рівень, якого спромоглися досягти дехто з суперників. Піднімався коло за колом, і спіраль, по якій він набирав висоту, здавалося, не мала кінця. Я бачив здивовані лиця членів журі, коли Антон подолав уже дві висоти попередників і легко заходив на новий виток. Що вище він піднімався над землею, то більша тривога охоплювала мене, хоча начеб ніщо й не віщувало біди. Правда, на межі балки й Маринної гори зародився вихор, але на нього ніхто не звертав уваги. Він підхоплював і кидав у повітря пожухлу траву, листя. Михайлюк, який дедалі зменшувався, нарешті опинився на своїй висоті, зробив два-три кола і почав знижуватись. Тим часом завихрення дужчало; невидима сила, здавалося, зсукувала повітря в тугий канат, тіпала ним і витягувала. Спочатку вихор гуляв по краю балки, а тоді повіявся в бік цвинтаря і там уже перетворився на смерч.

Члени журі і спортсмени занепокоїлися. Михайлюк, видно було, теж поспішав на землю, хоча рудий сніп здригався десь аж за кілометр. Раптом, коли Антон знизився вже на дві третини висоти, вихор хутко зірвався і понісся прямо до місця змагань. У пустелі мені не раз доводилося спостерігати велетенські смерчі, котрі перекачували в небо тонни піску. Але цей був якийсь дивний — крізь пил і вирвану з корінням траву щось блискало. І ще одна особливість: здавалося, не повітря скручувалося в туге прядиво, а щільний рій метеликів. Тим часом смерч, набираючи швидкість і водночас виростаючи, нісся прямо на Михайлюка. Ні в кого вже не залишалося сумніву, що дивовижну потвору притягувала до себе людина під мусянжовим крилом... Це було жахливе видовисько. Смерч підхопив його на останньому витку зниження, коли він уже заходив на посадку. Михайлюк раптом зник у трубі, котра то скручувалась, то ставала ідеально циліндричною, то звивалась і скорочувалась, як велетенський дощовий черв’як. Ніхто не бачив, щоб

Антон падав, хоч очі всіх і були прикуті до вихору. Він просто зник у дивній субстанції, яку назвати атмосферним явищем не повертається язик. То була гаспидська імітація під вихор чогось, пов’язаного з "міражем". Ковтнувши людину, смерч став слабшати і відкочуватися туди, де він зародився. Михайлюка в ньому не було. Його знайшли в траві неподалік того місця, де на нього накинувся вихор. Випадок був однаково трагічний і незрозумілий — людина розбилась, а від крила зостався тільки металевий каркас — ні клаптика парусини. Деталі каркасу були обплутані павутинням "бабиного літа"... Ви, мабуть, не встигли познайомитися з пресою і не знаєте, що жодна з газет, жоден засіб масової інформації не відгукнувся на трагічну подію, котра сталася на очах у сотень людей. Ніби й не було того змагання і не загинув кращий дельтапланерист країни.

Ткач довго не озивався. На зміну присмерку прийшла ніч. Крізь шатро дерев просівались зорі, між кронами мигтіли чорні згустки темряви — кажани.

— Його вбили, — подав він голос. — Вони все про нас знають і пильно стежать за кожним нашим кроком. — Це хоч і було сказано без емоцій, але за словами вгадувалася приреченість чи-то покірність долі.

Втім, хтозна, що мав на думці Олександ Федорович — це був чоловік непередбачених вчинків.

Хоч які жахливі речі повідав Ткач, та в мені вони відновили душевну рівновагу, а головне — здатність аналізувати.

— Ні, — заперечив я, — вони не всемогутні. Загибель Михайлюка — свідчення того. Помститися за вибух мусили б нам з вами, а вбито його. Лякає інше — зв’язок між комахолюдьми й "мощами" — досі він не простежувався. Ми з Антоном Кузьмовичем завжди думали, що "мощі" — це тільки символ, якому поклоняються посудієвські. Аж виявляється, що вони можуть бути і знаряддям розправи. "Мощі" — матка комахолюдей,

те, що їх поєднує і родичає. Якщо матці завдати шкоди, погано стане і всьому роєві. Відтак їхній колективний розум починає шукати причину. Гадаю, з "мощами" пов’язані не окремі особини інзекта-гомо, а колективний розум, їхня ноосфера. Кожна окремо комахолюдина — тільки нейрон того велетенського інформаційного поля.

Була пізня пора. Сквер спорожнів; по газонах никала тільки одна собачка, господар якої посвистував, не даючи їй забігти. Його постать угадувалася лише по вогнику цигарки. Ні Ткачеві, ні мені не хотілося йти додому. Я боявся самотності, а Олександр Федорович... Втім, він, мабуть, теж був самотнім, хоча й мав сім’ю.

— Щоб ви знали, — зізнався колега по довгій паузі, — все, що мені відомо, аж до моменту загибелі Михайлюка, я розповів Білоконеві.

І тут у мені щось повстало всередині; це щось можна було назвати гнівом, і протестом, і бажанням вдарити, як тоді — на похороні.

— Послухайте-но... — спалахнув я. — Коли ми з Михайлюком втаємничили вас, то сподівалися, що ви поставитесь до цього з усією відповідальністю і свої дії узгоджуватимете з нами. До речі, я був ініціатором того, щоб вас залучити. Михайлюк до останнього — аж до смерті його друга міністра — виступав проти. Тепер я зрозумів, чому... Він знав вас краще від мене. Ви спочатку робите, а тоді вже кажете. В нашому випадку це не тільки сваволя, це щось гірше...

Вибух мого гніву приголомшив Ткача. В темряві не видно було його обличчя, але на ньому, мабуть, була розгубленість. Я сказав те, про що ми обоє думали. Не вистачало тільки крапки в тому монолозі. І навряд чи в мене вистачить сміливості колись поставити її: Ткач спровокував загибель Михайлюка, а я опинився в змові з ним. Усвідомлення своєї причетності до трагедії пригасило гнів і я, вже примирливіше, додав:

— Система, з якою ми зіткнулись, маловідома і грізна. Боротися з нею — хоч як важко це усвідомлювати — справа поки що безнадійна. Як можна боротися з тим, чого достеменно не знаєш? Ви ж дієте методом спроб і помилок: а що, мовляв, буде, як висадити в повітря "мощі"? Тобто те, чого не знаєте... Я не проти Білоконя, та перш ніж зробити його спільником, слід подбати про те, щоб коли викриють когось із нас, він залишився поза підозрою. І запам’ятайте: ми з вами не бійці, ми — дослідники. — Здалося, що це не я кажу, а Михайлюк. Відчув навіть у своєму голосі його сухуваті інтонації.

— Поки ми їх вивчатимемо, вони підготують нам геноцид, — сказав Ткач. У голосі його не було ні прикрості, ні заперечення. Він не озивався, аж поки ми не вийшли зі скверу. А тоді додав: — Гаразд — надалі всі дії узгоджуватиму з вами.

— Не тільки дії, а й наміри...

— Хай буде по-вашому.

16

На місце Михайлюка взяли нового співробітника. Це було не просто інзекта-гомо, а істота з зовнішніми прикметами комахи. Якщо у Стонас і Шкляревського-Вечеровської такі ознаки тільки вгадувалися, то ця "людина" дуже нагадувала пришельців. Здавалося, що воно було якоюсь біологічною ланкою між комахолюдьми і "цвіркунами". Я б нізащо не взявся змалювати риси його обличчя (не загальний вид, а саме риси). Довкола нього було якесь поле, котре відхиляло ваш погляд: так військовий літак-невидимець відхиляє радарні хвилі. Поряд з цією істотою Посудієвський і Тхолик бачилися цілком нормальними людьми. Завдяки властивості новачка розсівати увагу, ніхто у відділі не надавав значення його дивній конституції; в нього були задовгі тонкі ноги, дещо закороткі руки, продовгуватий череп без жодної волосини, очі, котрі мали властивість то виступати з орбіт, то глибоко западати, а ще

рудувато-чорна з опалесцируючим відтінком шкіра. Втім, я не мав певності, що то була саме шкіра, а не хітин. Якщо звичайні люди ту істоту не помічали, то інзекта-гомо дивилися на неї як первачок на старшокласника, а, може, й так, як гусінь дивиться на метелика. Воно одягалося у все чорне, і в темряві його можна було б мати за велетенську, у людський зріст, цикаду.

Ткач якось не без іронії зауважив, що тепер, з появою нового виду інзекта-гомо, такі особини як Посудієвський, Тхолик, Стонас, Шкляревський-Вечеровська слід називати "інзекта-гомо вульгарус", тобто комахолюдина звичайна. Тим часом ці останні після похорон Михайлюка стали проявляти соціальну активність. Стонас, наприклад, благала нас не вимикати радіо, а Шкляревський-Вечеровська приносило їй — Стонас по десятку газет на день. Вони сиділи за великим письмовим столом Білоконя, перешіптувались, шурхотіли газетами або просто дивились одне на одного і верхні губи в них при тому ледь-ледь здригалися. Спілкування їхнє на гіпермові робило й зовсім неможливими наші творчі заняття. Кімнату в цей час, здавалося, обплутувало павутинням. Ткач у таких випадках брав цигарки й виходив на ґанок, а я йшов у читальний зал і проглядав усі номери газет, котрі перед тим завважував на столі у Стонас. Всі вони містили інформацію, якщо не про боро-кремнієві виробництва, то про "відкриття" палеонтологів, в яких називалися все нові факти колись існуючої на Землі комашиної цивілізації, котра буцім-то з невідомих причин покинула батьківщину, залишивши на ній своїх відсталих родичів — бджіл, мурахів, термітів... Кілька газет дали малюнок "цвіркуна" — мовляв, таким був перший господар Землі, а один із популярних журналів видрукував фото донбаської знахідки, той знімок, що мусив би побачити світ багато років тому в журналі "Доповіді Академії Наук". Тільки тепер ні словом не згадувалося про невідомий, не схожий на жоден земний, вид матерії, до якого належали донбаські "Обладунки". По суті, відбувалося формування громадської свідомості в дусі толерантності щодо справжніх господарів планети, якби вони захотіли повернутися на свою прабатьківщину. Першими, хто споживав цю інформацію, були рядові інзекта-гомо. Їхнім завданням було привернути увагу людей до теми, що вони й робили

досить вправно. Наприклад, ні Стонас, ні Шкляревський-Вечеровська жодного разу не сказали "в лоб" про те, що писали газети. Вони тільки прицмокували язиком від подиву, мовляв: "Це ж треба!" До того ж робили те начебто потай, чим ще більше інтригували. Робота велася привселюдно. У цьому я переконався, коли мені подзвонив Іванищенко.

— Старий, — сказав він, — пам’ятаєш останню розмову про отих чортів, що про них нам дописували на радіо? Ну, про дужанів, котрі власноручно переносили залізобетонні плити? Не забув?... Що ти скажеш, щоб зробити про них передачу? Ми надамо тобі всі матеріали.

— Цікаво, — сказав я. — Є нові факти?

— Та фактів хоч відбавляй. Погортай лишень газети... Кхе-кхе.. — Іванищенко чи то посміхався, а чи кашляв. — Пишуть, що вони — ті істоти створили колись на землі могутню цивілізацію. Правда, достеменно поки що це невідомо, кхе-кхе.

— На коли потрібна передача? — запитав я.

— На вчора, старий... Радіослухачі своїми дзвінками й листами не дають жити. Вимагають висвітлення проблеми.

"А мені відводиться роль висвітлювача, — майнуло в голові. — Безстороннього, так би мовити".

— Передача буде пряма чи в записі? — поцікавився я.

— У записі, в записі. Ми останнім часом уникаємо експромтів.

Першим рефлексом було відмовитись. Адже можливість сказати правду в ефір — бодай коротким текстом, поки інзекта-гомо не встигнуть вимкнути апаратуру, відпадала. Повагавшись і подумавши про матеріал, я сказав:

— Давай. Але на вчора, як ти кажеш, не вийде. Зараз багато клопоту по роботі.

...Петро Іванищенко зустрів мене як завжди привітно. Проте на рум’яному повному лиці його чогось не вистачало. Бракувало спокою. Завдячуючи отому глибинному, притаманному тільки йому, спокою, він ні на йоту не просунувся в поезії. Але тепер невідомий гример зняв з його обличчя той вираз. Правда, не наділив його й іншим... А ще кудись поділася колишня розкутість, майже розв’язність радіожурналіста. Він висмикнув з гори паперів на столі худеньку течку і подав мені.

— Ну, ти ж, старий, не тягтимеш кота за хвіст?

Я пообіцяв, що прогляну швидко, а от щодо писати чи не писати, то це залежить від матеріалу.

— Бажано, щоб саме ти — науковець-геолог... — мовив він, — бо тут, — кивнув на теку, — казна-хто пише.

Розмова не клеїлась. Іванищенко не дав навіть читати свої нові поезії. Він, здавалося, з полегшенням сприйняв моє бажання йти. У тьмяному коридорі, куди ми вийшли, я раптом завважив знайому постать, котра зникла за одними з численних дверей. Ту постать можна було сприйняти як силует довгоногої короткорукої людини і як велетенської, в людський зріст, цикади. Хоч як свербіло поцікавитися, що то за один, але я стримався. В просторому світлому холі, де ми тисли один одному на прощання руки, мені здалося, що в рамці з рудого жорсткого волосся хтось підмінив справжній портрет мого літературного колеги на підробку.

— Ал-ле ж! — вигукнув Ткач, повернувшись після чергового перекуру. — Такого я ще не бачив. Шкляревський-Вечеровська зайшло до чоловічої вбиральні.

— Що ж тут такого? — озвався я. — Може, воно більше чоловік, аніж жінка.

— Та воно ж ходило і до жіночої вбиральні.

Олександр Федорович сів за стіл, і угледівши теку Іванищенка, що я йому поклав, подивився на мене запитально, а тоді став переглядати вирізки з газет і журналів, серед яких була також замітка про блочок, знайдений в шахті, котру друкувала відомча газета. По часі, повертаючи мені течку, колега сказав:

— Матеріал, попри його розсіяність по різних виданнях, подано цілеспрямовано — людям підказують, аби готували хліб-сіль. А передача, якщо ви її зробите, буде озвучена музикою "Політ джмеля".

"А й справді, — подумалось мені, — цей музичний твір став чи не гімном комахолюдей; звучить по телебаченню й радіо мало не щодня."

Зайшла Стонас і сказала, що Ткача запрошує Посудієвський.

Довгенько не було Олександра Федоровича, а коли він повернувся, я зрозумів: щось сталося. Проте ні виразом обличчя, ні поглядом Ткач не виказав свого настрою. Поставив грітись воду на чай, а тоді заходився щось заміряти на геологічному плані. Подав голос по тому, як вийшла Стонас:

— Хтось йому сказав, що я був на змаганнях. Розпитував про обставини загибелі Михайлюка. Цікавився також, що то в мене під горлом за пляма... Сили вже не було носити "водолазку", а сорочка не ховає гаспидської позначки.

— І що ви йому?

— Не знаю, сказав, мабуть, родима пляма... Та найцікавіше, що при нашій розмові було оте чорно-довгоноге. Воно сиділо біля вікна і жодним словом не втрутилося в наш діалог, а ліпше сказати, завуальований допит. Але я весь час відчував, ніби хтось намагається проникнути в мою свідомість. Ну, як ото гіпнотизер...

— І ні разу не озвалось?

— Кажу ж, ні. Наче, то не істота сиділа, а муляж чи опудало велетенського цвіркуна. Втім, може, воно й перемовлялося з Посудієвським на нечуваній частоті...

— А ще про що у вас випитував завідуючий відділом?

— Оце, власне, і все.

— Але ж на це досить і десяти хвилин. А вас не було півтори години.

Ткач подивився вражено.

— Як-то півтори?!

— А отак. Коли вас запросила Стонас, по радіо оголосили чотирнадцяту, а зараз за тридцять до шістнадцятої. Отже, минуло майже півтори години.

— Дивно... Мені здалося, що я сидів у нього якихось вісім-десять хвилин. Навіть зрадів, що швидко відкараскався.

Отже, ще один факт провалу часу. Ці — нові — наділені такою ж здатністю, що й "міраж". Коли над світом запанує "цвіркун", у людей забиратимуть не життя, а час, що, по суті, однаково. І все ж не цим була

продиктована стурбованість Ткача. Мабуть, згадавши нашу домовленість у сквері, він сказав:

— Виклик до Броні я пов’язую з тим, що водія бурової машини вже розпитували, куди він їздив протягом останніх трьох тижнів. Либонь, п’яниця на кладовищі, котрий піднімав шлагбаум, не запам’ятав, коли саме приїздила бурова.

— Цього слід було очікувати, — зауважив я. — А що на те водій?

— Сказав, що лише раз відлучався аби відвезти в наварку скат. Ми й справді наступного дня возили скат, а тільки на моїй машині. Всі інші дні бурова стояла "на приколі".

Ткач розлив чай у три піали; одну поставив на стіл Стонас, одну подав мені.

— Кепські справи, — сказав я, — вони вхопилися за ниточку.

— Гадаю, вона в них обірветься. Водій — чоловік надійний. Ми приятелюємо з юних літ. До того ж в його інтересах мовчати, бо не мав права давати машину, та ще й несправну.

Ткач мене заспокоював, хоча сам — відчувалося, спокою не мав.

— Що ви сказали водієві, коли брали в нього машину?

— Що на дачі збираюся поставити колонку для води.

— А з чого ви взяли, що Посудієвський викликав вас у зв’язку з машиною? Він щось таке розпитував?

— Ні. Тільки сказав, що в інституті мають скорочувати посади водіїв і відтепер не тільки легкові, а й великі спецмашини водитимуть самі науковці. Це була провокаційна інформація, почувши яку, я мусив би сказати, що мені байдуже, бо вмію працювати з такою технікою, або ж висловити подив, мовляв, а хто ж буде це робити? Але я пропустив його слова повз вуха.

— Атож, схоже на провокацію, — сказав я. — Вони, напевне, вже шукають, де можна було взяти вибухівку.

— Там надійно, — запевнив Ткач. — Там дуже надійно.

В голосі його було не стільки впевненості, скільки імітації під впевненість. У цей час тиха передача, що линула з динаміка і на яку ми не звертали увагу, змінилася музичною заставкою. То був "Політ джмеля". Товариш мій скептично посміхнувся:

— До чого призводить надмірна популяризація... Чудовий же твір, а вже нудить від нього.

Раптом я сказав:

— Вам треба тікати.

Очікував, що Ткач посміється, але він подивився серйозно, без тіні іронії; він дійшов до цієї думки раніше від мене.

17

Ткачеві не довелося пускатися в біги. З міністерства надійшов лист, у якому сповіщалося, що уряд Мавританії пропонує йому — Ткачеві укласти з ним новий контракт, за яким він продовжив би пошуки водоносних горизонтів у Сахарі. Папір прийшов за день по тому, як пішов у відпустку Посудієвський. Пожидай, котрого завідуючий залишив на господарстві,

підписав усі документи, правда, вициндрив у Ткача на прощання пляшку горілки. Це був щасливий збіг обставин, який врятував колегу від неминучого викриття. Рано чи пізно в мережі інзекта-гомо з’явилася б інформація про зв’язок тих, хто мав доступ до вибухівки, з Ткачем. Про те, що Олександра Федоровича бачили в гаражі і саме в компанії з водієм, який їздить на буровій машині, не виникало сумніву. А ще ж "гаспидські позначки", котрими об’ярликоване тіло "нічного вахтера". Ткача знищили б так само, як знищили міністра й Михайлюка, як нейтралізували Вакуленка і відлучили від творчого життя Білоконя. Неможливо тільки передбачити спосіб ліквідації — серцевий приступ, автокатастрофа, нещасний випадок в шахті під час відбору зразків... А на черзі — я, чия постать тінню стояла за кожним з них. Що з того, що я на десять років молодший наймолодшого з колег? Я багато їздив у відрядження з Вакуленком, кавував з Михайлюком, сидів в одній кімнаті з Ткачем. Я міг би й не знати того, що знали Михайлюк і Ткач (що важко припустити), але про щось мусив здогадуватись. А це для комахолюдей набагато важливіше, ніж незалежність Білоконя й агресивність Вакуленка. Виїзд Олександра Федоровича за межі впливу посудієвських змінював ситуацію на краще.

Я сказав це Ткачеві на вокзалі, де ми очікували одеського поїзда.

— Гадаєте, коли мене тут не буде, вони перестануть цікавитись тією акцією? — засумнівався він. — Аби ж воно так було, їхній колективний розум працює зараз на повну потужність. Річ у тім, що з акустиками, в яких є вибухівка, найчастіше спілкувався Михайлюк. І їм це відомо. Мене ж вони підозрюють як співучасника, можливо, як несвідомого виконавця. Так мені здається... Отже, і мене, і вас вони поки що розглядають як людей, на яких мав вплив Михайлюк. Та якщо їм стане відомо, що автор і виконавець акції я, то підозра неминуче впаде й на вас — молодого чоловіка, котрого виховували два таких зубри як ми з Антоном. Отже, вам теж треба — від гріха подалі.

— Куди від них утечеш? — мовив я приречено.

— Я все продумав, з Одеси до Мавританії ходу на теплоході якихось дві-три доби. Протягом десяти днів постараюсь вибити для вас контракт. Бажано обладнати це до того, як вийде з відпустки Посудієвський — резидент інзекта-гомо... До речі, цікавий момент: того дня, коли він мене викликав на бесіду в присутності темного, ми зіткнулися з ним у коридорі після роботи, і він поцікавився: — В очах Ткача застрибали бісики. — "Як ви гадаєте, скільки часу ми з вами вели розмову?" "Хвилин вісім-десять", — відказав я. "Не більше?" — запитав він заклопотано. "Та я не дивився на годинник... Але, гадаю, десь так..." Колего, Посудієвський теж жертва провалу часу. Ви уявляєте, що це таке?

Я уявляв: збувалися наші з Михайлюком підозри, що комахолюди — тільки засіб для реалізації планів ЦВІРКУНА. Не важко вгадати їхню подальшу долю.

Ткач був у своєму напівтуристському-напіввійськовому костюмі з тонкої плащівки і в парусинових чобітках, пристосованих для роботи в пустелі. Це взуття уберігало від укусів отруйних комах і плазунів. Сорочка була застібнута під саму шию. Він відбував у далеку дорогу в тому ж одязі, в якому колись повернувся з-за кордону. Весь його багаж складала валіза — іноді він брав її у відрядження. Ніхто з близьких не прийшов його провести. Втім, може, дружина й син десь відпочивали і не мали змоги. Я не розпитував, чому його ніхто не проводжає, бо знав, що якби хтось і прийшов, то це була б тільки данина звичаю. Ткач, хоч і мешкав в одній квартирі з дружиною й сином, по суті, був самотньою людиною. Він розгубив колись сімейне щастя, блукаючи світами. А нині його від’їзд нагадував утечу. Щось замлоїло в душі від цієї думки. Мені захотілося чимось розрадити товариша:

— А ота, що казала "Алекс, мон шер", вже знає, що ви їдете?

Я ніби здмухнув попіл з багаття, що пригасло. Очі Ткача затепліли, в них зметнулися щасливі іскринки.

— Гадаю, вона була в числі тих, хто порадив мавританському урядові звернутися до мене з пропозицією. А от чи знає вона, що я дав згоду? Можливо, й знає, якщо знають урядовці.

Раптом вколола думка, що цього чоловіка я вже ніколи не побачу. Напевне, й він так само подумав, бо подивився сумовито. На мужньому лиці його відбилися гіркота й тривога. Ніби зганяючи ці почуття, він сказав:

— Усе зроблю, щоб вирвати вас звідси.

Я хотів запитати, а що йому підказує дар передбачення, адже пророцтво щодо Михайлюка збулося, та в цей час у темряві сяйнув потужний прожектор потяга, що наближався до перону...

Ми на прощання обнялись, і Ткач пішов до свого вагона. Хода його була важкою: ноги, здавалося, прилипали до бруку.

Десь за тиждень по від'їзді Ткача я став відчувати, що мені чогось бракує. Потім збагнув — довкола утворився вакуум людськості. Ми, бувало, з Білоконем і Ткачем за цілий день не прохоплювалися й словом, але жоден не відчував самотності; кімната наша повнилася людським духом. А тепер, попри постійні балачки Стонас і Шкляревського-Вечеровської (котре, до речі, здебільшого пропадало в нашій кімнаті), мені дедалі важче було перебувати в їхньому інформаційному полі. Все, що вони говорили людською мовою, було камуфляжем, правдивий же обмін думками вівся в інший спосіб. Це було вороже оточення і я частенько втікав до Едика Філоненка та його помічниці. Правда, третьому в їхній кімнаті, вщерть закладеній коробками й теками з розмаїтою палеонтологічною інформацією, місця не було. Едик кивав мені на свій стілець, а сам ставав біля вікна. Поблискуючи окулярами в тонкій оправі, він скаржився, що з приходом нового міністра палеонтологічні методи оголосили антинауковими і що його тематику ось-ось закриють.

— Вважають нас фальсифікаторами історії, — казав він. — Мовляв, при вивченні викопної фауни ми не приділяємо уваги комахам... Якась вселюдська шизофренія спалахнула. Комахи, комахи!!! Та не було такої цивілізації на Землі. Ось, — він показав на своє багатство, — тут зібрані практично всі світові літературні джерела. Жодного... Повторюю — жодного свідчення.

Едик нагадував сполоханого горобця, до гнізда якого підкрадається кіт. Саме в цій кімнаті, де витав дух прілого паперу і страху за майбутнє, мені прийшло в голову звернутися до правоохоронних органів.

18

У приймальні сиділо чимало людей. Я зайняв чергу і приготувався чекати. В кишені лежала доповідна, в якій я лаконічно виклав усе про небезпеку, котра нависла над людством. Надію вселяло те, що за столом референта в приймальні сиділа людина в формі капітана. Втім, особливих надій на цю розмову я не плекав, але сподівався, що хоч якась частина верхівки влади знатиме правду. Вже коли попереду залишився всього один чоловік, до приймальні зайшов правоохоронний чин з погонами майора. Ні на кого не звертаючи уваги, він попрямував до кабінету комісара; мені здалося, що двері він відчинив ногою. До речі, ноги він мав довгі і, судячи з того, як вільно теліпалися на ньому холоші штанів, тонкі, а голова (обличчя я не наважився б описати) нагадувала голову сарани — не зеленої, а чорної. Попри незвичайну подобу майора, жоден з відвідувачів, як і господар приймальні, не звернули на нього жодної уваги, якби повз них промайнуло щось безтілесне. То був комахоморф. І ще одне я помітив: відтоді, як зник за дверима майор, відвідувач, що сидів у комісара, вийшов аж через дві години. Хоча до того в кабінеті ніхто більше п’ятнадцяти хвилин не затримувався.

— Але ж і довго ви з ним балакали, — озвався я до невисокого лисого гладуна.

— Не довше, ніж інші, — огризнувся він, покидаючи приймальню.

Чоловік був заклопотаний і пригнічений.

І тут капітан оголосив, що у зв’язку з тим, що сьогодні передсвятковий день, прийом триватиме тільки до п’ятнадцятої. Але для мене те вже значення не мало. Я-бо продовжував сидіти тільки за тим, аби перевірити провал у часі ще на одному з відвідувачів. До того ж мені кортіло побачити комісара: хто він? Але все склалося простіше — не довелося скористатися й з приводу, котрий я вигадав — мовляв, літератор збирається писати про роботу правоохоронців. Невдовзі слідом за гладуном вийшов майор-комахоморф, а за ним — комісар у формі генерал-майора. Без сумніву, це була людина, але на обличчі її ще не розтанула запопадливість; він, здавалося, поспішав за майором. Комісар вибачився перед відвідувачами і попрохав зачекати.

За хвилину пішов і я. Непомітність комахоморфа була вражаюча. На майора ніхто не звернув уваги. Навіть якби то була людина без будь-яких видимих прикмет, то й тоді бодай хтось, а підвів би на неї очі. А тут — дивовижна несхожість з людською подобою і водночас цілковита непомітність. У моєму звиклому до аналізу мозкові науковця висновувалася думка, що істота, в присутності якої западає час, і сама може маніпулювати часом, а відтак є всі підстави вважати, що її невидимість — не що інше як те, що вона, перебуваючи в даному просторі, водночас знаходиться в іншому часі. Втім, не зовсім в іншому, інакше я б її також не угледів, а на самій межі теперішнього й іншого часу. Тобто вона наділена тими ж ознаками (тільки в меншій мірі), що й "цвіркуни". І ще одне: ця істота здатна маніпулювати не тільки часом, а й формою — мені-бо — втаємниченому вона бачиться як неземне створіння, тобто в своїй натуральній подобі, а перед іншими людьми постає як звичайна людина. Важко-бо припустити, щоб комісар, мої колеги по роботі, та й працівники радіо, де завівся такий самий комахоморф, так швидко звикли до чужорідного монстра. Та й чи звикли б взагалі?.. Досі я, боючись виказати свою таємницю, не зробив жодної спроби поцікавитись у будь-кого з колег, як йому бачиться істота, котру

взяли на місце Михайлюка. А тепер вирішив зробити це при першій-ліпшій нагоді.

На вулиці панувало передсвяткове пожвавлення. Люди несли гвоздики, хризантеми; тинялося вже чимало й таких, хто встиг хильнути. На будинках висіли прапори; я навіть не здивувався, коли побачив, що більшість з них побита міллю. Не надавали тому значення й перехожі, ніби проїдини на полотнищах — то такий же атрибут, як і державний знак.

Біля магазину продавались квіти і серед них був великий оберемок жовтих хризантем. Всі купували червоні, а жовті, свіжі, ще в росі, ніхто не брав. Вони нагадали мені Маринину гору, вкриту звіробоєм, Михайлюка. Я купив у старенької, що їх принесла, всі.

Двері відчинила дружина мого покійного друга. По-дівочому гінка постать ніяк не пасувала чорному від горя обличчю. Мить вона дивилась на мене знетямлено, а тоді смагляве лице просвітліло, вона усміхнулась. На дзвінок вийшла слідом і Леся, в її очах було більше радості, ніж подиву. Вона очікувала на мене — я відчував те інтуїтивно. На ній було те ж саме плаття в червоний горошок, у якому вона їздила з нами на Маринину гору. Тим часом її мати взяла квіти і пішла, мабуть, по вазу.

На стіні у світлиці висів портрет Антона Кузьмовича в чорній облямівці. У його погляді мовби застиг докір. Невидима кощава рука почала стискати мені горло. То була рука мого сумління. Леся показала на крісло.

— Якби ви не прийшли, — сказала вона, — я б вас сама розшукала.

Я подивився запитально і вона пояснила:

— Ми розбирали батькові папери і знайшли дещо... Напевне, воно вас зацікавить.

Дівчина зникла за дверима і по хвилі повернулася з синьою течкою, подала її мені, а сама сіла на диван навпроти. У течці виявився реєстр прізвищ і адрес, до того ж на кожній адресі стояв поштовий штемпель. Такі реєстри, зазвичай, готують для розсилки авторефератів. Вчена рада дає дисертантові кілька десятків імен провідних учених і вимагає, аби він розіслав кожному з них на відгук свій реферат. Потім основні моменти відгуків зачитують на захисті дисертації... Це також був реєстр і дати штемпелів свідчили, що розсилку здійснено місяців зо два тому. Те, що Михайлюк був тишком, я добре знав, але ж не до такої міри, щоб непомітно підготувати докторську і навіть розіслати реферат. Втім, його винахід, як і перспективи, що він їх відкриває для розвідки родовищ, — цілком дисертабельна річ. Але ж для захисту потрібен відгук організації, де виконувалася робота. А такого в нашому інституті він не брав. Тим часом погляд мій просувався згори донизу, сторінка за сторінкою, щораз наштовхуючись на знайомі з геологічної періодики імена. Дивувало, що в реєстрі імен закордонних учених було не менше, ніж вітчизняних — й адреси їх було написано іноземними мовами. Проглянувши ще з десяток сторінок, я поцікавився:

— А що, Антон Кузьмович готувався захищати докторську?

— Про це мови не було, — відказала Леся, а тоді порадила: — Додивіться до кінця.

Реєстр виявився довгий. До нього входили учені з Куби й Кореї, Німеччини й Анголи, Канади й Австралії, не кажу вже про наших. Нарешті список закінчився, останнім стояло прізвище якогось Альвареса з Колумбії під реєстраційним номером 589. "Але ж реферат розсилають ста особам", — подумав я, перегортаючи останню сторінку списку. Під нею виявилося кілька великих конвертів, два з них — товсті, незаклеєні. В одному лежали поштові квитанції на всі 589 відправлень, у другому — тугенький стос аркушів. Це були: звернення до вчених світу на десяти сторінках і додаток до нього електронної схеми прозвучувача порід, розмножені на ксероксі, а також звукограми голосів комахолюдей і їх розшифровані тексти. Був і пакетик з десятком комп’ютерних дискет, на

ярликах яких було написано: "Порівняльні звукограми №1, №2" і т. д. Матеріал було складено так, щоб усяк, до кого він потрапить, не мав жодних сумнівів у його правдивості. Послання це підготувала людина однаково мудра й педантична. У "Зверненні" наводилися всі факти наступу на людство грізної невідомої сили. Отже, Михайлюк, той самий Михайлюк, котрий закликав мене тримати язик за зубами, повідомив про небезпеку всьому світові.

"Інакше й бути не могло... — здавалося, то були не мої думки, а тихий голос Антона Кузьмовича. — Бо тоді інзекта, довідавшись, взяли б під контроль пошту, і вся розсилка лягла б на стіл їхньому ватажкові." І тут я відчув, як починає відпускати моє горло кощава рука, котра досі його стискала. Адже загибель Михайлюка лежала не на нашій з Ткачем совісті. Вибух на кладовищі — ніщо у порівнянні з акцією, що її утнув колега. І вбито його саме за це. Я ще раз кинув оком на штемпелі: "Звернення" він розіслав за два тижні до змагань. Отже, реакція комахолюдей була оперативною. У течці під великими конвертами виявилося ще кілька малих стандартних і два продовгуваті, з іноземними марками — всі запечатані. З усього видно — це вже надійшли перші відповіді.

Повернулася господиня й поставила вазу з квітами на стіл-книгу, під портретом покійного чоловіка.

— Ви вгадали, — мовила вона. — Антон любив жовті квіти.

— Вам щось було відомо про цю розсилку, — поцікавився я в неї.

— Тільки те, що він зробив винахід, до котрого нова міністерська адміністрація поставилася як до марної трати грошей і часу. Сам Антон вважав його настільки важливим, що відважився на оцей крок, — жінка кивнула на теку в мене на колінах. — Як виявилося згодом, нам він не сказав про справжнє призначення свого винаходу, як і про "Звернення". Довідались ми тільки тепер, коли почали впорядковувати його наукову

спадщину. До речі, мені вже зараз ясно, чому Антон відмовився від нашої з Лесею допомоги в написанні на конвертах адрес — він знав про можливі наслідки і уберігав нас від помсти, адже почерки легко ідентифікувати. — Раптом вона пильно глянула на мене й запитала: — А ви знали, про що він писав у "Зверненні"?

— Ні, — відказав я і сам подивувався впевненості, з якою те вимовив.

Відповідь моя, може, й переконала матір, та аж ніяк не доньку. На обличчі дівчини майнуло щось схоже на розчарування. Адже вона була свідком того, яким я повернувся на Маринину гору з-над "міража", а моє волосся й зараз було пофарбоване її барвником. До того ж, такий випадок, який буцімто стався з самим Михайлюком, він описав у "Зверненні...". З портрета дивилися холодні очі мого друга, вселяючи в мене твердість. І тут я вперше помітив, що навпроти, на дивані, сидить не просто донька мого покійного товариша, а дуже гарна дівчина. Красу її не змогла потьмарити навіть тінь горя на лиці. Аби не виказати свого настрою, я знову схилив голову над конвертами.

— А ці листи, — спитав, — мабуть, відгуки на "Звернення..."?

— Напевне, — сказала господиня. — Вони почали надходити зовсім недавно.

— А чому ви їх не розпечатали?

— Леся вирішила, що це мусите зробити ви.

— Я?..

— Ну, як батьків колега, — озвалась дівчина. — До того ж це відгуки на винахід, у якому ми нічого не тямимо, з цього приводу я й збиралася вам телефонувати.

Отже, Леся шукала зустрічі зі мною. Вперше майнула думка, що вона в курсі нашої з її покійним батьком діяльності, але чомусь приховувала це від матері? Я розпечатав один з конвертів, він був з Кракова. Благенькі знання польської дозволили мені все ж розібрати таке: якийсь Кульчиньський з Інституту геологічних проблем повідомляв, що прилад, змонтований в його лабораторії за технічною документацією пана Михайлюка, вже працює, і що вже є перші перехоплення гіпермовних розмов. Кульчиньський пропонував Михайлюкові, як винахіднику й авторові "Звернення...", організувати обмін перехопленою інформацією через Інтернет, а ще краще — створити комп’ютерний банк такого роду інформації. На його думку, банк має бути створений у тій країні, де б гарантувалася його недоторканність, тобто там, де поки що не завелися інзекта-гомо. Збірна інформація з такого банку, на думку Кульчиньського, мала б надходити до вчених усіх країн світу.

Другий лист — з Португалії — був написаний, а точніше надрукований, мабуть, португальською мовою. Я безпорадно дивився на дрібний чорний бісер, не тямлячи жодного слова. Та на звороті виявилося те, що знімало неясність з чужомовного тексту — малюнок "цвіркуна", виведений жирним фломастером, і якесь пояснення під ним. "Цвіркун", ніби тавро, стояв на тлі Сонячної системи. Не виникало сумніву, що автор листа, відгукуючись на "Звернення", наводив копію баченого ним десь малюнка.

Господиня поспішила на кухню, звідки почулося свистіння чайника. Тим часом я взяв ще один конверт і несподівано виявив, що на ньому (як з’ясувалося, також і на інших) стояла не Михайлюкова адреса.

— А чому на листах-відгуках написано не вашу, а якусь іншу адресу? — поцікавився я.

— Це адреса маминої двоюрідної сестри. Листи, які до нас надходять, хтось давно вже прочитує.

— З яких пір ви помітили, що ваші листи хтось читає? — запитав я.

— Десь з середини літа.

Отже, відтоді, коли в Михайлюка було вилучено прилад і документацію на нього... Це ж треба бути таким гравцем! Ні слова, ні півслова навіть мені про те, що він і його родина — під наглядом інзекта-гомо. Він таки виграв у них "партію", хоча й ціною життя.

Третій лист виявився з Москви, з Інституту гірничої справи і надруковано його було на бланку з усіма реквізитами інституту. В ньому сповіщалося буквально таке:

"Уважаемый кол. А. Михайлюк!

К сожалению, Ваша статья не заинтересовала редакцию сборника "Горное дело". Она передана в архив.

С дружеским приветом! "

За редактора підписався якийсь Гагулін.

— Чого ви посміхаєтесь? — поцікавилася Леся.

Я подав їй листа, сказав:

— Це чи не найбільший інститут у світі. І в ньому не знайшлося людини, котра прочитала б послання вашого батька.

А от лист з Макіївки було писано явно рукою комахолюдини. І не тільки тому, що "Звернення" в ньому називалося "маренням сивої кобили", автора — шизофреником, і навіть не тому, що схему прозвучувача було охарактеризовано як антинаукову і як

"мертвонароджений плід"... У листі висловлювався подив, як, мовляв, Міністерство геології могло фінансувати сумнівну розробку, в той час, коли кошти потрібні на пошуки такої необхідної для народного господарства сировини, як боро-силікати.

Я оглянув поштові штемпелі всіх конвертів з відгуками і виявив, що цей, Макіївський, лист, підписаний, до речі, якимось Гончаровим, (перед цим прізвищем стояла ціла купа титулів, включаючи й депутатство найвищого рангу), було отримано на пошті за день до смерті Антона Кузьмовича. До речі, це був другий примірник машинопису. Автор ніби навмисне давав зрозуміти, що перший примірник він відіслав куди слід.

...За столом, де ми з Лесею і її матір'ю пили чай з тістечками, здавалося, сидів і сам господар дому. Присутність Михайлюка відчувалася з такою силою, що мені часом ставало не по собі. Я не зміг би пояснити, що саме штовхнуло мене відвідати сім'ю покійного друга. Принаймні напередодні такого наміру не було. Сидячи за столом під портретом Михайлюка, я майже фізично відчував його. Він начеб став часткою моєї свідомості. "Самими почуттями нічого не зміниш, — голос Антона Кузьмовича — чіткий, з холоднуватими нотками, я чув так само природно, як і голоси його рідних; це була слухова галюцинація. — Потрібна копітка робота. Я зробив, що зміг. І ви мусите зробити все... На документально-художній твір, гадаю, спроможетесь. Не естетствуйте надто — потрібне щось простіше, зрозуміліше. За час, поки ви писатимете, у світі дещо зміниться — на гірше у нас на батьківщині, на краще — за її межами. Ізоляція від світу, до якої вдадуться інзекта-гомо, призведе до хаосу, адже закрита система приречена на хаос. Це основне правило ентропії, і немає значення, чи така система є балоном з газом, а чи суспільством".

"Та це ж думки Білоконя..." — подумав я.

"Це — закон матеріального світу", — "почувся" знову голос Михайлюка. Він не "сказав" закон природи, а саме — матеріального світу, і тим немов би підкреслив, що є й інший світ — нематеріальний.

"Діалог" з Михайлюком був таким природним, начебто він сидів з нами за столом.

— Завтра — сорок днів, — сказала між тим господиня.

"Так ось що привело мене сюди... — майнула думка. — Михайлюк, його духовне єство, вже тут. І завтра, мабуть, ще буде тут."

Я пішов від них, коли вже смеркало. Попри погану осінню погоду й неохайні вулиці, всипані опалим листям, на душі трохи розвиднілось.

19

Відколи себе пам’ятаю, це було п’яне свято. У цей день багато галасували, а напивалися, то вже прямо на демонстрації. Чиясь невидима рука збирала тисячі людей з усіх усюд і проганяла повз трибуни, де стояли "батьки" міста. Щораз розігрувалося дивовижне дійство, глядачами якого були з півсотні людей за перилами трибун, а акторами — мешканці всього міста. А тільки замість "Браво!" волали щось на зразок "Слава нам!" і "Слава вам!", а "актори" махали їм руками, прапорами, транспарантами і кольоровими повітряними кулями. Нічого не змінилося й цього разу: оператор переводив об’єктив телекамери з трибун на колону, вихоплюючи найщасливіші обличчя, тоді знову в камері з’являвся котрийсь із "батьків" міста. І тут виникло відчуття, що декого з тих, хто стояв на трибунах, я вже десь бачив. Це були ще досить молоді люди, яких і "батьками" назвати не повертався язик. Вони мали рум’яні симпатичні обличчя, на них були чорні макінтоші і темні капелюхи. Раптом мені щось кольнуло всередині: та це ж ті самі молодики, котрі сняться мені щоночі, а тільки одягнені і без кажанячих крил. Від згадки про мутантів на колесі мене пройняло млістю; я ніби опинився під їхнім "лелечим" гніздом, навіть уловив запах нечистот, що ними смерділа закаляна колона. "А хай вам біс, з такими асоціаціями!" — подумав я і вимкнув телевізор. Та зрештою, переборовши нудоту, знову ввімкнув і вже з холодною цікавістю (в мене немов би вселився Михайлюк) став

оглядати тих, хто стояв на трибунах. І тут я піймався на думці, що не просто роздивляюсь їхні лиця, а шукаю в них прикмети комахолюдей.

...Він стояв у першому ряду, поряд з мікрофоном. Я не одразу його й помітив, хоча зростом він був значно вищий від інших, мій погляд зачепився за його красатий чорний капелюх і окуляри в золотій оправі. На вилицюватому обличчі застиг вираз святковості. Це був гарної статури чоловік віком на сорок років. Він не виголосив жодного гасла і тільки стояв, поклавши руки на перила; здавалося, то була не людина, а чорний гриф, котрий куняв на гілляці посеред розбурханої людської стихії. Судячи з того місця, яке він займав на трибуні, в ієрархії влади йому належало десь друге-третє місце. Тим часом оператор зосередив увагу на черговому проголошувачі гасел і цей, у красатому капелюсі, випав з екрана. Якби не моя натренована пам’ять, я про нього одразу ж і забув би; попри імпозантний вигляд, він не мав обличчя. Це була типова комахолюдина... Та найлиховісніше виявилося те, що за спинами людей на трибунах стояв комахоморф. Було видно його голову сарани в людському капелюсі.

Першим, кого я зустрів, прийшовши після свята на роботу, був Філоненко.

— Едику, — звернувся я до нього, — а чим займається отой, котрого взяли на місце Михайлюка?

— Таємного не шукай, сокровенного не досліджуй, — процитував Філоненко. — Як на мене, тут уже ніхто нічим не займається, всі шукають історичних доказів комашиної цивілізації.

Ми вже наближалися до дверей комірчини палеонтолога, а я не знав, як перекинути місток від занять до зовнішнього виду комахоморфа. Нарешті, пересвідчившись, що в коридорі нікого немає, наважився спитати:

— Він тобі нічого не нагадує?

— Та чоловік як чоловік, тільки довгоногий, ні — цибатий якийсь.

— Маю на увазі голову.., е-е, тобто обличчя...

— Кожен з нас комусь щось нагадує, — ухильно відказав Філоненко. — Я, наприклад, — горобця, ти — ведмедя.

Я подумки усміхнувся: звідки йому відомо, що він нагадує горобця?

— І все ж, — наполягав я.

Філоненко поторочив борідку, замислився на мить, а тоді зиркнув на мене. Він, справді, був чимось схожий на горобця в окулярах.

— Я не можу сказати, кого або що він нагадує, бо не можу уявити ні його лиця, ні навіть голови.

Тим часом палеонтолог відімкнув двері й запросив зайти. Запахло прілим папером і якоюсь хімією.

— Чим це в тебе тут тхне? — поцікавився я.

— Антиміллю, — пояснив господар. — Уявляєш, до чого дійшло — папір жере. Вже скільки понищила мені унікальної палеонтологічної інформації!

Отже, комахоморфи, так само як і інзекта-гомо, наділені властивістю бути непомітними. Але який же треба мати "механізм" маскування, щоб при такій вражаючій людську уяву формі залишатися непомітним!? Не невидимим, а саме непомітним. Усім-бо відомо, що на місце Михайлюка взяли якогось чоловіка, а от який він, не знає ніхто.

З дня на день мала надійти звістка від Ткача. І ось — минав уже третій тиждень відтоді, як Олександр Федорович відбув за кордон — на порозі нашої кімнати з’явився повновидий чоловік. Окинувши поглядом трьох присутніх, зупинив очі на мені. Навіть якби на ньому був фрак і краватка-метелик, а не костюм "сафарі", то й тоді не виникло б сумніву, що це людина звідти. Шкіра на лиці його була вив’ялена сонцем, а коротке волосся геть вигоріло і здавалося сивим. Я підвівся і вийшов у коридор. Це був дивний посланець. Він не озвався й словом, навіть не привітався, витяг з нагрудної кишені продовгуватого конверта; перед тим, як мені його віддати, глянув на номер кімнати, а тоді промовисто так подивився, мовляв, "ось і все; вибачай, коли щось не так, я тільки виконав доручення", і пішов. На правиці в нього не вистачало двох пальців — вказівного й великого. То було професійне каліцтво свердлярів.

Лист виявився незаклеєним. Аркуш лінованого лискучого паперу на третину був заповнений набраним на комп’ютері французьким текстом. На початку не було звертання типу "Шановний такий-то...", і весь текст складався з двох абзаців. Французької я не знав, але підпис під коротким посланням розібрав: там стояло "Мадлен Кув’є".

"Великий конспіратор..." — подумав я про Ткача і подався в читальну залу, де були словники.

...Лист від Мадлен Кув’є пік мені душу. Я знав його напам’ять — французькою й українською. Це, власне, було повідомлення про те, що Алекс Ткач пропав безвісти за загадкових обставин. Машину його знайшли в пустелі, куди він їздив на свердловини, а від самого Ткача не лишилося й сліду. Пошуки тривають... У другому абзаці інформувалося, що гідрогеологічну групу, яку очолював Ткач і яку він збирався поповнити мною, вже укомплектовано, але якщо я маю достатню кваліфікацію рудника, то вона — Мадлен Кув’є могла б мені допомогти укласти контракт на пошуки боро-кремнієвих покладів, яким уряд Мавританії надає зараз особливої уваги.

Отже — моя черга.

Ця думка лежала на поверхні. Хоч як не дивно, я не злякався. Куди більше мене вразила свого часу смерть Михайлюка, а тепер — повідомлення про таємниче зникнення Ткача. Хоча десь у підсвідомості жевріла надія, що Олександр Федорович не загинув, а десь переховується. Здалося раптом, що мені належить відбути кудись далеко-далеко, але перед тим я мусив дати лад усім недоробкам. Зокрема, довести до пуття записи, що їх вів відтоді, як потоваришував з Михайлюком. У його кімнату мене привів колись ореол мужності дельтапланериста; мені хотілося написати про нього...

Була й інша — песимістична думка: "А нащо? Записам усе одно не судилося побачити світ." Але це була тільки думка, а існував ще й інстинкт, і він допоміг опанувати почуттями, прикинути холоднокровно, скільки мені лишилося ще жити. А ще з’явилося гендлярське відчуття — взяти за своє життя якомога більше. Після недовгих вагань я прийшов до висновку, що правдиве описання подій, безпосереднім учасником яких я був, — це і є та ціна.

20

У цетрі міста було людно, але не гомінко. Часом, коли світлофор перепиняв рух авто, чулося клацання годинникової стрілки на фасаді готелю; годинник з римськими цифрами на циферблаті був лише прикрасою в стилі ретро (зрештою, як і сам старовинний готель). Він вимірював час у його давній метриці, де година дорівнювала шістдесяти хвилинам, хвилина — шістдесяти секундам.., і так аж до періоду коливань котрогось із атомів, який вважався величиною сталою. Нова доба скасувала недоторкану доти шкалу часу і замінила її надчасовою одиницею, яку людині важко було збагнути, а вже перевести у звичне для неї часочислення і зовсім складно. Лише окремі особи з допомогою математичних розрахунків і коефіцієнтів здужали "перекинути місток" від одиниці часу, що вже вийшла з ужитку, до п’ятої — надчасової координати. Власне, час був тільки однією з величин чотиримірного

простору, яка втратила своє попереднє значення. Але — чи не найважливішою, бо тепер усі біологічні процеси стали протікати вдвічі швидше. Так, вік людини (інзекта-гомо, рослини й тварини також) наполовину скоротився. Тридцятилітній колись чоловік тепер мав вигляд пенсіонера (колишнього, бо до шістдесяти ніхто не доживав). Важливою особливістю нової шкали часу було те, що за точку відліку вона мала надзвичайну подію — повернення на Землю ЦВІРКУНА. Все, що було до того моменту, не тільки відсікалось, а й витиралося з пам’яті.

Видозмінився транспорт, вулицями міста сновигали переважно спецмашини. Вранці — сміттєвози, впродовж доби — реанімаційні, невідкладні медичні допомоги, катафалки. Нарікати на брак уваги з боку нових порядківців ніхто не мав підстав. Усім було забезпечене сите (хоч і не розкішне) життя, кожен, при потребі, міг викликати лікаря й отримати медичну допомогу. Тим же, хто йшов з життя (в основному у старості), була гарантована енна кількість газу для кремації. Загалом суспільство входило в новий життєвий ритм, і ніхто не міг би поскаржитись на якусь несправедливість — усім жилося однаково. До того ж була повна демократія — всяк мав право казати те, що йому заманеться. Злом вважалося, і це рішуче припинялося новими законами, тільки одне — коли хтось із людей міняв вид занять або професію, надто ж коли цікавився чимось, не пов’язаним з основною роботою. Такі просто зникали і про них їхні близькі навіть боялись розпитувати. Наприклад, кваліфікований механік міг скільки завгодно критикувати зверхників усіх рівнів, не відчуваючи на собі навіть найменшого тиску влади, та щойно в нього помічали книгу, предмет мистецтва або релігійного культу — його тут же переводили в різнороби — на все життя. Якщо ж помічали щось подібне вдруге... Письменник, книгу якого читав механік, міг писати все, що спаде на думку, та як тільки його застукували на лагодженні пилососа чи якоїсь іншої побутової техніки, — йому загрожувала аналогічна кара. Багато хто вважав цей закон надто суворим, але простий дядько міркував так: "А на лиха мені оті витребеньки, що їх висмоктують з пальця писаки? Без них спокійніше." На підкріплення цієї думки він міг порівняно дешево купити шматок ковбаси і сяку-таку одежину, скроєну й пошиту не надто вишукано, але надійно.

В найлюдніших місцях панувало безгоміння. Інзекта-гомо спілкувалися на нечутній частоті, а люди стали вважати свою мову анахронізмом і намагалися користуватися нею якомога рідше. Зовнішній вигляд людей майже не змінився, втім швидке протікання біологічних процесів в організмі, а також домішки не існуючих раніше компонентів у повітрі, воді, землі, а відтак і в продуктах харчування наклали певний відбиток на морфологію тіла. Зокрема шкіра погрубшала, побурішала і нагадувала хітин.

Людина користувалася тими ж самими правами, що й ікзекта-гомо, але оскільки була позбавлена можливості розмовляти на гіпермові, яку розуміли прибульці з п’ятого виміру, то, отже, й не мала змоги брати участь ні в управлінні виробництвом, ні в управлінні суспільством... Зрештою, виготовляти матеріальні блага не менш почесно, ніж керувати. Так казали зверхники.

Якщо за старих часів неможливо було розпізнати, де людина, а де комахолюдина, то тепер таких складностей не існувало. Людина мала значно менший зріст, була худіша (ні, сухіша), з темнішою шкірою і пігментними плямами на ній. Плям було сім — біля пупа, посередині грудей, під горлом, на чолі, на маківці, біля серця і з протилежного від серця боку грудей. Діти людські народжувалися без плям; вони з’являлися на тілі вже по тому, як дітей віддавали в дитячі комбінати, де вихователями були інзекта-гомо. Там же, в диткомбінатах, виявляли дітей з інзекта-гомівськими ознаками і їхні етнічні особливості поглиблювали. Такі діти були на особливому обліку: кожному, в залежності від нахилу або без такого, вже в комбінатах планувалося місце в суспільній ієрархії.

На вулицях, у громадських місцях найчастіше можна було побачити людей, рідше — інзекта-гомо, і вже зовсім випадково — комахоморфну істоту. Справжнього ЦВІРКУНА не бачив ніхто. Хіба що на п’єдесталі у бронзі чи граніті. Треба сказати, шо епоха ЦВІРКУНА почалася зі спорудження пам’ятників. У центрі міста (містечка, селища, хутора), найчастіше на місці зруйнованого пам’ятника людині, насипали високий

курган і на ньому зводили монумент. Процес побудови пам’ятників мав подвійний сенс: по-перше, встановити символ епохи і, по-друге, виховати в людині нове ставлення до колективної праці. Так, при насипанні кургана не використовувався жоден з механізмів. Землю носили напівоголені люди: довга вервечка їх, зігнутих під тягарем, підіймалася на пагорб, висипала з лантухів і спускалася з протилежного боку. На вершині порядкували інзекта-гомо. Робота не переривалася ні в спеку, ні в зливу. В каменоломнях інша вервечка людей видобувала, тесала, шліфувала, полірувала камінь; в ливарнях ще інший людський конвейєр готував шихту, виплавляв бронзу і відливав пам’ятник. Пам’ятник з відхиленням від стандарту переплавлявся.

Конус кургана зводився з матеріалу, на який була багата місцевість — граніт, ракушняк, деревина, а то й просто солома з глиною; все це в кілька шарів (поверхів) пересипалося землею (піском, шлаком, щебенем), пригарцьовувалося і на верховині встановлювався п’єдестал і сам пам’ятник. На утримання пам’ятної споруди, яка мала безліч підземних ходів — лазів і була не тільки монументальною, а й ритуально-культовою, виділялися великі кошти. Підземні ходи було сплановано так, що вони постійно провітрювались і в них панував ідеальний лад. У тих підземеллях підлітків інзекта-гомо втаємничували в їхнє месіанське призначення і там вони ставали частками колективного розуму. Батьки-люди, що дали життя дитині інзекта-гомо, спостерігаючи, як їхня кровинка без перешкод вибивається нагору, всюди вихваляли, на стільки їм дозволяв поріділий словник людської мови, нову епоху. Втім, особливих переваг перед одноплемінцями вони не мали.

Літній інзекта-гомо, віком десь на тридцять років, спостерігав з вікна редакції, як щохвилини здригалася фігурна стрілка на фасаді готелю. Йому здавалося, що з кожним її стрибком відсікався кавалок його життя.

— Мої покійні батько й мати обоє були прості люди, — озвався він на гіпермові до товариша, що сидів за одним із письмових столів. — Померли вони на п’ятдесятому році від старості. А їхні батьки дотягли аж до вісімдесяти. Уявляєш, скільки тоді жили! Зараз же від старості

помирають у тридцять за старим часочисленням. Тобто ми живемо в два з половиною рази менше, ніж жили колись.

— Що то за життя було, коли доводилося критися зі своїми вродженими прикметами? — зауважив його товариш, теж на гіпермові.

— І все ж вигоди, які ми маємо тепер, — ніщо в порівнянні з довгим колись буттям. Нехай тоді ми живилися психічною енергією людей потай, як кажан-вампір, що висмоктує кров у сплячої худоби. Але ж ми не вбивали. Принаймні без потреби... Нині ми ситі і можемо присмоктатися до будь-якого з семи витоків енергетики людини. Але ж ми й тоді, до приходу ГОСПОДАРЯ, не голодували. Де це бачено, щоб за легалізацію сплачувати двома третинами життя!?

— Питання не в тім, скільки прожити, а як прожити, — заперечив той, що сидів за столом. — Ми — хазяї більшої частини планети і незабаром уся Земля буде нашою...

— Щодо хазяїв, то тут ти помиляєшся... Справжні хазяї не ми, а комахоморфи, ми ж усього-навсього сліпі виконавці. Втім, і вони — виконавці, тільки вищого рівня. Я підозрюю, що і ми, й вони — лише ланки в ланцюжку генетичних перетворень від людини до невідомо чого. Ми народжуємося від двох батьків-людей, вони — від двох батьків інзекта-гомо, а хто з’явиться на світ від обох батьків-комахоморфів? Якщо йти за логікою, то нам уготована доля звичайних людей, а тільки з нас викачуватимуть не психічну енергію, як ми з людей, а час, що його дарувала природа на життя. І це вже почалося... Відбувається перероджeння, ні — переодягання розуму, як такого, в іншу матеріальну форму. Межу перетворень вгадати важко; зрозуміло одне — нам, як одній з проміжних форм, на тому шляху відведено дуже малий відтинок часу.

Інзекта-гомо, що сидів за одним з двох редакторських столів, не озивався; правив сторінки, що перед ним лежали і коли вже його товариш, відійшовши від вікна, сів на своє місце, подав гіперголос:

— Дивно, що саме ти про це говориш. Зовсім недавно ти був апологетом комахоморфів. Що сталося?

— А те, що перебіг подій, які призвели до нашого теперішнього стану, мені випало простежити очима людини. Не тих гомо, біоенергетикою яких ми живимося, а справжніх сапієнс, котрих у нашому суспільстві, а точніше — мурашнику, вже не зосталось. Ось рукопис. — Він поклав руку на стос пожовклого від часу паперу. — Дивом зберігся. Якби поміж сторінок хтось не повкладав гілочки полину, його очікувала б така ж сама доля, як і будь-який тогочасний папір — він став би поживою для молі.

— Автор хто?

— Невідомо. І гадаю, що помер він не своєю смертю... — Редактор витягнув з шухляди столу старий реєстраційний журнал, а точніше те, що від нього лишилося. — Ось — недоїдки молі. Але рядок, який мене зацікавив, зберігся. Рукопис принесла в редакцію якась Леся Михайлюк. До речі, під цим іменем в оповіді згадується донька одного з головних учасників подій.

— Що ти збираєшся робити?

— Видам. Нехай, коли не люди, то хоча б наші довідаються, як усе починалося. А там недалеко й до висновків...

— Ну, ти ж свідомий своєї участі по тому?

— Свідомий. Я любив життя, і брав від нього все, що міг. Я й надалі славив би ГОСПОДАРЯ і комахоморфів, якби не збагнув, куди нас ведуть.

Зрештою, мені залишилося зовсім мало. Тридцять років — межа, за якою небуття. А я вже прожив двадцять дев’ять з половиною за старим часочисленням. Книжка вийде тоді, коли мені вже буде байдуже, як померти — від старості чи в цеху боро-кремнієвого заводу.

Ліжко трясло, хтось силкувався розбудити мене, щоб я більше не дивився той сон. Розплющив очі і враз хитання припинилося; мене ніби виштовхнули з чужого світу, в якому я випадково опинився. В свідомості — сум’яття; те, що приверзлося, не можна було назвати ні сном, ні галюцинаціями. То було схоже на уривок з документального фільму, створеного за моїм сценарієм... Мить я лежав, не відчуваючи свого тіла, а тоді ніби став убиратися у власну плоть. Була ніч, місто спало. Пальці намацали кнопку нічника. Світло остаточно відігнало видіння, і я опинився перед реальністю, а вона була така: учора мене викликав Посудієвський з приводу завершення теми. Логіка його побоювання була пов’язана з тим, що з чотирьох виконавців залишився я один. І я б повірив у його турботи, якби не три обставини: він чомусь наполягав, щоб я детально обстежив шахтні виробки, сусідні з ділянкою розвідки, яку ми досліджували. Іншими словами — заганяв мене в шахту; друге — під час розмови поцікавився, чи не підтримую я зв’язків з родиною Михайлюків; і третє — при нашій бесіді сидів комахоморф — мовчазний, непомітний поглинач часу. Він забрав у нас з Посудієвським десь близько півтори години.

...Я підвівся, умився й поголився, так, ніби була не глупа ніч, а буденний ранок. Тоді одягнувся, взяв наготовлений з вечора портфель і, окинувши востаннє помешкання, вимкнув світло. Повернутися сюди мені вже не судилося. "В кишені було відрядження на шахту (тобто на місце моєї страти) і квиток на поїзд, але зовсім в інший бік. Там, у портовому місті, на Головпошті, лежала бандероль на моє ім’я до запитання, а в ній — рукопис моєї документальної повісті. Надіслав її туди я, після того, як виявив, що хтось робив спробу проникнути в моє помешкання. Завдання полягало в тім, щоб влаштуватися на якесь із суден і вивезти рукопис за межі впливу інзекта-гомо. Я сподівався, що в пригоді стане моє вміння розпізнавати людей і реєстр Михайлюка.

Була тиха, темна ніч...

ПІСЛЯМОВА

Ця післямова — не спроба автора порозставляти відсутні крапки над "і" або виправдати можливі прорахунки, неминучі в кожному більш-менш великому творі, а бажання осмислити створене протягом тривалого часу напруженої творчої роботи. Такого обсягу річ пишеться два-три роки. Але щоб наповнити її другим, невидимим, планом, потрібно значно більше часу. Ця — сугестивна частина — є душею роману. Якщо в реалістичній прозі формування підтексту — чи не найскладніше для письменника, то у фантастиці й того більше. Адже в поетику фантастичного твору вплітаються не тільки взаємини між людьми, а й оригінальні філософські й наукові ідеї, неймовірні ситуації, дивовижні явища природи. А головне, якою б "крутою" не була фантастична концепція, вона повинна чітко проектуватися на проблеми сучасності.

Останнім часом жанр фантастики перетворюється в ремесло. З’являються стереотипи літературних прийомів, героїв і навіть використовується спеціальна термінологія. По суті, робиться спроба нав’язати "правила гри" для всіх, хто пише фантастику. В романі "Під знаком цвіркуна" я намагався цього уникнути. Втім, не виключено, що фан-концепція про паралельну цивілізацію в людському суспільстві (у такому вигляді, як вона описана в моєму романі) уже десь була. Так, ідею існування людини з ознаками комахи, виявляється, висловив ще М. Нострадамус. В одному з катренів він пророкує, що в четвертому тисячолітті на якомусь острові з’являться істоти, схожі одночасно на людину й комаху. Виникає питання: чи фантастика — мої інзекта-гомо (комахолюди)? І чи не є вони думоформами автора, яким колись судилося втілитися в живу матерію? До речі, про це пророцтво Нострадамуса мені стало відомо задовго після написання роману. Плекаю надію, що до кінця оригінальним залишиться символ інзекта-гомо — "міраж", оскільки він винесений зі сну, тобто з астрального світу. Це було дивне видіння — кістяк у три людських зрости (чому три? чи не по числу поколінь?) з воронованої сталі, на якому збереглася портупея.

Ну, а покласти його на "перину" з людських кісток — це вже було питанням авторської інтуїції.

Я навмисне не акцентував увагу на місці і часі подій. Вони могли відбутися в Україні, Білорусії, Росії, втім, як і в будь-якій іншій посттоталітарній державі. Кістяки-велетні, що спочивають на людських кістках, існують скрізь, де до влади приходили ті, хто не боявся "смертного гріха". Вони — кістяки — несуть подвійну функцію: з одного боку, підживлюють своїх нинішніх послідовників, з іншого, (якщо про них, звісно, стає відомо широкому загалу), нагадують про найбільшу трагедію народу. Що переможе: ідея утворення формації за типом мурашиної купи, на чолі якої стоятиме одна "матка", чи логіка розвитку людського суспільства?

Читач, імовірно, звернув увагу на мітки, що залишають комахолюди на тілі людини. Так, у Білоконя, після його спілкування з інзекта-гомо, з’явилася цятка в області сонячного сплетіння, у Вакуленка — в ділянці серця і т. д. Людина, його духовна й матеріальна сутність живуть завдяки підживленню енергією з космосу через сім каналів (чакрамів), які на фізичному тілі проектуються в області сонячного сплетіння (чакрам творчості), серця (чакрам серця), з протилежного від серця боку грудної клітки (чакрам волі), посередині грудей (серединний чакрам), в ділянці горла (горловий чакрам), у чолі (чакрам свідомості) і на маківці (чакрам Брами). У пересічної людини більшість із цих джерел енергії "замулені", у декого такий енергообмін здійснюється крізь один-два канали, і лише одиниці наділені всіма сімома чистими чакрамами — це всебічно обдаровані особистості. Інзекта-гомо мають властивість непомітно "присмоктуватися" до найбільш активного такого каналу і перетворювати духовну, інтелектуально здорову людини на каліку. З’являється байдужий — найбажаніший людський матеріал для тоталітарного режиму.

За первісним задумом у романі планувалося сім (по числу чакрамів) основних персонажів, кожен з яких був би носієм однієї з семи чеснот, а всі вони представляли б узагальнену ЛЮДИНУ, яка опинилася перед

обличчям смертельної небезпеки. В дійсному варіанті твору цих персонажів п’ять.

У сучасній фантастиці намітилося два напрямки — казковий і науковий. Перший тримається на логіці почуттів, другий — на логіці ідей. Роман "Під знаком цвіркуна" — фантастика синтезу — наукового й містичного. Втім, містика також має своє езотеричне пояснення. Так, випадки, подібні до смерті й оживлення за допомогою життєвої енергії іншої людини (у романі це сталося з Білоконем), уже зустрічалися в спеціальній літературі. Та й проникнення "цвіркунів" з іншого виміру... Якщо це вигадка, то як бути з таким явищем, як "полтергейст"?

І все ж елементи містики, пригод, як і інші атрибути неймовірного — це тільки засоби для загострення уваги на проблемах сучасності, показати на прикладі минулого, яким може стати майбутнє, а головне — допомогти розглянути комаху всередині себе. Розглянути і позбутися її, поки вона зовсім не витиснула людину. Мабуть, це основне, заради чого написаний твір.

Автор